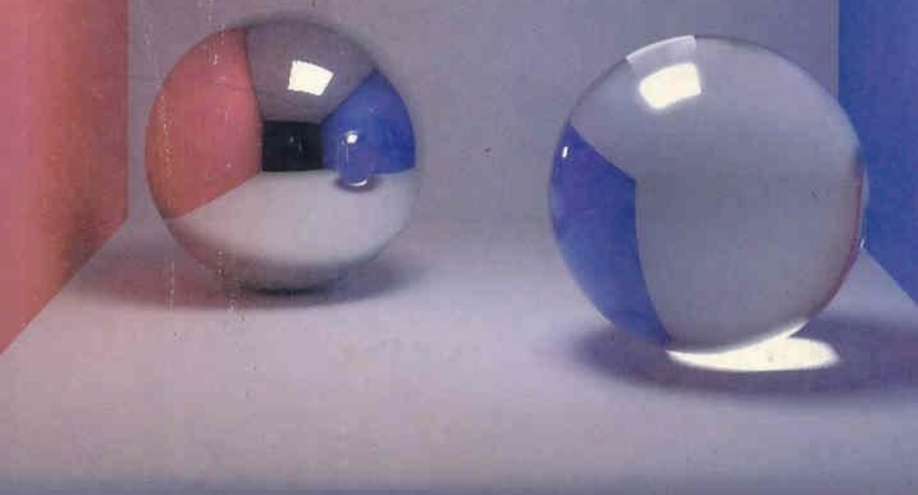
KOORDİNASYON

Richard E. Lee
Immanuel Wallerstein

İki Kültürü Aşmak

MODERN DÜNYA SİSTEMİNDE FEN BİLİMLERİ İLE BEŞERİ BİLİMLER AYRILIĞI

metis

Richard E. Lee ve Immanuel Wallerstein

İki Kültürü Aşmak

Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

İki Kültürü Aşmak
Modern Dünya Sisteminde
Fen Bilimleri ile Beşeri Bilimler Ayrılığı
Koordinasyon: Richard E. Lee ve
Immanuel Wallerstein

© The Research Foundation of SUNY
Fernand Braudel Center, 2005
© Metis Yayınları, 2005
© Türkçe Çeviri: Aysun Babacan, 2005

Birinci Basım: Eylül 2007

Yayıma Hazırlayanlar:
Bülent Doğan, Ebru Kılıç, Semih Sökmen
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

ISBN-13: 978-975-342-585-8

KOORDİNASYON:

Richard E. Lee ve Immanuel Wallerstein

İki Kültürü Aşmak

MODERN DÜNYA SİSTEMİNDE
FEN BİLİMLERİ İLE BEŞERİ BİLİMLER AYRILIĞI

KATKILAR:

VOLKAN AYTAR
AYŞE BETÜL ÇELİK
MAURO DI MEGLIO
MARK FREZZO
HO-FUNG HUNG
BİRAY KOLLUOĞLU KIRLI
AGUSTIN LAO-MONTES
RICHARD E. LEE
ERIC MIELANTS
BORIS STREMLIN
SUNARYO
IMMANUEL WALLERSTEIN
NORIHISA YAMASHITA
DENİZ YÜKSEKER

Çeviren:

Aysun Babacan

metis

İçindekiler

1 Giriş: İki Kültür
Richard E. Lee
Immanuel Wallerstein 9

Birinci Bölüm
İKİ KÜLTÜRÜN TARİHSEL OLUŞUMU

2 Otoritenin Kuruluşu: Modern Dünyada Bilimin Yükselişi
Boris Stremlin 17

3 Tepki ve Direniş:
Doğa Bilimleri ve Beşeri Bilimler, 1789-1945
Eric Mielants 50

4 Sosyal Bilimler ve Alternatif Disiplin Modelleri
Mauro Di Meglio 77

5 Psikoloji ve Psikanalizin Bulanık Rolleri
Mark Frezzo 99

6 Şarkiyatçılık ve Alan Araştırmaları: Sinoloji Olgusu
Ho-fung Hung 115

İkinci Bölüm

ÇAĞIMIZDA BİLGİ YAPILARINA
İÇTEN VE DIŞTAN GELEN İTİRAZLAR

7 Karmaşıklık Çalışmaları
Richard E. Lee 139

8 Bilim İncelemeleri
Norihisa Yamashita 153

9 Sosyal ve Beşeri Bilimlerde
Kültüre Dönüş
Biray Kolluoğlu Kırlı
Deniz Yükseker 165

10 Toplumsal Cinsiyet:
Feminizm ve Kadın Araştırmaları
Volkan Aytar
Ayşe Betül Çelik 186

11 Bölgesel Analiz Kategorileri:
Latin/o Amerikancılıklar
Agustín Lao-Montes 207

12 Çevre ve Ekoloji:
Kavramlar ve Hareketler
Sunaryo 233

13 "Kültür Savaşları" ve
"Bilim Savaşları"
Richard E. Lee 244

14 Sonuç
Immanuel Wallerstein 263

Yazarlar 267
Kaynakça 269
Dizin 319

1 Giriş: İki Kültür

Richard E. Lee
Immanuel Wallerstein

"İki kültür" tabiri C. P. Snow tarafından 1959'da[1] icat edilmiştir, ama Snow'un betimlediği fenomenin kendisi elbette daha eskilere dayanır. Gelgelelim, pek o kadar eskiye dayanmaz ve elinizdeki kitapta da bunun üzerinde durulmaktadır. Ortada iki kültür olduğu fikri insanlık tarihi açısından görece yeni sayılır. Ayrıca, Snow'un kitabını yazdığı sıralarda bu kavramın açık ve net olduğu düşünülmüşse de, ki Snow'un tabirinin tutulmasının nedeni de budur, kavramın geçerliliği 1960'lardan bu yana giderek daha fazla sorgulanmaya başlamıştır. İlerleyen sayfalarda bu kavramın kökenini, etkilerini, neden uzun süre gündemde kaldığını ve son yıllarda ona getirilen itirazların doğasını açıklamaya çalışacağız. Böylece, bilgiyi bu biçimde yapılandırmanın sürüp gitme olasılığını, sürüp gitmeyecekse de alternatiflerinin neler olduğunu değerlendirebilmeyi umuyoruz.

"İki kültür" tabirindeki "kültür" sözcüğü, araştırmacıların araştırmalarını, yazılarını ve öğretmenlik deneyimlerini, pek de açıklamadan kullandıkları bazı epistemolojik önkabullere dayandırdıklarına işaret eder. Bilgi yapıları içinde iki kültür vardır demek, kullandıkları ve kullanmanın yararlı ve/veya doğru olduğuna inandık-

1. C. P. Snow, *The Two Cultures* (Cambridge: Cambridge University Press, Canto edition, 1993; Türkçesi: *İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan, 1999, TÜBİTAK, Ankara, 2001).

ları epistemolojik önkabuller açısından araştırmacılar iki farklı, hatta karşıt grupta toplanma eğilimi içindedirler demektir.

İki kültür olduğu fikri nispeten basit bir fikirdir. "Aldığı eğitime bakılırsa bilimci, seçtiği mesleğe bakılırsa yazar" (1993: 1) olan Snow'un gündeme getirdiği sorun, bu iki kültürün birbirini "anlamaması"ydı. Snow Cambridge'te bir yükseköğrenim kurumunun başıydı; burası farklı disiplinlerden gelen öğretim üyelerinin aynı masada buluştuğu yerdi. Snow gözlemlerini şöyle aktarır:

> Sürekli olarak iki ayrı gruba girip çıktığım duygusuna kapılıyordum; zekâca birbirlerine denk, aynı ırktan, toplumsal kökenlerinde büyük farklılıklar olmayan, gelirleri hemen hemen aynı olan bu iki grup arasındaki iletişim neredeyse tamamen kopmuştu; bu grupların içinde bulundukları entelektüel, ahlaki ve psikolojik iklim arasındaki ortak noktalar o kadar azdı ki. Burlington House'dan ya da South Kensington'dan Chelsea'ye gitmek, okyanus aşırı bir yolculuğa çıkmak gibi oluyordu (1993: 2).

Snow, araştırmacıların birbirlerini anlamakta böyle güçlük çekmelerinin tehlikeli olduğuna, toplumsal açıdan bir kayıp olduğuna inanmaktaydı. Verdiği konferanslarda bu iki kültürü birbirine anlatarak aradaki boşluğu kapatmaya çalışıyordu. Elbette Snow, gerçekten de iki kültürün var olduğundan, bunların birbirinden epey farklı olduğundan ve bir anlamda farklı da olmaları gerektiğinden emindi. Snow'a göre, ortada iki kültür olması, anlaşılır ve haklı çıkarılabilir bir entelektüel işbölümünü yansıtıyordu. Öncelik verdiği, hatta belki de tek ilgilendiği şey, bu bilimsel gerçeklikten kaynaklanan mahvedici çekişmeyi en aza indirgemekti. Biz ise tersine bu iki kültür arasındaki boşluğun nasıl oluştuğunu ve bunun üstesinden gelinip gelinemeyeceğini soracağız. Üstesinden geliniyor mu? Gelinmesi mi gerek?

İki kültür derken ne kastediliyor? Hatta bunların isimleri nedir? Bunun cevabı o kadar basit değil. Bu kültürlerden biri genellikle bilim kültürü olarak adlandırılır. Diğerinin ise pek çok ismi vardır: edebi, felsefi, beşeri kültür. Bu kültürlerden birinin "bilim" kültürü olarak adlandırılmasında hemen herkes hemfikirken diğerine bu kadar çeşitli ad verilmesinin bütünüyle tesadüfi olmadığını göreceğiz. Diğer pek çok kişi gibi Snow'a göre de bu iki kültür simetrik değildir: Önem ve/veya liyakat açısından bir hiyerarşi içinde var olurlar, ama hangisinin daha yukarıda olduğu hâlâ tartışmalı bir ko-

nudur.[2] İki kültürün yaşam süreleri de farklıdır: Beşeri kültür "geleneksel" ve iki kültürün daha eski olanı sayılırken bilim kültürünün genellikle daha yeni, daha "modern" olduğu söylenir.[3]

Bu kronolojiyi de sorgulayacağız. Modern dünya sisteminin var oluşundan önceki bilgi yapılarının epistemolojik açıdan modern dünyanınkilerden kökten farklı olduğunu öne süreceğiz. Modern dünyada asıl ilk ortaya çıkanın, en nihayetinde bilim kültürü olarak adlandırılan kültür olduğunu ve beşeri kültürün ortaya çıkışının büyük ölçüde bilim kültürünün yaratılmasının bir sonucu olduğunu ileri süreceğiz.

Modern öncesi dünya üzerinde düşünerek analize başlamamız önemli, ama yalnızca Avrupa'daki, daha doğrusu bizim artık Batı dediğimiz yerdeki modern öncesi dünyadan değil, yerkürenin her tarafındaki modern öncesi dünyadan söz ediyoruz. Mesela MS 1500 öncesi var olan pek çok medeniyet veya tarihsel sistem arasında dünya kadar fark vardı elbette ama bize öyle geliyor ki, bunların hepsinin bilgi yapılarında ortak bir özellik mevcuttu. Ortak olan bu özellik, iki farklı bilme biçimi, farklı alanlarda kullanılabilecek iki epistemoloji olduğu gibi bir şeyin düşünme biçimlerinde yer almıyor olmasıydı.

Modern öncesi dünyada bilmek, bilmek demekti. İnsanlar ne bildiklerini tartışabilir, ama nasıl bildiklerini pek tartışmazlardı. Bilgi konusunda uzman olanlar, entelektüeller her şeyi bilmezdi. Bildikleri veya bildiklerini iddia ettikleri şey de, modern dünyada bizim yarattığımız ve disiplin olarak adlandırdığımız kutucukların hiçbirine uymazdı. Disiplin diye adlandırılan şeylerin modern dünyada bile yerli yerine oturması gerçekten de çok uzun bir zaman almıştır. 1500'lerde disiplinler yoktu, 1800'lerde ise tam olarak var

2. Snow'un kendisi bu hiyerarşiyi şöyle açıklar: "Kendilerine ne zaman bir şans verilse, çoğu insan bilimsel devrime koşmaktadır. Bu durumu yanlış anlamak, bugünü de geleceği de yanlış anlamak demektir. Dünya siyasetinin yüzeyi altında kaynayan bir kazan gibidir bu durum" (1993: 80).

3. "Eğer bilimciler geleceği hücrelerinde taşıyorlarsa, geleneksel kültür buna, keşke gelecek olmasaydı, diye cevap verir. Batı dünyasını yöneten kültür, geleneksel kültürdür; bilimsel kültürün ortaya çıkması bunu kayda değer ölçüde az değiştirebilmiştir" (1993: 11). Snow'un burada "modern" dünya tabirini değil, "Batı" dünyası tabirini zikrettiğine dikkat edin. Bu sıklıkla zımni bir öncüldür.

sayılmazdı. Bunlar daha çok on dokuzuncu yüzyılda yaratılmışlardır. Ayrıca 2100'lerde de, en azından bizim bildiğimiz biçimiyle, var olmaya devam edip edemeyeceklerini bugünden bilemeyiz.

Kişinin bildiği nedir? Üç tür şey: doğru olan, iyi olan, güzel olan. Bu soyut kavramların her birinin tanımı medeniyetle kastettiğimiz şeyin ta kendisidir. Elbette bu tanımların ayrıntıları, her mahut medeniyetin genel çerçevesi içinde, üstelik bazen hayli hararetli bir biçimde tartışılmaktadır. Ama tarihsel medeniyetleri bütünleştiren unsurlardan biri de, hepsinin doğru, iyi, güzel olan hakkında bilgi toplayabildiğine ve bunları tanımlayabildiğine inanması olmuştur. Ayrıca modern dünyaya gelene kadar hiç kimse bilginin bu üç hedefinin parçalara ayrılmış, birbirinden ayrılabilir etkinlikler olduğunu da düşünmemiş gibi görünüyor. Keats'in şiirindeki "Doğru olan güzelliktir, güzellikse doğru" dizesi tarihsel medeniyetlerin tümünde kulağa hoş gelebilirdi; oysa günümüzde romantik ve tuhaf kaçıyor, hatta yazıldığı dönem olan on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda da aynı etkiyi uyandırmıştı.

Anlatacağımız öykü bize çok net ve açık görünüyor. Kitabın ilk kısmı bu iki kültürün oluşturulması ve kurumsallaştırılmasının tarihiyle ilgilidir. Bu öykü fiilen, belli disiplinlere ait "kısımların" birbiriyle ilişkilendirildiği bir hiyerarşi şeklinde düzenlenmiş yepyeni ve benzersiz bir yapının, daha doğrusu bir "bütünün" oluşturulması hakkındadır. Ne var ki, bir fikirler tarihi değil yazdığımız. Hangi fikirlerin genel kabul gördüğünü ya da etkili olduğunu ve bilgi kurumlarına temel olma teyidini aldığını soruyoruz; teyit derken de, bu fikirlerin entelektüeller, araştırmacılar ve bilimcilerden oluşan art arda birkaç kuşak tarafından, modern dünya sisteminin maddi süreçleriyle doğrudan bağlantılı bir biçimde kabul görmesini, sürekli kılınmasını ve geliştirilmesini kastediyoruz.

Kavramlar bir anda oluşturulmaz. Genellikle uzun bir gebelik döneminden geçerler. Bir kavram oluşturulduğu an ataları da saptanabilir. Bütünüyle yeni bir fikre de pek rastlanmaz. Ama bizi ilgilendiren şey bu değil. Bizi ilgilendiren, bazı kavramların ne zaman ve nasıl olup da süregelen bilgi yapılarına temel olacak kadar genel kabul gördüğüdür. Göreceğiniz gibi, biz modern dünya sisteminin başlangıcından bu yana bilim kültürünün önem ve özerkliğinin giderek arttığına inanıyoruz; bilim kültürü, on dokuzuncu yüzyıla dek

bugün bildiğimiz anlamıyla tam olarak kurumsallaşmamışsa da, biz bunun başlangıcını on beşinci yüzyılın ikinci yarısı olarak saptadık. Biz şuna inanıyoruz: "Bilim" kültürü, yani farazi "doğru" ve "olgular" âlemi, o zamana dek her şeyi kapsayan "felsefe"den koparılırken ve bilgi yapılarını pekiştirme işinin karşıt kutbunda "iyi-yi amaçlamaya" adanmış bir "beşeri" kültür oluşturulurken, bilimlerin üstünlüğünün özellikle Fransız Devrimi'nin ardından giderek artmasına büyük bir tepki doğmuştur. Bu tepki romantizmi de kapsar, ama onunla sınırlı değildir. Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyılda beşeri kültür (hatta buna beşeri karşı-kültür de diyebiliriz), bilim kültürünün emperyalist hak talepleri karşısında savunma amacıyla oluşturulmuştur.

Son olarak, insanların toplumsal ilişkilerinin yaşandığı gerçek dünyada meydana gelen ve gerek bilimsel gerekse beşeri alandaki baskın kavrayış modellerine meydan okuyan gelişmelere tepki olarak on dokuzuncu yüzyılın son yarısında üçüncü bir kurumsal arena, yani sosyal bilimler arenası ortaya çıkmaya başladı; biz bu arenanın o zamana dek iyice yerleşmiş olan bu iki kültürün iki taraftan çekiştirmesi yüzünden hep arada kaldığını ileri süreceğiz. Bu arena üzerindeki baskılar o kadar çoktu ki, sonuçta bilgi etkinliğinin bu alanında belki de o zamana kadar yaşanmış en büyük karışıklık ve muğlaklık ortaya çıktı.

On dokuzuncu yüzyıldaki bu mücadelede, bilim kültürünün modern dünya sisteminin bilgi dünyasında egemen kültür olarak topluma kendini kabul ettirebilmiş olduğu bizce gayet açık. Bilimin üstünlüğü sürekli artan bir eğride seyretmiş, 1945-70 döneminde de iyice yüksek bir noktaya erişmiştir. Ama bilim kültürü bu dönemin ardından çok şiddetli karşı saldırılara maruz kalmıştır. Bunun dış kaynaklı nedeni dünya sisteminin siyasal iktisadında yaşanan büyük ölçekli kaymadır; 1968 dünya devrimi bu kaymanın simgesi ve işareti olmuştur. İçteki nedeni ise, bilimlerin kendi içlerindeki gelişme süreçlerinden kaynaklanmaktadır. Burada öncelikle, 1960'lardan yirminci yüzyılın sonuna dek uzanan bir dönem içinde yedi büyük entelektüel hareketin izini süreceğiz. Bunlar birbirinden çok farklı hareketlerdir. Birincisi, bilim kültürünün içinden çıkıp önceki baskın epistemolojiye başkaldıran bir hareket olan karmaşıklık (*complexity*) çalışmalarıdır. İkincisi, bilimi sosyal açıdan inceleyen

ve bilimsel bilginin nasıl oluşturulduğuna dair sorular soran çalışmalardır. Ardından "çeşitlilik hareketleri" diye adlandırdığımız hareketler geliyor; yani, Batı'da ırk ve etnik köken çevresinde örgütlenen hareketler ve feminizmler. Bu hareketler hem bilgi yapıları içinde hem de genel siyasal arenada yer alır. Ayrıca beşeri bilimler* ile sosyal bilimler arasındaki ayrıma açıkça karşı çıkan popüler kültür/kültür incelemeleri hareketini de ele alacağız. Yine, hem bilgi yapıları içinde hem de genel siyasal arenada yer alan ve bu kez bilimler ile sosyal bilimler arasındaki ayrıma karşı çıkan ekoloji/çevrecilik hareketini de inceleyeceğiz.

Bu hareketlerin her birinin ön plana çıkardığı meseleleri ve gerek dünya üniversite sisteminde gerekse diğer bilgi yapıları merkezlerinde kendilerini ne ölçüde kurumsallaştırdıklarını ana hatlarıyla dökmeye çalışacağız. Ayrıca bunun da ötesine gideceğiz. Bu hareketlerin güttükleri hedeflerin, onları iki kültür kavramının geçerliliğini ne ölçüde sorgulamaya ittiğini değerlendirmeye ve bu sorgulamada ne kadar derine inmek istediklerini anlamaya çalışacağız. Son olarak, iki kültür kavramının geçerliliği hakkındaki çatışmaların arenaları olarak mahut kültür savaşları ve bilim savaşlarını gözden geçireceğiz. İki kültür kavramının modern-dünya sisteminin jeokültüründe ne şekilde merkezi dayanak rolü oynadığıyla ilgili olarak bu kapsamda bir tarihsel ve analitik incelemenin bugüne dek yapılmadığına inanıyoruz. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde bu kavramın sorgulanmasının çok büyük bir kültürel olay olduğuna, bu olayın dünya sisteminde gerçekleşen önemli dönüşümlerden ayrı tutulamayacağına ve dolayısıyla diğer dönüşümlere katkıda bulunduğuna da inanmaktayız. Bizler bir tür kültür kasırgası veya depremi yaşamakta olduğumuzu ve meselenin ne olduğunu, muhtemel alternatif sonuçlarının ne olabileceğini herkesin çok iyi anlamasının son derece önemli olduğunu düşünüyoruz.

Bu kültürel geçmişi çözümlerken, kültürel geleceğimizi yaratma mücadelesine de katılmış oluyoruz.

* İngilizce "*humanities*" sözcüğü her ne kadar Türkçeye "beşeri bilimler" olarak geçmişse de, içinde bilim (*science*) sözcüğünü barındırmaz. Bu bakımdan, sosyal bilimlerden (*social sciences*) farklı bir yerde görülmesi gerekir. "Beşeri bilimler", insan düşüncesi ve kültürüyle ilgili bilgi alanlarını, yani felsefe, edebiyat ve sanatı içerir. (y.n.)

Birinci Bölüm

İKİ KÜLTÜRÜN TARİHSEL OLUŞUMU

2 Otoritenin Kuruluşu: Modern Dünyada Bilimin Yükselişi

Boris Stremlin

Avrupa ortaçağında bilgi üretimi genellikle Hippolu Aziz Augustinus tarafından oluşturulan modele uygundu. Augustinus'a göre, "diller, tarih, gramer, hatta mantık konusunda bilgi sahibi olmanın faydası", edinilen bilginin "Kutsal Kitap üzerine çalışmalara yardımcı olma" kapasitesinde yatıyordu (Southern 1953: 171). On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda bu temel üzerinde yükselen Skolastisizme "tamamen mantıklı", "aşırı rasyonel" gibi tanımlar getirilmiş; Skolastisizm, kronik kitap eksikliğinin yaşandığı bir dönemde "münazara ve belagatın önemi"nin vurgulandığı "rutin Latin dili incelemeleri" olarak tarif edilmiştir (Bowle 1970: 151-2). Yöntemlerinin yetersizliğine karşın "evrensel önemi haiz sorunları incelemeyi" amaçlayan Skolastisizm geniş çaplı bir merak sonucu ortaya çıkmıştır (Southern 1953: 170). Ne var ki Skolastisizmin otoritesi, tek ve sorgulanmamış bir değerler kümesine sıkı sıkıya bağlı kalmıştı.

En nihayetinde Skolastisizm hem içeriden hem de dışarıdan yıpranmaya başladı. İçeride, araştırmacılar, Tanrı'nın gücü mutlak olduğuna göre rasyonel olarak açıklanmasının gerekmediğini, dolayısıyla dinsel ve dünyevi düşünceleri bir araya getirme yollarını bulmaya da gerek olmadığını öne süren Ockhamlı William gibilerle aynı kanıya vardılar. Skolastik grubun dışında ise, hümanist diye adlandırılan birtakım hareketler başlangıçta mütevazı bir hedefin peşindeydi: Amaçları asıl Latince olarak kabul ettikleri dili yeniden yerleştirmekti. Fakat bunu yaparken, Latincenin yalnızca yazı ve ibadet dili olduğunu öne süren ve dolayısıyla eski metinlerin tüm

dokunulmazlıklarını korumaya devam etmesi ve yoruma açık olsa da hiçbir düzeltme yapılmaması gerektiğine inanan Skolastik âlimlerin yöntemlerini örtük bir biçimde reddetmiş oluyorlardı. Zamanla şu noktaya varıldı:

> Kadim bir eseri özgün biçimine geri döndürmeyi mümkün kılan [Hümanistler tarafından geliştirilen] bu titiz filoloji... pagan antikitesinin yazılarıyla sınırlı kalamazdı... Dolayısıyla hümanist yöntem, tam da kullandığı usuller yüzünden, Katolik Kilisesi'nin en temel geleneklerini sorgular hale gelmişti. (Mandrou 1979: 47-9)

On altıncı yüzyıla gelindiğinde, hümanist yöntem Kutsal Kitap'ın tefsirinde yaygın bir şekilde kullanılır olmuştu ve sonuçta hem Kalvencilerin (Moeller 1972) hem de Cizvitlerin (Olin 1994) dinsel radikalizmi çoğalıp yayılmaya başladı. Dahası, artık bu yöntemler yalnızca Latincede değil, Yunanca ve İbranice metinlerde de giderek daha çok kullanılmaya başlamıştı; böylece hem okuryazar halkın ulaşabileceği metinlerin sayısı arttı, hem de Katolik Kilisesi'nden de öncesine dayandığına inanılan teolojik geleneklerin üzerindeki perde kalkmaya başladı (Yates 1964: böl. 1,4). Hümanistler, değişik yerlerde konuşulan lehçeleri de bu işin içine katınca, ortaçağ bilgi yapısının kurumsal temelleri sarsılmaya başladı. Şiir, öykü, romans, drama ve daha yerel tarih anlayışları gibi yeni, seküler edebi türler, bundan böyle sınırlı dilsel bölgelerde yerleşik, Latince konuşan Hıristiyan âleminin tamamını kapsamayan yeni okur ağlarının ortaya çıkmasını sağlayacaktı (Mandrou 1979: 130-1, 309-11).

Teknik olarak kilise zümrelerinin temsilcileri sayılan ve müşterek misyonları ortodoks öğretisini kurallara dökmek (French & Cunningham 1996) ve bunları tüm yetenekli öğrencilere öğretmek olan üniversiteli Skolastik âlimlerin tersine, hümanistlerin ortak bir toplumsal veya mesleki etiği yoktu. En iyi kütüphanelere, akademilere, gözlemevlerine, nadir eşya koleksiyonlarına ve botanik bahçelerine çekilen hümanistlerin çoğu bakan, diplomat veya zanaatkâr olarak devlet hizmetinde çalışmaya başladılar ve toplumsal zihniyetleri bakımından saray mensuplarını andırır oldular (Moran 1991; Biagioli 1992). Bazıları da, prensler ya da Cizvitler tarafından kurulan yeni hümanist okullarda veya sayıları pek az da olsa hümanist öğretimi benimseyen (özellikle İtalyan) üniversitelerde

öğretmen oldular (Schmitt 1984: böl. 14, 15). Diğer münevverler ise yeni basımevlerinin etrafında toplandılar ve çevirmenlik, fihrist yazımı, özetleme ve resimleme gibi işler edindiler (Eisenstein 1983: 61-3). Bazıları da, Edebiyat Cumhuriyeti diye bilinen gayri resmi bir grupla girdiği karşılıklı destek alışverişine bağlı bir yaşam sürüyordu hâlâ (Mandrou 1979: 55-7). Bunlar, uyum sorunu nedeniyle toplumdan uzak, genellikle tecrit edilmişçesine yaşamaya başladılar, ampirizmin gelişmesine ve "bilgi yapımının toplumsal yönlerine duyulan güvensizlik" diye özetlenebilecek modern yaklaşıma katkıda bulundular (Shapin 1996: 69).

Otorite merkezleri hızla çoğaldıkça Skolastiklerin bir zamanlar dokunulmaz olan tözel dünya görüşü ve epistemolojisi de mercek altına alındı. On ikinci ve on üçüncü yüzyılda Skolastik âlimler ve frerlerin geliştirdiği doğa felsefesi "temelde Tanrı, insanın Tanrı'yla ilişkisi ve bir Hıristiyan düşünür olarak iyi bir yaşam sürme çabası" ile ilgiliydi (French & Cunnigham 1996: 92). Skolastik külliyata dahil edilen dünya-merkezli Batlamyus modeli, Kutsal Kitap'ın dünyayı ele alış tarzını, bir diğer deyişle Yeryüzünün ilahi olaylar dizisinin merkezi olduğu ve tüm evrenin insanlık uğruna yaratıldığı görüşünü pekiştiriyordu. Hümanistler eskilerin ve Kilise Babaları'nın otoritesini kabul etseler de, on üçüncü yüzyılın son çeyreğinde dünyayı algılamaya yönelik yeni biçimler ortaya çıkmaya başlamıştı. Görsel temsile, mekân ve zamanın türdeşliğine, nicel birimlerle evreni kavramaya verilen önem resim, müzik, ticaret ve teknoloji gibi alanlarda kendini göstermeye başlıyordu (Crosby 1997). Matematiğin giderek daha fazla uygulama alanında kullanılması da, pratik bilginin dinsel ve tefekkür tarzı bilgiden aşağı sayılmasına verilen güçlü tepkinin ifadesiydi (Høyrup 1994: 166-71).

İnsanın bilgi üretim tarihinde eşi benzeri olmayan öneme sahip bir durumun gerçekleştiği, yani otoriter bilginin toplumsal değerlerden ayrıldığı ve yapısal farklılaşmanın tohumunun atılıp daha sonraları da "iki kültür" adını aldığı nokta işte tam burasıdır. Bu farklılaşma ilk başta kurumsal bir statü kazanmış ve bu statü kademe kademe köklü bir hal almıştır, bahsettiğimiz yapısal farklılaşma bir yandan da feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde, iyice etkili olmasını sağlayan bir toplumsal mutabakat kazanmıştır. Mary Poovey'in öne sürdüğü gibi (1998), "modern gerçek", geçerli bilgi-

nin ve kültürel otoritenin en önemli epistemolojik birimi olarak ortaya çıkmıştır. Muzaaf denilen çift girişli muhasebe usulüne atfedilen gelir-gider "dengesi" sayesinde kâr meşrulaştırılmıştı. Kâr ile tefeciliğin birbirinden ayırt edilmesiyle birlikte sonsuz sermaye birikiminin de önü açılmış oldu. Ticarete özel konular ve bu konuların tüccarların bireysel itibarını ve bir grup olarak güvenilirliğini sağlama alacak şekilde bir sistem içinde genelleştirilmesi "gerçekler" olarak tanımlanabiliyordu. Bu hem tikel hem de tümel çifte kimlik, "doğru"nun, bilgi yapısının ayrıcalıklı kutbuyla (ileride değerlerden bağımsız "bilimler" olarak adlandırılacak kutupla) özdeşleşmesini sağlamış, onu karşıt kutuptaki (değerlere bağlı beşeri bilimlerdeki) "iyi"den koparark farklılaştırmıştır.

On altıncı yüzyıla gelindiğinde, değerlerden bağımsız zaman (saatler) ve mekân (yatay-dikey çizgilerle hazırlanan haritalar) ile ilgili icatlar ve Amerika kıtasının keşfi, hümanistleri gök kubbeye yönelik alternatif modeller getirmeye sevk ediyordu. Kopernik ve Kepler güneşi evrenin merkezine yerleştirmişti. Giordano Bruno daha da ileri gidiyor, sonsuz sayıda dünya ile dolu sınırsız bir evrenden söz ediyordu. İnsanın uçsuz bucaksız bir evrende sürüklendiğini anladığında hissettiği yönünü yitirmişlik duygusu daha da fazla reform girişimine davetiye çıkarmış, astronominin doğa felsefesinin en popüler dalı haline gelmesini sağlamıştı (R. Gascoigne 1992: 562).

Yine de hümanizmin en büyük etkisinin, Reformasyon döneminde Avrupa'daki dinsel ve siyasal birliğin sarsılmasında oynadığı rol olduğu söylenebilir. Metnin öneminin sürekli vurgulanması, kutsal kitaplar adına Tanrı ile insanlar arasında aracı görevini yürüten kilisenin temellerini sarsıyor ve dinsel bölünmenin her iki ucunda da kutsal kitapların harfiyen yorumlanması gerektiğini savunan anlayışın ve fundamentalizmin ön saflara çıkmasıyla sonuçlanıyordu (Eisenstein 1983: 151-3). Ayrıca, önce Luther, daha sonra da diğer reformcuların Roma Katolik Kilisesi'ne yönelttiği saldırılar, Hıristiyanlığa ait cemaat ve ortak kader duygusunu yok ederek siyaset, tarih ve hukuk gibi alanların sekülerleşmeye açılmasını sağlıyordu (Voegelin 1998). Kimi din otoritelerinin Kutsal Kitap'ın

doğru yorumunun hangisi olduğu konusunda tekel oluşturmak istemeleri ve aynı zamanda rakiplerini susturmaya çalışmaları Avrupa'nın entelektüel haritasını kökten değiştirdi. Sansür ve yasak kitap listesi çıkarmak, hem Katoliklerde hem de Protestanlarda görülen yaygın bir uygulamaydı. Yazarların, matbaacıların, seküler eğilimli doğa felsefecilerinin giderek Kuzey'deki Protestan merkezlere yönelmelerinin nedeni Protestan teolojisinin daha anlamlı ve açık olmasından ziyade Reformcu otoritelerin oldukça dar bir alana yayılabilmiş olmasıydı (Eisenstein 1983: 170-3, 229-52).

Hümanist hareketlerin başarısı geniş ölçüde ekonomi, siyaset ve teknolojinin yayılma koşullarına bağlıydı. Avrupa'nın en geniş ticari merkezlerine sahip olan Kuzey İtalya'nın ticaret kentlerinde kiliseye bağlı kurumlar uygulamalı eğitim taleplerine cevap verebilecek halde değildi; dolayısıyla bu bölgede görülen yüksek okuryazarlık oranının asıl kaynağı hümanist eğitimden alınan bilgilerdi (Grendler 1989: 6-11, 403). Reformcuların propaganda kampanyaları sonucu, konuşulan dillerde basılan yazılar ve okuma yazma bilen sıradan insanlar, Alplerin kuzeyinde de artmaya başladı (Edwards 1994). Hırslı Rönesans prensleri bu yeni öğrenme eğilimini destekliyorlardı, çünkü hümanist yeteneklerle birlik oldukları takdirde "gerek simgesel anlamda, gerekse şahsi siyasal otorite ve refah derecesini ölçerek sarayın iktidar ve görkemini" ilan etme fırsatı bulmayı umuyorlardı (Moran 1991: 171). Son olarak, on beşinci yüzyılda matbaanın bulunması ulaşılabilen yazılı metin sayısının katlanarak büyümesini tetikleyerek, bilginin sürekli güncellenmesini ve düzeltilmesini mümkün kıldı.

Birlik Arayışı

Avrupa'nın her tarafını kasıp kavuran din savaşlarının yeniden baş göstermesi sonrasında, bilgi alanında düzenin sağlanması önde gelen entelektüel hareketlerin çoğunun en önemli amacı olmuştu (Shapin 1996: 119-65). Siyasal ortamı tekeline alan ve toplumsal hareketleri denetimi altında tutan fundamentalizm iyiden iyiye bölücü ve parçalayıcı bir etkide bulunuyordu. Felsefi tartışmaların, en azından doğa alanında, doğrudan gözlem yoluyla veya mantık ve matematiğe başvurularak çözümlenmesi, gerek Cizvit (Dear 1995:

6), gerek Kalvenci (Daston 1992) taraftarlar arasında yaygın bir uygulamaydı. Doğa Kitabı'na* duyulan saygı yüzünden dinsel metinlerin otoritesi sarsılmaktaydı. Mucizelere inanılan ve göksel alanla yeryüzü alanı arasında nitel ayrımların yapıldığı ortaçağ evreninde Kepler ve Galilei'nin dünyaları, yani doğanın belli ilkelere uyarcasına bir düzen içinde hareket ettiği, manyetizma gibi olguların her iki âlemde de görülebildiği, matematikleştirmenin evrensel uygulanabilirliğe sahip olduğu kabul görmeye başlıyordu.

Yeni mekanik felsefeleri destekleyenler doğayı Tanrı tarafından kurulmuş bir düzenek gibi tasvir ediyor, harika bir yapıt nasıl incelenirse, tabiatın da öyle incelenebileceğine inanıyorlardı. Hem mekaniği hem de geometriyi içeren "yaratıcının bilgisi" felsefecilere gözlemci veya kullanıcıların sahip olduğundan daha fazla kesinlik sağlıyordu, çünkü bu bilginin "başkaları tarafından yeniden yasalaştırılma kapasitesine sahip olduğu varsayılıyor"du (Perez-Ramos 1988: 49). On yedinci yüzyılın başlarında Bruno ve Rosicrucianların (Gül-Haçlar**) başını çektiği Simya devrimi bu entelektüel hareketleri, insanların kendilerini neredeyse tanrısal güçlerin bahşedildiği işlemciler olarak gördüğü ve doğuştan gelen bu haklarını talep edecekleri Altın Çağ'ın habercileri sıfatıyla bir araya getirdi. Bilgi peşinde koşmayı destansı bir arayış olarak yücelten Simyacıların verdiği bu destek, Deha Yüzyılı diye adlandırılan bir sonraki yüzyılda da geniş yankılar uyandırmaya devam edecekti. Fakat siyasal açıdan, bunun da fundamentalizm kadar istikrarsızlaştırıcı bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştı. Bundan sonra, doğa felsefesinin tanımında, araştırmalarına katı sınırlar koyması ve yöntemlerinde din-

* İlk dönem Hıristiyan öğretisine göre Tanrı iki kitap yazmıştı: Kutsal Kitap ve Doğa Kitabı. Her ikisinin de aynı anda ortaya çıkmış olduğuna inanılırdı. Doğru yorumlandığı takdirde Tanrı'nın maksadının sonsuz çeşitlemeleri Doğa Kitabı'ndan Kutsal Kitap'a dönerek ya da Kutsal Kitap'tan Doğa Kitabı'na geçerek okunabilirdi. Her şeyin işaret olarak yorumlandığı ortaçağ dünyasında, gökteki yıldızlar, ağaçlardaki yapraklar çeşitli anlamlarla yüklüydü ve Yaratıcı'nın mutlak otoritesini simgeliyordu. Doğa Kitabı'nı okuyanlar, nesnelerin dış görünüşlerini inceleyip Tanrı'nın yüklediği bu anlamları çözmeye çalışıyorlardı. (ç.n.)

** Gül-Haç Biraderleri, Tapınakçı geleneğin devamı olarak kurulmuş bir gizli örgütü. Gül-Haçlar'la Kabalacılar arasında var olduğu iddia edilen gizli ilişkinin açığa çıktığı alanlardan birinin, ortaçağın sonlarından itibaren Avrupa'nın pek çok felsefecisini sarmış olan simya tutkusu olduğu söylenir. (ç.n.)

sel ve felsefi öğretileri açıkça dışlaması giderek daha fazla ön plana çıkacaktı (Westfall 1977: 13-42).

Sık sık karşıt konumlarda tanımlanmış olsalar da, Francis Bacon ile René Descartes mekanik epistemolojik programı ilerletme yolunda birlikte yürümüşlerdi (Perez-Ramos 1988; Gay 1964: 11-2). Bacon, insan potansiyelini kısıtladıkları gerekçesiyle hem klasik felsefeye hem de Hıristiyanlığa saldırıyor, akıl gibi ilahi bir kabiliyetin insanlığın kullanımına ve yararına açılmasını savunuyor, "bilimlerin asıl ve meşru amacının insan hayatını yeni icat ve zenginliklerle" donatmak olduğunu ileri sürüyordu (F. Bacon [1620] 1899: 23, 339). Ayrıca, ilahi ve beşeri bilgi dalları arasında kesin bir ayrım yapılmasını öneriyor, beşeri bilgi dallarının mekanik ilkeleri benimseyip teleolojiyi reddetmesi gerektiğini iddia ediyordu. Tüm bilginin nicel yoldan ifade edilmesi zorunluluğuna kuşkuyla yaklaşan Bacon, doğa felsefesini birikime dayalı ve uzun vadeli bir çaba olarak hayal ediyor, bu felsefeyi gerek doğrudan gözleme, gerekse kuşku, hata ve düzensizliklerin kataloglarının tutulmasına dayandırıyordu (F. Bacon [1620] 1899: 22, 93). Fakat bilim açıkça merkezi bir role sahip olmasına rağmen, insanların çoğunluğundan özenle gizli tutuluyor, klasik felsefe ile ortodoks Hıristiyanlığın sınırlayıcı etkisi altında kalıyordu (Weinberger 1985: 32).

Geometrici ve sistemci Descartes, doğa ile yapıt arasındaki Aristotelesçi bölünmeye ve duyularımızın algılayışının yeterli olduğu varsayımına karşı çıkıyordu. Zihinsel (*res cogitans*) ve maddi (*res extensa*)* nesneler arasında kendi yaptığı ayrım, matematikte incelenen nesneler ile doğa felsefesinde incelenen nesnelerin özdeş olduğu yönündeki görüşlerine ters düşmüyordu (Larmore 1980: 12-3). Doğa olaylarını açık ve belirgin bir biçimde algılamak, "hem Tanrı hakkında hem diğer entelektüel meseleler hakkında, ayrıca matematikleştirmenin nesnesi olan maddi doğa hakkında sayısız şeyi kesin ve tam olarak bilmeyi" mümkün kılan önsel ilkelere bağlıydı (Descartes 1980: 89). Kartezyen yöntem her tepkiyi, tanecik-

* Descartes'ın felsefesinin kökünü oluşturan ikiciliğin dayandığı kilit kavram ikilisi *res cogitans* (düşünen şey)/*res extensa* (uzamlı şey) ikilisidir. Düşünen şey "zihin"i nitelendirirken, "uzamlı şey" (yer kaplayan şey) "cisim" ya da "beden"e karşılık gelmektedir. (ç.n.)

li eter ortamındaki doğrudan fiziksel temastan kaynaklanan etkiye bağlayarak açıklıyordu. Bu yöntem, Bacon'ın yöntemine göre daha tekbenci, işbirliğine daha az yaslanan bir yöntemdi ve matematikçilerin "doğa felsefecilerinin bilişsel topraklarını ele geçirmeye" yönelik otoriteci ihtirasları olarak tanımlanabilecek bir tavrı örnekliyordu (Dear 1995: 8). Gelgelelim, Bacon gibi Descartes da düzenin restorasyonu adına çaba harcıyor, kesin ve belirgin olarak algılanmayan şeylere daha ölçülü yaklaşılmasını, bunların yasa ve geleneklere bağlı olarak değerlendirilmesini öneriyordu (bkz. Gaukroger 1980: v; Descartes 1968: 45).

Bu yeni doğa felsefesini geliştirmek üzere seferber olan gayri resmi gruplar sarayın desteğini almaya çalışıyorlardı ve 1660'larda yeni türden kurumlar oluşturmayı başardılar. Londra'da Kraliyet Derneği (Royal Society), Paris'te ise Bilimler Akademisi (Academié des Sciences) bunun ilk örneklerini oluşturuyordu (Purver 1967; McClellan 1985: 44-65). Akademiler, diğer araştırmacıların çoğuyla görüşebilme ve deneylerin sonuçlarını doğrulama olanağı sağlıyor, (kimi zaman) fonlara ve resmi dergilerdeki yayınlara ulaşabilme fırsatı veriyordu ki, matbaa devriminden sonra, bilim topluluklarının gelişmesine hız kazandıran en önemli itici güç buydu (R. Gascoigne 1992: 545). Bu araştırmacılar, Rönesans dönemindeki seleflerinin tersine, hayırsever birinin ömrünün ne kadar vefa edeceğine bağlı kalmaksızın çalışmalarını sürdürmelerini sağlayan müşterek bir statü kazanabilmişlerdi (McClellan 1985: 3). Dolayısıyla, arazi sahibi olabiliyor, matbaa işletebiliyor ve bazı koşullarda vergiden ve sansürden muaf tutulabiliyorlardı. Bir diğer önemli yenilik de akademik işlerin doğa felsefesiyle ilgili konularla sınırlanması ve resmi toplantılarda siyaset ve din gibi ihtilaflı konuların tartışılmasına açıkça yasak getirilmesiydi (Lyons 1968: 41, 329-40; Hahn 1971: 11-2, 58-66). Her ne kadar beşeri değerler, büyük ölçüde, deneysel doğa felsefesinin bulgularına güven duyulmasını taahhüt eden nezaket kurallarına göre saptanmış "değer"ler olsa da, sonuçta otoriter bilgi üretimi ile beşeri değerler arasındaki ayrımın kurumsallaştırılmasına doğru somut bir adım atılmıştı (bkz. Shapin & Schaffer 1985; Shapin 1994).

On sekizinci yüzyılda bu yeni kurumların Avrupa'nın büyük bir kısmına (ve ötesine) yayılmasıyla birlikte iki farklı model ortaya

çıktı. Güçlü parlamenter yapıya sahip ülkelerde (Büyük Britanya, Britanya'ya bağlı Kuzey Amerika kolonileri, Hollanda Birleşik Eyaletleri) doğa felsefesi *cemiyetler* tarafından yürütülmekte iken, Kıta Avrupası'ndaki mutlakiyetçi monarşilerde seçkinci *akademiler* daha hâkim konumdaydı (McClellan 1985). Parlamenter yapıya sahip ülkelerde bu *cemiyetler* sarayın denetimine girmemeyi başarmış, etkinliklerini destekleyecek çok sayıda amatöre kapılarını açmıştı; doğa felsefesi kibar beylere özgü bir meşgale olmuş, irfanın, yardımseverliğin, nezaketin ve vatanseverliğin bir parçası haline gelmişti (Golinski 1992; Sutton 1995; Widmalm 1992). Kimya, manyetizma ve ısı gibi ("Bacon'cı") yeni deneysel bilimler, deneyin, olgu birikiminin ve çoğunluğun çıkarının uygarlığın özü olduğuna inanılan bölgelerde serpilip gelişiyordu. Öte yandan, alt tabakaları dışlayan, geleneksel toplumsal hiyerarşiyi sağlamlaştırmak için üyelerine asalet rütbeleri veren Kıta Avrupası akademileri daha ziyade saraylılara özgü bir etik sergileyerek parlak jestleri ve üstün başarıları vurguluyor ve yine yalnızca üst düzeyde matematik eğitimi almış uzmanların ulaşabileceği astronomi ve mekanik gibi geleneksel bilimlerde uzmanlaşıyordu (McClellan 1985: xxviii; Hahn 1971: 35; Biagoli 1992). Yurttaşlardan bu şekilde uzaklaştırılan fikir insanları, ya kendilerini bütünüyle entelektüel çalışmalara veriyor, ya da toplumsal terfi yönünde bir şeyler kazanma peşinde koşuyorlardı (Keohane 1980). Fakat uzmanlık alanlarına göre bölünen, üye seçimleri çok sıkı denetlenen ve araştırma gündemi yararcı *raison d'état* (hikmet-i hükümet) tarafından belirlenen büyük akademilerdeki bu *honnêtes hommes*,* devlet bürokratları ve ilk profesyonel "bilimciler" oldular (Hahn 1971: 17, 22, 58-81).

Kurumsallaşan doğa felsefesinin, güçlü ticari sınıflara sahip ve merkezi monarşiyle yönetilen ülkelerde daha başarılı ilerlediği görülüyordu. Geleneksel statü hiyerarşilerinin uygulanmadığı bir alanda nispeten özgürce fikir alışverişi imkânı sunduğu için ticari sınıflara çekici geliyordu, çünkü toplumda ilerlemelerini sağlıyor ve kendilerini ifade etme olanakları sunuyordu (Ben-David 1971: 75-87). Doğa felsefesi, kesin ve tarafsız bilgi temelinde fikir birliğine varmaya çabaladığı için, din savaşlarıyla başa çıkmak ve ken-

* *Fr.* Dürüst erkekler. (ç.n.)

di meşruiyetini tasdik ettirmek isteyen devlet tarafından da cazip bir araç olarak görülüyordu (Shapin & Schaffer 1985; Hahn 1971). Hobbes'un, Alman kamu maliyecilerinin ve fizyokratların yazılarında mutlakiyetçi ideoloji haline bile dönüşmüştü. Ayrıca, monarşi ile doğa felsefesi arasındaki ittifak, Edebiyat Cumhuriyeti'nin uluslararasıcı ve antihiyerarşik eğilimlerini de etkisiz hale getiriyordu (Widmalm 1992: 248-9; Han 1971: 44-5). Bu yeni bilgilerin teknik uygulamaları, saraydan destek alma nedenleri arasında her ne kadar hâlâ ikinci planda olsa da, devletler (ve özel bireyler) pratik problemlere çözüm bulmak uğruna, çeşitli akademi ve kurumlarda açılan ödüllü yarışmalara mali destek veriyordu (Bektaş & Crosland 1992; Hahn 1971: 62, 120). Neticede, bilim olarak isimlendirilecek kültürün en hızlı geliştiği ülkeler, Latin evrenselciliğinin ve bölgesel tikelciliğin etkilerine başarıyla karşı koyulan ülkeler olmuştu. Böylece, bilimin kurumsal ve dilbilimsel olarak millileştirildiği İngiltere ve Fransa, üniversitelerin en önemli öğrenme merkezleri olmasında ısrar eden (Ben-David 1971: 111; Cook 1992) ve on sekizinci yüzyılın ilk yarısında uluslararasıcı modellerin hâlâ baskın olduğu (Hertz 1962: böl. 6) Hollanda Birleşik Eyaletleri, İsveç ve Almanya'yı geride bırakmış oldu.

Avrupalı bilgi yapıları ile Avrupalı olmayan bilgi yapılarının yörüngelerinin farklılaşması, aynı dönemlerde imparatorluğun çöküşü ve Kuzey ve Güney Amerika'nın fethiyle daha da arttı. İmparatorluğun çöküşü ve Kuzey ve Güney Amerika'nın fethi, orta ölçekli devletleri kızgın ve sürekli bir rekabete de teşvik ediyordu. Gerçekten de bizim şimdilerde bilim dediğimiz işle uğraşan bilgi işçilerinin sayısı, 1450'lerde matbaanın icadıyla katlanarak büyümeye başladı ve bu eğilim sonraki dört yüzyıl boyunca devam etti (R. Gascoigne 1992). On sekizinci yüzyıla girildiğinde bile "bilimsel çalışmalar diğer etkinlikleri izleyen bir bağımlı değişken niteliğindeydi" (Lux 1991: 186), ama iki kültür karşıtlığında ifade bulan olgular ve değerlerin yapısal hiyerarşisi, modern dünya sistemindeki bilgi iddialarının otorite ve meşruiyetini belirlemeye yönelik uzun vadeli bir temeli çoktan oluşturmuştu.

Modern Dünya Sistemi Jeokültürünün Pekişmesi

On sekizinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde, doğa felsefesinin ampirik ve siyasal başarıları, jeokültürel dönüşümde de etkilerini göstermeye başladı. Bir önceki yüzyılda akademilerin kurumsallaştırılması, hipotezlerinin yayılmasını, sınanmasını ve ardından faal doğa felsefecilerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen paradigmalara dönüştürülmesini besleyen bir ortam hazırlamıştı.[1] Bu tür paradigmaların ilki Isaac Newton'un çalışmaları temelinde ortaya çıkarak, yöntem açısından Bacon'ın ampirizmini ve Descartes'ın tümdengelimci tarzını bir araya getirmişti. Model bilhassa mekanikte, örneğin Newton'un evrensel çekim teorisinde başarılı olmuştu (B. Cohen 1985: 161). Bu teori ampirik olarak da doğrulandığında, evrensel yasalar şeklindeki kesin ve çürütülemez bilginin prensipte elde edilebilir olduğu fikri, insan ilişkileri alanında da etkilerini göstermeye başladı. Aydınlanma hareketinin öncüleri "insanın kendi kendisini soktuğu toyluk durumundan kurtularak" Akıl Çağı'na girmesi (Kant [1784] 1970: 54) ve toplumsal kurumların Newton'un doğa felsefesine uygun bir çizgide yeniden yapılandırılması (Gay 1969: 126-66) çağrısında bulunuyorlardı. Faydalı bilgilerin adım adım biriktirilmesini öneren Baconcı modeli tarihe uyguladıkları zaman, ilerleme teorisine, yani daha iyi bir dünya için toplumsal değişimin arzulanacak ve daimi kılınacak bir şey olduğu fikrine varmışlardı (Bury 1932: 162). Yüzyılın sonuna gelindiğinde bu teori, yeni devrimci cumhuriyetleri meşru kılmak amacıyla yayılıp kullanılmaya başladı ve onların düşmanları tarafından da zımnen benimsenince jeokültürel bir güç kazandı (Wallerstein 1991a: 8-9). "O zamana kadar evrensel olan değişme korkusu, yerini durgunlaşma korkusuna bırakıyordu" (Gay 1969: 3).

Günümüzde "Rönesans Mecusilerinin sonuncusu" kabul edilen Isaac Newton, bilim devrimi olarak anılan bu süreçte bir geçiş figü-

1. Kuhn (1962: 10, 37, 162-7) paradigmaları, belli problemlerin çözümüne adanmış ve bir grup insanı uzun vadeli olarak kendisine bağlayarak gelenek haline gelmiş kurumsal teori ve pratikler olarak tanımlar. Sosyal bilimler ve beşeri bilimlerin tersine, fen bilimleri belli bir alanda yalnızca tek bir paradigmaya izin verirler.

rüydü aslında (Figala & Petzgold 1993; Webster 1982). Newton doğa felsefesinin sınırlarına vurgu yaparken hem Bacon'ı hem de Descartes'ı izlemişti. Kendi kullandığı yöntem matematik, deney, gözlem, simya ve din tarihi gibi çeşitli yaklaşımları birbiri karşısında dengeleyerek, hakikat arayışını kendi kendini düzelten bir yapıya kavuşturmayı öngörüyordu (Teeter-Dobbs & Jacob 1995: 10). Newton, Descartes'ın eter teorisini ateist potansiyel taşıdığı için reddediyor, karmaşık kimyasal veya organik yapıları açıklamak için mekanik hipotezlerin yeterli olduğunu kabul etmiyordu. "Geometrik olan her yönüyle mekanik olandan ibarettir" (Dear 1995: 213) görüşüne inanan Newton, mekanik felsefenin, belli bir uzaklıktan bir madde üzerine etkide bulunan itme ve çekme kuvvetlerinin (yerçekimi gibi) formüllerini bulmak gibi matematiksel uygulamalarla sınırlanmasını öneriyordu. Newton (Descartes'ın tersine), Tanrı yaratısı olduklarından nihai gerçeklikleri anlaşılamayacak mutlak zaman, uzay, kütle ve kuvvetin varlığını teyit ediyordu (Westfall 1977: 159).

Ne var ki 1730'larda, önde gelen Avrupa akademilerinin kolektif çalışmalarında, Yeryüzü'nün Descartes'ın dediği gibi yuvarlak değil de, Newton'un çekim teorisinde öngörüldüğü gibi iki kutbu basık bir küre olduğu saptandığında Newton mekaniği, Newton'un diğer yöntemlerinden ayrı bir yere konuldu ve evren yalnızca mekanik terimlerle yeniden tanımlandı: "Yasalar sistemiyle, denge sistemiyle ilgili her şeyde artık Newton'a atıfta bulunuluyordu" (Prigogine & Stengers 1984: 29). Newton'un adıyla birlikte anılan "doğanın mekanik terimlerle değerlendirilmesi" Kıta Avrupası'ndaki rasyonalistler tarafından canlandırılan kültürel beklentilerden büyük ölçüde etkilenmiş olsa da (Gay 1969: 128-50), Newton tek başına, tüm Avrupa'yı cehalet çöllerinden çekip kurtaran Musa benzeri bir kahraman mertebesine oturtulmuştu. Newton'un, Descartes'ın teorilerinin çoğunu çürüterek başlattığı yaratıcı gerilim sonucu ortaya çıkan dinamizm en çok, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında doğa felsefesinin daha determinist olan Fransız varyantında görülmekteydi (Brockliss 1992: 78-9; Ben-David 1971: 83-7). Bundan böyle, doğa felsefesinin özü (dolayısıyla, bilimin özü) nedensel yasaların kökenlerinde yatacaktı; bu tespit, sürekli değişen "içinde bulunduğumuz gerçeklik" ile bu gerçekliğin statik modeli arasında

özdeşlik olduğu varsayımına dayanıyordu (Meyerson 1930: böl. 6). Bu yaklaşım, gündelik yaşantılarımızda önümüzden geçip giden nesnelerin temelindeki kalıcı ilişkilerin anlaşılabilmesini sağlamış, titiz ölçümlerin önünü açmıştı. On sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Immanuel Kant "özel bir doğa öğretisinde ne kadar matematik varsa o denli gerçek anlamda bilim vardır" (Kant 1970: 6) fikrini kitlelere benimsetmişti.

Newtonculuğun zaferi her ülkede farklı sonuçlara yol açtı. İngiltere'de Newton takipçilerinin (deneysel bilimi değilse de) matematiği üniversite müfredatına almalarıyla, 1688 sonrasında sınırlanan monarşi ile Anglikan Kilisesi ve doğa felsefesi arasındaki ilişki güçlendi (Teeter-Dobbs & Jacob 1995: 64-71; J. Gascoigne 1989). Fakat aynı zamanda felsefe derneklerinin, sivil kurumların, muhalif akademilerin ve İskoçya'daki üniversitelerin açıklığı sayesinde, teknik açılardan Newton'a yakın duranlar bu yeni bilgileri hünerli zanaatçılar arasında da yayabilmiş, böylece bu zanaatçılar buhar gücünün sanayide yer alıp geliştirilmesini sağlamışlardır (Cardwell 1963; Teeter-Dobbs & Jacob 1995: 71-8).

Diğer ülkelerde (özellikle Fransa'da) İngiltere'nin istikrarına ve refahına hayranlık duyanlar *le grand Newton** mekaniğine ve Locke'un duyumcu psikolojisine iman ederek bunların toplumsal düzenin yeniden kurulması amacıyla derhal kullanılmasını talep ediyorlardı (Gay 1964: 308-21; Gay 1969: 126-66). *Philosophe*'ler[2] yararsız spekülasyonu ve dolayısıyla cehaleti körükleyen kaynak olarak niteledikleri metafiziğe, daha doğrusu o sıralar Cizvitler tarafından yeniden skolastikleştirilmiş (D. Clarke 1989: 231-41) Kartezyen bütüne ve Katolik Kilisesi'nin temsil ettiği dine saldırıyor, bunların yerini doğa tarihinin, seküler beşeri tarihin ve "İnsan bilimleri"nin (White 1970) alması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu sonuncular

* *Fr.* Büyük Newton. (ç.n.)

2. Gay *philosophe*'leri, "Edinburg'tan Napoli'ye, Paris'ten Berlin'e, Boston'dan Philadelphia'ya kadar uzanan bir yelpazede çok çeşitli biçimleri içinde son derece ihtiraslı bir... sekülarizm, hümanite, kozmopolitanizm ve özgürlük... programı etrafında birleşmiş rahat, gayri resmi, hiçbir şekilde örgütlenmemiş bir kültürel eleştirmenler, din septikleri ve siyasal reformcular koalisyonu" olarak tanımlar (1964: 3). Bu bakımdan, seçkinler arasında bilişsel uyum olmadığı için Aydınlanma'nın niteliksel açıdan noksan görüldüğü İngiltere'deki Newtoncular-dan büyük ölçüde farklıdırlar (J. Gascoigne 1989).

münhasıran natüralist ve mekanik temeller üzerine kuruluyor, bilimsel tarafsızlık, kültürel görelilik, sosyal inşa ve zevk/acı hesabı gözetilerek etik ve estetik taahhütlerden kaçınılıyordu (Voegelin 1975: 35-52; Gay 1969: böl. 4, 7). Gündemlerinin *Encyclopédie*'ye girerek tanınması, bu filozofların Aydınlanma'sını Avrupalı eğitimli sınıfların ortak mülkiyeti yaparken (Thrift 1996: 112-3), birtakım cumhuriyetçi, panteist ve Mason çevrelerinde radikalleşmesi onu *ancien régime*'in (eski rejim) tahttan indirilmesinin güçlü bir savunucusuna dönüştürmüştü (Jacob 1981).

Newton mekaniğinin bu genel başarısı determinist dünya görüşlerine prestij kazandırarak iki kültür ayrımını derinleştirdi ve değerden bağımsız bilginin modern dünya sisteminin jeokültürü olarak iyiden iyiye yerleşmesine yardım etti. Yüzyılın sonuna doğru Pierre-Simon Laplace'ın, her sonucun sebebini hesaplayabilen evrensel zekâyı Tanrı'nın yerine koymasıyla birlikte doğal sistemlerin bütünüyle belirlenmesinin önü açılmış oldu. Artık yalnızca ihtimallere razı olan metafizik zorunlulukla kısıtlı olmayan bilimci insan, hakikatin nihai hakemi haline gelmişti (Han 1967).

Bunun tersine, mekanik modellerin, o zamana dek genellikle sınıflandırmayla ilgili olan veya dirimselcilerle doğalcıların egemenliğinde olan kimya ve yaşam bilimlerine yayılması ise bazı tepkilere yol açtı (Kiernan 1973: böl. 5-7); bu tepkinin hatırı sayılır bir anlamı vardı, çünkü bu alanlar üniversitelerin tıp fakültelerinde ve botanik bahçelerinde bağımsız kurumsal temelleri korumuş alanlardı. Doğanın edilgen ve yasalara bağlı olmaktan çok, yaratıcı ilkelerle dolu olduğunu ve yalnızca estetik, ahlak, dişilerin davranışı ve çocuk yetiştirme[3] gibi konularda standartlar sağlamaya uygun olduğunu öngören dirimselciler, kimyasal yapıların ve canlı organizmaların çeşitli atomların belli bir düzende bir araya gelişiyle açıklanmasını reddediyorlardı. Organik bilimlerde dirimselciliğin savunulması, beşeri araştırmaların yalnızca mekanik bir çerçevede ele alınabileceği fikrine meydan okuyacak olan romantik hareketin ortaya çıkmasında kilit bir rol oynadı (Kiernan 1973: 45-6).

3. Mekanik felsefe kurucularının yazılarında doğanın dişileştirilmesine, başta Lloyd (1996) ile Keller ve Grontkowski (1996) olmak üzere birkaç yazar tarafından dikkat çekilmiştir.

Ne var ki doğa dünyasına yönelik bilgiler ile insan dünyasını kavrama tarzları arasındaki bağı bir ölçüde bile olsa koruyabilme yönünde gösterilen bu tür çabalar artık iflas etmişti; Kant'ın yatıştırıcı çabaları bile iki tür akıldan söz edilmesiyle sonuçlandı: kuramsal, saf akıl ve pratik akıl. Bu da materyalizmle idealizm arasında giderek büyüyen bölünmenin iyiden iyiye katılaşmasına katkıda bulundu (Barbour 1997: 46; Prigogine & Stengers 1984: 89).

Ölçüm, kesinlik ve disiplin kültürünün aşılanması, (özellikle İngiltere'de) gelişmekte olan endüstriyel yapıların, giderek daha karmaşık hale gelen teknolojik ortamda büyüyüp yayılan işçi sınıfını denetim altına almasına yardımcı oluyordu (Thompson 1991: böl. 6; P. Cohen 1984). Ağırlıkları ve diğer ölçüleri standartlaştırma yönündeki ekonomik zorunluluk "ölçümlerde devrim" denilen şeyi ortaya çıkardı; reform özellikle Fransa'da son derece titiz bir tarzda uygulanıyordu; devrim hükümeti, standartlarını tabiattan alan kesin ve tekbiçimli bir sistem arayışında olan akademisyenlerin istediği metrik sistemi benimsemişti (Zupko 1990). Fransız üniversite ve akademileri yeniden düzenlenip 1795'te Institut de France adıyla merkezileştirildiğinde, doğa bilimciler ilk kez olarak kamu hizmetine girmiş oldular. Bilimsel bilgilerin devlet meselelerinde kullanılması ise yeni cumhuriyetlerin kurucuları tarafından hem Fransa'da (en radikal haliyle Condorcet'nin toplumsal matematiği biçiminde) hem de ABD'de gerçekleştirildi (Crosland 1967: 90; Gay 1969: 560).

Devletin bilimsel ilkelere göre yönetilmesi uluslararası prestij getiriyordu. Bu durum Napolyon'u bilimsel bilgiyi her şeyin üzerinde tutmaya ve enstitünün seçkin birinci sınıf üyelerini yalnızca doğa bilimciler arasından seçmeye itmişti (Crosland 1967: böl. 1). Yeni *grandes écoles** (en başta da Ecole Polytechnique) bilimsel bilginin yeniden üretilmesi için kurumsal fırsatlar yaratıyordu. Bourbon Restorasyonu döneminde bu değişikliklerin çoğu geçici ola-

* Fransa'da devlet okullarının müfredatlarından ayrı eğitim yapan yükseköğrenim kurumları olan Grandes Écoles, tek bir alanda yoğun öğretim yaparlar. Çok prestijli olan bu kurumlar az sayıda öğrenci alırlar ve öğrenci alımında çok seçici davranırlar. Bu okullar, Fransa'da seçkin yönetici tabakasının yetiştiği yerlerdir. (ç.n.)

rak tersine dönmüş olmasına rağmen, Napolyon Fransası Aydınlanma ideolojisini (Saldaña 1992), kurumsal reformları (C. McClelland 1980: 101-4; Pavlova & Mikulinskii 1990: 45-62) ve matematiksel fiziği (Crosland & Smith 1978; Dauben 1981) Avrupa'nın geri kalanına ve Amerika kıtasına ihraç etmeyi başarmıştı.

Dünya biliminde lider konuma yükselen Fransa (Ben-David 1971: 88-107), personel eğitiminde yarı-çevreyi (Güney ve Doğu Avrupa) kendisine bağımlı kılan bir sistemi sürdürürken, çevre de (Latin Amerika ve sömürge ülkeler) bir tür doğal laboratuvar ve numune tedarikçisi gibi düşünülüyordu (Basalla 1968; Polanco 1992). Bilimsel açıdan çevre muamelesi görmek istemeyen Rusya ise Batı eğitiminin ve bilimsel altyapının tümünü ithal etme yolunu seçti (McClellan 1985: 76-82). Belli bir düzeyde bilimsel gelişme gösteremeyen halklar Avrupalıların gözünden düşmeye başlamıştı artık (Adas 1989: böl. 2).

Direniş ve Uzmanlaşma

Büyük ölçüde Aydınlanma'ya tepki olarak ortaya çıkan Romantik hareket de bilim kültürünün gelişmesini etkilemişti. Öncelikle (Newtonculuğun kök saldığı bir yer olmayan) Almanya'da ortaya çıkan *Naturphilosophen**, gerçek bilimin dünyanın mekanik yönlerinde uzmanlaşarak değil, dünyayı bir bütün halinde inceleyerek yapılması gerektiğindeki ısrarıyla Romantik harekete öncülük etmiştir. Spekülatif felsefenin yeniden kendini göstermesi sonucunda romantik bilim kavrayışı, "küresel, sistematik ve sağlam bir doğa bilgisi ihtiyacına ... ve aynı zamanda fenomenlerin peşin hükümsüz gözlemlenmesinin önemine," (Poggi 1994: xiv) karşı hassas olmaya yönelmişti. Newtoncuların mekanik soyutlamalarla gerçekliğin kendisini karıştırdığına inanan Wolfgang von Goethe gibi eleştirmenler, teorilerin sınanmasını merkeze alan soyut yöntemler yerine, daha Bacon'cı bir yaklaşımla "tüm verili olumsallığı içinde canlı fenomenle ilgili bilginin... çoğaltılmasına" (Stephenson 1995: 10) odaklanmayı öneriyorlardı. Romantiklerin ampirik gözlemlere ve bütünlüğe dayalı düşünmeye yaptığı vurgu, evrenin tek, indirge-

* *Alm.* Doğa felsefesi. (ç.n.)

yici bir yasalar sistemine tâbi kılınması yönündeki Newtoncu girişimi zora sokuyor ve böylece yeni, mekanik-karşıtı bilimlerin yayılmasını ve bilgi yapılarına dair sınıflandırmalar yapılmasını sağlıyordu. Buna karşın Baconcı ve Kartezyen hatların sentezi evrensel bir bilimsel yönteme evrilmişti; bu yöntem, (bir nesnenin özelliklerini önceden düzenlenmiş ilkelerden çıkarsama uygulamasının tersine) "bilinmeyen, henüz incelenmemiş nesne veya sorunu olduğu gibi kabul ediyor ve o niceliği her türlü ilişki ve bağlantısının yardımıyla bilinen niceliklere indirgiyordu" (Jahnke & Otte 1981: 80). Münferit disiplinler kurumsallaşıp profesyonelleştikçe, bu yöntem doğa bilimlerini bambaşka bir alan olarak ayırıp tek bir şemsiye altında birleştirdi.

Dönemin bilimleri romantik tepkinin potasında gelişmiş ve romantizm rüzgârları dindikten çok sonra bile Newtonculukla bu karşılaşmanın izlerini taşımaya devam etmişti. Kimyanın matematiksel fizikten bağımsızlığını ilan etmesinin ve daha sonra on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının en önemli bilimi olarak öne çıkmasının sorumlusu büyük ölçüde Newtonculuk-karşıtı zorunluluklardı. 1780'lerde Antoine Lavoisier, filogistonu* bir cevher saymamasına (çünkü ölçülebilir özellikleri yoktu) ve güvenilir gravimetrik ve deneysel uygulamaları devreye sokmasına karşın; kimyanın, belli elementlerin kimyevi *çekimini* genel ve salt nicel Newtoncu kuvvetlere indirgemek yerine bunun niteliksel incelemesine adanmış ayrı bir bilim olarak kalmasını sağlayarak on sekizinci yüzyıl dirimselci kimyacılarının çabalarının kefaretini ödemeye çalışıyordu (Gough 1988; Nye 1992: 208-10). Ardından, "on dokuzuncu yüzyılın ortalarında kimya", Justus Liebig'in organik kimya okulunun egemenliği altında, matematiksel fizikte ulaşılmaya çalışılan türden dört başı mamur teorik çerçeveler geliştirmekten ziyade, yeni elementleri ve bileşikleri sınıflandırmak ve sentezlemek üzere uygulamalı çalışmalar yapan, "artık matematiksel olmayan bir bilim olarak" gelişmeye başlamıştı (Nye 1992: 211; Nye 1996: xv).

Fizyoloji gibi organik bilimlerde romantik düşüncenin etkileri daha da fazla olmuştu. İlk başlarda bilhassa fizyoloji, arketip niteliğindeki biçimleri ve tüm organizmalarda geçerli olan yaşamsal il-

* Tutuşan şeylerin özünde bulunduğuna inanılan madde. (ç.n.)

keyi incelemek adına deney yapmayı reddeden Lorenz Oken'in spekülatif teorilerinden fazlasıyla etkilenmişti. Ampiristler *Naturphilosophen*'i hizaya getirdikten ve hücre kimyasını incelemeye başladıktan sonra bile, "her yaşayan hücrede gelişen ve bir organizasyona giderek kendini gösteren yaratıcı bir fikir vardır" ve bu yüzden " yaşam alanı... ne kimyaya ne de fiziğe aittir" (aktaran: Gasking 1970: 163)[4] diyen Claude Bernard gibi öncülerin çalışmalarında hâlâ dirimselcilik kalıntılarının etkisi vardı. Bu arada matematikte Öklit geometrisinin yeniden ele alınması ve keskin kanıtların yeniden vurgulanması bir içe dönüşün ve kuramsal matematiğin Newtoncu fizikomatematik bütünden farklılaşmasının habercisiydi (Grabiner 1981; Bottazzini 1994).

Bilimin bu romantik varyantı ve farklı disiplinler, büyük bir orta sınıfın ve hatırı sayılır bir akademi ağının mevcut olmadığı Almanya koşullarında sekülerleşmenin öncü kolu haline gelerek yeniden dirilen üniversitelerde kurumsallaştırıldı. (Ben-David 1977: 14; Ben-David 1971: 110-1). Karakteristik olarak bu hareket sosyal bilimler ve felsefe profesörleri tarafından başlatıldı; bu akademisyenler mesleki fakültelerle aralarında eşitlik olmasını talep ediyorlardı. Bu amaçla *Lehrfreiheit*, yani kendi araştırma çıkarlarını gözetme hakkı ve kendi lisansüstü seminerlerini oluşturma özgürlüğü istediler. Bu reform çağrılarına ve Fransızların meydan okumalarına yanıt olarak Wilhelm von Humboldt 1810'da Berlin Üniversitesi'ni kurdu; burada araştırmacılar kendilerini bilimin gereklerine ve kuramsal bilgi araştırmalarına adayabileceklerdi. Fakat Almanların on sekizinci yüzyılda biçimlenen bilim kavramı *Wissenschaft*, kaynakların eleştirel tarzda ele alınmasına dayanan, kuramsal bilgileri içeren sistemli çalışmalara işaret ediyor, tek bir alanda bilgi çoğaltmaya yönlendiriyordu. Bu yüzden de filoloji, tarih ya da kimya fakülteleri arasında, en azından başlangıçta, kategorik bir ayrım olduğu anlamına gelmiyordu (C. McClelland 1980: 34-43). Kimya seminerlerinde laboratuvar çalışmalarının yapılması, kimya araştırmalarının yeni bileşik sentezlerinin yapıldığı uygulamalar olarak

4. Bağımsız ve yasalar üreten organik bilim arayışı, hatta biyoloji isminin kendisi de on dokuzuncu yüzyıl sonunda modern tıbbın meslekleştirilmesi ile ilişkilendirilmektedir (bkz. Salomon-Bayet 1981).

yeniden tanımlanmaya başlanması ancak 1820'lerde, Alman kimyacılar Paris ve İsveç'teki çıraklıklarını bitirip döndüklerinde gerçekleşmişti (Rocke 1993: 13-34; Nye 1996; 9-11). Daha sonra en önemli Alman kimyageri sayılacak olan Liebig, 1835'te Giessen'de resmen üniversitenin bir parçası olan (ve fon desteği de alan) kendi laboratuvarını açmayı başarmıştı. Bunun ardından, Fransa'dakinin tersine, araştırmacılar tek bir kurumsal ortamda hem kuramsal temelleri hem de laboratuvar tekniklerini öğreterek tekil disiplinler üretmeye başladılar.

Yeni-hümanist ve ampirist ideallerin Alman kurumlarında sentezlenmesi, bilim mesleklerinin gelişmesini şekillendirdi. Araştırma etikleri, bireysel gelişim ve büyük, dinamik bir dünyanın –pratik uygulamalara ve toplumsal baskılara aldırmadan kovalanacak soylu ideallerin– efsanevi bir tarzda araştırılması üzerine kurulmuştu (C. McClelland 1980: 118-24, 172). Araştırmacılar profesörlerin kendileriydi; bu araştırmacı profesörler öğrencilerine felsefe doktoraları veriyor ve laboratuvarda "sabunun nasıl kaynatılacağını veya ilaçların nasıl karıştırılacağını göstermeyi değil, zihinlerin nasıl eğitileceğini ve nasıl düşünüleceğini öğretmeyi," amaçlayan birer pedagog olarak para kazanıyorlardı (Rocke 1993: 30).

Fakat üniversite bünyesine alınan laboratuvarlar –sanayinin bilgi alanına aleni tecavüzü– profesyonel bilimde *differentia specifica*'nın* geliştiğini simgeliyordu. İlk olarak, laboratuvar bilimi kontrollü bir ortamdaki doğa araştırmalarına adanmıştı (James 1989: 3). İkinci olarak, laboratuvar bulgularına ait raporlar halindeki bilimsel yayınlar kuru bir teknik tarz sergiliyor ve bulgular bir ekip çalışmasının ürünü olduğu için genellikle birkaç yazarın adını taşıyordu. Hem bir önceki yüzyıldaki akademik bilimlerin ürettiği oldukça edebi yazılar, hem de çağın doğa tarihi (laboratuvar çalışmalarının dışında kalabilmiş olan doğa tarihi hâlâ amatörler tarafından yürütülüyordu) ile laboratuvarlar arasındaki zıtlık, başta kimya ve daha sonra fizyoloji ve fizik olmak üzere, laboratuvar bilimlerindeki profesyonelleşmeyi yansıtıyordu (Manten 1980: 13).

1840'lara gelindiğinde Alman üniversitelerinin Fransız sisteminden daha başarılı olduğu belli olmuş ve yüzyılın ikinci yarısın-

* *Lat.* Ayırt edici özellik. (ç.n.)

da her yerde taklit edilmeye başlamıştı. Fransız emperyalizmi karşısında ulusun yeniden doğuşuna yönelik kampanyanın bir parçası olan ve Humboldt'un önderlik ettiği üniversite reformu orta tabaka tarafından destekleniyordu, çünkü bu sayede derece sahibi olanlar mesleki konumlara erişim üzerinde tekelci bir denetim kurabilecekti (Ben-David 1977: 19-20). Bu örnek, dünya sisteminde yukarı doğru tırmanma arayışı ile ulusal entegrasyonu güçlendirme ve aynı zamanda güçlü bir merkezi kontrol ve keskin sınıf ayrımını koruma zorunluluğu arasında denge kurması gereken (Rusya ve Japonya gibi) diğer devletlere de cazip gelmişti (J. McClelland 1983; Watanabe 1976). Devlet tarafından işletiliyor olsa da Alman üniversite sisteminde (1871'e kadar) siyasal merkezileşme olmaması, semeresini vermeye başlamıştı, çünkü her küçük devlet kendi üniversitesini kurmaya çalışıyor, dolayısıyla Alman biliminin genelinde büyüme ve rekabeti tetikliyordu.

Almanya ile karşılaştırıldığında diğer ülkelerin bilimsel iktidar merkezlerinde daha az dinamizm görülüyordu. En büyük rakip olan Fransız bilimi aşırı merkezileşmenin sancılarını çekiyordu. Öğretme ve araştırma işlevlerini ayrı tutan Fransızların, mali destek ve personel açısından gayet iyi donatılan Alman laboratuvarlarıyla rekabete girmeleri iyiden iyiye güçleşmişti (Ben-David 1977: 22-5). Tehlike arz eden devrimci fikirlerle bağı nedeniyle, Fransa'nın ülke dışında bıraktığı izlenim de karmaşık bir hale gelmişti. Büyük Britanya'da ise, on dokuzuncu yüzyıl boyunca hâkimiyetin amatörlerin elinde kalması ve devletin *laissez-faire** tavrı Kıta Avrupası'ndaki rakiplerden geri kalındığı gibi bir kaygıya yol açtığından, daha 1830'larda Alman modeli uygulamaya konmuştu. Yeni "*red brick*"** üniversiteler ve Britanya Bilimsel İlerleme Derneği (BAAS) uzmanlık alanlarında araştırmalar yapılması konusunda Alman anlayışını benimsemiş, Ox-bridge ve Kraliyet Derneği'nin (Royal Society) yerine geçerek bilimsel faaliyet merkezleri haline gelmişlerdi (Cardwell 1957: 33-47). 1831'de BAAS'ın kurulmasın-

* *Fr.* Hükümetin sanayi ve ticaret işlerine müdahale etmeme prensibi. (ç.n.)

** Viktoryen dönemde İngiltere'nin sanayi kentlerinde kurulan altı sivil üniversite. Bu üniversitelerin ayırt edici özelliği din ya da toplumsal statüye bakmadan öğrenci kabul etmeleri, uygulamalı bilimler üzerine yoğunlaşmalarıydı. (ç.n.)

dan hemen sonra William Whewell, bu derneğin toplantılarına katılanlar için ilk kez "bilimci" (*scientist*) tabirini kullanmaya başladı (Nye 1996: 13). Böylece bilim sözcüğü artık (*scientia** sözcüğünün çağrıştırdıklarından çok daha farklı olarak) yepyeni ve açıkça kullanılan bir anlam kazanmış ve modern dünya sisteminin jeokültürü isimsiz bir alan olmaktan çıkmıştı.

Bilim Kültü ve Endüstri

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında romantik tepkinin geçirdiği dönüşümler, mekanik ve araçsalcı bilimin önünü açmıştı. Bilimcilerin tüm müdahalelerden uzak araştırma yapma özgürlüğünün dokunulmazlığı sürüyordu, ama artık bilimi toplumsal açıdan yararlı amaçlar yönünde kullanmak gibi yeni bir sorumluluk yüklenmişlerdi. Almanya'daki eğitimciler bile realizmin ve ampirizmin altını çizmeye ve Humboldtçu araştırma etiğinin idealizm ve öznelliği aşırı vurgulayışını 1848 fantezileriyle bağlantılandırmaya başlamışlardı (Brain 1991: 369-72). Daha da önemlisi, hem Auguste Comte'un pozitivist çağın[5] haberciliğini yapması (Comte 1974), hem de Marx'ın, adını hak eden tek bilimin "endüstri ortamı aracılığıyla insan yaşamını *pratik anlamda* değiştiren" bilim olduğu iddiası (Marx [1844] 1964: 142; italikler yazarın) romantik dönemin ürünü olan felsefenin kırılgan dirilişine işaret ediyordu. Devrim niteliği taşıyan bu ifadeler çok geçmeden Herman Hemholtz gibi, felsefeyi duyuların fizyolojisini temel alan bilimsel bilgi teorisi olarak yeniden tesis etmeyi öneren genç bilimcilerde yankılarını bulmuştu (Moulines 1981). Fakat felsefeyi bilime tâbi kılma yanlıları, gerçek olanı yalnızca madden varoluş ile tanımladıkları için burada pek de rahat edemeyeceklerdi. 1870'lerde bilimin evrenin tüm muammalarını çözme sürecinde olduğu ve dolayısıyla "uzayın her köşesini istila

* *Lat.* Bilgi, bilim, hüner. (ç.n.)

5. Comte'a göre pozitivizm, nihai sebep arayışının reddedilişini, her türlü bilgide göreliliğin kabul edilişini ve deneysel, gözlemci, karşılaştırmalı yaklaşımlar temelinde yasalar üretmeyi simgeliyordu (Comte 1974). Laplace'ın etkisinde kalan ve "matematik ilkelerine dayalı bilimsel açıklamaların birleştirildiği bir program" olarak tasarlanan pozitivizm, fiziksel bilimlerde bir devamlılık oluşturmayı başarmıştı (Nye 1996: 26).

ettiği ve Tanrı'ya yer bırakmadığı," (Chadwick 1975: 178) düşüncesi çağın baskın görüşü olarak ortaya çıkacaktı.

Bilimde pozitivist yöne dönüldüğünün en büyük göstergesi, modern fiziğin oluşum tarihidir. On dokuzuncu yüzyıl endüstrisinin ağırlıklı olarak on sekizinci yüzyıl bilimini kullandığı ve daha devrimci nitelikteki teorileri uygulamaya geçirmekten genellikle kaçındığı iddia ediliyor olsa da (J. Bernal 1953: 149), buhar makinesi teknolojisi açıkça enerji bilimlerinin doğuşunun önünü açmıştı (Cardwell 1963: 89). Romantizm etkisiyle başlangıçta *vis viva* ("canlı kuvvet") gibi dirimselci kavramlar molekül, manyetizma, ısı ve elektrik konularındaki araştırmaların merkezinde yer alıyordu, ama bu tür olgulara getirilen farklı açıklamaların bolluğu, on sekizinci yüzyıldaki mekanist doğa felsefecilerinin onayladığı doğa yasaları sisteminin bölünmez niteliğini tehdit ediyordu (Nye 1996: 88-94). Augustin-Jean Frensel ve Thomas Young'm öne sürdüğü gibi ışığın parçacıklardan oluşmayıp aslında akışkan eter içindeki bir titreşim olduğu gibi görüşler sonucunda Newtonculuğun karşısına yeni engeller çıkmaya başlamıştı. Dahası, Michael Faraday'ın dalgalı elektromanyetik alanları keşfetmesiyle, belli bir mesafedeki kuvvetlerin, her seferinde en kısa mesafeyi düz bir çizgi boyunca kat ettiğini öne süren klasik teori reddedilmişti (Nye 1996: 62). Sonunda termodinamikte ısıyı bir madde olarak tanımlamanın imkânsızlığı ve kinetik enerjinin potansiyel enerjiye dönüştürülmesine (Newton'un 3. yasasında öngörüldüğü üzere) karşıt etkinin mevcut olmaması şunu gösteriyordu: Mekanik sistemlerin tersine termodinamik sistemler geri döndürülemiyor, madde ve kuvvetlerle tanımlanamıyordu.[6] Fakat enerjinin korunumu yasası, farklı enerji biçimlerinin birbirine dönüştürülebileceğini öngördüğü için elektrik, manyetizma, optik, ısı ve mekanik gibi bilimlerin nihai olarak birleşerek 1870'lerde fizik disiplini olarak ortaya çıkmasını sağlayan bir eksen de oluşturuyordu (Knight 1986: 159-62).

6. Joule, Rankine ve Thomson tarafından 1840 ve 1850'lerde iş yapabilme veya bir cisimde hareket yaratabilme kapasitesi olarak tanımlanan *enerji*, Newton'un *kuvvet*'inden daha farklıydı; çünkü burada enerji potansiyel durumdan kinetik duruma geçerek *niteliksel* bir dönüşüm sergiliyordu. Korunan enerji ölçülebiliyor, ama bu enerjinin üretme kapasitesi geri döndürülemeyecek biçimde yitiriliyordu (bkz. Prigogine & Stengers 1984: 108; Smith 1998: 110).

Yine de, yeni enerji bilimlerinin ticari açıdan kullanılabilir hale getirilebilmesi için korunan enerji niceliğinin zaman, uzay ve kütle gibi mutlak birimlere dayanan yararlı iş olarak ifade edilmesi ihtiyacı, bu bilimlerin mekanik terimlerle ifade edilmesini zorunlu kılmış ve Newtonculuğun haklı varisleri olarak yeniden yapılandırılmalarıyla sonuçlanmıştı (C. Smith 1998: 192-6, 268). James Clerk Maxwell'in 1870'te Cambridge'te Cavendish laboratuvarını kurmasının deneysel fiziğin doğuşunun geleneksel işareti olması, İngiliz yararcı yaklaşımını benimseyen Sir Joseph John Thomson ve Peter Gutrie Tait'in Almanya'daki daha teorik yaklaşımlı Hemholtz ve Rudolf Clausius'a karşı zaferini temsil ediyordu (C. Smith 1998: 197, 285-6). Yeni yasaları ve matematikleştirmeyi o zamana dek kimyanın muhalefetine maruz kalan ampirik alanlara başarıyla kabul ettiren fizikçiler artık bilimde kuramsallığın başı çekmesini talep edebileceklerdi (Nye 1996: xv; Knight 1986: 174).

Yararcı yaklaşımların *Wissenschaft*'ın saf ve temiz topraklarına sokulmasıyla birlikte, felsefeden teyit alan araştırmacıların manevi cemaati dağıldı ve üniversitelerin bilim üzerindeki tekeli de sona erdi. Bunun yerini, hem disiplinler düzeyinde[7] hem de mesleki kurumlar düzeyinde çeşitlenme aldı (Jarausch 1983: 18-22). Akademik araştırmaların gündemi, üniversitelerin karşılayabileceğinden daha büyük fonlar ve uzmanlık paylaşımı gerektirmeye başladığından (amatör ağlarının desteği bu konuda daha da aciz kalıyordu) bilimciler de gerek kurumsal örgütler üzerinde, gerekse çalışmalarının uygulanma potansiyelini gösterebilmek üzerinde daha çok yoğunlaşmaya başladılar. 1850'den sonra, disiplinler artık sırf farklı üniversite kürsülerine girdikleri için değil, kendi ders kitaplarıyla da yapılarını ve kimliklerini farklılaştırıyor ve bu durumu ticari dergiler, meslek örgütleri ve uzmanlık eğitimleri aracılığıyla destekliyorlardı (Lenoir 1993: 70-102; W. Paul 1980: 138; Nye 1996: 21-2). Özellikle pratik kullanıma uygun bilimsel yasalar geliştir-

7. Araştırma programları çevresinde yoğunlaşan ve belli problemleri çözmek üzere tasarlanan *alanlar*'ın tersine, *disiplinler* "yönelim açısından bütünüyle kurumsal... daha ziyade hizmet rolleri oluşturmaya, diğer disiplinlerle kendisi arasında bağlar kurmaya ve bir bilim alanının kavramsal araçlarını ve tekniklerini... komşu disiplinlerdeki kullanıcı gruplarına ve farklı meslekler için eğitim gören kişilere iletmeye yöneliktir" (Lenoir 1993: 79).

meye yönelen bu yeni disiplinlerin (örneğin, deneysel fizyoloji veya farmasötik kimya) çoğalmasıyla, kuramsal ve uygulamalı bilimler arasında da bir fark ortaya çıkmış, bu yeni yasaların endüstriyel üretim alanında uygulanmasına yönelik disiplinler ise "mühendislik" adı altında toplanmaya başlamıştı.

Bu üç kategori birbirinden ayrılıyordu, çünkü her biri ayrı bir kurumsal temel üzerine oturmaktaydı. Kuramsal bilimler (sadece değilse de öncelikle Almanya'da) hâlâ üniversite bünyesinde yer alıyordu, fakat artık özel ve devlet-destekli enstitülere (bilimsel yaşamın yeni merkezleri) de girmiş, dolayısıyla devlet ile üniversite arasındaki müşterek ilişki yıpranmaya başlamıştı (C. McClelland 1980: 284-7). Uygulamalı bilimler ve mühendislik üniversitelere bazı kapılardan giriyordu girmesine ama üniversitelerin "kaba materyalizme" direnmesi yüzünden bu alanlar *technische Hochschulen** ve Pasteur enstitüleri gibi özel kurumlara sokuluyordu (Lundgreen 1983: 160; Cardwell 1957: 124-34; Ben-David 1971: 104). 1860'lar, tüm bunlara ek olarak, Almanların boya ve farmasötik alanına yönelik endüstriyel laboratuvarlar kurmasına da tanık oluyordu. Bu yönelim daha sonra diğer teknolojiler ve diğer ülkeler tarafından da izlenecekti. Sayı ve boyutları artan kurumlar ve bu kurumlara kaydolan insanların çoğalması karşısında geleneksel üniversite seçkinleri bilimsel eğitimi kınıyorlar, "fuzuli işler" ifadesini kullanıyorlardı.[8]

1870'lere gelindiğinde, fizik bilimlere yeniden güven duyulması ve bu bilimlerin endüstri ve toplum üzerindeki yadsınamaz etkisi, fiziksel modellerin her yerde taklit edilmeye başlamasına neden olmuştu; öyle ki bu yönelim, en uç biçimiyle, seküler bir dini an-

* *Alm.* Teknik yüksek okulları. (ç.n.)

8. Kardinal Newman'dan aktaran Kerr (1994: 2). Geleneksel eğitim kuruluşlarıyla yeni uygulamalı bilimler arasındaki karşıtlık, Ox-bridge kurumlarının Almanların yaptığı yeniliklere mesafeli durduğu ve yüzyılın sonuna dek mesleki mevki ve rütbelerin olmadığı İngiltere'de son derece keskin bir hal almışsa da (bkz. Cardwell 1957: 49, 111-9), bu tür tepkiler Alman üniversitelerindeki kimyacıların sık sık Yahudi-düşmanlığı biçimini alan ifadelerinde de görülebilir (Rocke 1993: 350-3). Rusya'da ise, sıkı devlet kontrolü ve bilimsel kurumların boyutlarının küçük olması, Çarcı memur sınıfı ile devrimci entelektüeller arasında muazzam bir kültürel bölünmeye neden olmuştur (Pavlova & Mikulinskii 1990; J. McClelland 1983-90).

dırmaya başlamıştı. Bu durum en çok sosyal bilim disiplinlerinin kurumsallaşmasında belirgindi. Örneğin, iktisadı fizik imgeleri içinde yeniden yapılandırmaya ve fon kapabilmek için rakip sosyal kuramcıları geride bırakmaya çalışan neoklasik iktisadın kurucuları, enerji fiziğinin metaforlarını ve matematik modellerini (çoğunlukla beceriksizce ve dikkatsizce) kullanıyorlardı (mesela Yarar'ı bir potansiyel enerji alanı olarak kuruyorlardı) (Mirowski 1989: böl. 4). Ayrıca, fizik bilimlerinde enerjinin korunumu yasasının kazandığı önem, tüm evrenin yeni bir tarzda algılanmasına, ısı transferi sürecinde yer aldığı için kendisi de yönlü (ve dolayısıyla, ilerleme içinde) olan termodinamik bir sistem olarak algılanmasına yol açmıştı (C. Smith 1998: böl. 6). 1860'larda, öncelikle dinsel nedenlerle savunulan bu doktrine, Darwin'in evrim teorisini savunanların benimsediği aleni bir dinsel olmayan itikat da eklendi. İskoç fizikçileri ilerlemeyi, insanların sahip olduğu sınırlı bir Tanrı vergisi enerjinin sağduyulu ve en uygun şekilde kullanılmasıyla özdeşleştirirken, bazı Darvinciler doğal seleksiyonun, türler ve bireyler arasında rekabet kurulması yoluyla kendiliğinden ilerleme sağladığını iddia ediyorlardı (Greene 1981: 7).[9] Evrimci taraf giderek daha çok ilgi çekiyor, bir yandan da kötü şöhreti iyiden iyiye artıyordu, zira doğa tarihi yine sıradan insanların girebileceği bir alan olarak kalmış (Merril 1989), ayrıca yaşamın yaratılmasında ilahi bir eylem gereğini ortadan kaldırmış, böylece Laplace zamanında açıkça ortaya çıkarılmış olan Tanrı'nın bilimden kovulması eylemini tamamlamıştı (Barbour 1997: 73-7). 1864'te Papa IV. Pius tarafından liberalizmin kınanmasının ardından, bilim ile din arasındaki muhalefet duygusal heyecanlarla yönlenir olmuş, bu da siyasal ilerlemecilerin tümünün kilise karşıtlığı etrafında toplanmasına yol açmış ve bir bilimsel materyalizm kültü yaratmıştı (Chadwick 1975: 111-2, 172-7).

Bilim ve teknoloji, bu yeni seküler dinin bir parçası olarak artık Avrupa uygarlığını tanımlayan bir özellik diye kutsanıyor ve "geri" ülkelerin fethedilmesini haklı çıkaracak bir neden olarak görülü-

9. Bkz. on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Darvinci bilim ve sosyal Darvincilik arasındaki ayrım çizgisinin ne kadar ince olduğunu gösteren Greene (1981: özellikle 4-6. bölümler).

yordu (Adas 1989: böl. 4). Halkları ilerleme basamaklarının üzerinde (Viktorya beyefendileri doğal olarak en üstte olmak üzere) sıralayacak "her şeyi kapsayan modeller"in sayısı artıyor, Avrupalı kadınlar ile Avrupalı olmayanlar arasında (özellikle kafatası ölçme yoluyla) benzerlikler bulma çabaları ise, gerçek hayatta var olan ırk ve cinsiyet eşitsizliklerine sağlam bir bilimsel zemin oluşturma zorunluluğunu yansıtıyordu (Stepan 1996; Adas 1989: 292-318). Aynı zamanda, "araştırmacıların kibarca uygulamaları" –yani bilimin kendisi– uygar, mertçe bir arayış olarak tanımlanıyor, "histerik kadınlar ve yarı-aç erkeklerin hastalıklı düşleri"yle (W. K. Clifford, aktaran Knight 1986: 193) kesin bir karşıtlık içinde bulunduğuna inanılıyordu. Batılı olmayan ve kadınların ağırlıkta olduğu pratiklerin batıl itikat ilan edilmesiyle Batı tıbbı, bilimin sınırlarını şifa sanatlarına doğru genişletmişti (de Zoysa & Palitharatna 1992; Ehrenreich & English 1973).

Bilim ve bilimciliğin (*scientism*) hızla yayılması, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında endüstrinin muazzam bir şekilde büyümesi sayesinde gerçekleşmişti. Teknolojik yenilikler (1851'deki Great Exhibition - Büyük Sergi ve sonrasında bu yenilikler her yerde yankı bulmuştu), bilimin gücünün insanı doğal sınırlarının ötesine taşıyabileceğini doğrulamaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl endüstrisinin çoğu yeni icatlar ve teknikler üretme konusunda hünerli amatörlere dayanıyor olmasına karşın, 1860'tan sonra Kıta Avrupası'ndaki girişimlerin çoğu araştırmacılar, mühendisler ve bilimsel eğitim almış yöneticiler tarafından gerçekleştirilmeye başlamıştı (Nye 1996: 2-3; Cardwell 1957: 85, 181). 1901'de ilk Nobel ödüllerinin verilmesiyle birlikte, büyük sanayicilerin bilimi yararlı icatlar ve keşifler kaynağı olarak değerlendirmeleri halk arasında da meşruiyet kazanmıştı (Nye 1996: 27).

Bilim kültürünün büyümesinin yanı sıra, aynı ölçüde önemli bir başka gelişme de devlet kurumunun giderek korporatistleşmesi ve demokratikleşmesi olmuştu. Bilim artık iyiden iyiye bir kamu hizmeti olarak görüldüğü için, üniversite eğitimine devlet fonu sağlama ve standart oluşturma fikri *laissez-faire* Büyük Britanyası'nda bile epey yol almaya başlamıştı (Cardwell 1957: 187). 1871'de Prusya'nın Fransa karşısında kazandığı askeri başarı Prusya'nın üstün eğitim sistemine bağlanınca, devletin bilime destek vermesi

yalnızca kültürel değil, stratejik bir boyut da kazanmaya başladı (Knight 1986: 140, 209). Bir tarafta, sömürgelerdeki meteoroloji, astronomi ve sismoloji konusundaki araştırmalara verilen devlet desteği pozitif bilimlerin uygarlığın taşıyıcısı olarak üstlendiği rolün altını çiziyor ve çevre ülkeleri Büyük Devletler arasındaki kültürel rekabet arenasına çeviriyor (Pyenson 1985; Pyenson 1993), diğer tarafta ise 1880'den sonra muhabirler, siyasal örgütçüler, sosyal reformcular ve kitle eğitimindeki yeni sistemler toplumsal yetkilendirmeyle ilişkilendirdikleri sekülarizmin ve bilimsel bilginin çalışan sınıflar içinde yayılmasını sağlıyordu (Chadwick 1975; 12, 88-106; Reisner 1925). Ne var ki, Avrupa'nın uzağında kalan hem sömürgeci hem de yerli seçkinler Batı tarzı eğitimin aşındırıcı etkilerinden korkuyor ve bilimsel öğrenimin ve bu tür kurumların fazla yayılmasını engellemeye devam ediyorlardı (İhsanoğlu 1992; Jami 1992; Adas 1989: 322-6).

Bilim Hegemonyası

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru bilimciler, Maxwell'in fizikteki mekanik sentezinin pek de sağlam temellere dayanmadığı sonucuna varmaya başladılar. Fiziksel gerçekliğin tümünü, tek bir yasalar dizisine bağlayarak açıklayabileceğini iddia eden bu sentez, aslında hem maddeyle enerjiyi (Smith 1998: 300) hem de zerrelerle elektromanyetik alanları (Einstein 1968: 90) ayrı ayrı ele almasıyla dualizmi pekiştiriyordu. 1887'deki Michelsom-Morley deneyi, elektromanyetizmayla ilgili mekanik açıklamaların mutlak temelini oluşturan eterin varlığını ampirik olarak doğrulamayı başaramamıştı; bunun ardından radyoaktif dalgalar, süreksiz enerji emisyonu ve elektronik kütle keşifleri ise monistik teorileri iyice zayıflatmış, Newton mekaniğinin merkezinde yatan temel varsayımların yoğun bir biçimde yeniden incelenmesine neden olmuştu.

Ernst Mach ve Henri Poincaré, mutlak ölçüm birimlerinin var olduğu fikrine karşı çıkmış, mutlak zaman ve uzayın bağlı olduğu (Laplace'çı) evrensel zekâyı hem metafizik olduğundan, hem de *gözlemlenmiş* olgulara aykırı olduğundan reddetmişti (Mach 1968; Dantzig 1968: 135-6). Bundan kısa bir süre sonra, Einstein'ın özel görelilik teorisiyle tekbiçimli hareketin fiziksel göreliliği ve kütle-

nin hıza göre değiştiği ilan edilecek ve "genel görelilik teorisine göre, uzayın geometrik özelliklerinin bağımsız olmadığı... madde tarafından belirlendiği," (Einstein 1961: 113) ortaya çıkacaktı. Dahası Einstein görelilik sınırlarını enerjinin korunumunu da kapsayacak kadar genişletmişti. Madde yerel koşullar altında iş yapma eğilimine sahipti, fakat korunumun gözlenebileceği evrensel referans çerçevesi diye bir şey yoktu. On dokuzuncu yüzyıldaki enerjicilerin (*energeticist**) iddialarının tersine, bundan böyle madde, enerjinin önkoşuluydu, tersi değil (Sach 1988: 216).

Nesnel olarak saptanan uzay, zaman, kütle ve kuvvetler temelinde mutlak bir şekilde kestirilebilecek geleneksel evren modeline en büyük darbe, Werner Heisenberg ve Niels Bohr'un Kopenhag yorumuyla temsil edilen yeni kuantum mekaniği biliminden geldi. Heisenberg'in belirsizlik ilkesi olarak adlandırılan ilkeye göre, elektronların konumunu saptama eyleminin kendisi, elektronların konumunu veya hızlarını değiştiriyordu. Elektronları dalga ya da parçacık olarak ele alma konusunda yaptığımız seçimin, incelenen olgunun kendisini etkileyebildiğini ortaya çıkaran Kopenhaglı fizikçiler, kesin bilgi ve nesnel nedensellik iddialarından vazgeçerek radikal anlamda ampirik bir pozitivizme dönmeyi öneriyorlardı (Nye 1996: 177-8; Sachs 1988: 119).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, bilim uygarlığının yarattığı düş kırıklığı determinizme karşı tepki doğmasına neden olmuştu (Feuer 1982: 158; Adas 1989: 379-80). Ne var ki Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kargaşa içinde geçen ilk on yılın ardından, kuantum mekaniğiyle ilgili Kopenhag yorumu ve ona rakip olan Einstein'ın başını çektiği yorum üstünlük mücadelesine girince fizik bilimlerinin düzeni yavaş yavaş yeniden kuruldu ve tekrar bilimsel determinizm iddiaları ortaya çıktı. Einstein, 1920'li yıllarda, maddenin nesnel varlığa ve sürekliliğe sahip olduğunu ve sayılabilen parçalara (veya kuantalara) bölünebilirliğin maddeyi ancak yakla-

* Enerjicilik (*Energeticism*) Einstein'ın görelilik kuramında $E=mc^2$ denklemiyle en iyi ifadesini bularak madde ve enerjinin temelde eşit olduğunu gösteriyordu. Tek varlık kavramı olan kütleenerji kavramı madde ve enerji konusunda çekişen kuramları birleştirerek, bu iki kavramı daha büyük ve aşkın bir çerçevenin içine alır. Fakat kimi bilim felsefecileri hâlâ enerjici tavırlarını korumakta ve enerjiyi kütleden daha baskın, daha temel bir varoluş tarzı olarak görmektedir. (ç.n.)

şık olarak tanımlamaya yarayacağını öne sürmekteydi. Bohr ve Heisenberg ise materyalizme ve kavramsal netlik arayışına girmiyor, fiziksel ilişkilerin mümkün olan en basit matematiksel ifadelerini benimsiyor ve mikro düzeyde kuantizasyonu ve anlık (nedensel olmayan) eylemleri öne çıkarıyorlardı (Nye 1996: 177-8; Sachs 1988: 3, 146-8, 182; Feuer 1982: 175).

Fizikçilerin çoğu sonunda Bohr ve Heisenberg'e katılmaya karar verdiler; bunun bir nedeni Bohr'un atom modelinin atomların yarıçaplarının ve elektronik yörünge değerlerinin daha doğru hesaplanmasını sağlaması (Nye 1996:169), böylece nükleer yapının anlaşılmasına katkıda bulunması ve dolayısıyla 1930'larda nükleer fizikte uygulamalı bir alanın ortaya çıkmasına yardımcı olmasıydı (Kevles 1977: 222-35). Gelgelelim, Kopenhaglıların kuantum teorisi yorumunun zaferi, fizik bilimlerinde (en önemlisi görelilik teorisi olan) alternatif paradigmaların yerine geçmesiyle sonuçlanamamış, daha da önemlisi radikal ampirizmi en önemli bilim felsefesi haline getirememişti. Bohr'un gerçeklikte bir anlam ihtiyacı olduğunu inkâr edişi, onun inandığı teorilerin egemen doktrin olarak başarılı olmasını engelliyor (Feuer 1982: 110, 140-1), Einstein'ın muazzam otoritesi ise desteklediği daha determinist görüşleri iyiden iyiye geçerli kılıyordu. Belirlenemezlik, diyordu Einstein, nesnenin kendisinden değil, o nesne hakkındaki bilgimizin yetersizliğinden kaynaklanır. Böylece fizik yasaları bilgisi mutlak kılınmakta ve ışık hızı örneğinde olduğu gibi, gözlemciden bağımsızlaşmaktaydı (Ortega y Gasset 1968: 149; Nye 1996: 178).

Sonunda 1930 ve 1940'larda, göreliliğe karşı bir tepki ortaya çıktı; bu tepki kısmen küresel krize karşı, kısmen devrimci bilimci kuşağının yaşlanması sebebiyle, kısmen de fizik bilimlerinde yeniden istikrar sağlanması yüzünden verilmişti. Bu istikrar fizik bilimlerinin kazandığı başarılar ve akademik yapıların yeni paradigmaları benimsemesiyle iyice yerine oturmaktaydı (Feuer 1982: 78-84, 354-61). Savaş sonrasında bilim felsefesinin en önde gelen sözcüsü olan Karl Popper Einstein'ın safında yer alarak Heisenberg ve Bohr'u reddediyor, onların determinizm karşıtlığının, yanlışlığı kanıtlanamayacağı için aslında determinizm olduğuna inanıyordu (Popper 1959: 248-9). On dokuzuncu yüzyılın sonlarına damgasını vuran bilimciliklere şiddetle karşı çıkmasına ve evrenin aslında de-

terminist yasalara tâbi olup olmadığı sorusunun cevaplanamayacağına inanmasına rağmen, Popper yine de bilimin görevinin bu tür yasalar bulmaya çabalamak olduğunu tekrarlıyor (Popper 1959: 246), dolayısıyla evren hakkında geçerli tanımlamaların yine yalnızca bilimle yapılabileceğini söylüyordu.

Fizik, bir kez daha rayına oturup başarılı olmaya başlayınca, diğer bilim dalları ve sıradan insanlar üzerinde tahakküm kurma yeteneğini geri kazanmıştı; sıradan insanlar evreni algılama biçiminde meydana gelen bu değişiklikleri tam olarak anlayamıyor olsa da fizik bilimine saygı duyuyorlardı. Sonuç olarak, diğer disiplinler fizikle daha büyük bir uyum yakalamaya çalışır oldular; özellikle sosyal bilimler örneğinde olduğu gibi, bunların bazıları fizik bilgilerini kullanırken eleştirel muhakemeyle bakmıyorlar, fiziği kozmetik amaçlarla kullanıyor ve kasıtlı bir determinist ışık altında sunuyorlardı. Kimyada moleküler bağların enerjilerinin hesaplanması kimyevi çekimde elektron bağı teorisine yol açıyor, dolayısıyla kimyayla fiziği uzlaştırma ve fiziksel kimyayla organik kimyayı yeniden bir araya getirme çabalarını güçlendiriyordu (Nye 1992: 214-5; Nye 1996: 178-82). Fiziksel ve organik kimyanın bir araya gelmesi sonucunda moleküler biyoloji doğmuş ve 1953'te DNA keşfedilene kadar, moleküler biyoloji fizikçiler ile kimyacılar arasında eşit olarak bölünen bir alan olarak kalmıştı (Morange 1998: 12-20, 68-78). Moleküler biyoloji paradigması (fizikteki durumun tersine) bu alanı kendisine ayırdığı için fizik bilimleri, moleküler biyolojiye "yalnızca materyalizmin değil bir tür (çizgisel, nedensel) mekaniğin mutlak yeterliliğe sahip olduğu inancı; sadeliğin dönüştürülemez bir değeri olduğu inancı; hakikatin bölünmezliği inancı; son olarak da iktidarla bilgi, erdemle iktidar arasındaki eşzamanlı denklikler olduğu inancı" kazandırmış gibiydi (Keller 1993: 56-7). Büyük Buhran yıllarının gelmesiyle işsiz kalan fizikçilerle dolan iktisat alanında ise, fizikten alınan bilgiler yalnızca matematiksel biçimcilikten ibaretti ve bunlar da iktisadın bilimsel statüsünü teyit etmek ve on dokuzuncu yüzyıl enerjici eğretilemelerine dayanan kökenlerini saklamak için kullanılıyordu (Mirowski 1989: böl. 7).

On dokuzuncu yüzyılın sonunda başlayan ve yirminci yüzyıldaki gelişmelere temel olan kavramsal dönüşümler, kurumsal bilimin

yeniden yapısal bir örgütlenmeye girmesiyle aynı zamana rastlamıştı (B. Cohen 1985: 92-3). Kuantum mekaniğinin, göreliliğin ve fiziksel kimyanın doğuşuna katkıda bulunan uygulamalı ve kuramsal araştırmaların çoğu Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kurulan yeni araştırma enstitülerinde başlamıştı. Bu enstitülerde çalışan bilimciler arasındaki işbirliği ve araştırma ürünlerini standarda oturtmakla yükümlü yeni uluslararası komiteler (örneğin 1897 yılında kurulan International Committe on Atomic Weights – Uluslararası Atom Ağırlıkları Komisyonu) uluslararası bir bilim ağının büyümesini hızlandırmıştı, önceki dönemlerde kurulmuş olan ulusal altyapıların giderek bağımsızlaştıklarını gösteriyordu bu (Crawford 1992: 38-46).

Savaş sırasında bilimcilerin kendi hükümetleriyle girdiği suç ortaklığı yüzünden bu eğilim 1920'lerde bir duraklama yaşadı (Nye 1996: 191-220). Bilimciler ve hükümetlerin işbirliğine gitmesinin ardındaki diğer gerçek de şuydu: Nükleer kimya ve fizikte gelişme kaydedebilmek için gereken parçacık hızlandırıcılarının yapımı ancak devletin mali desteğiyle mümkün olabiliyordu (Cardwell 1957: 172). Bunun ardından, uluslararası bilim ABD'nin himayesi altında devam etti; bunun bir nedeni, başlangıçta hiçbir kurumun ABD'li şirket vakıflarının uluslararası menziliyle rekabete girecek halde olmaması, diğer nedeni de Amerikan üniversitelerinin siyasal zulümden, Yahudi-karşıtlığından ve 1930 ve 1940'lardaki savaştan kaçan Avrupalı bilimcileri mıknatıs gibi çekmesiydi (Geiger 1986: 162-3, 240-5). 1960'larda, C. P. Snow gibi eleştirmenler tüm dünyadaki kuramsal bilimlerde ABD'nin payının yüzde 80'in üzerinde olduğunu söylüyordu (Kerr 1994: 69).

Sosyal, coğrafi ve mali avantajlarını kullanan ABD'li araştırma üniversiteleri, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bilim kültürünün kurumsal gelişimi için en önemli zemin haline gelmişlerdi. Başlangıçta 1880'lerin Alman üniversitelerini model almalarına karşın, ABD'nin geniş toprakları üzerinde hızla büyüyen nüfus ve yüksek-öğrenimde (kadınların ve ırksal azınlıkların karşısındaki engeller dışında) sosyal engellerle karşılaşılmaması ABD üniversitelerinin kamu hizmetine odaklanabilmesini sağlıyor, yeniliklere ve uygulamalı araştırmalara açık kalmasına yardımcı oluyordu (Ben-David 1971: 141-66; Herbst 1983). Öğrenci sayısının bolluğu nedeniyle

belli alanlara yoğunlaşan üniversite fakültelerindeki profesörlerin sayısı artıyor, profesörler fakülteleri bölümlere ayırıyor ve bu bölümler disiplinlerin sürekliliğini Almanya'daki bireysel kürsü sisteminin götürdüğünden çok daha ileriye taşıyorlardı; bunun nedeni, farklı disiplinlerin sınırlarına dair tanımların ulusal meslek örgütlerine ve yayınlarına göre yeniden sınıflandırılmasıydı (Geiger 1986: 36-8). Dahası, para ve yetenek üzerine böylesine yoğunlaşılması, büyük bilim çağı denilen çağa doğru uzanan o uzun geçiş dönemini tamamlıyordu. Üniversitelerin uygulamalı alanlara (özellikle mühendislik, ziraat, madencilik ve tıp) kucak açması endüstrinin dikkatini çekmişti ve 1920'lerde üniversitelere verilen şirket fonları öğrencilerin okula ödediği ücretlerin çok üzerine çıkmıştı (Geiger 1986: 41-2). Özel vakıflar da araştırma metodolojisine yön veriyor, moleküler biyolojinin tarihinde Rockefeller Vakfı'nın oynadığı rolün de gösterdiği gibi, yeni disiplinlerin doğmasına yardım ediyordu (Morange 1998: 81). Bunlara ek olarak 1918'de endüstri, bilim ve federal hükümet arasında koordinasyon organı olarak kurulan Ulusal Araştırma Konseyi, bilimin tecrit edilmiş dâhilerin alanı olmaktan çıkıp örgütlü ve işbirliği içinde çalışan bir araştırmacı "ordusuna" dönüşmesinde taşıyıcı görevi yapmıştı (Noble 1977: 158-9).

İkinci Dünya Savaşı bağlamında, nükleer fizik alanında ciddi hükümet yatırımlarının başlaması (ve özellikle Manhattan Projesi) büyük bilimin kesin olarak doğduğunu haber veriyordu. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla, savaş zamanlarına özgü araştırma girişimleri kalıcı ulusal laboratuvarlara dönüştü (Kevles 1977: 367). Hükümetin üniversitelere verdiği, her türlü alanda araştırma ve geliştirme faaliyetleri için ayrılan yıllık fon 1940'ta 310 milyon dolar iken 1968'de 4,5 milyar dolara yükselmişti (yüzde kırkı savunma amacıyla ayrılmıştı). Sosyal bilimlere bu fonun yalnızca yüzde 3'ünün, beşeri bilimlere ise yüzde 1'den daha azının ayrılması "büyük" (doğa) bilimin(in) geldiği noktanın en iyi göstergesidir (Kerr 1944: 40-1, 142). 1945 ile 1968 yılları arasında ABD'nin büyük biliminin tek dişe dokunur rakibi SSCB'ydi. SSCB, o sıralarda nükleer bilim ve uzay araştırmalarında ABD'nin başarılarını yakalamayı başarmış olsa da, bilimsel kurumlarının aşırı merkezileşmeye tâbi olması, öğretim ve araştırma işlevlerinin üniversitelerle enstitüler arasında bölünmüş olması ve Batılı araştırmacılarla temas kuramamaları yüzünden di-

ğer alanların çoğunda yenilikçi araştırmaların teşvik edilemediği görülüyordu (Ashby 1947: 17-40; Medvedev 1978: 60-88).

Büyük bilimin ortaya çıkışı, modern dünya sistemindeki bilgi yapıları içinde bilim kültürünün başrolü oynamakta olduğunun göstergesiydi. ABD himayesi ve hegemonyası altında dünya düzeninin yeniden kurulması, 1930'larla 1950'ler arasında kazanılan başarılar, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından süngüsü düşen bilime duyulan güvenin tazelenmesini sağladı (Adas 1989: 402-19). Daha önce din karşısında dizginlerinden boşanan bilim coşkusunun yerini daha temkinli tavırlar almaktaydı; ilerlemenin kaynağının kuşkuculuk ve teorilerin çürütülebilirliği olduğunu iddia eden Popper'ın tavrı da bunun örneklerinden biriydi (Nye 1996: 228-9). Ayrıca, onaylanmamış yasalar ve aksi ispat edilemeyen teorilere "sözde bilimsel" damgasının vurulması fiziğin otoritesinin gücünü artırmaktan başka bir işe yaramıyor, fizik metodolojisinin diğer alanların tümünde kullanılmaya başlaması tavsiyesi gibi algılanıyordu (Popper 1961). Keza laboratuvar disiplini, "bilimsel yönetim" biçiminde tüm işyerlerinde uygulanır hale gelmişti (Bendix 1956).

Küresel ve hegemonyacı bir kültür haline gelen bilimin mutlak ve bölünmez bir biçimi yoktu; iki kültür yapısının, yarıçevre ve çevre bölgelerde yerel çeşitlemeler gösteren bir ifadesi olarak kalmıştı. Komünist blokta bilim ve diyalektik materyalizm felsefesinin iç içe geçmesi ve diyalektik materyalizmin tüm bilgi biçimleri ve düşünce sistemleri karşısında mutlak üstünlüğe sahip olduğu iddiası, yirminci yüzyıl Batı modellerinden çok on dokuzuncu yüzyıl modellerini andırıyordu (Ashby 1947: 97-126). Sömürge yönetiminden kurtulan bölgelerde bilim, gerçek bağımsızlığı ve iktisadi kalkınmayı sağlayan unsur olarak tanınıyor (Eban 1961), Batılı olmayan kültürlere özgü addedilen mukadderatçı ve edilgen özelliklerin karşısına yerleştiriliyor, bunları dengeleyecek bir ağırlık unsuru olarak görülüyordu (Inkeles 1969).

Yine de, her çeşitten bilim kültürü 1970'lerden itibaren dünyanın her yerinde otoriter bilgiyi tanımlar olmuştu, hatta pek çok kişiye göre bilim kültürü, var olan tek bilgi biçimiydi.

3 Tepki ve Direniş: Doğa Bilimleri ve Beşeri Bilimler, 1789-1945

Eric Mielants

Öncekı bölümde seküler bilginin Batı dünyasındaki teolojiyle bağlantısını yavaş yavaş kopardığını ve ona boyun eğmeye son verdiğini gördük. Doğa âlemi üzerine incelemelere ve seküler bilgi alanında ayrıcalıklı kutba dair, gitgide daha iyi tanımlanacak ve sonunda "bilim" adını alacak yaklaşımın izini sürdük. Ne var ki bilgi yapıları zaman içinde, ilişkisel olarak örgütlenmiş bir bütün olarak şekillenmişti. Entelektüel disiplinler bilgi üretimi yapılan kurumlardaki farklı bölümlerde barınırken, (tarafsız ve yasa benzeri) bilimler bu yapıların bir kutbuna toplanıyor, (değerlere bağlı ve kaotik) beşeri bilimler ise diğer kutbuna yığılıyordu. Bu düzenlemenin hiçbir direnişle karşılaşmadığı da söylenemez. Bilim, egemen konumuna geçiş sürecinde diğer uçtan gelen şiddetli bir muhalefete maruz kalmıştı; ayrıca tam da bilimi nelerin oluşturduğuna dair sınıflandırma, çekişmeli entelektüel tartışmalara ve kurumsal itirazlara neden oluyordu. On sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren bu birleşik direniş, en azından uzun bir süre, "romantik tepki" olarak tanımlanmıştı.

Bu mücadelenin Fransız Devrimi'ndeki kargaşalarla ilgisi olduğu da açıktı. Başlangıçta hem bilim hem de felsefe, kuşkusuz biraz acelecı bir tavırla, Devrim taraftarlarıyla özdeşleştiriliyordu, fakat çok geçmeden yeni felsefe akımları ortaya çıkmış ve bu akımlar en başta Devrim muhalifleri tarafından benimsenmişti. Ortalık karışıktı ve her şey siyasallaştırılıyordu.

On sekizinci yüzyılın sonlarında bilim açık bir şekilde, deterministik ve ampirik olarak anlaşılabilecek bir dünyada, dolayısıyla –uygun yasalar ve mahut başlangıç koşulları bilindiği takdirde– geçmişi ve geleceği de kesin olarak tanımlanabilecek bir dünyada evrensel yasalar arayışı olarak tanımlanmaya başlamıştı. Doğa bilimlerinde buna "Newtoncu dünya görüşü" adı verilmişti. Auguste Comte bu dünya görüşünü doğa bilimlerinin de ötesine taşıyarak genelleştirmek istemiş ve "pozitivizm" olarak adlandırmıştı.[1] Bilim ethosunun merkezinde doğanın büyüsünü bozmak vardı ve bu görüş insanın doğaya hükmedebildiği ve hükmetmesi gerektiği sonucunu haklı çıkarıyordu. Neticede, on yedinci yüzyıldan itibaren bilim yalnızca teolojiden kopmakla kalmamış, insanın doğa ile girdiği ilişkide kendisine tanrı gibi bakmasını da makul kılar olmuştu.

Ne var ki on sekizinci yüzyılın sonunda bilimcilerin çoğu bunu o denli cesurca ifade etmeye hazır değildi. Çoğu hâlâ dinin bilimle uyuşabileceğini düşünüyordu – daha doğrusu öne sürüyordu (von Engelhardt 1988: 118). Bilgi de henüz net bir biçimde farklı disiplinler içinde kurumsallaşmamıştı. Ayrıca, tedrici sekülarizasyon ve uzmanlaşma süreci her ülkede aynı şekilde işlemiyordu. Bilgiyi algılayış biçimleri üzerinde verilen mücadele uzun bir süre hep aynı üç ülkede sürdürülmüştü: Fransa, İngiltere ve Almanya. Fakat siyasal durum ve bilgi yapılarının kurumsal rolü bu üç ülkenin her birinde farklı farklıydı.

Fransız Devrimi'nin iki kültür ayrımının ortaya çıkışına ani ve büyük bir etkide bulunduğunu göz önüne alırsak, söze Fransa'dan başlamamız uygun olacak. Başlangıçta muhafazakâr düşünürler Devrim'in aşırılıkları, özellikle *la Terreur* (terör) konusunda felsefenin (yani Aydınlanma felsefesinin) büyük sorumluluğu olduğuna inanıyorlardı.[2] Onu sınırlama yönündeki çabalar, Fransız felsefesi

1. Comte'un pozitivizmi "kendisini, doğrulanabilir olmayan her şeyden, yani, duyu izlenimleriyle çıkarılamayan her şeyden koparmıştı" (Loen 1967: 120-1). Pozitivizm "bilim ile bilim-olmayan arasında, metafizik ile bilim arasında kesin çizgiler çizmeye, geri kalanı 'saçma' olarak bir kenara ayırmaya" çalışıyordu (Rollin 1998: 68).

2. Örneğin Condorcet aktif bir National Assembly (Millet Meclisi) üyesiydi. Maistre ve Barruel gibi muhafazakârlar "Devrim'i Aydınlanma'nın doğal bir ürünü olarak görüyor ve her ikisini de reddediyordu" (Hampson 1990: 266).

içindeki, Aydınlanma'nın dışında meşru bir alternatif düşünme tarzı bulmaya çalışan bir ruhçuluk dalının (Maine de Biran, Victor Cousin) bünyevi olarak mistik Hıristiyan tepkisiyle güçlendirilebilirdi (Verdenal 1973: 43-65; Dhombres & Dhombres 1989: 480). On dokuzuncu yüzyılda (en katı determinizmi vurgulayan ve özgür iradenin mümkün olduğunu reddeden) Pierre-Simon Laplace ve Adolphe Quételet istatistiksel yasaları formüllere dökecek, doğa bilimleri de felsefeyi tamamen bir kenara iterek onun spekülasyon olduğunu ve açıkça ortaya konan bilgiden asla daha iyi olamayacağını söyleyecekti. Hem Laplace'ın "siyasal matematiği" hem de Quételet'nin "sosyal fiziği", "siyasal meseleleri epistemolojik meselelere dönüştürerek, politika oluşturma süreçlerinde değer kaygılarını kaldırıp atmak üzere tasarlanmıştı" (Peter Buck 1981: 29).

Edebiyat ve sanat da Devrim'in entelektüel yan etkilerinden nasibini almıştı. Johan Heilbron bu durumu şöyle ifade eder:

> Doğa bilimleri kesinlikle faydalı disiplinler olarak görülürken, edebiyatın adı aristokratların boy gösterdiği salonlar ve herhangi bir uygulanabilirliği ya da önemi olmayan manasız toplantılarla birlikte anılıyordu. Doğa bilimlerinin giderek yükselen statüsü beşeri bilimlerin prestij kaybıyla el ele gidiyor, halihazırdaki entelektüel hiyerarşide çok ani değişimlere neden oluyordu (1990: 135-7).

Napolyon döneminde, hatta bunu Fransa'daki Restorasyon'un izlediği dönemde, edebiyat ve sanatta François de Chateaubriand, Madame de Stäel, Louis de Fontanes ve Louis de Bonald gibi dindarlar, romantikler, rasyonellik karşıtları ve bilim karşıtları etkindi. Bunlar yazılarında, "gelişimi ahlaki yozlaşma ve ateizmden başka bir şey getirmeyecek olan [getirmeyeceğine inandıkları] bilime karşı apaçık savaş ilan ediyorlar[dı]" (Heilborn 1990: 164; bkz. Dhombres & Dhombres 1989: 278, 326). 1807 yılında ise Bonald doğa bilimleri ile edebiyatın boşandığını yazıyordu (Heilborn 1990: 166-8; krş. Dhombres & Dhombres 1989: 430).

3. Birbirine rakip iki düstur bunu açıkça göstermektedir: Yazar ve Madame de Stäel'in arkadaşı olan Benjamin Constant 1804'te "sanat sanat içindir" ifadesini muhtemelen ilk kullanan kişidir. Laplace'ın öğrencisi olan fizikçi Jean-Baptiste Biot ise "hiçbir şey hakikatten daha güzel değildir" ifadesini ilk kullanan kişi olmuştur.

İki kültür arasındaki bölünme derinleştikçe,[3] bilim safında yer alanların metodolojiye ilişkin görüşleri doğa bilimlerinin de ötesine yayılmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci on yılından itibaren siyaset bilimi ve "tin" bilimleri, doğa bilimlerinin metodolojisini kullanmaya zorlandı (Daston 1988: 287, 371). Genç Comte gibi kişilerden gelen bu baskı, on sekizinci yüzyıl felsefecilerinin "Newton'un onlara bahşettiği bilimsel dünya resmini olduğu gibi kabul ettikleri" Aydınlanma çağına özgü entelektüel gelenekten destek görüyordu (J. Bernal 1971: 516). Aydınlanma'ya kesintisiz bir hatla bağlı olan Condorcet ve Laplace, tin bilimlerinin fizik bilimleriyle aynı metodolojiyi izlemesi gerektiğini savunuyor, böylece "bilimsel gerçekleri sezgilerden ayıran kesinliği kazanacağına" inanıyorlardı (Daston 1981: 291-2). Bu hat Charles Fourier, Saint-Simon ve genç Comte ile devam ediyordu. Comte 1824'te şöyle yazıyordu: "İnsan türünün gelişimini yöneten yasalar düşen bir taşı yöneten yasalar kadar kesindir" (Dhombres & Dhombres 1989: 302, 370, 534).

Görüşler birbirinden çok farklıydı. Fakat Condorcet ve takipçilerinin "sosyal matematiği" beşeri bilimlerde öyle çabucak kabul görmeyecekti – şöyle suçlanıyorlardı:

> Doğrulanmamış, hatta tuhaf varsayımlar, son derece basitleştirilmiş hipotezler, ayrıca bir de ortalamalar çıkararak tin dünyasının kendine özgü karmaşıklığını gizlemeye yönelik habis bir eğilim. Alternatif yöntem veya modeller konusunda pek mutabakata varılamasa da, tin bilimi felsefecileri, [Laplace ya da Quételet gibi akademisyenlerin formülleştirdiği] olasılık modelinin problemleri ve varsayımlarını reddetme noktasında genellikle birleşiyorlardı (Daston 1988: 377-8).

Öte yandan pek çok kişi beşeri bilimleri sahih ve önceden kestirilebilir bilgiyle araştırmalar yürütmeyen ya da yürütemeyen bir alan olarak görürken, doğa bilimleri bunu yapabileceğini iddia ediyor ve (teknolojik yeniliklerle de gösterdikleri üzere) yapıyordu. Hümanist diye adlandırılan gruptakiler ise bir kenara itildiklerinden şikâyetçiydi. Doğa bilimleri yöntemlerinin tin bilimlerine sokulması karşısında radikal bir muhalefet gösteren Bonald, "'Edebiyat Cumhuriyeti'nin yaklaşmakta olan çöküşü ve sahih doğa bilimlerinin genel üstünlüğü" karşısındaki hüznünü ifade ediyordu (Heilborn 1990: 168-71; bkz. Dhombres & Dhombres 1989: 613-

4). Bonald'a göre, "tin bilimlerinin doğa bilimleri karşısındaki üstünlüğü açıktı," ama Fransız toplumunun daha geniş kesimlerinde "artık sahih bilimler üstün (*hautes*) bilimler olarak kabul edildiği için" prestij sıralamasında bir kayma yaşanmaya başlamıştı (Lepenies 1988: 10, 9).

Devrim dönemi yapısal bir dönüşümün, örgütsel merkezileşmenin ve eğitim yapısında geniş kapsamlı kurumsal büyümenin yaşandığı bir dönemdi. Üniversiteler ve kraliyet akademileri kapatılmış, École Normale Supérieure - Yüksek Okul gibi yeni kurumlar kurulmuştu. Ayrıca, École Polytechnique - Politeknik Okulu (Lutun 1993; Markov 1989: 131), Bureau des Longitudes - Boylam Ölçme Dairesi ve École de Pharmacie - Eczacılık Okulu (Verger 1986: 262) gibi özellikle doğa bilimlerine ve mühendisliğe yönelik kurumlar ortaya çıkmıştı. 1808 yılında Paris ve birçok taşra kentinde edebiyat, bilim, tıp, teknoloji ve hukuk fakülteleri kuruldu; bunlar birbiriyle ilgisi olmayan, yalnızca Eğitim Bakanlığı'na bağlı fakültelerdi (R. M. Gascoigne 1987: 322-30). 1795'te akademilerin yerine kurulan Institute de France'da, doğa bilimlerinin, edebiyatla sanatın ve sosyal bilimlerin farklı entelektüel alanlara ait oldukları resmen tanınmıştı (Ponteil 1966: 138-40; Heilborn 1990: 121). "Bilimsel bilginin uzmanlaşma yoluyla parçalara ayrılması"nın bir diğer göstergesi de 1789 ve 1825 yılları arasında *Journal de galvanism* - Galvaniz Dergisi, *de vaccine* - Aşı Dergisi, vb. (1803) veya *Annales de mathématiques pures et appliquées* - Kuramsal ve Uygulamalı Matematik Yıllığı (1810) gibi uzmanlık dergilerinin sayısının artmasıydı (Dhombres & Dhombres 1989: 480-2). Böylece bu dönemde Fransa'da iki kültür arasındaki bölünme kurumsallaşmaya başlıyordu (Crosland 1975: 40).

Bu bölünmeden yakınan muhafazakâr romantik yazarlar, ne Restorasyon dönemindeki entelektüel saati geriye alabildiklerini ne de 1789-1815 arasında uygulanan eğitim reformlarını yok edebildiklerini gördüler. Fransa'daki beşeri bilimler artık (aristokrat) romantik akım tarafından yürütülmekteyken, (doğa) bilimler(i) de aristokrasinin estetik klasik kültürüne bir alternatif oluşturan burjuva kültürünün yapısal bir parçası haline geliyordu (Harrison 1999: 64-6).

Fransa'da Aydınlanma'nın bu özel biçiminin alabildiğine "sorgusuz sualsiz bir şekilde merkeze oturmuş" olması ve Newton ge-

leneğinin "hüküm sürmesi" (Knight 1986: 26; Halls 1965: 6), doğa bilimlerinde romantik bir tepkinin oluşmasını imkânsız bir hale getirmişti (Dhombres & Dhombres 1989: 452; Knight 1970: 57). Ne var ki, gözler İngiltere veya Alman ülkelerine çevrilince tablonun çok farklı olduğu görülüyordu.

İngiltere'de, değerleri analitik düşünceden koparan özel rasyonellik biçimine verilen romantik tepki, Fransa'yla girilen "ulusal" savaşla yakından ilişkiliydi. Jakobenliğin kararlı bir tavırla sorgulandığı bir dönemde ortaya çıkan "kralcılık"la ilişkilendirilen romantik-muhafazakâr-gelenekçi tavır, adı rasyonellik, devrim, eşitlik ve kitlesel demokrasiyle birlikte anılan ideolojik bir düşmana karşı gösterilen tarihsel tepkinin bir parçasıydı (Klancher 1989: 464). İngiliz Baconcı tümevarımcılık/deneycilik genellikle hipotezlere, modellere ve kuralcı yapılara bir noktaya kadar düşmanca tavır gösteriyordu. Ne var ki bu uyum yararcılığın doğuşuyla –Jeremy Bentham, David Ricardo ve John Stuart Mill ile– biraz bozulacaktı (Bernal 1971: 545). 1832'de yararcılık ruhunun etkisiyle ortaya çıkan Reform Hareketi reformculuk döneminin kapılarını açmış ve bunun ardından "pozitivizm" yararcılığın da içine "nüfuz etmişti" (Duchesneau 1973: 123-50; Kremer-Marietti 1982).

Yine de bilim on dokuzuncu yüzyıl boyunca "inatçı ve düz Anglosakson ampirizminin güçlü kültürü"nden etkilenmeye devam edecekti (Harris 1994: 224). Viktorya dönemi bilimcileri "Fransızların matematik ve ölçmeye duydukları güveni takdir ediyor" olmalarına karşın çizgisel, yarı-mekanik Fransız ilerleme görüşünü reddediyor, biyolojik bir metaforu tercih ederek şunu ima ediyorlardı:

> Değişim yavaş ve gözle görülemeyecek kadar küçüktür; çizgisel Turgot-Condorcet modelinin tersine temposu da değiştirilemez. Devrimler tempoyu değiştirir. Baskın durumdaki İngiliz felsefesi ve siyasetinin sürekliliğe ilişkin aldığı tavır devrimci değil evrimci görü[illegible]rle uyumluydu (Schweber 1985: 21-2).

On dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nde Kraliyet Enstitüsü (kuruluşu 1799), "toplumun yararı için çalışan kuramsal ve uygulamalı bilim olarak isimlendirilen bilimleri dengeleyen başarılı bir girişim" (Nye 1996: 25) olacaktı, öte yandan Britanya Bilimsel İlerleme Derneği (kuruluşu 1831), 1860 yılına dek bilimsel araştırmalar-

dan ziyade toplumsal seçkinlikle ilgilenen ve bilimci olmayan kişiler tarafından yönetilen Kraliyet Derneği'nden daha büyük bir öneme sahip oldu (R. M. Gascoigne 1987: 387; Lyons 1968: 228-71). Özünde bir felsefeci ve bilimci-matematikçi olan William Whewell, BAAS'ı kurduktan kısa bir süre sonra, felsefeci ile bilimci arasında bir ayrım yapılabilmesi için "bilimci" sözcüğünü ortaya atmıştı. Bu da İngiltere'de uzmanlaşma yönündeki zorunluluğun ne kadar büyük olduğunun bir göstergesiydi.[4]

Kraliyet Derneği'nde bilimci olmayanların sayısı azaldıkça, "Viktorya döneminde bilim, kendi alanında mutlaka çok sıkı bir eğitimden geçmiş olan ücretli profesyoneller tarafından yürütülen uzmanlaşmış disiplinlerin gelişmesine tanık olmaya başladı" (Merril 1989: 75). Örneğin, yalnızca asgari düzeyde okul eğitimi almış ve "bilimde çekirdekten yetişerek kendi kendini eğitmiş" olan Alfred Wallace (d. 1823) ve Thomas Huxley (d. 1825) 1850'lerde bilim alanında bir şekilde şöhret kazanmayı başarabilmişlerdi (R. M. Gascoigne 1987: 395). Bir kuşak sonra bu hâlâ mümkün (ama aynı zamanda daha zor) olsa da (örneğin Oliver Heaviside, 1850-1925), büyük enstitülerden birinde profesör mertebesine çıkmak şöyle dursun, bilim alanında (matematik veya kimya gibi bir alanda) meslek edinmeyi düşünmek bile oldukça güçleşmişti. "Profesyonel deneysel araştırmacılara dönüşen ve zanaatkâr tavırlarını araştırma laboratuvarlarına taşıyan zanaatçılar"dan (Crowther 1966: 77-8) oluşan "pragmatik insanların" sayısı 1850'den sonra düşmeye başladı; yüzyılın sonunda ise neredeyse tamamen kayboldular.

Philosophical Magazine (!) - Felsefe Dergisi'nin geçirdiği evrim ise 1830 ile 1860 yılları arasında baş gösteren iki kültür ayrımı için olmazsa olmaz koşul olan uzmanlaşmayı örneklemektedir:

> On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru bilim dünyasının en saygın ve en iyi bilinen dergilerinden biri olmasına karşın, aslında çok mütevazı köklere sahipti... Başlangıçta tüm bilimleri kapsarken, zamanla fizik bilimlerine doğru kaydı ve yüzyılın sonlarına doğru daha çok fizik içerikli

4. Ne var ki, Whewell "insanların bilim, felsefe ve teoloji gibi bilimler arasında serbestçe hareket edebildiği bir çağ"ın geçmesinden üzüntü duyduğunu bizzat belirtmiş olsa da (Yeo 1981: 69), BAAS filolojiyi dışlamayı seçmiş, metafizik ve müziği ise "hiç zorlanmadan" ihraç edivermişti (Morrell & Thackray 1981: 276).

bir dergi haline geldi. Bu uzmanlaşma, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında kurumsal olmayan (özel) bir derginin ayakta kalabilmesi için çok önemliydi (R. M. Gascoigne 1987: 387).

Yine aynı uzmanlaşma dalgası *The Zoologist* - Zoolog ve *Nature* - Doğa gibi dergileri de etkiledi. 1850 ile 1880 yılları arasında

söylem düzeylerinin giderek "mesleki" standartlara yükselmesi, konuyla ilgilenen amatörlerin veya halkın genelinin bu tartışmaların entelektüel bağlamına girmesini iyiden iyiye güçleştiriyor, bilimcilerin geniş, kolay ulaşılabilir, kamusal bir bağlamda bilimi anlama ve tartışma alışkanlığını yitirmesine yol açıyordu (Roos 1985: 159-80).

1850'lerden sonra, pragmatik insanların ve soyluların bilim topluluklarından yavaş yavaş çıkarıldıkları ve "amatörlerin ihracı" (Merrill 1989: 79) diye isimlendirilen bu süreç, kaynakların yeni bir bilgi sahası olan üniversitelere aktarılmasıyla yakından ilişkiliydi. Bu üniversiteler on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, sertifika verme yoluyla eğitimi resmileştirmiş, uzmanlaşmış bilgi üretimi ve dağıtımı konusunda neredeyse tam bir tekel oluşturmuşlardı.

Almanya'da Wilhelm von Humboldt tarafından başlatılan reformlar (Rüger & Klein 1985; C. McClelland 1980; Van de Graaff 1973) ve Napolyon tarafından kurulan *grandes écoles*, on dokuzuncu yüzyılda kurulan ve akademi bilimlerinin uzmanlaşmasını alenen başlatacak ve uzmanlaşma imkânlarını sağlama alacak olan yeni devlet-destekli kurumlara iki örnek oluşturmaktaydı. On sekizinci yüzyılın sonlarına kadar entelektüel uzmanlaşma öncelikle özel hamilere bağımlıyken, on dokuzuncu yüzyıl reformları devletin, gereken (uygulamalı) bilgi üretimini sağlama ve sürekliliğini koruma sorumluluğunun altını çiziyordu. Araştırma, öğretim ve öğrenim bütünlüğü içeren üniversite yapıları giderek uzmanlık alanlarına ayrılıyordu (Nye 1996: 8; Jungnickel 1979: 41). On sekizinci yüzyıl üniversite sistemlerinin işlevi bilgi üretiminden ziyade bilgi dağıtımıydı ve yeni keşiflerde özel veya resmi dernekler ön saflarda yer alıyordu (Roberts 1991: 244-5, 371), ama on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki reformlar üniversitelerin tedricen yeniden merkezi bir konuma oturmasını sağladı. Bu durum özellikle, üniversitelerin 1830'larda akademilerin yerini alarak bilimsel araştırma yuvaları haline geldiği Almanya için geçerliydi (Steven Turner

1971: 137-8). On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, "disiplinlere" yönelik seminerlerin oluşturulmasıyla birlikte, "belli bir kuruma değil öncelikle belli bir disipline bağlılığın" önem kazandığı "profesörlük" ortaya çıktı (Dauben 1981: 381; Steven Turner 1971: 145). Sonuç olarak 1840'larda akademisyenlerin araştırma yapmak ve yayımlamak zorunda olması hayli anlaşılır bir şey haline gelmişti. "Bilime katkı" ve "uygulamalara katkı" arasında yapılan ayrım da bazı disiplinlerde akademik cemaatlerin oluşmasında rol oynayan bir unsur olmuştu.

Avrupa'da ulusal yükseköğrenimin bu şekilde yeniden yapılanması, bu eğitimin nasıl hayata geçirileceği, yani işbölümünün nasıl yapılacağı ve dolayısıyla fonların nasıl ayrılacağı konusunda büyük tartışmalara yol açıyordu. Bu durumu iki kültür bölünmesinden ayrı tutarak analiz etmek mümkün değildir. Doğa bilimi, büyük çaplı teknik yenilikler getirebileceğini öne sürüyor ve bilimsel katkılarda bulunuyordu. Yeni üniversite yapısında da yer alan sanat ve beşeri bilimler ise doğa bilimlerinin yeni ve başarılı metodolojisinin iddialarına karşılık vermekte güçlük çekiyordu. Bilimciler, "deneysel bilimin başarıları, geleneksel felsefe olmadan da kendini gayet iyi idame ettirdiğini kanıtlamaktadır," gibi ifadeler kullanarak kendilerini felsefeden ayırmaya çalışıyordu: "Bilimciler felsefeden utanıp sıkılmaya ve deneyler yapacakları köşelerine çekilmeye başladılar" (Gregory 1977: 7). Kimilerıyse daha saldırgan bir tutum içindeydi. Thomas Peacock, "ilkel çağların çocuksu, arkaik bir uzantısı olarak gördüğü, ciddi düşünmeye müdahale ettiğine, toplumun bilimsel ve felsefi bölümlerine hitap edemediği için bozulmaya mahkûm" olduğuna inandığı şiire hücum ediyordu (Korg 1985: 141).

Elbette bu saldırılar, felsefenin bilimsel kurumlar hiyerarşisindeki statüsünü doğrudan doğruya etkiliyordu. Yine de, yeni kurumsal ortamların tarihsel evrimini, ülkelerin tümünde bilimsel uzmanlaşmayla sonuçlanan çizgisel bir süreç olarak anlatmak hatalı olacaktır. Fransa'da, Devrim nedeniyle devlet bilime büyük yatırımlar yapmış (Fayet 1960: 474; Rudy 1984: 127), doğal olarak bilim de kendi başına bir meslek haline gelmişti; oysa *Ancien Régime* koşullarında bilimciler edebiyatçılardan ayırt edilmiyor, bilgin ya da filozof terimleri her ikisi için de kullanılabiliyordu (Dhombres &

Dhombres 1989: 611). Gelgelelim 1820'lere doğru, daha iyi kadrolaşma ve finans desteği sayesinde Alman üniversite sistemi çabucak gelişip onlara yetişecekti (Shinn 1979: 291); ayrıca, Devrim'in militan ateist bilimcilere entelektüel alanlar açtığı ve "dinsel açıklamaların bilimsel açıklamalardan ayrı tutulduğu" (Dhombres & Dhombres 1989: 256, 432) Fransa'nın tersine, on dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nde bilimle din arasında var olan bağ, meslekleşmenin bu ülkede ne kadar geciktiğini göstermekteydi (Knight 1986: 17).

Fransızların durumu, Büyük Britanya'nın aşağıda ifade edilen durumuna kıyasla gerçekten çok farklıydı:

> Bilimin, tam zamanlı çalışma ve ücret gerektiren uzmanlaşmış bir faaliyet değil, hâlâ eğitimli orta sınıf kültürünün bir parçası olduğu, edebiyat ve felsefe derneği gibi ortamlarda yapıldığı, uzmanlaşmış entelektüel bir faaliyet gibi görülmeyip hâlâ kibar bir kültür olarak edebiyatla bağdaştırıldığı bir toplum (Crosland 1976: 154).

İngilizlerin çıkardığı bir fikir olan "bilimde kendi kendine yetme fikri" (Knight 1986: 132, 137), genel ilköğretimle ilgili görece geç çıkarılan yasalarla paralel gitmekteydi (den Boer 1998: 177).

Nitekim Prusya'da daha 1717'de çocuklar için zorunlu eğitim başlamıştı, bu yüzden 1830'larda Prusya'ya "okullar ve kışlalar ülkesi" denirdi (Farrar 1976: 180). Dolayısıyla Almanya'da da devlet uzun zamandan beri eğitim ve bilimi destekliyor (Steven Turner 1981: 110; Diebolt 1995: 100), yukarıdan el atarak onları kurumsallaştırıyordu. Gelgelelim, on dokuzuncu yüzyıl Almanyası'nda felsefe ve bilim arasındaki bağlantı iki farklı kültür kavramını şüpheli bir hale getiriyordu (Knight 1976: 166). Matematik ve doğa bilimleri yalnızca "1825 ile 1845 arasında kendi geçerliliklerini talep etme safhasından geçmiş" (Steven Turner 1981: 112), felsefe fakülteleri dahilindeki doğa bilimlerinde ise ancak 1860'tan sonra, disiplinlere yönelik araştırma birimleri hızlı bir tırmanış yaşamıştı (Lundgreen 1983: 171; C. McClelland 1983: 307). Fakat on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzmanlaşma hızla artmaya başladı. 1850 yılına gelindiğinde meslekten bilimciler yalnızca profesörlerdi ve bu profesörlerin içinde çalıştığı laboratuvarlar, üniversite bünyesindeydi (Steven Turner 1971: 137). Üniversite bünyesindeki doğa bilimleri "yalnızca uygulamalı mesleklerde yardımcı olması beklenen hazırlık konuları olmaktan çıkarak uzman-

larına kendi alanlarında eğitim veren özerk akademik disiplinler" mertebesine yükselmişti (Jungnickel 1979: 15).

İngiltere'de ise, ülkenin Newtoncu geleneğine karşın iki kültür, ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kurumsal bir temele oturabilmişti (Knight 1986: 137). "Bilimin gerilediğine" dair uzun zamandır dile getirilen şikâyetlerin (örneğin, 1830'da Charles Babbage ve 1860'ta Huxley tarafından) ve "gelenceksel himaye tarzları"yla (MacLeod 1981: 26) ilgili yakınmaların yanı sıra, uluslararası durumun da yönlendirmesinin bir sonucu olarak, devletin bilim konusunda "uzun zamandır eksikliği duyulan örgütlü toplum ve devlet desteği" açığını kapatmaya nihayet razı olduğu dönemde gerçekleşmişti bu kurumsal temele oturma (Manten 1980: 14).[5] Büyük Britanya'nın özelliklerinden biri de bilimcilerin hali vakti yerinde insanlar olmaları veya hali vakti yerinde insanların himayesi altında olmalarıydı. Bilgi üretimi ve dağıtımına yönelik devlet destekli kurumsal bir ağ olmadığı için, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, mesleki (akademik) kariyerlerin devlet tarafından sistematik bir biçimde geliştirilip korunduğu bir ortamda nitelikli uzmanların kendilerini geliştirmelerini sağlayacak "eğitim, öğretim ve araştırmaların paylaşıldığı toplumsal yapılar" (Morus 1992: 23) da yoktu.[6] Nihayet, "geç de olsa, (İngiliz) Hükümet(i) bir ölçüde destek vermeye başladı ama söz konusu desteğin miktarı, Alman devletinin cömert katkılarıyla asla boy ölçüşemezdi" (Roderick & Stephens 1972: 12).

5. 1851, 1855 ve 1862 yıllarındaki Büyük Fuarlar ve özellikle 1867'deki "Alman ve Fransızların teknik başarılarının en çok dikkat çektiği" Paris Fuarı, Britanya'nın bilimde geri kaldığını gösteriyordu (Burrage 1992: 198; Lawson & Silver 1973: 303). İmparatorluğun süregelen yayılışı, uluslararası ticaret alanındaki şiddetli rekabet (Rothblatt 1983: 132) ve 1866 ile 1871 arasında Prusya iktidarının büyüdüğünün fark edilmesi (Haines 1969: 15, 47, 49) devletin bilime ayırdığı ödeneklerin artmasına neden olmuş ve böylece kurumlarda reform ve bilim alanında kariyer yapılabilmesini mümkün kılmıştır. Fransa'da 1870 savaşından bile önce, İkinci İmparatorluğun Eğitim Bakanı Victor Duruy, rakiplerinin bilimde giderek daha fazla ilerleme kaydettiklerini görünce École Pratique des Hautes Études aracılığıyla bilimsel araştırmalara fon desteği vermiştir (H. Paul 1985: 44; Geiger 1980: 358).

6."Ulusun geleneksel öğrenim görülen merkezlerinde" açık kalabilmiş bir iki pozisyon "aristokrat işgüzarların tekeline geçmişti... [öte yandan] bilim şarlatanları da bilgideki muğlaklığı kendi lehlerine kullanıyorlardı" (Albom 1996: 94).

Ne var ki düşünce tarihini, devletler arası rekabetin artmasından kaynaklanan doğal bir gelişmeymiş gibi ele almak, her koşulda gerçekleşecek bir iki kültür ayrımının kaçınılmaz sonucu olarak resmetmek yanlış olacaktır (J. Smith 1994: 90-1). On sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın ortaları arasındaki romantik hareket, doğa bilimlerinde hayal gücüne ve kişisel deneyime dayalı alternatif bir araştırma yöntemi ortaya çıkarmıştı.

Nitekim, romantik edebiyat/sanat ile doğa bilimlerine ait bilimsel araştırma yöntemini birbirinden ayırarak katı bir dikotomi yaratmak bazı açılardan yanıltıcı olabilir (J. Smith 1994: 90-1). Bilim kişisel olmayan, nesnel, fiziksel, mantıklı ve mekanik olarak nitelendirilirken, sanat neden kişisel, öznel, tinsel, duygusal ve organik olarak nitelendiriliyordu? (J. Smith 1994: 45) "Kendi mutlak doğruluk iddiasını geçerli kılmak için sanatsal öznellik ile bilimsel nesnellik arasında böyle bir antitez biçimindeki kültürel kurguyu yaratan ve gerektiren" kesinlikle bu "rasyonel bilim söylemidir" (Black 1990: 133). On dokuzuncu yüzyılın başlarında romantikler kuram ve bilime kafalarını çok fazla takmışlardı (örneğin Frankenstein romanı) fakat "Newtoncu" bilime sırt çeviriyorlardı. Keats buna "soğuk felsefe" diyordu (J. Smith 1994: 46). Romantiklerin çoğu, "sonuçta aklı edilgenleştirdiğine" inandıkları on yedinci ve on sekizinci yüzyıl doğa felsefesinden de hoşlanmıyordu: Bu felsefede kısır bir sınıflandırma yapılıyor, gözleyen ile gözlenen arasındaki veya nesne ile nesnenin çevresi arasındaki ilişki hiç umursanmadan kutucuklar içinde, hayal gücü gerektirmeyen uygulamalardan söz ediliyordu (J. Smith 1994: 60).

Ne var ki, asıl suçladıkları bilimsel araştırmanın kendisi değil materyalizm ve kaba Newtonculuktu. Örneğin, 1820'de William

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelinene dek "İngiltere'de bilim, belli bir konuda disiplinli bir çalışma sonucu elde edilen kuramsal kavrayış değil, doğal fenomenlere rasgele ve tesadüfen aşina olmak anlamına geliyordu" (Berman 1975: 38). Carwell'e göre, 1850-80 yıllarındaki kritik dönemde devlet desteğinin olmayışının, uygulamalı bilimlerin İngiltere'ye Almanya'dan daha geç gelmesinin en önemli nedeni olduğu çok açıktı: "kendi kendine yeterlik ya da bireysellik kuramlarının, bilim ve eğitime uygulandığında, profesyonel bilimci yaratmaya yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır" (1957: 187). "1900 yılında İngiltere'de, Almanya'da doktora almamış bir kimyacı bulmak pek mümkün değildi (İngiltere'de ilgili kurum bulunmadığı için kendi ülkesinden alamıyordu)" (Farrar 1976: 189).

Blake, "sanatla bilimin evlenmesini" göklere çıkartıyor (Burwick 1986: 8), on dokuzuncu yüzyılda kimi bilimciler sanatla ve "estetik duruş"la da ilgileniyordu. Herhalde öyle herkesin bilim ve sanatın uzlaşmasından yana olmadığını söylemeye gerek yok. Kimi teolog ve felsefeciler bilime küçümser tarzda tepki veriyor, "doğa bilimlerinin vardığı sonuçlar saçma sapan ve görece önemsiz"miş gibi tavır takınıyorlardı (Preyer 1985: 51). Bu durum, geç Viktorya döneminde iki kültür arasındaki kopuşu derinleştirecek, hatta hızlandıracaktı. Her halükârda romantik hareket "bilimsel" bir alternatif sağlamayı başaramamış, kendisini bilimsel kültürün içine zerk edememişti.

Bunun nihai sonucu bir kenara, "tabiat dünyasının mekanizmalara ve matematiğe indirgenmesine" verilen romantik tepkinin en güçlü olduğu ve dolayısıyla en uzun yaşadığı yer Alman ülkeleriydi (Nye 1996: 25).[7] Bu ülkelerde romantik tepki, "farklı fizik dallarını yararcı bir araştırma yaklaşımıyla tek bir bütün haline getirmeyi savunan bir doğa felsefesi" benimseyerek bilimde özel bir önem kazandı (Bevilacqua 1994: 21). Örneğin, Johann Wolfgang Goethe'nin Isaac Newton'un renk kuramına saldırısı, "evrensel bilgi imkânının, sanat ve bilimde ustalığın, halen hırslı zihinlere açık gibi göründüğü bir zamanda" gerçekleşmişti (Burwick 1986: 3). 1810'da Goethe'nin ampirik psikolojiyi ve nihayetinde fizyolojik antropolojiyi yöntemli bir tarzda temel alan *Zür Farbenlehre* - Renk Kuramı adlı eseri yayımlandığında fizikçiler Goethe'yi "işgüzar spekülasyonlar üretmekle suçluyor, edebiyat eleştirmenleri ve sanat tarihçi-

7. C. McClelland, "Almanya'da romantizm, tüm diğer Batı ülkelerinde olduğundan çok daha güçlü bir şekilde, sanat ve edebiyat dünyasının sınırlarının ötesine öylesine taşmıştı ki, neredeyse her türlü faaliyeti etkiliyordu artık," der (1980: 172). Zaten bu durum, Fransız Devrimi'nden önce, özellikle 1796 ile 1804 yılları arasındaki Jena savaşında Schiller, Schegel ve Novalis'te oldukça belirgindi. Romantizmin kendini gösterdiği yerler Alman gelenek ve göreneklerine duyulan sevgi (*Moser*), Anavatana duyulan meşhur aşk (*Klopstock*), Almanların *Sturm und Drang* (Fırtına ve Gerginlik) hareketi ve Fransa'da olduğu gibi, Aydınlanma geleneğinin içinden gelen içsel-eleştiri tavırlarıydı (L. Williams 1973: 3-22). Fransız saldırganlara karşı, İngiltere'dekinden bile daha fazla olan yurtsever muhalefet (Almanya'nın işgal edilmesinden dolayı), romantizm arayışını güçlendirmiştir: bu durum Schiller'in, von Kleist'ın ve Hölderlin'in eserlerinde rahatça görülebilir (von Engelhardt 1988: 117).

lerinin çoğu bu incelemeyi görmezden geliyorlardı (Burwick 1986: 9).[8] "Hiçbir saygın fizikçi veya kimyacı Goethe'nin görüşlerini kabul edemezdi. Esas itibariyle bilimci olmayan Hegel, Schelling ve Schopenhauer gibi insanlar ise onu sürekli destekliyorlardı" (R. Gray 1952: 129); "çekirdekten yetişme kimyacı" olan Johann Wilhelm Ritter ve şair Friedrich Schiller de ona arka çıkıyordu (Snelders 1994: 37). On dokuzuncu yüzyıl romantiklerinin çoğuna ve en başta Goethe'ye göre Newton "saldırmaya en uygun hedefti çünkü, fenomenlerin matematiğe indirgenmesi ve (Goethe'ye göre) yapay deneysel ortamlar kullanmak gibi nefret edilen bir sürü fikri temsil ediyordu" (Bell 1994: 3).[9] Newtoncu bilime göre "önceden kestirilebilir şeylerin hareketleri, sahip olduğumuz ölçüm aletlerinin yanılgılarıyla olsa olsa sınırlı bir kesinlikle hesaplanmaktadır; maddenin tüm hallerinde bunun geçerli olduğunu kabul etmemiz için her türlü sebep varmış gibi görünüyor. Bu tamamen determinist modelde, her tepkinin, bilinen yasalara mesnet teşkil eden kesin etkileri var" (Tolstoy 1990: 20).

Zür Farbenlehre'de Goethe, "gözleyenin gözlenen fenomene dahil edilmesi gereğinde ısrar ediyor"du. Bitkibilimiyle ilgili incelemesi *Metamorphosis on Plants* - Bitkilerde Başkalaşım'da olduğu gibi, "bir bitki incelenirken son derece öznel, sezgisel bir tarzda

8. Çağımız sanat tarihçilerinin Goethe'nin "edebi olmayan eserleri" ile ilgilenmeyişi, iki kültür arasında hâlâ sürmekte olan ayrımı yansıtmaktadır.

9. Tarih ve doğanın romantik incelemeleri, spekülatif *Naturphilosophie*'den hemen ve kolayca ayırt edilemez (Rupke 1983: 391; bkz. Culotta 1974: 3). Yine de, çeşitli *Naturphilosophie*'leri Goethe ile yan yana getirip Newtonculuğa karşı "romantik tepki" diyerek, "romantik, spekülatif, aşkın, bilimsel ve estetik doğrultular" arasında, Von Engelhardt'ın (1988: 112) dediği gibi, bir fark olmadığını söylüyor değiliz. Bunlar daha ziyade "çifte gelişmeler"dir (Snelders 1970: 193). Burada önemli olan Schelling ve Hegel gibi insanların "Newtoncu fiziğin karışık gecelerine muhalefet ederken" Goethe'yi de bir müttefik olarak düşünmüş olmalarıdır (Stephenson 1995: 29), çünkü Goethe'nin "Aydınlanma eleştirisi, hem edebiyat hem bilim dünyasındaki Romantik yazarların ekmeğine yağ sürüyordu" (Knight 1986: 55). Fakat Newton'a karşı olan bu muhalefet yalnızca on dokuzuncu yüzyılın bilimsel Almanyası'na özgüydü; İngiltere'de Newton'u küçümsemek *tout court* (aleni) bilim-karşıtlığı olarak görülüyordu (Knight 1976: 167). "İngiliz fizikçilerin" Goethe'nin çalışmalarına "verdiği tipik tepki" Thomas Young'ın *Zür Farbenlehre* eleştirisinde (Ocak 1814'te yayımlanmıştır) görülebilir: Young bunu "insan yetilerinin sapkınlaşmasının çarpıcı bir örneği" diye yorumlamıştı (Ribe 1985: 315).

gözleyeni de işe katan, duyularıyla edindiği izlenimlerden yararlanmakta serbest bırakan" bir yaklaşımı vardı (Williams & Steffens 1978: 18-9). "Öznel" ile "nesnel" doğa (Snelders 1994: 39) arasında ayrım yapmamanın, "kesinleştirici gözlem teknikleri ve matematiğe dayanarak gözleyeni dışlayan" Newtoncu bilimsel önermelere karşı işlenmiş bir suç olduğu açıktı. Gözleyenin bu şekilde dışlanması Goethe'ye göre, doğadışı olmasından dolayı, kabul edilemez bir şeydi; "insan doğanın bir parçasıydı ve ondan koparılmamalıydı" (Williams & Steffens 1978: 20).

Hem kuram hem de bilimle meşgul olan Romantikler belli bir bilim biçimine, doğaya ve dünyaya dair oluşturdukları determinist ve (onlara göre) kısır manzara aracılığıyla "tahayyülü tüketen" (Newtoncu) bilim biçimine muhalefet ediyorlardı (Merril 1989:7); ayrıca, "araç olarak bilimi ve peygamber olarak Newton'u benimseyen" (Tolstoy 1990: 173) bir Aydınlanma'nın rasyonelliğinden de hiç hoşnut değillerdi. Almanya'daki *Aufklärung*'a* karşı gösterilen romantik tepki tam bir kargaşaya yol açmıştı. *Aufklärung* doğa olaylarını Newtoncu mekanik ve atomcu yollarla açıklamayı savunurken, romantikler doğa bilimlerinin mekaniğe indirgenmesini protesto ediyorlar (Knight 1976: 169), bunun yerine tüm doğal güçler birliğinin esas olduğu dinamik ve organik düzenlemeler öneriyorlardı (Snelders 1994: 46-7). Dolayısıyla onlara göre, maddesel parçacıkların incelenmesi önemsizdi, hatta hayal ürünüydü (Knight 1976: 164-5).

Friedrich Hölderlin ve Novalis gibi romantikler aynı musibetle yüz yüze gelmişlerdi: "dünya ile akıl, dış gerçeklik ile iç gerçeklik arasındaki karşıtlığa dayanan felsefe ve bilim sistemlerinin tiranlığı" (Hamburger 1957: 72).[10] Schelling'in *Naturphilosophi* - Doğa Felsefesi'nde ve mistisizminde olduğu gibi (Gower 1973: 301-56)

* *Alm.* Aydınlanma (çağı). (ç.n.)

10. "Hem Hölderlin hem de Novalis, kendi zamanlarında, bu muhalefetin son derece yoğun olması nedeniyle çok derinden ve tehlikeli bir şekilde etkilenmişlerdi: bir yanda Fichte'nin solipsizmi vardı, diğer yanda ise doğa bütünüyle mekanik açıdan yorumlanıyordu. Her ikisi de hevesle, Schelling'in dünya ve zihnin özdeşliği üzerine kurulu doktrininden istifade etmişlerdi. Özellikle Novalis, modern bilimin ve felsefenin tamamını hâkimiyeti altına alarak onları 'şiirleştirmek', kendi kafasındaki ideal bütünlüğe katmak istiyordu" (Hamburger 1957: 72, 75).

orijinal sezgiler aracılığıyla doğanın incelenmesi, profesyonel doğa bilimcileri kendi kültürlerini yaratmaktayken, romantik bir alternatifin nasıl ortaya çıktığını gösteriyordu. Profesyonel doğa bilimcileri sonradan Goethe'yi, amatörlerin "katı", kesin ve kestirilebilir bilimden neden uzak durmaları gerektiğini açıklayan "trajik" bir örnek olarak göstereceklerdi.[11]

1790'lardan 1830'lara kadar birleşmiş ve "*hylozoistic*" (canlı maddeci) romantik "dinamik" doğa fikri hem Alman felsefe dünyası hem de doğa bilimleri alanında hüküm süren fikirdi (Snelders 1994: 16). İnsanlığın ve doğanın "ortak bir kaderi paylaştığına" inanılıyor (von Engelhardt 1988: 115) ve hâlâ bilginin birliğinin altı çiziliyordu. Erken on dokuzuncu yüzyıl Alman bilimcilerinin çoğu, "geç on sekizinci yüzyılın tanrısız, mekanik bilimini" reddediyor, "insan özgürlüğünü ve ahlaki seçimleri [içeren görüşü] yeğliyordu" (Culoltta 1974: 5-6). Alman doğa bilimcileri spekülasyona, tümdengelimci yöntemlere, sezgilere, doğa olaylarını *innere Gefühl* (hisler) yoluyla yorumlamaya açıktı (Snelders 1994: 21). On dokuzuncu yüzyılın ikinci on yılında, hâlâ organik kimyada *vis vitalis* ile ilgili tartışmalar gündemdeydi (Markov 1989: 135).

Elbette, *Naturphilosophie*'nin Büyük Britanya'da da (Richard Owen ve Michael Faraday gibi) destekçileri vardı; gelgelelim İngiliz bilimcilerinin çoğu Newtoncu geleneği izliyor ve doğa olaylarını mekanik modellerle açıklamaya çalışıyorlardı (Snelders 1994: 153). Yine de bu romantik alternatifi "bilim-karşıtı hareket" olarak adlandırmak (Bevilacqua 1994: 21) abartılı olur. 1850'den önce pragmatik insanlar ile kuramsal akademik profesyonelleşme arasındaki bölünme hâlâ sınırlıydı ve bu noktada bilime karşı önerilen alternatif, bilim karşıtlığından ziyade bir "ahlaki isyan"dı; "nitel, matematiksiz bilimi, bu işe dahil olan bir gözlemci olarak bilimciyi de içine alan bilimi savunmaya çalışıyordu. Romantiklere göre

11. *Durée et simultanéité* (1922) adlı çalışmasında Einstein'ın görelilik kuramını eleştirmeye teşebbüs eden Bergson da aynı şekilde dışlanmıştı.

12. Bkz. bu sezgisini vurgulayan Deleuze (1966) veya Durant (1943: 336-50). Biraz şaşırtıcı da olsa, Bergson da Schelling vasıtasıyla Alman Romantizmi'nden dolaylı olarak etkilenmişti (Vloemans 1966: 17-8, 103-4). Bilimle sanat arasında uzlaşma olması yönünde çaba harcayan diğer istisnalar için bkz. Day (1972/1973: 193).

bilim öznelliği içerdiği gibi, doğa tarihi incelenirken gözlenen doğa karşısında bireysel ve sezgisel tepkiyi de içermeliydi" (Williams & Steffens 1978: 15-6). Herder, sürekli zihnini meşgul eden romantik *Volkgeist* ve ulusların/halkların benzersizliği fikrinden yola çıkarak (Rupke 1983: 390, 407), alternatif bir perspektif geliştiriyor ve eğer "aklın paradigmasının matematik gibi kesinlikle evrensel bir düşünce yapısı değil de doğal dil olduğu düşünülürse, böyle bir aklın kapsamı artık kültür ile sınırlı olacak ve dolayısıyla evrensel doğruyu değil, yalnızca kültüre ilişkin doğruyu iletebilecektir," diyordu (Grier 1990: 234-5). Olson'un özetlediği gibi, belli bir bilimsel sorgulama biçiminde anlaşamayan on dokuzuncu yüzyıl romantiklerinin çoğu hem Fransız Devrimi'ni hem de Sanayi Devrimi'ni çeşitli açılardan eleştiriyorlardı.

> [bu devrimler] bilimsel düşünceyle yakından ilgiliydi ve artık bilimsel düşünce, uygun olmayan alanlara da taşmaya başlamıştı; dolayısıyla bu tür olumsuz yönleri yüzünden suçlanması doğaldı... Aklın otoritesine, niceleştirme saplantısına, evrensel doğruya tapınılmasına, analitik varsayımlara, bireylerin ustalıkla rasyonel eylem yolları bulma yeteneği konusundaki iyimserliğe karşı gösterilen tepkinin yeni entelektüel liderleri, ya geleneklerin ya da şiirsel imgelemin otoritesini öneriyorlardı. Yalnızca sayılabilenlerin değer taşıdığını neredeyse bir ağızdan reddediyorlardı. Bütünlerin, parçaların toplamından daha büyük olduğunda ısrar ediyorlardı. Benzersizliğe evrensellikten daha çok, başka olana sıradan olandan daha çok, ilahi olana doğal olandan daha çok değer biçiyorlardı... Soğuk, rasyonel, nicel ve yönetici zihinden ürkmüş olan Blake ve Wordsworth, hem Fransız Devrimi'ne, hem Sanayi Devrimi'ne, hem de bilimsel liberalizme aynı tepkileri veriyorlardı (Olson 1990: 368-9).

Sonuç olarak, Matthew Arnold'un zamanından C. P. Snow'un zamanına kadar, (Newton'un bilimsel yöntemiyle ilişkilendirdikleri) devrimleri eleştirenler "sağ kanat, bilimciler ise radikal harekete uygun olarak sol kanat" diye sınıflandırılıyordu (Connell 1971: 187). Sağ kanatta yer alanlar gelenekçi, romantik, klasikçi, bilimci "olmayan", hatta bilim-karşıtı olarak tanımlanıyordu.

Bilimlerde ise, uygulama alanı (yaklaşık hesap) ile kuramsal bilim alanı arasındaki köprünün kimsenin geçmeye cesaret edemeyeceği kadar zayıflaması uzun zaman aldı. Sir Humphry Davy ve Faraday (M. Davies 1947: 172) gibi pragmatistler ise, (romantiklerin sarıldığı) *Naturphilosophie*'deki deneysel ve spekülatif unsurlara

da açıktılar, akademik dünya içinde eğitim görmüş olan ve 1850' lerden sonra bu dünyada daha çok sözü geçecek olan Newtoncu bilimci-profesyoneller kadar düşmanca bir tavır içinde değillerdi. 1850 yılına gelindiğinde doğa bilimleri, güçlenen sosyal ve kültürel statüleri sayesinde "sanat ve tıp karşısındaki ikincil konumlarından sıyrılmayı" başarmışlardı. Bağımsız bilim fakültelerinin kurulmasıyla, "ortak bir söylem içine giren uzmanlık terimleri benimseniyor, bu terimlere uyum sağlanıyor ve bilim terminolojisi diğer disiplinlerde de kabul görmeye başlıyordu" (Townson 1992: 61).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında akademik dünyada romantik alternatiflerin gücünden geriye pek bir şey kalmamıştı. Bilginin farklı bölümlere ayrılmasıyla duvarlar yükselirken, romantikler yeni yeni ortaya çıkan bilim fakültelerinde kendilerine son bir kovuk bulmayı başaramamışlardı. 1850'den sonra romantik alternatif bütünüyle silinmiş olmasa da, pozitivizmin doruklara vardığı bir dönemde artık gereksiz, önemsiz bir şey gibi görülmeye başlamıştı. Fransa ve Britanya'da "ampirik" doğa bilimleri, bu alana iyiden iyiye hâkim olmaya başlamıştı. Almanya'da ise, romantik alternatifi savunanlar ile ampirik-pozitivist yaklaşımı yayanlar arasında gerçek bir "bilim savaşı" çıkmıştı ve ampirik-pozitivistlerin nihai zaferi doğa bilimlerini Jacob Moleschott, Ludwig Büchner ve Ernst Haeckel gibi isimlerin metafiziksel fısıltılarından "temizlemek" yönünde genel bir çabaya girilmesiyle sonuçlanmıştı. Hekim Ernst Mach ve kimyager Wilhelm Ostwald gibi bazı araştırmacıların Almanya'da doğa bilimleri ile felsefe arasında yeniden bağlantı kurma çabalarına girmeleri ise ancak on dokuzuncu yüzyılın sonunda gerçekleşecekti (Snelders 1994: 184). On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Fransa'da Henri Bergson Kartezyen ve Kantçı geleneklerle bağını koparmış, determinizm ve materyalist mekanizme saldırıyordu.[12] İngiltere'de ise 1914'te Bertrand Russell, felsefenin ilhamını "etik" ya da "din"den değil, "bilim"den alması gerektiğini savunuyor, iyi ve kötü gibi kavramları söküp atıyordu.[13] Daha sonra-

13."Felsefede Bilimsel Yöntem Üzerine" başlıklı konferans 1914 yılında Oxford'da verilmişti (Russell 1954: 7; 95-119). Russell, "varoluşu atomik gerçeklere indirgemiş" ve böylece "değerler [ona göre] doğrular ve yanlışlar âleminin dışında [bırakılmıştı]" (Lewis 1974: 14).

ki eleştirilere zemin hazırlanması ise ancak iki savaş arası dönemde Alfred N. Whitehead ve L. Susan Stebbing sayesinde mümkün olacaktı.[14]

Hümanistler, yani beşeri bilimciler bilgi yapıları içinden doğa bilimlerinin ayrılmasını istemeden de olsa kabul edebilmişlerdi. Bu örtük hiyerarşi, departmanlara ayrılan bütçelerde ve toplumsal prestij gibi konularda da kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştı. Kimi hümanistler John Stuart Mill tarafından (Dale 1989: 14) savunulan işlevsel yeterlilikle giderek daha saplantılı bir halde ilgilenen bir toplumda konu dışı kalmakla suçlanmamak için beşeri bilimlerin içine pozitivist yöntemleri dahil ederken, bilimsel yönetime ve teknokrasiye karşı lanet okuyanlar beşeri bilimlerin üstünlüğüne duydukları inancı koruyorlardı.

Beşeri bilimlerin 1900 yıllarındaki "kültürel devrimden" etkilendiğine de dikkat çekmemiz gerekir (N. Stone 1999: 295-304). Beşeri bilimlerin matematikleştirilmesi on dokuzuncu yüzyılın son yarısında her yerde kendini göstermeye başlamıştı: Resimde, mimaride, müzikte kullanılan matematiksel motifler (J. Davis 1995), edebiyat eleştirisinde felsefe ve yapısalcılığa matematiksel yaklaşımlarda bulunulması bu duruma ilişkin örneklerdendir. Pozitivist ideoloji artık "sanattan bilime ve felsefeye kadar düşünme eyleminin her yönüne nüfuz etmişti" (Rollin 1998: 66). Üçüncü sektör devletlerin hepsinde büyüyor, eğitim düzeyi yükselmiş olan büyük bir orta sınıf, eğitim sisteminde işlevsel ve yararcı olmayan disiplinleri (örneğin klasik diller) giderek daha fazla küçümsüyordu (Gerbod 1992: 299-300). Bu konular genellikle sadece seçkin bir kesim tarafından savunulsa da, ulusun kurtuluşu olarak yüksek kültürü yayma gibi önemli bir işlev görüyorlardı.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, "ulusal edebiyat"ın öğretilmesi "ulusal kimlik kazanma konusunda son derece büyük bir önem kazanmaya başlamıştı. İngiliz edebiyatı, devlet memuriyetine giriş sınavlarının bir bölümünü oluşturuyordu (Baldick 1983:

14. Bkz. "Huxley'nin cini", fiziksel determinizm, entropi, insan özgürlüğü ve sorumlulukla ilgili konuları ayrıntılarıyla tartışan Whitehead (1947) ve Stebbing ([1937] 1944). Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman yenilgisi de, doğa bilimlerinin çevre faktöründen ne ölçüde etkilendiği üzerine yeni bir tartışma başlatmıştı.

61). Fakat İngiliz incelemelerinin ortaya çıkışındaki en önemli unsur –geleneksel hümanistler tarafından "*poor man's Classics*" (garibanların Klasikleri) diye aşağılansa da (Eagleton 1983: 27)– birleştirici bir ulusal kimliğin tüm sınıfları uzlaştıracağı fikriydi ve bu fikir yükseköğrenim sisteminde çok kabul görüyordu. Britanya toplumunda "zenginler" ile "yoksullar" arasındaki sosyoekonomik mücadeleyi sancılı kargaşalarla ortaya çıkaran Ludist ayaklanmalar ve Chartist hareketler, kültürel birliği ve siyasal istikrarı sağlamak için edebiyatın ve İngiliz dili incelemelerinin kullanılması fikrinin orta sınıf (özellikle yararcılar) tarafından benimsenmesini sağlıyordu (Court 1992: 94; Palmer 1965: 42). Böylece, 1830'lardan itibaren İngiliz dili incelemeleri ve İngiliz edebiyatı, "ulusu birleştirmek ve sınıf çatışmasını önlemek" için vazgeçilmez araçlar olarak görülmeye başladı (A. Bacon 1986: 610; Eagleton 1983: 27).[15] On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, "bunu eğitimde bilimin ilerleyen kuvvetlerini durdurma savaşında kullanılacak kültür cephanesine ilave bir silah" olarak gören klasik dilciler (A. Bacon 1998: 12) ve İngilizcenin eğitim aracı olarak modası geçmiş klasik dillerin yerini alması gerektiğine inanan bilimciler, İngiliz edebiyatının kurumsallaştırılmasını savunur olmuşlardı. Sonunda İngiliz dili incelemeleri, en seçkin üniversite ve yüksek okullarda bile kurumsallaştı. İngiliz edebiyatının bu rolü, 1921 tarihli "Newbolt raporunda" resmi onayını da almıştı (Samson 1992: 13; A. Bacon 1986: 611). Ne tuhaftır ki, İngilizcenin özellikle siyasal bakımdan milliyetçi ve ırkçı bir çerçevede kullanılması (Parrinder 1991: 170), yirminci yüzyılda, metinleri tarihten ve bağlamından koparan edebiyat incelemelerinde uygulanan ve "kuramsal, tarafsız bilgiyi" (Barry 1995: 15, 26) izlediğini öne süren bir metodolojiyle gizlenecekti. Böylece akademisyenler 1950'lere gelindiğinde, disiplinlerinin temelde "apolitik" olduğunu ifade edeceklerdi (Court 1992: 116).

Fransa ve Almanya'da, ulusal dilde eğitim ve ulusal edebiyata yönelik dersler İngiltere'dekinden daha önce kurumsallaşmıştı (Co-

15. Bu durum, Londra'daki King's College'da 1840 yılından itibaren İngiliz Edebiyatı profesörü olarak görev yapmış olan, ilk İngiliz Edebiyatı profesörlerinden F. D. Maurice'in (1805-72) yazılarında özellikle açık bir şekilde belirtilmektedir. Bkz. Maurice (1839).

urt 1992: 116). Özellikle Fransa'da, Fransız Devrim hükümeti yerel dilleri ortadan kaldıracak ve tüm ülkede tek bir dilin yerleşmesini sağlayacak bir dil politikası uygulamaya başlamıştı (Bodé 1996: 799). 1815-70 döneminde deneme amaçlı bir dizi reformla, orta okulda klasik dil eğitiminin önemi azaltılıyor ve Fransız dilinde eğitim ön plana çıkıyordu (Moody 1978: 32, 39).

Özellikle bilimsel faaliyetlerin önemine inanan küçük burjuva sınıfı (Harrison 1999: 49-86) eğitim reformlarına arka çıkıyordu; bunun sonucu olarak 1840'larda *écoles primaires supérieures* (meslek okulları) ve 1860'larda "özel eğitim" ortaya çıktı ve bunlar klasik dilleri bir kenara atma pahasına Fransızca eğitimini ve ticari dersleri ön plana koydular – klasik diller, üniversite sistemi içinde yükseköğrenim gören küçük bir seçkin grubuna ayrılmıştı (Gildea 1980). 1815-70 döneminde devlet, Fransız vatandaşlarının (ilköğretim) eğitiminde üzerine daha fazla sorumluluk almış olsa da (Furet & Ozouf 1982: 131), hükümetin "dil çeşitliliğini ortadan kaldırma çabalarına yeni bir hız vermesi" ancak 1866'da Prusya'nın giderek daha büyük bir tehdit oluşturmaya başladığı dönemde gerçekleşecekti (Moody 1978: 77; Furet & Ozouf 1982: 282). Sonunda 1870 yenilgisi, "köylüleri Fransızlaştırma" gibi sistematik bir dizi politikanın kullanılmasını meşru kılan dönüm noktası olmuştu (E. Weber 1976). 1870'ten sonra, Fransızca öğretimi ve müziğin kullanılması, ulusun birleştirilmesinde en önemli unsurlar haline gelmişti (Alten 1996).[16] 1870 travmasıyla sarsılan ülke neredeyse oybirliğiyle tasdik edilen *Fransızlaştırma* politikasını başlatacak (Ozouf 1985: 65) ve 1880'lerde devletin vatandaşlarına sağladığı ücretsiz ve zorunlu ilkokul eğitim sistemi ve daha kolay girilen lise sistemiyle bu politika iyice hız kazanacaktı (Halls 1965: 22).

İngiltere'de olduğu gibi "genel bir kültür" oluşturulması, "genel ahlaki ve estetik ilkelerin" geliştirilmesi olarak anlaşılıyor (Talbott 1969: 13) ve yine İngiltere'de olduğu gibi klasik dilciler, bilime karşı bir müttefik olarak görülen modern dil incelemelerini ne ölçü-

16. On dokuzuncu yüzyıl Fransası'nın en önde gelen politikacılarından Juley Ferry, amacını gayet açık bir şekilde ifade etmiştir: "Okullar, çocukların ruhunu ve beynini yurtsever ve milli hedefler doğrultusunda biçimlendirmelidir" (aktaran Coutel 1996: 971).

de benimsediklerine ya da modern dillerin kültürel eğitimin hiçbir şekilde bir parçası olmadığını söyleyerek buna ne ölçüde muhalefet ettiklerine göre ayrılıyorlardı (Prost 1977: 255; Talbott 1969: 14). Yine de 1850'den sonra bilimler, beşeri bilimleri bir yana iterek yükseköğrenimde daha büyük bir yer kapladıkça (Moody 1978: 62-3) klasik diller yerlerini Fransızcaya ve modern dillere terk etmeye başlamıştı (Dellesalle & Chevalier 1986: 229; Prost 1977: 78, 247). Klasik diller zengin sınıfın toplumsal statü işareti olarak önemini koruyor olsa da (Gildea 1980: 293), hem Fransa'daki hem de Almanya'daki burjuva sınıfı bunu giderek artan ölçülerde aristokrat züppeliği, hatta ulusal refaha bir tehdit olarak algılıyordu (Talbott 1969: 15-6; Townson 1992: 57). 1880'lerde okul sisteminin sekülerleştirilmesi için verilen toplumsal mücadele ve Paris Komünü, ulusal birlik, sınıf bütünlüğü, vatandaş sorumlulukları ve "devlete adanmışlık" gibi konularda hissedilen ve klasik dilde değil, Fransız dilinde kotarılacak olan ivedi bir ihtiyaca örnek oluşturuyordu (Moody 1978: 89). "Modern" beşeri bilimler öncelikle uygarlaşma ve ulusal kimlik oluşturma görevini üstlenmişti[17]; bilimde uzmanlaşma ise Almanya'dan intikam alma umutları anlamına geliyordu (Fox 1984: 108-9).

Alman ülkelerinde, Napolyon'un işgaline verilen tepki, *Kulturnation* kavramının vurgulanmasına yol açtı. *Kulturnation*, dilin "vazgeçilmez araç" olduğu "ortak kültür mirasına dayalı" ulus anlamındaydı (Coulmas 1995: 57). Johann Gottlieb Fichte'nin on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki etkileyici "Adresses to the German Nation" - Alman Ulusuna Söylevler'inden sonra, dil ve ulus olma kavramı birbiriyle her zamankinden daha fazla iç içe geçmeye başlamıştı. Prusya gibi ülkelerin eğitim sistemlerine getirdiği reformlar da Napolyon'un ilk başarılarına karşı birer tepki olarak yapılmıştı. "Alman ulusunu ilerletecek" olan *Volksschulen*'leri* kuran devlet görevlileri "yukarıdan aşağıya bir ulus yaratma"yı amaçlıyor, bunda da başarılı oluyorlardı (LaVopa 1979: 434, 447). On do-

* *Alm.* Halk okulları. (ç.n.)

17. 1880'lerden itibaren ilköğretimde Fransızca, tarih ve coğrafya dersleri bireyin kendisini ulusuyla özdeşleştirmesi için en fazla önem taşıyan üç bileşen olarak belirlenmişti (Ponteil 1966: 294). Bu reform yavaş yavaş yükseköğrenim sistemine de sirayet edecekti.

kuzuncu yüzyıl boyunca Alman yükseköğrenim sistemi diğer ülkelerde olduğundan çok daha fazla devlet desteği alıyordu. Devlet (ve 1871'den sonra imparatorluk) bürokrasileri, üniversiteleri çok sıkı denetim altına almıştı; oysa Fransa'da durum bunun tam tersiydi: Üniversite sistemine getirilen reformların asıl nedeni *grand écoles* ile girilen rekabetin artmasıydı. Alman romantikleri 1840'lardan sonra doğa bilimlerini etkileme çabalarında başarısız olmuşlarsa da, enerjilerini siyasal bir harekete, yani ulusal birlik hareketine hizmet etme yönünde kullanmayı çok iyi becermişlerdi. Nitekim Jacob ve Wilhelm Grimm gibi romantiklerin çok önemli bir rol oynadığı Alman "ulusal bilimi" *Germanistik*'in kurulmasıyla, "ulusal bilinci güçlendirme" amacı taşıyan beşeri disiplinler (Alman tarihi, filolojisi, hukuku, edebiyatı ve dili) bir araya gelmiş oluyordu (Sauser & Glück 1995: 76). Böylece Alman edebiyatını inceleme ve öğretme arzusu gerçekte, Alman ülkelerinin birleşme sürecinde siyasal ve toplumsal katılımın ayrılmaz bir parçası haline gelmişti (Hohendahl 1989: 107, 142). 1848'deki başarısız devrimden sonra Almanca incelemeleri giderek "devlet kurumu hizmetindeki Prusya muhafazakârlığının abidesi" haline geliyordu (Townson 1992: 95). 1850'lerde edebiyat tarihi "kendi kürsü başkanları olan akademik bir disiplin" olmuştu. Fakat kamu geneline seslenmekten vazgeçip kendi başına (öncelikle dilin saflığını vurgulayan) gerçek bir akademik disiplin haline gelmesi ve kendisini "yalnızca" gazete eleştirisi olmaktan sıyırmaya çalışması, ancak sonunda siyasal birliğin oluşturulduğu 1870'lerden sonraya rastlayacaktır (Hohendahl 1989: 201, 242). Bunu, hem klasik filolojinin hem "pozitif bilimlerin" yöntemlerini birbiriyle harmanlayarak gerçekleştirmişti (Townson 1992: 95). Fransa ve İngiltere'de olduğu gibi 1870 sonrası Almanyası'nda da ulusun kendi dilinin incelenmesi, gençlerin "Almanlıklarını maneviyatlarıyla, kararlı ve neşe içinde" hissedecekleri eğitimlerinde olsun, sömürge imparatorluğunun büyümesi için devlet memuru yetiştirme konusunda olsun, vazgeçilmez bir önem kazanmıştı.

Özetle, hümanistler doğa bilimlerinin küstahça yükselmesini protesto ediyorlardı ama "Avrupa eğitiminin estetik zemini un ufak olmaktaydı" (N. Stone 1999: 286). Yüksek kültürü yaymaya çalışanlar 1914-18 yıllarında savaş ve milliyetçiliğin hizmetine girdiler

(Roshwald & Stites 1999; Townson 1992: 104) ve en son 1920'lerde "doğa bilimleri, katı metodolojileri ve bulgularının kesinliği sayesinde en güçlü araştırma alanı olarak görülmekteydi" (J. Davis 1995: 506).

Bu süreç bağlamında, hümanist toplumsal eleştiriyle birleşen karşılıklı ayrıcalıklara sahip değer sistemleri ve on dokuzuncu yüzyılda radikallerle muhafazakârların kimi siyasal projelerinde bunların tezahürü, sosyal bilimlerin entelektüel tanımını belirliyor, kurumsal olarak ortaya çıkmasını sağlıyordu. Doğa bilimlerindeki ampirik-pozitivist metodolojinin dünya sisteminin çekirdeğine kadar hissedilen zaferi, sosyal bilimlerin, insan gerçekliğine dair değerden-bağımsız bilgiler üreten ve dolayısıyla "yeni liberal" bir görüş birliğine (aşamalarla "bilimsel" bir tarzda "ilerleme" kaydetmeye), bu ideolojik bölünmeyi örtbas eden bir görüş birliğine varma doğrultusundaki yolu döşeyen disiplinler olarak kurulmasına önayak olmuştu. Bilim metodolojilerinin ne ölçüye dek kopya edilmesi gerektiğini konu alan tartışmalarda sosyal bilimler, tanımı itibariyle, bunları kabul etmeye beşeri bilimlerden daha hazır görünüyordu.

Ne var ki Alman ülkelerindeki "tarih ve iktisat okulu" (*staatwissenschalften*) tümdengelimci yöntemlere ve iktisadın matematikleştirilmesine diğer ülkelerde olduğundan daha uzun süre direnmişti (Barkai 1996). Ayrıca 1880'lerde, Wilhelm Dilthey tarihsel ampirik gerçekliğin *Verstehen*'i (anlaşılmasının) ve onunla empati kurulmasının öneminin altını çizerek pozitivizmin "soyut okulunu" ve doğa bilimlerine ait yöntemlerin tarihe sızdırılmasını kınıyordu. Dilthey tarihin "bilimsel" diye adlandırılmasını istemesine karşın, *Introduction to Human Sciences* - İnsan Bilimlerine Giriş adlı kitabında tarihsel "doğru arayışı"na "iyiyi ve güzeli" de katmayı öneriyordu (Makkreel & Rodi 1989). Bu öneri Almanya'daki Karl Lamprecht ve Friedrich Meinecke veya İngiltere'deki Thomas Buckle, John Bury ve Frederic Harrison gibi "pozitivist" tarihçilerin yaklaşımlarıyla taban tabana zıttı (MacLean 1988; N. Wilson 1999). Yine de, yirminci yüzyıla girildiğinde sosyal bilimler felsefesinde "standart görüş"ün vurguladığı şeyler,

> sosyal teorinin daha spekülatif biçimlerinin tersine, doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin birliği, ampirik doğrulanabilirliğin önemi ve sosyal bilimlerin değerden bağımsızlaşmasıydı... Sosyal bilimlerin görevi, olgusal bilgi-

leri toplarken, birleştirirken ve yasa benzeri genellemeler çıkarırken doğa bilimlerini taklit etmekti... Bunların yapılmadığı bir iş olsa olsa nevi şahsına münhasır, izlenimci, roman tarzı, vb. şekillerde tarif edilebilirdi (Outwaite 1996: 84, 93).

Pek çoklarına göre on dokuzuncu yüzyılın "değişim sosyolojisi", bilimin topluma yönelik yasalar bulup çıkarabileceğine, dolayısıyla sosyologların (muhafazakâr ya da ilerici) mesleklerini bir nevi "toplum mühendisliği" biçimine döndürebileceklerine inanç duyulmasından kaynaklanıyordu (Bramson 1974: 23).

On dokuzuncu yüzyıl sona ererken, "sanatın fildişi kulesi" bilimsel mizaç taşımayanların "tek tesellisi ve sığınağı" olmuştu (Randall 1976: 592). Schopenhauer gibi "romantik" felsefecilerin kuramlarının "kaprise tapınma adına iradeyi savunmaya çalışan, varoluştan nefret eden, son derece kötü niyetli bir girişim olduğu, estetikçi Romantiklerin ise insan yaşamı ve dünya üzerindeki değerler adına iradeyi savunabilmek için körü körüne ilerlemeye çalıştıkları," öne sürülüyordu (Rand 1969: 90). Beşeri bilimlerin sığınabileceği son yer, "ahlaki değerlerin" desteklenebileceği ve estetikçiliğin kendi kendini meşru kılabileceği üniversiteler olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın "Büyük Romantizm çağının sona ermesine" (Rand 1969: 107) damgasını vurmasıyla birlikte, iki kültür arasındaki ayrılma süreci de tamamlanmış oldu. Değerler, doğa bilimlerinden çıkartılıp atılmıştı fakat bu kez "insanlığın vicdanı"nı yapılandıran ve beşeri bilimler ile sanatın tanımını oluşturan öz olarak görülmeye başlanmıştı. 1930'larda Philo Buck Jr. bunu açıkça ifade ediyordu:

> Sanat dünyası ve şiir bir uçta, mantık dünyası ve kanıtlar diğer uçta durur ve aralarında hiçbir ilişki yoktur: Bir kereden fazla tekrarlanan silahlı ateşkes aktif düşmanlık doğurur. Zaten gerçek olmadığını öne sürerek şiir ve sanatı itham eden, olgular ve hukuk konusunda vicdan taşımayan bütünüyle sorumsuz kişilerin vakit geçirme aracı olduğunu öne süren bilimciler bir yanda, panik halinde sanatın sanat için ve öznel olduğu uca geçen ve sanatın pratik değerlendirmelerden tamamen bağımsız olduğunu ilan ederek bu ithamlara karşılık veren şairler öte yanda. Hiç de dostça bir gösteri değil bu... Bilim ve şiir birbirinin ezeli düşmanıdır (Buck 1930: 221-2).

Beşeri bilimleri savunanlar, toplumdaki işlevsel görevlerinin altını çizerek ne kadar önemli olduklarını göstermeye hep devam et-

tiler. Başlıca temaları ulus oluşturmak, "zekâ ve duyarlılığın geliştirildiği" uygarlaşma sürecine girmek (Woodhouse [1959] 1968: 55) ve "insanlığı yozlaşmış halinden kurtarmak"tı (Morgan 1996: 317). Pek çok insan beşeri bilimlerin, bir neslin vicdanına ve özünde *Homme de belles lettres*'nin (entelektüel meselelerle uğraşan insanların) bulunduğu uygarlaştırma sürecine hâlâ saygı duyuyorsa da (Rietbergen 1998: 415), eğitimde "en önemli rol 1914 öncesindeki gibi edebiyata ait değildi artık" (N. Stone 1999: 306). Matthew Arnold ile Thomas Huxley arasındaki tartışmayı (Lepenies 1988: 155-81) hatırlatan bir başka tartışmayı 1950'lerin sonlarında C. P. Snow iki kültüre yönelik olarak başlattığında, nükleer fizikçi ve yüksek bürokrat kimliğiyle "güçlü pozitif bilimler ile devletin birleşmesinin canlı kanıtı" olarak görülebiliyordu (Rietbergen 1998: 426). Goethe ve Schiller'den dışavurumculuk ve sanat sanat içindir hareketine ve Arnold ile F. R. Leavis'e kadar dümdüz bir çizginin uzandığı söylenebilir; bu çizgi "dinden ziyade muzaffer pozitivizmin ve materyalizmin, [yani] bilim çağının yeni bir inanç oluşturma yolunda ilerlediği ...[o] uzun on dokuzuncu yüzyıl"da değerleri ve güzelliği temsil eden çizgidir (Rietbergen 1998: 402-3). On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren bilimsel gelişmelerle (Lalouette 1998: 826) ve bilimin yararcılık iddialarıyla (Hacking 1983: 472-3) alay etmek gibi nafile çabalara giren hümanistlerin hiddeti, Arnold'un "arkadaşına yazdığı bir yazıda, oğlunun kafası doğa bilimleriyle dolacağına, güneşin dünyanın etrafında döndüğüne inansın daha iyi," demesiyle çok iyi örneklenebilir (Lepenies 1988: 158). On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Arnold, şiirin bilimin bir uzantısı haline getirildiğini kabul etmek zorunda kalacaktı (Benson 1985: 316). 1945'te Leavis gibi hümanistlere göre "dışarıdaki teknolojik-Benthamcı dünya [üniversite] ve üniversitelerin İngilizce bölümlerinin tebeşire bulanmış duvarlarıyla kuşatılmış bir halde koruma altına alınan 'yaşam'" (Young 1996: 13) tam birer dikotomi oluşturuyorlardı. Doğa bilimleri ve pozitivist etiketli sosyal bilimlerin saygınlığı arttıkça, tin bilimleri ellerinde son kalan otoriteyle, "insanlığı ahlaki açıdan yönlendirme" (Lepenies 1988: 11) ve ulusun güzelliğe ilişkin sanatsal duyularını koruma misyonuna tutundular. Böylece edebiyat, Samuel Taylor Coleridge'in on dokuzuncu yüzyılda demiş olduğu gibi, amacı "gerçekleri, mutlak ve kanıtla-

nabilir gerçekleri iletmek" olan doğa biliminin egemenliği altındaki "hızla değişen bir toplumda ruhu yok eden kötülüklere" karşı bir çare olarak benimseniyordu (Buck 1930: 216). Değerler ve estetiğin ikisi birden doğa bilimlerinin dünyasından kovulunca, Arthur Mitzman'ın dediği gibi, "on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin romantik sosyal eleştirisinden ve [onun] anti-Kartezyen felsefi kaynaklarından" ayrı görülemeyecek olan 1960 ayaklanmalarına kadar "değerler", son derece savunmacı bir konuma oturduğu beşeri bilimlerin içine tamamen yerleşmişti (1996: 682).

4 Sosyal Bilimler ve Alternatif Disiplin Modelleri

Mauro Di Meglio

Fransız Devrimi'nin en önemli sonuçlarından biri de dünya sisteminde yeni ideolojik söylemlerin belirmesi olmuştur. Devrim fikrinin ta kendisi "yeni bir tarih bilinci ve yeni bir sosyal düzen kavramı"nı ifade ediyordu. Bu açılardan, Fransız Devrimi "modern sosyal düşünce ve modern tarih düşüncesinin kaynağında yer alır" (Sewell 1985: 84). Bir bütün olarak kapitalist dünya ekonomisinin durduğu noktadan bakıldığında ise Fransız Devrimi o eski "feodal" ideoloji kisvesini üzerinden atıp sosyal değişimin "normal" olduğu fikrinin yaygınlaştığı âna damgasını vurmuştur. Fransız ayaklanmalarından ve dünyanın başka yerlerinde de halk kitlelerinin benzer yollardan devlet iktidarını ele geçirmeye çalışacağı olasılığından tedirgin olan güçlü devletler, "burjuva dünyası ancak değişimin normal olduğunu kabul ettiği takdirde değişimi sınırlayıp yavaşlatma şansına sahip olabilir," gibi mantıksal bir çıkarımda bulunmuşlardı (Wallerstein 1989b: 43-4).

Sosyal değişim normal kabul edilir edilmez, bu değişim üzerindeki denetimin örgütlenmesi yönünde büyük bir hareket başlamıştı. Sosyal bilimler (kolektif olarak geliştirilen bir kavram ve kurumlar kümesi) büyük ölçüde bu değişimleri denetleyebilme ya da en azından yönlendirme umuduyla, bu süreçlerin yapısını anlamanın bir yolu olarak ortaya çıkmıştı. Bu açılardan sosyal bilim disiplinlerinin ortaya çıkışını, sınırlarının çizilmesini ve kurumsallaşmasını, Fransız Devrimi'nin yol açtığı ideolojik dönüşümün dünya-

tarihsel sonuçlarından biri olarak değerlendirebiliriz.[1]

"Sosyal bilim" terimi (hem tekil hem de çoğul haliyle) on sekizinci yüzyılda, o zamanlar genellikle "siyaset bilimleri ve tinsel bilimler" denilen bilimlerin yerine kullanılan bir terim olarak ortaya çıkmıştır (bkz. Senn 1958; Baker 1969; Shapiro 1984). Gelgelelim, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar sosyal bilimler hiçbir yerde akademik konular halinde varlık göstermemişti. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında akademik bir yapıya geçmesi de yavaş ve düzensiz olmuş, neredeyse tüm Batı ülkelerindeki bilgi yapılarında üniversitelerin rolünün yeniden canlanmasıyla birlikte anılmaya başlamıştı.

1850 ile 1945 arasında sosyal bilimlerin ayrı disiplinler olarak kurumsallaştığı bu süreç Gulbenkian Komisyonu raporunda (1996) ele alındı. Bu disiplinlerin her biri özgül bir isimle (hem konusuyla hem de kendine özgü kuram ve yöntemleriyle tanımlanan) farklı birer alan kapmıştı. Bu inşa süreci özellikle Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya ve ABD gibi birkaç Batı ülkesinde oldukça yoğun bir seyir izliyor, bambaşka araştırma[2] alanları oluşturacak belli sınırlar koyma şeklini alıyordu. Bu kurumsallaşma, büyük üniversitelerde kürsüler, bölümler ve bu disiplinlerin adını taşıyan öğ-

1. Sosyal bilimlerin ortaya çıkışı burada her zamanki yollardan açıklanmamaktadır. Bilinen anlamıyla tarih bu öyküyü Aydınlanma'nın çizgisel sürecinin bir parçası olarak, aklın içsel güdümlü ilerleyişi gibi anlatır. Bu argüman tarzının özündeki fikre göre, bir disiplinin tarihi geriye doğru yazılmakta, varsayılan mevcut mutabakat mukarrer sayılmakta ve geçmiş de bu mutabakata doğru ilerleyen ve tüm ifadesini onda bulan bir teleoloji olarak yeniden yapılandırılmaktadır.

2. On dokuzuncu yüzyılda sosyal bilimler, var olan Avrupa üniversite yapısının farklılaşması yoluyla kurumsallaşmıştır. Bu üniversite yapısı on sekizinci yüzyılın sonlarında hâlâ geleneksel olan dört fakülte etrafında örgütlenmişti: teoloji, tıp, hukuk ve felsefe. "Teoloji fakültesi önemsizleşerek kimi yerlerde tamamen ortadan kalktı, kimi yerlerde de yerini felsefe fakültesi içinde bulunan din araştırmalarıyla ilgili bir bölüme terk etti. Tıp fakültesi özel bir meslek dalına insan yetiştiren bir merkez olarak rolünü korurken, tıp artık tümüyle uygulamalı bilimsel bilgi olarak tanımlanmaya başladı. Modern bilginin yapıları, öncelikle felsefe (ve daha sınırlı bir ölçekte de hukuk) fakültesinde kurulacaktı. Sonradan sanatlara ve doğa bilimlerine yönelen uygulayıcıların hepsi bu fakülteye öğrenci yazılmakta (ki bu fakülte birçok üniversitede yapısal olarak birleşik niteliğini korumaktaydı, ama ayrı altbölümlerden oluştuğu üniversiteler de vardı), kendi özerk disiplin yapılarını bu fakülte içinde kurmaktaydılar." (Gulbenkian Komisyonu 1996: 16)

renim kademeleri kurarak, ayrıca uzmanlık alanlarına özgü dergiler çıkararak, ulusal ve (o zamanlar) uluslararası akademi dernekleri kurarak ve bu disiplinlerin çizgisinde kütüphane katalogları düzenleyerek yürütülüyordu (bkz. Lee 1994). Bu kurumsal mekanizmalar yeni ortaya çıkmış akademi bölümlerini biçimlendirme ve meşrulaştırma işlevi görüyor, akademik münazaraları çevreleyen yeni kurallara saygı göstermeye ve belirlenen sınırlardaki disiplini kabul etmeye hazır olan herkese açık tartışma ortamı ve iletişim araçları sağlayarak, ilgilendikleri entelektüel alanları birbirinden ayırıyordu.

Nitekim sosyal bilim disiplinlerinin birbirlerinden bu kadar farklı özelliklere sahip oluşu aslında siyasal gündem çatışmalarının bir sonucudur; bu siyasal gündem, on dokuzuncu yüzyıl sonunda o zamana dek oluşturulmuş iki kültür ayrımı yüzünden bir o yana bir bu yana çekiştirilip duran metodolojiye yönelik tartışmalarda tezahür ediyordu. Sonunda bu disiplinler ya *idiografik* ya da *nomotetik* yöntemler benimseyerek birer birer yerlerine yerleştiler. Gulbenkian raporu da şöyle bir sonuca varıyordu: "Saptanacak ikinci husus, on dokuzuncu yüzyıl boyunca çok sayıda ve çok çeşitli 'konu' ya da 'disiplin' adının önerilmiş olduğudur. Ancak Birinci Dünya Savaşı dolaylarında birkaç isim etrafında belirli bir görüş birliği ya da uzlaşma oluşmuş ve öbür adaylar az çok terk edilmiştir" (Gulbenkian Komisyonu 1996: 22). İktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji daha ziyade nomotetik bir yaklaşım benimsemişti. Tarih, antropoloji ve Şark incelemeleri ise daha çok idiografik disiplinler olmuştu.

Bu bilgi örgütleme modelinin benimsenme süreci yumuşak ve düz bir çizgide ilerlememişti. Hatta tam tersi olduğu söylenebilir. Beşeri bilimlerden toplumsal gerçekliğe dair değer-odaklı analizler (örneğin, sanayi uygarlığını hedef alan muhafazakâr eleştiriler ve devrimci değişimleri savunan radikal eğilimler) akmaya devam ediyordu. Ne var ki, bu liberal ve katlanarak artan değişimi yönetebilmek için gereken düşünsel araçları veren, ilerlemeyi temsil eden ve pastoral geçmişe dönme ya da sert ve hızlı dönüşüm argümanlarını silip süpüren de yine sosyal bilimler olacaktı. Ana kural, doğa bilimlerinden ithal edilen değerden-bağımsız olma kavramına uymaktı; bir başka deyişle, sosyal araştırmalar, beşeri bilimlerin analitik geleneklerinin altındaki çatışmalı değer-önkabullerine başvur-

madan yürütülecekti. Yine de, sosyal bilim disiplinlerinin iki kültür kopukluğuna intibak etme süreci bir dolu tartışmayı da beraberinde getirmişti. Nitekim, bilgi yapıları konusundaki krizde orta vadede uzlaşmaya varılmış olmasına karşın, sosyal bilimler iki kültür arasındaki mücadelenin en yoğun yaşandığı mevki olacaktı.

Bu sürecin bir de ulusal boyutu vardı. Bir başka deyişle, aynı dünya sisteminin bir parçası olmaktan kaynaklanan ortak eğilimler özgül ulusal bağlamlarda, bu bağlamlar tarafından şekillendiriliyordu. Bu nedenle, sosyal bilimler her ülkede birbirinden biraz da olsa farklı siyasal görevler üstlenmeye başladı ve ulusal tarihlerin her biri ortak ve ulusal faktörlerin birbiriyle etkileşimine göre şekillenir oldu. Sosyal bilimlerin ortaya çıkışında ve kurumsallaşmasında ulusal boyutun önemli olduğunu öne sürmek, son 150 yıl boyunca sosyal analize hamilik yapan ulus-devletlerin oynadığı "yüce" role paye vermek anlamına gelmez. Özerklik dereceleri ne olursa olsun, farklı "ulusal" düşünsel geleneklerin önemini ve gücünü kabul etmiş olmak anlamını da taşımaz. Ulusal boyut üzerine yapılan vurgu, kapitalist dünya ekonomisinin hiyerarşi yapılarında –kapitalist dünya ekonomisindeki eksenel işbölümünde ve devletlerarası sistemde– belli devletlerin sahip olduğu yerin önemine işaret eder.

Bu ulusal özgüllük, on dokuzuncu yüzyılın ortaları ile 1945 arasındaki dönemde yapılanan sosyal bilimlerin geçtiği süreçte kilit bir rol oynamıştır. Hatta bu süreci, çizgisel bir tarih olarak değil, birbirine zıt iki model arasındaki sürekli çekişmenin tarihi olarak nitelendirmek daha açıklayıcı olabilir; bu iki zıt modelin biri daha "disiplinli", bilimsel, pozitivist bileşenleri daha çok vurgulayan "hegemonyacı" ve evrenselci model, diğeri ise sistemin işleyişini daha bütüncü bir yaklaşımla anlamayı vurgulayan, zaman ve mekân farkındalığına özel bir önem yükleyen direniş modeliydi (Wallerstein 1977). Bir başka deyişle, bu süreçte Batı dünyasında 1850-1945 döneminde izlenen yönün hegemonyacı modelle açıklanabildiği genel olarak kabul ediliyorsa da, hem kapitalist dünya ekonomisindeki kalkınma stratejileri açısından hem de bilgi yapılarının "ulusal" örgütlenmesi açısından hegemonyacı modelden uzak olduklarını (veya kendilerini ondan soyutladıklarını) ortaya koyan alternatif örüntülerin varlığını da tanımak gerekir.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında kurulan modern akademik tarih disiplini bunun en güzel örneğidir. Bu disiplinin ortaya çıkışındaki en önemli unsur, otoriter bilgi kaynağı olduğuna inandığı bilimsel statüsüne sıkı sıkıya bağlı olmasıydı. Bu da profesyonel tarihçiler ile edebi tavırlar takman amatörler arasında net bir ayrım yapıldığını gösteriyordu. Bilimsel bir yönelime sahip olmak, ampirik verilere dayanan ve metodolojik açıdan doğru araştırmaların nesnel bilgiyi mümkün kılacağına dair iyimser bir fikrin tarihçiler tarafından paylaşıldığı anlamına geliyordu. Tarihçilere göre doğruluk, gerçek ve nesnel dünya ile bilginin birbirine denk düştüğü yerde yatıyordu (Igger 1997). Alman ülkelerinde başlayan ve Leopold von Ranke ile birlikte anılan Tarihyazımı devrimi, geçmişin *wie est eigentlich gewesen ist*, "gerçekten olduğu gibi" incelenmesine önem veriyor ve değer yargılarından kesinlikle uzak durulması gerektiğini varsayıyordu (Ranke 1973). Böylece modern tarihçiler, felsefi, yani metafiziksel spekülasyonlara karşı mücadele veren doğa bilimcilerin saflarına katılmış oldular. Bu bakımdan tarihin, "bilim arayışı" içinde olduğu söylenebilirdi (Wallerstein 1996).

Oysa Ranke'ye göre, görelilikten dem vurmayan ve dolayısıyla varoluşun etik anlamsızlığından söz etmeyen katı bir tarihsel yaklaşım, yine değerlerden ve anlamlardan oluşan bir dünyayı yansıtmış oluyordu; çünkü bu yaklaşım toplumları bütünleştiren değerler, ahlak kuralları ve de insanların tarihsel tasarıları içinde ifade ediliyordu. Ranke'nin, gerçekten neyin nasıl olmuş olduğunu göstererek geçmişin incelenmesi yönündeki bu isteği, yalnızca geçmişin salt "olgusal" temsiline değil, geçmişin özüne, somut tarih fenomenlerinin ardındaki derinliklerde yatan gerçekliğe atıfta bulunuyordu (Manicas 1987: 119). Ranke'nin ifade ettiği gibi, "tarihçi, genel bir ruhun vasıtasından ibaretti; bu ruh, tarihçi aracılığıyla konuşup gerçek bir biçime bürünüyordu" (aktaran Iggers 1983: 77).[3]

3. Iggers şöyle bir gözlemde bulunur: "Ranke'nin savunduğu şekilde, ele alınan şeylere 'tarafsız' bakma tarzı, tarihsel gelişimini sürdürmekte olan sosyal kurumların etik karakterini gösterir. Ranke, Hegel'in felsefi yaklaşımının yerine tarihsel bir yaklaşım geçirmiş olsa da, o anda sürmekte olan siyasal durumların, tarihsel gelişimin sonuçları oldukları ölçüde, 'ahlaki enerjileri', 'Tanrı fikirlerini' oluşturduğu konusunda Hegel ile aynı fikirdeydi... Bu nedenle Ranke'ye göre... "geçmişe 'tarafsız' bir biçimde yaklaşmak, var olan düzenin, Tanrı'nın isteği doğ-

Bu gelişmeler tarih mesleğinin bilim etosu ile tarihçinin siyasal ve kültürel rolü arasındaki gerilimi azalttıysa da, on dokuzuncu yüzyılda birleşmiş bir Alman devleti kurulmasının meşrulaşmasında büsbütün açığa çıkan, belli bir sosyal düzene bağlanma fikrini de yansıtıyordu. İnsanın özbilincine, özerkliğine ve kestirilemezliğine, dolayısıyla her bir olayın benzersizliğine ve genelleştirilmesinin imkânsızlığına yapılan vurgu da tarihin idiografik yaklaşımı benimsemesinin nedenlerindendi. Aslında felsefenin tarihçiler tarafından reddedilmesinin iki nedeni vardı: Birincisi, ortaçağ bilme tarzları karşısında, kendi kavrayışlarıyla, bilimin önceliğini ön planda tutuyorlardı; ikincisi, felsefenin sosyal dünyaya dair genel şemalar ve yasalar bulmayı gerektirdiğini düşünüyorlardı.[4]

Sosyal politikalar alanında ise, on dokuzuncu yüzyılda *Staatwissenschaft*'ın –yaygın ortodoks anlayışa ve bu anlayışın salt iktisadi (veya siyasal ya da sosyokültürel) süreçleri sosyal etkileşimin bütününden soyutlamasına karşı ana muhalefet akımının– Almanca konuşulan dünyada ortaya çıkıp büyümüş olması hiç de tesadüf değildi. Bir yandan, serbest ticaret ve *laissez-faire* ilkelerinin, bu iktisadi ilkelerin oluşturulmasının ve bu ilkelerle beraber iktisadi tavırla ilgili zamandan bağımsızlık ve evrensellik gibi kabulleri yayma girişiminin gerisinde Büyük Britanya'nın on dokuzuncu yüzyıldaki hegemonyası yatıyordu.[5] Öte yandan, kalkınma stratejileri açısından bakıldığında Alman ülkelerinin örgütlenme ihtiyaçları bu reçeteyi uygulanamaz ya da en azından yetersiz kılmıştı. Alman Tarih Okulu, klasik iktisada ve onun zamandan bağımsız ve atomcu yak-

rultusunda şekillenen bir düzen olduğunu gösteriyordu" (1997:26). Ranke'nin fikirlerindeki aşkın inanç ile belli hakikatlere ilişkin ihtirasın çelişkili görünen birlikteliği, yani yaşamın çatışkıları olarak düşünülen evrensellik ve bireyselliğin birlikteliği konusunda bkz. Krieger (1975).

4. Wallerstein'ın da belirttiği gibi, "tarihçilerin zihnindeki felsefe imgesi ve tarih felsefesi dedikleri şey başlarına musallat olmuştu. Tümdengelimci, dolayısıyla spekülatif ve dolayısıyla kurmaca ya da sihirli bir şey olarak baktıkları felsefeye karşı başkaldırıyorlardı. Kutsal yaşam öykülerinin sosyal baskılarından kendilerini kurtarma mücadelesi verirken, ampirik olmaktan, gerçek 'olayların' 'kaynaklarını' tespit etmekten vazgeçmiyorlardı. Nomotetik olmak demek, 'teori üretmek' ve dolayısıyla 'spekülasyon yapmak' demekti. 'Öznel' olmak ve dolayısıyla bilinebilenin ötesine geçmek demekti; hatta daha da kötüsü, gerçekliği yanlış ve önyargılarla hikâye etmek, nakletmek demekti" (1996: 12-3).

laşımına karşı bir hareket olarak geliştirilmişti. Ekonomik faaliyette geçerli doğa yasalarının varlığını reddediyor ve piyasanın, ulusal yaşamın bütünlüğü içinde yer aldığını vurguluyordu.

Bu açıdan bakıldığında en kabul edilemez olan şey, Alman Tarih Okulu'nun gelişmeleri yakalama sürecinde devlete mal ettiği öncü rol göz önüne alındığında (adı üstünde, *Staatwissenschaft* - devlet bilimleri) ekonomik ve sosyal fenomenlerin analizinde devletin dışarıda bırakılmasıydı. Tarih Okulu'nun soyut evrenselciliğe muhalefeti, devletlerarası rekabet bağlamında Almanların örgütlenme ihtiyaçlarıyla ilgiliydi. Friedrich List'in eseri bu durumu en iyi gösteren örnektir. *The National System of Political Economy* - Milli Siyasal İktisat Sistemi ([1841] 1846) adlı eserinde List, klasik okulun iktisat ilkelerini reddediyor, bunların İngiltere'nin endüstriyel ve ticari üstünlüğünü yansıttığını, Almanya, Fransa ve ABD gibi "daha az gelişmiş" ama yükselmekte olan on dokuzuncu yüzyıl ülkelerinin ihtiyaçları göz önüne alındığında uygulanamayacağını söylüyordu. Serbest ticaret sloganının ardında, dünyayı yönetmeye soyunan bu "en güçlü ulus"un çıkarlarının yattığını söyleyerek *laissez-faire* prensibini eleştiriyordu (bkz. Tribe 1995). Bunun yerine, "ulusal bir siyasal iktisat sistemi" talep ediyor ve klasik iktisadın bireyci-kozmopolit yönelimine karşı "üretici güçler konfederasyonu" ve ekonomik aşamaları içeren karşı-teorisini geliştiriyordu. Tarımın ve kuruluş halindeki ya da emekleyen sanayilerin devlet tarafından korunmasının, taşımacılık ve ticarette hükümet yardımlarının çok önemli olduğunu öne sürüyordu.[6] List'in çözümlemesinin temelin-

5. Büyük Britanya'nın hegemonyası 1870'ler ile 1930'lar arasında giderek zayıflarken İngiliz tarihsel iktisatçılarının bu kurama, politika önerilerine ve klasik ve neoklasik iktisadın akademiye egemen olmasına itiraz ettikleri de unutulmamalıdır. Tarihsel iktisatçılar ayrı ve akademik onaya sahip bir disiplin olarak kurulmayı başarmışlardı. Üstlendikleri bir diğer görev de ABD'nin ve Almanya'nın giderek büyüyen siyasal ve ekonomik rekabetine tepki göstermekti (bkz. Koot 1980, 1987).

6. List'in "kozmopolit ekonomi" eleştirisinin altında, ABD'de 1820'lerin sonlarında yapılan ekonomi tartışmalarına aşinalığı yatıyordu (bkz. Notz 1926). List'in "Smith-sonrası" siyasal iktisadının temel unsurları, yani "emekleyen sanayiler" tezi üzerine kurduğu ekonomik himaye kavrayışı ve uluslararası düzende milli ekonomik büyüme fikri 1825 ile 1828 arasındaki dönemde şekillenmiş ve akabinde Almanya tarafından ithal edilmişti (bkz. Tribe 1995). Seligman'ın

de, "siyaset ile iktisat arasındaki suni boşanma"nın, Adam Smith'in entelektüel mirasına damgasını vurmuş olduğu inancı yatıyordu (1995: 32). Uzun vadede, List'in fikirleri, lider iktidarlarınkiyle rekabet edecek bir sanayi sistemi geliştirmeye çabalayan ülkelerin neredeyse tümü tarafından benimsenecekti (Senghaas 1985, 1991).[7]

Devletin merkezi rolüne ek olarak, egemen modele muhalefet eden iki tema daha geliştirildi: Artık tarihin yararı vurgulanıyor ve disiplin ayrımları reddediliyordu. İktisattaki basitleştirici dogmaları düzeltme niyetiyle sosyal süreçlerin tarihsel boyutuna vurgu yapılması Alman ülkelerinde çok yaygındı. Bu dönemlerde Almanlarda baskın olan tarih anlayışı, tarihin yapısına ilişkin temel bir kuramsal inanca imtiyaz tanıyordu (bkz. Iggers 1983). "*Historismus*", on dokuzuncu yüzyılın ilk üç çeyreğinde, "evreni yöneten rasyonel düzenin zamansız, mutlak geçerli doğrularından ziyade (Iggers 1983: 5) kendi 'somut zamansal-mekânında' bireyselliği tanıyan bir tarihsel yönelim"e işaret ediyordu (Iggers 1995: 13). Bu görüşe göre, tüm somut varoluşlar tarihseldir, tarih bir akıştır, insan düşüncelerinin ve değerlerinin tümünün tarihsel bir yapısı vardır – ve bu nedenle doğa fenomenleri ile tarih fenomenleri arasında temel bir fark vardır.

Sonuç olarak, sosyal ve kültürel bilimler doğa bilimlerinde olduğundan daha farklı bir yaklaşım gerektirmişti. Bir şeyin doğasının, onun tarihinde yatması gerekiyordu.[8] On dokuzuncu yüzyılda

öne sürdüğü gibi. "Hamilton pekâlâ Friedrich List'in manevi babası sayılabilir." (1925: 134).

7. 1873'te kurulan Verein für Sozialpolitik, en önemli reform önerileri devletin ekonomiye müdahalesi olan bir grup araştırmacıdan ve halk tarafından tanınan kişilerden oluşuyordu. "Karşıt ve adilane olmayacak kadar güçlü özel çıkarların toplumun refahını teminat altına alamayacağına, ekonomik meselelerde ortak çıkarlar ve insanlık yönündeki taleplerin güvence altına alınmasının şart olduğuna ve herkesin meşru çıkarlarının korunması adına en kısa zamanda devletin uygun müdahalesinin etkinleştirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Devlet yardımına acil bir önlem veya kaçınılmaz bir şer olarak değil, devrimizin ve ulusumuzun en yüce görevlerinden birinin başarılması olarak bakıyoruz. Bu görevin ciddiyetle yürütülmesi halinde, bireylerin benmerkezciliği ve dar sınıf çıkarları, bütünün kalıcı ve daha yüce olan akıbetine boyun eğecektir (*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*'ten, 21 [1873], 123, aktaran Herbst [1965] 1972: 144-5). Verein für Sozialpolitik tarihi hakkında bilgi için bkz. Roversi 1984.

üniversitelerde gelişen Alman Tarih Okulu'na özgü tarihsel bilgi kuramı bu öncüllere göre kurulmuştu. Bu geleneğin altında yatan temel felsefi kabuller yalnızca Alman tarihçilerin çoğu tarafından değil, diğer disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından da kabul ediliyordu (bkz. Lindenfeld 1988). Iggers'ın ifade ettiği gibi, "Tarihselciliğin felsefesi ve metodolojisi Alman beşeri ve kültür bilimlerinin içine öylesine nüfuz etmişti ki, dilbilim, filoloji, iktisat, sanat, hukuk, felsefe ve teoloji de tarihsel yönelimli araştırmalar haline gelmişti" (1983: 4). Bir bakıma, bu kuşağın düşünürleri tarihe, kendi çağlarındaki istikrarsızlıkları anlama aracı olarak bakıyorlardı (Lindenfeld 1993: 410; ayrıca bkz. Lees 1974: 30, 34 vd.). Kapitalizmin gelişimsel karakteri üzerinde de ısrarla duruyorlar, kapitalizmin belli aşamalardan geçerek diğer ekonomik organizasyon türlerinden evrildiğini söylüyorlardı. "Kültür" ve "toplum" gibi "tarihsel yöntem" ifadesinin kendisi de bir "cisimleştirme", yani hızlı geçiş dönemlerinde özellikle güç kazanan ve çeşitli entelektüel ihtiyaçların odak noktası olan bir "fikir-bütünü" işlevi görüyordu (bkz. Lindenfeld 1988).

Son olarak, tüm bunlar, diğer Batı Avrupa ülkelerinde güç kazanmakta olan disiplin bölünmelerinin Almanlar tarafından özellikle reddedilmesiyle yakından ilişkiliydi.[9]

[*Staatwissenschaft*] o günün diliyle ifade edilirse, iktisat tarihi, hukuk ilmi, sosyoloji ve iktisadın karışımından oluşuyor. farklı "devletlerin" tarihsel özgüllüğünün altını çiziyor ve Büyük Britanya ile Fransa'da yerleşmeye başlamış olan disiplinlerarası ayrışmaya pek de itibar etmiyordu. *Staatwissenschaften* adı bile ("devlet bilimleri"), bu bilimi savunanların, daha önce Büyük Britanya ve Fransa'da "siyasal iktisat"a ait olmuş olan entelektüel alanı işgal etme, dolayısıyla eskiden siyasal iktisadın yerine getirdiği, en azından uzun vadede devletlere yararlı bilgiler üretme işlevini üstlenme niyetinde olduklarını gösteriyordu (Gulbenkian Komisyonu 1996: 25).

8. Mandelbaum bu yaklaşımın sentezini şöyle yapmıştır: "Tarihselcilik, herhangi bir fenomenin yapısının yeterli ölçüde anlaşılmasının ve değerinin yeterli ölçüde tespit edilmesinin, o fenomenin kapladığı yer ve bir gelişme sürecinde oynadığı rol açısından ele alınması gerektiğine inanmaktır." (Mandelbaum: aktaran Ankersmit: 1995: 143-4).

9. Örneğin Fransız sosyal bilimi, "siyaset bilimi", "iktisat bilimi" ve "beşeri bilim"den oluşan üçlü bir yapı olarak gelişmiştir (Heilborn 1991).

Alman Tarih Okulu'nun Britanyalılarınkinden çok farklı bir kapitalizm tarihi yazdığı doğruysa, bunun tamamen liberal (ya da liberal-Marksist) paradigma içinde kaldığı da doğrudur. Aslında Alman araştırmacıların geliştirdiği çerçeve, temel kabullerini hiç sorgulamadıkları Britanya yaklaşımı içinde yapılan birtakım değişikliklerle sınırlıydı. Hegemonyacı modelin evrenselliğine muhalefetin aslında maddi temelleri olduğunu gördüğümüzde bu durumu daha iyi değerlendirebiliriz. Bu maddi temeller bir kez daha, kapitalist dünya ekonomisinde hegemonya mücadelesi veren Almanların örgütlenme istekleriyle ilişkilendirilebilir. Ve bir kez daha, List'in çalışmasının bu noktayı da açıkça gösterdiğine dikkat çekmek gerekir.

List, klasik iktisadın evrenselci önermelerini tamamen reddetmiyordu ama sanayileşmiş Batı ülkeleri (elbette Almanya da dahil olmak üzere) tarafından dünyanın ortak denetimine yönelik varsayımsal bir aşamadan söz eden Smithçi kozmopolit paradigmayı yargılıyordu; bu aşama, serbest ticaret yoluyla dünyanın geri kalan ülkelerini sömürmek anlamına geliyordu.[10] Aslında yirminci yüzyılın başlarında Alman sosyal bilimleri, Büyük Britanya ve Fransa'da uygulanmakta olan disiplinlere ayrılma fikrini nihayet benimsemeye başlamıştı. Artık *Staatwissenschaften* teriminin yerini *Sozialwissenschaften* ("sosyal bilimler") alıyordu; dolayısıyla Alman üniversitelerindeki *Staatwissenschaft*'çı kürsüler sosyoloji, iktisat, psikoloji ve daha sonraları devreye girecek olan siyasal iktisat ile yer değiştiriyordu (Strohmayer 1997: 311).[11]

10. List'in sorunu, dünya pazarından elde edilen kazancın, sanayileşmiş ülkeler arasında "adil" dağılımının sağlanmasıyla ilgiliydi. Ganimet taksimatına Almanya dahil edilince "uygar çabalar"dan dem vurmaya başlamış, serbest ticaretin yararlı olduğuna inanır olmuştur. Sosyal bir analiz yapıldığında Alman kapitalizminin emperyalist programı bu şekilde temelleniyordu.

11. "İktisat, felsefe, tarih ve biyoloji arasındaki takasın çoğu, sosyoloji adı verilen ortak bir yelpazenin içinde gerçekleşiyordu. Sosyolojiyi, sosyal bilimler içerisinde yeni türeyen özel bir alan olarak görmek istesek de, Wilhelm dönemini değil 1920'leri düşündüğümüzde bunu daha anlamlı kılabiliriz. Böyle bir özel alanın temelleri atılırken, muhtemelen Tönnies dışında, Alman sosyolojisinin kurucuları denen düşünürlerin (Simmel, Max Weber ve Sombart) belli bir hedefe yönelik faaliyetleri sanıldığı kadar çok değildi. Belirli bir disiplinin savunucuları olarak ne yaptığını bilen kişiler gibi davranmaktan ziyade, tek bir yaklaşımla

Alman Tarih Okulu nesnellik ölçütleri kullanmaya ve arşiv belgelerini bir "tarih bilimi" çerçevesinde eleştirel muhakeme yürüterek incelemeye başladığında, Ranke'nin vizyonunun evrenselliği ile tarihçilerin fiilen sunmakta olduğu kesintisiz değişiklik ve eşsizlik imgeleri arasında da hassas bir denge kurmayı başarmıştı. Ne var ki, Prusya Devleti'nin yükselişi ve yayılmasıyla birlikte idealizm yerini *Volkgeist*'a* bırakmış ve artık birleşmeyi sağlayabilecek Alman milliyetçiliğinin temelleri oluşturulmuştu. Bundan böyle, aşkın unsur düşüşe geçecek, bir bilim olarak tarihselcilik, pozitivist meydan okumalara ve göreciliğin suçlamalarına daha açık hale gelecekti. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra John Stuart Mill ile Auguste Comte arasında "mükemmel" bir uyum olduğu ortaya çıkınca bu sorunlar iyiden iyiye artmıştı. Comte, Mill'in 1848'de Almancaya çevrilen *System of Logic* - Mantık Sistemi (1843) isimli kitabında yer alan o "vazgeçilmez" tümdengelimci adımı büyük bir beğeniyle karşılamıştı. Gerçekten de şöyle bir açmaz vardı: Tarih ancak etik doğrultusunu yitirdiği zaman nesnelliğini koruyabiliyor; aksi halde, sistematik bilgi üreticisi olma özelliği tamamen ortadan kalkıyordu.

Sonuç olarak, sosyal araştırmalarda kuram ve yöntem kullanmayı yeniden düşünmeye iten çabalar yalnızca politika oluşturmaya yönelik arenalarda yapılmıyordu. *Methodenstreit* denilen tartışma, yani önderliğini Carl Menger'in yaptığı Avusturya Okulu'nun kuramsal-analitik yaklaşımı ile Gustav von Schmoller'in önderlik

ele alınamayacak kadar büyük ve kapsamlı tözel meselelere ve sorunlara (kapitalizmin yapısı gibi) yönelmişlerdi. Bu meseleler üzerine çalıştıkça daha net kavram ve yöntemlere olan ihtiyaçlarının da arttığını fark ettiler; sosyoloji terimi hem bu ihtiyacı hem de başlangıçtaki deneysel nitelikte sonuçları ifade eden bir terimdi... 1909'da kurulan Alman Sosyoloji Derneği bu disiplinin kurumsallaşmasında bir dönüm noktası olmuştu, fakat yapılan toplantılarda ortaya çıkan taraflar ve yaklaşımlar bu sürecin daha pek çok aşamadan geçmesi gerektiğini gösteriyordu" (Lindenfeld 1997: 296; ayrıca bkz. Wagner 1991). Wagner'e göre, Avrupa'nın bu "klasik dönemi"nde ne sosyoloji kurumsallaşmış, ne de topluma ilişkin bilimin nasıl bir kavrayış üzerine kurulacağına dair ortak bir fikre varılmıştı. Sosyoloji çalışmalarında standartlar gelişmesine ve yeni standartlar önerilmesine karşın, bunlar kendilerine sosyolog diyenler arasında uygulanamıyordu.

* *Alm.* Ulusun ruhu; tüm kuşaklarıyla bir bütün içinde ele alınan milli ruh. (ç.n.)

ettiği Alman Tarih Okulu'nun tarihsel-kurumsalcı yaklaşımı arasındaki çekişme, sosyal bilimlerin üniversite disiplinleri olarak tanımlanmasında ve kurumsallaşmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Tartışma resmi anlamda, Menger'in Almanların tarihsel iktisadına yönelik eleştirisinde, davranış ve emsal şartlar hakkındaki kabullere dayanan katıksız kuramı savunmasıyla (Menger 1883) ve Schmoller'in bu kitapla ilgili yazdığı inceleme yazısında (Schmoller, 1883) iktisat ilkelerinin ampirik tarihsel verilere ve tümevarımcı yöntemlere dayandığını öne sürmesiyle başlamıştı. Elbette, sosyal bilimlerde kuramsal ve pratik bilginin yapısına ve ikisi arasındaki bağa yönelik bu görüşler, iktisadın yapısına, kapsamına ve politika oluşturma alanındaki olası anlamına dair daha karmaşık uyuşmazlıklarla bağlantılıydı.

Menger ve Schmoller'in her ikisi de hem ampirik incelemelerin hem de kuramın kullanılması gerektiğinde hemfikir olsalar da, hangisinin daha fazla vurgulanması gerektiği konusunda anlaşamıyorlardı. Menger'in temel argümanı şuydu: İktisadi olgulara yönelik kavramların hem bireyselleştirilmesi (tarihsel) hem de genelleştirilmesi (kuramsal) diye bir şey mümkün olsa bile, bunların seviyeleri farklı olmak zorundaydı ve birbirlerinin yerine de geçemezlerdi (Tribe 1995:78). Yerinde bir ifadede belirtildiği gibi, "bu hamleyle birlikte, kesinlik derecesi hem konusuna hem kuramsal gelişme aşamalarına bağlı olan sosyal bilimler içinde farklı disiplinlerin gelecekteki varlığını meşrulaştıracak bir zemin başarıyla hazırlanıyordu" (Strohmayer 1997: 301). Ayrıca, *Methodenstreit* gibi bir tartışma, araştırmacıların, uzman ve profesyonel kimliklerine daha iyi sahip çıkmaya başladıklarını da gösteriyordu; bu araştırmacılar artık kesin standartlar ve bilimsel ayrıcalıklar talep ediyorlardı (Lindenfeld 1997: 256).

Hem nomotetik hem de idiografik taleplere zarar vereceğine inanılan kategorileşme tartışmalarındaki entelektüel gücün zayıflaması ve kurumsal olarak yıpranması sürecinde *Methodenstreit*'ın oynadığı rol kuşkusuz büyük olmuştur. *Methodenstreit* bu çatışkıyı, epistemolojik tartışmalarda mümkün olan tek çerçeve haline getirmiş; sosyal bilimleri, zaman ve kapsam açısından daha da küçük olanın incelenceği farklı bölümlere ayıran adımların atılmasını hızlandırmıştır.[12]

Gelgelelim, sosyal bilimlerin kurumsallaşmasında izlenen liberal örüntüye Almanların gösterdiği direnişin bilançosunu çıkardığımızda, bunu bir yenilgi olarak adlandırmanın kolay olmadığı görülür. Buna en az iki neden gösterilebilir. Birincisi, Alman Tarih Okulu'nun yirminci yüzyıl tarihyazımı üzerindeki etkisi gerçekten büyük olmuştur. Örneğin Fransa'da, sosyal bilimlerin on dokuzuncu yüzyılda kurumsallaştırılmasının dayanaklarına karşı bir tepki olarak doğan *Annales* hareketi, Almanların tarih konusundaki fikirlerinden çok etkilenmiştir.[13] *Annales* tarihçileri, geçmişten geleceğe uzanan tek boyutlu bir çizgide ilerleyen bir hareket olarak tarih anlayışını reddediyor, çok daha farklı bir tarihsel zaman kavrayışı öneriyorlardı. Sosyal zamanların, yani *konjonktür* ritimlerinin ve *longue durée* (uzun vade) trendlerinin çokluğunu öne sürerek nomotetik ile idiografik çatışkısını aşmak istiyorlardı. Aynı zamanda, tarihin diğer sosyal bilimlere açılmasını da savunuyorlardı.[14] *Annales* Okulu' nun isyankâr görüşleri, yüksek dozda milliyetçilikle de besleniyordu; "bu milliyetçi ihtiras, onun sistem karşıtı direncin merkezi olarak işlev görmesini sağlıyordu" (Wallerstein 1991b: 194).

Alman direnişinin sonucunu yenilgi olarak adlandırma arzusuna gem vurmamızı gerektiren ikinci ve daha önemli neden ise, ev-

12. Bkz. Wallerstein (1997b). Gelgelelim Lepenies'e göre, idiografik ve nomotetik bilgi kuramlarının birbirinden kopması veya eğitimli kimseler ile bilimcilerin tavırlarının birbirinden ayrılması "düz bir çizgide ilerlememiş, farklı disiplinlerde aldıkları hızın farklı olmasıyla kendisini göstermiştir: Her disiplini kapsamıyor, kapsayabildiklerini de farklı yoğunluklarda etkiliyordu. Ulusal özellikler bu noktada aydınlatıcı bir rol oynuyordu" (1988: 3).

13. 1929'da bu akıma ismini veren, Lucien Febvre ve Marc Bloch tarafından kurulan dergi, *Annales d'historie économique et sociale*, "Schmoller'in 'kurumsal' tarih okulunu yeniden dirilten *Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftgeschichte* isimli Alman dergisinin başlığının doğrudan (ve planlı) çevirisiydi" (Wallerstein 1993: 17).

14. *Annales*'in sosyal kelimesini ele almayı seçmesi üzerine –"zaman içinde pek çok şeyi söylemek için kullanılan ve sonunda hiçbir şey söylemeyen sıfatlardan biri" şeklinde– yorum yapan Lucien Febvre şunu itiraf ediyordu: "'Sosyal' sözcüğü gibi müphem bir sözcüğün, hiçbir duvarla kuşatılmamış olduğu için her tarafa, her komşu bahçeye özgürce, hatta düşüncesizce ışıklarını saçtığını iddia eden bir derginin amblemi olarak hizmet etmek üzere tarihsel Takdir tarafından özellikle icat edilerek buyurulmuş olduğu konusunda hemfikiriz; bir ruh gibi: Her yönde gidebilecek özgür eleştiri ve inisiyatif ruhu demek istiyorum" (Febvre 1953: 19-20).

renselci konumlara "geri çekilme"nin, dünya ekonomisinde ayrıcalıklı bir konum elde etmeye işaret etmesidir. Ulf Strohmayer (1997), Napolyon Savaşları'ndan yirminci yüzyılın başlarına dek, Alman ülkelerinde tarihselci düşünce tarzının ve *Staatwissenschaft*'ın hüküm sürmesinin, Alman siyasal yapısındaki "göreli sosyal ve ekonomik eksiklikten" kaynaklandığının altını çizmektedir.

Almanya henüz Fransa, İngiltere, İspanya, İsveç gibi ulus-devlet olmadığından, toplumun seçkin kesiminden gelen özel ve somut talepleri (problemler) karşılayacak somut ve özel araçlar (çözümler) bulma görevi, kalkış noktası niteliğinde genel bir referans çerçevesi yaratma gereğinin yanında hâlâ ikinci planda kalıyordu. [Bir başka deyişle] Büyük Britanya ve Fransa'nın tersine, ilerde sosyal bilimler olarak tanınacak şeyin meşrulaştırıcı amacı, kabul edilmiş bir bütünün içinde henüz yer almıyor, ama daha ileride yaratılacak bir bütünün de dışında kalıyordu (Strohmayer 1997: 287-8).

Bu arada, *Methodenstreit*'ın ne tür etkilerde bulunduğu ise devlet inşasının dinamikleri açısından bakıldığında anlaşılabilmektedir.

Schmoller'in *Methodenstreit*'ı kaybetme nedeni, Menger'e göre daha az bilimsel bir konumda olması değildir... Asıl neden, sosyal bilimlerdeki yasaların doğasını kavrama biçiminin ve bu kavrayış sonucu oluşturduğu örgütsel yapının, bütünün elde edildiği ve kurtuluşun parçalarda aranmaya yeni başladığı bir çağın ihtiyaçlarına oturmamış olmasıdır. Siyasete duyduğu ilgiyi ve *Verein*'daki* konumunu göz önüne aldığımızda neredeyse trajik ama bütünüyle anlaşılabilir bir tarzda, yanlış bir kulvarda yarışmayı sürdürmüş ve düzenleyici ideal olarak bakılan uzmanlık nosyonuna başkaldırma araçlarından halen yoksun olan bir toplumun tümü üzerinde uzman olmaya kalkışmıştır (Strohmayer 1997: 310).

Wolf Lepenies'e göre, Alman araştırmacıların çoğunluğunu Fransa ve İngiltere gibi ülkelerdeki araştırmacılardan ayıran en büyük özellik, burjuva toplumunun tarihsel bir fenomenden ibaret olduğuna ve bunun irdelenmesi yoluyla insanların bir arada yaşayabilmesine ilişkin bir doğa felsefesi temeli oluşturulamayacağına yürekten inanıyor olmalarıydı. Lepenies, İngiliz ve Fransız sosyal bilim modellerinin Almanya'ya yayılması karşısında yaşanan güçlüklerle ilgili verdiği örnekte, sosyolojiye "bilgi alanında küstah bir

* *Verein für Sozialpolitik*. Almanya'da sosyal reform amacıyla kurulan ve ülkenin önde gelen iktisatçılarının katıldığı dernek. (ç.n.)

iddia olma özelliğiyle ön plana çıkan bir Anglo-Fransız disiplin" olarak bakıldığından ve dolayısıyla, sosyolojinin "Almanya'yı Almanya yapan kendine özgü özelliklerin hakkını veremeyeceği" için tehdit olarak algılandığından söz etmektedir. Sonuç olarak,

> Batı Avrupa sosyolojisi Almanya'da direniş gördü, çünkü bu sosyoloji, toplum ve devletin birbirinden ayrılması gibi aykırı bir şeyi kabul etmekle kalmıyor, bunu bilimsel var olma gerekçesinin önkoşulu olarak görüp içtenlikle buyur ediyordu: Bu sosyolojinin bilimsel bir tepki doğurmasının nedeni, tarihsel fenomenlerin doğasını yanlış anlaması ve tarih bilimine rakip olarak ortaya çıkmasıydı (Lepenies 1988: 235-7).

Ne var ki on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında Alman sosyal bilimlerinin izlediği yolu ve *Methodenstreit*'ın gerçek etkisini anlamak için, yalnızca devlet inşa sürecini değil, kapitalist dünya ekonomisinde hegemonya adayları arasına Almanya'nın katılmasını sağlayan Alman kalkınma stratejilerinin kazandığı başarıları da göz önüne almamız gerekir. Bu açıdan bakıldığında, ABD buna daha ileri ve belki de daha anlamlı bir örnek oluşturmaktadır.

8 Ocak 1918'de Woodrow Wilson, ABD Kongresi'ndeki ortak toplantıda yaptığı konuşmada, savaş sonrası barışın korunmasında esas olarak gördüğü On Dört Nokta'yı sıralamıştı. Mantıken, bu açıklamanın ABD'ye, dünya sahnesindeki yeni rolüne ilişkin (Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kısmen var olan bir farkındalığın ardından) yeni bir bilinç kazandırdığı ve neticede yapısal olarak evrenselci bir yeni Amerikan enternasyonalizmini oluşturmaya başladığı söylenebilir (Knock 1992). O zamandan bu yana, evrenselci enternasyonalizm Amerikan ideolojisinde en önemli noktayı oluşturmuş ve sosyal bilimleri ciddi biçimde etkilemiştir (bkz. Lentini 1998: böl. 1).

Amerikan sosyal bilimleri, ABD'nin yeni jeopolitik ihtiyaçlarını karşılamak için "Almanlaşmayı söküp atma" sürecinden geçmek zorundaydı (bkz. Manicas 1987). 1829 ile 1920 yılları arasında Almanya'da okuyan dokuz bin Amerikalının çoğunun on dokuzuncu yüzyılın sonlarında sosyal bilimler öğrencisi olduğunu hatırladığımızda bunun o kadar da şaşırtıcı olmadığını görebiliriz.[15] Almanya'

15. Bkz. Herbst (1972). "ABD'nin ilk profesyonel sosyal bilimcileri Alman-

dan dönen bu akademisyenler Almanların Smithçiliğe getirdiği eleştirilerde haklı olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle *laissez-faire*'i reddediyor, toplumda sosyal reformlar yapılabilmesi için daha uygun olduğuna inandıkları bir model ile, yani "*Verein für Sozialpolitik*" ile ilgileniyorlardı. Her ne kadar müşterek kendi kendine-yeterlik fikrine ve "toplumsal etiğe" önem veren, ayrıca *Katheder-sozialismus** gibi fazla yumuşak, şekilsiz bir sosyalizmin bile çok uzağında duran cumhuriyetçi ve reformculardan oluşsa da, bu ilk kuşak sosyal bilim akademisyenleri, "*Geisteswissenschaft*'ı** benimsedikleri, onun ilgilendiği noktaları birbiriyle örtüşen, ayrı ayrı parçalardan oluşmayan ve bağlantılı olan, tarihsel yönelime sahip, birleşik bir sosyal bilim türü olarak kabul ettikleri" için Alman'dı. Dahası, politika çizilirken yapılan değerlendirmelerin, tıpkı diğer değerlendirmeler gibi "bilimsel" olabileceğine hâlâ inanıyorlardı (Manicas 1987: 214). Sonuç olarak, ABD belirgin bir şekilde Alman, yani tarihsel ve bütüncü bir toplum ve tarih kavramına sahip olmasıyla tanımlanıyordu (Manicas 1991: 48).

Sosyal bilimleri Amerikanlaştırma sürecinde en başta sosyal bilimin profesyonelleştirilmesi doğrultusunda hareket edildi. Bir başka deyişle önce ıslahatçı ve birlikçi bir toplumsal araştırma biçiminden, kuramsal söylemleri belli ve üniversitelerde konuşlandırılmış akademisyen topluluklarına geçiş dönemi yaşandı.[16] Amerikan Sosyal Bilim Derneği'nin (ASSA, 1865-1909) tarihi oldukça elverişli bir açıya sahip olduğu için, yalnızca bu geçişin değil (bkz. Van Tassel 1984) bununla ilgili disiplinlere ayrılma sürecinin de döküm-

ya'da eğitilmiş olan Amerikalılardan oluşuyordu. ABD'de kurumsallaşmış sosyal bilimin temelleri atılırken ilk aşamalarda egemen olan araştırmacıların tümü, Almanya'da eğitim görmüştü" (Manicas 1987: 213).

* *Alm.* Kürsü sosyalizmi. (ç.n.)

** *Alm.* Beşeri bilimler. (ç.n.)

16. Haskell'e göre, sosyal bilimin profesyonelleşmesinde kalkış noktası yaygın kuşku ve belirsizlik atmosferiydi. Bu atmosferin kaynağında, her geçen gün unsurları birbirine daha bağımlı hale gelen sosyal evrenin kaygan entelektüel zemini ve neticede yeterli açıklama koşullarında meydana gelen değişiklikler yer alıyordu (1977: 47). Dorothy Ross ise, Amerikan sosyal biliminde görülen profesyonelleşmenin, yalnızca otorite arayışının bir boyutu olarak değil, kapitalist ve orta sınıf desteğine dayanarak büyüyen ve merkezsizleşen bir üniversite sistemine sahip Amerikan toplumuna özgü bir yapının ürünü olarak görülmesi gerektiğini öne sürmüştür (1991: 160-1; 1979).

münü verir. Aslında ABD, profesyonelleşmenin ve merkezi olmayan kurum sayısının yanı sıra, sosyal bilim disiplinlerindeki zorunlu bölünmelerde de bir artışa tanık olmuştur (Manicas 1987: 211). Uzmanlaşmanın zaferi, sosyal araştırmalarda yeni bir işbölümüne gidildiğine işaret ediyordu – bu yeni işbölümü ASSA'nın başlattığı işbölümünün yerini alacaktı.

ASSA, başlangıçta Sosyal Bilimlerde İlerleme İçin İngiliz Ulusal Derneği'ni örnek alarak, dört bölümden oluşacak şekilde örgütlenmişti: eğitim, kamu sağlığı, ekonomi, ticaret ve finans (veya sosyal ekonomi), hukuk bilimi. Bu bölümlere ayrılmış yapı, meslek sahibi sınıf dahilindeki mevcut uzmanlaşma örüntüsüne benzetilmişti mümkün olduğu kadar (Haskell 1077: 104-9). Kökleri akademi dünyasında olan araştırma topluluklarının resmi ve somut bir biçimde temsil edilmesini sağlayan farklı ulusal akademi derneklerinin oluşturulması ve akademik dergilerin çıkarılması,[17] sosyal analizde yeni bir işbölümüne, yani klasik mesleklere önem vermeyen bir işbölümüne geçilmekte olduğuna işaret ediyordu.

Almanlardan esin alan, kapsamlı bir sosyal-bilimsel araştırma modelini terk edip öncelikle akademisyen araştırmacıların ihtiyaçlarını gözeten pragmatik ve dar disiplinlere ayrılma süreci iki kuşak sürecekti. Bu süreç, yine Almanları örnek alarak oluşturulan bir modelle, yani sosyal bilimler lisansüstü programlarının kurulmasıyla başlamıştı. Manicas birinci kuşak Amerikalı sosyal bilimcilerin iki açmaza cevap aradıklarını öne sürer: "hızla değişen ABD'de Alman profesör olmanın ve hem 'bilimsel' (dolayısıyla 'nesnel') hem de siyasal etki sahibi olmanın yolları" ve uzmanlaşmış bir "disiplin" olmadan otorite sahibi olmanın yolları. Bu durum, sosyal bilimlerin sosyal bilimlere karşı olduğu bir açmaz olarak da ifade edilebilir (1987: 216). İlk kuşak, bu açmazlara çözüm getirmeyi ba-

17. American Historical Association (1884) ve ona bağlı *Papers* (1886); American Economic Association (1892) ve ona bağlı *Publications* (1886); American Psychological Association (1892); American Academy of Political and Social Science (1889); American Anthropological Association (1902); American Political Science Association (1903) ve ona bağlı *Proceedings, American Journal of Sociology* (1895); ve American Sociological Society (1905). *Political Science Quarterly* 1886 yılında Columbia Üniversitesi tarafından, *Quarterly Journal of Economics* ise aynı yıl Harvard tarafından çıkarılmıştı.

şaramamıştı. Ne var ki ikinci kuşak, sonraları ABD'nin her tarafında geçerli olacak bir stratejiyi, disiplinleri kurumsallaştırma ve profesyonelleştirme stratejisini benimsemişti. Bu süreç, disiplinler üzerinden beşeri bilimlere yönelik olarak geliştirilen sentetik ihtirasların tümünün ortadan kaybolması anlamına geliyordu.[18]

Sosyal bilimler, bunlarla beraber, birbiri ardına pozitivist eğilimlerin hâkimiyeti altına da girmeye başlıyor, doğa bilimlerindeki modelleri temel alan bilimsel yasalar oluşturma arayışı yaygınlık kazanıyordu.[19] 1920'lerde ise sosyal bilimlerdeki rolü büyümekte olan bilimciliğe, pozitivizme, ampirizme, eylemciliğe ve tarihsel yönelimin giderek ortadan kalkmasına dayanan yeni bir yapılanmaya tanık oluyoruz. Bu süreçte yeni sosyal problemleri depolitize etme ve uzman denilen insanlar tarafından daha kolay baş edilebilir, kesinlikli "bilimsel terimlere" indirgeme gibi planlı bir amaç güdülmemesine karşın, sosyal bilimlerin Amerikanlaştırılması bu sonucu doğurmuştur (bkz. Manicas 1987: 211-2).

Bilimcilikte mesleki zeminin güçlendirilmesi, 1920'lerde Carnegie ve Rockefeller vakıflarının yatırdığı büyük miktardaki paralarla gerçekleşmiştir. Akademisyen sosyal bilimciler ve vakıf so-

18. Bkz. K. Kim (1997: 428). "İkinci kuşak, yani Alman eğitimi almış olanların yetiştirdiği öğrenciler, ABD'de kalıp Amerikalı profesörler olmaya karar verdiler. Sınırlarını çizdiler, sosyal bilimi tarihsel olmayan, pozitivist terimlerle tanımladılar ve oldukça pişkin bir teknokrat duruşu edindiler. İşte genç Albion Small ile olgun Albion Small arasındaki, Boas ile Lowie arasındaki, Burgess ile Merriam arasındaki, Ely ile Irving Fisher arasındaki, William James ile J. B. Watson arasındaki fark da budur. Birinci Dünya Savaşı felaketinin ardından herkes en doğru seçimi yaptığına inanıyordu. İşte bu noktadan itibaren Amerikalılar 'sosyal bilim'de bir tarz oluşturmuş oldular" (Manicas 1987: 216).

19. "Neoklasik iktisatçılar önce fiziksel bilimleri model alan ve köklerini doğa ve insan doğasının gereklerinde bulduğu varsayılan bir paradigma geliştirdiler; bu paradigmada Amerikalıların tarih deneyimleri yer almıyordu, en azından paradigmanın ta kendisine bakarak aralıksız liberal ilerleme izinin sürülemeyeceği her türlü tarih dışarıda bırakılmıştı. Amerikan ideallerinin hızla değişmesi ve güvenilir olmaması yüzünden fazlasıyla huzursuz olan kurumsal iktisatçılar, çok sayıda sosyolog ve bazı siyaset bilimcileri sürekli değişen liberal dünyanın ampirik bilimini teknolojik açılardan da kontrol edebilecekleri bir başka bilim türünün arayışına girdiler. Bir o yana bir bu yana yatan yeni dünyayı kontrol edebilme kaygısı, profesyonelliğin getirdiği rahat fırsatlar ve odaklanılan alanların daralması bu bilim dürtüsünün bilimciliğe yönelmesine yol açtı. Sosyal bilimciler kendi kendisini amaç edinen natüralist bir sosyal bilim oluşturmaya başladılar ve

rumluları bu işbirliğinden avantajlar elde edebileceklerini görmüşlerdi: Sosyal bilimciler topluma ait bir bilimin kurulması için gereken kaynakların bu yardımseverlerden sağlanabileceğine; yardımsever gruplar ise yeni çıkan bir bilim deyimi olan sosyal bilimlerin, istedikleri reformu yaratabilmeleri için gereken sağlam bilgileri sağlayabileceğine inanıyordu.

1923'te, Rockefeller'in bağışlarıyla kurulan Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi (SSCR), sosyal bilimlerin bilimsel yöntem üzerine odaklanmasında katalizör işlevi görmüştür.[20] SSCR, aynı zamanda sosyal bilim disiplinleri arasında kurulan işbirliği örüntüsünü de kurumsallaştırmıştır. Ama bu bizi yanıltmamalıdır:

> Bir araya gelme becerisi, kendi başkalığına sahip sosyal disiplinlerin her biri için başlı başına bir güven göstergesiydi. SSCR tarafından kurulan ve desteklenen bu araştırma projeleri, genellikle kavramsal açıdan disiplinlerarası değildi. Bu disiplinleri bir araya getiren şey, kendi alanlarını geliştirmek için duydukları ortak kaygıydı (D. Ross 1991: 401).

Bu eğilim, ABD'nin dünya sisteminde hegemonyacı statüsüne yükselmesiyle aynı döneme rastlar.[21] Bu noktaya kadar ABD, sosyal bilimlerden kendisini kapitalist dünya ekonomisinin merkezine

araçsal pozitivizmden etkilenerek pozitivist yöntemi en önemli araştırma standardı haline getirdiler... Yalnızca tarihsel-siyaset ve siyaset biliminin disiplin gelenekleri, dikkate değer bir direniş oluşturmaya yetecek kadar tarih ve felsefe bilgisi ve saygısı oluşturabilmişti. Bu noktada da gelenekçi rahatlıklar ve korkular direnişi bozmuştu" (D. Ross 1991: 467-8, ve bölüm 10).

20. SSCR'nin mali destek verdiği *Methods in Social Science* - Sosyal Bilimde Yöntemler cildinde (Rice 1931) sosyal bilimin o âna dek yeterince bilimsel olamadığı mesajı veriliyordu.

21. "Eninde sonunda somutlaşmış ve mekanikleşmiş bir dünya görüşüne yol açacak olan bu katı yöntemin, kesin ve eksiksiz nesnelliğin, zamandan ve mekândan bağımsız 'evrensel' yasaların, teknokrat tarzı kontrol ve egemenliğin körü körüne takip edilmesi, hegemonyacı dünya iktidarı temelinde yeşerip büyüyordu. Bu nomotetik eğilimin, ABD'nin kapitalist dünya sisteminde farklı bir yer almaya başladığı döneme rastlaması ilginçtir. ABD dünya üzerinde hegemonyacı bir iktidar kurduğunda akademik bilimler de nomotetik özelliklerini iyiden iyiye sivriltmeye başladılar; ta ki 1970'lerde her ikisine de başkaldırılar başlayana dek. Tarihin de dahil olduğu bu nomotetik bilimler, ABD'nin dünya üzerinde kurduğu hegemonyacı iktidarın sona ermesinden itibaren onunla aynı kaderi paylaşacaklardı. Bir başka deyişle, hem sosyal bilimlerde hem de tarihte izlenen nomotetik çizgi, ABD'nin dünya sistemi üzerindeki hegemonyasının taleplerini ve ihtiyaçlarını yansıtmaktaydı" (K. Kim 1997: 459).

oturtacak bir destek almışken, artık sosyal bilimden talep ettiği şey, dünya sistemini egemen bir konumdan başarıyla yönetmesinde etkili olacak türden bilgileri sağlamasıdır.[22]

Gelgelelim, yirminci yüzyılın ortalarına dek, disiplin parçalanmalarının yayılma ve kurumsallaşma süreci ABD'de bile tartışmasız geçmemiştir. Aslına bakılırsa, tam anlamıyla açık ve net olarak tanımlanmış "disiplinlere ayrılmış" bir sosyal bilim ancak 1945'ten sonra, yani Amerikan projesi genişlemesini tamamlayıp hem Parsoncu sosyal bilim versiyonunun hem de modernizasyon kuramının yayılması üzerinden Avrupa ve Üçüncü Dünya ülkelerinde hüküm sürmeye başladıktan sonra kabul edilebilecekti.[23]

Araştırmacıların çoğu 1945'ten önceki dönemde disiplinci çerçeveye direnmişlerdir (Turner & Turner 1990: 121-3; ayrıca Ogburn & Goldenweisser 1927). ABD ve Avrupa'da yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde geliştirilen ansiklopedi projeleri ise, liberal paradigma ve onunla ilgili disiplin parçalanmalarının yayılmasına gösterilen tepkiye bir örnek oluşturur. 1930 ile 1935 yılları arasında ABD'de *Encyclopedia of the Social Sciences* - Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'nde en önemli yeri tutan disiplinler değil problemlerdi (Lentini 1998: 14).[24]

22. Birinci Dünya Savaşı'nda kazanılan askeri başarı, bir bakıma, pozitivizmin zafer kazanmasında da önemli bir rol oynadı: "Anglo-Amerikanlar için Almanya'ya karşı zafer kazanmak 'metafizik', 'devletçi', tarihsel ve bütüncü Alman sosyal bilimini yenmiş olmak anlamına da geliyordu. Zaten uzun zamandır kuşkulanıyorlardı ama savaş sayesinde 'eski' siyasal iktisat bünyesinde ve İngilizlerin yönetime dair yararcı teorilerinde sürekli örneklenen eski İngiliz ve Fransız ampirik felsefelerinin tamamen doğru olduğu ortaya çıkmıştı" (Manicas 1991: 51).

23. Modernizasyon kuramı ABD sosyal biliminin 1945 sonrasındaki jeopolitik bağlama ve Üçüncü Dünya Ülkelerinin kalkınma taleplerine karşı verdiği bir cevaptı. Bu analizler, modernizasyon ile Batılılaşma arasındaki Avrupamerkezli bağlantıya dayanan ilerleme, rasyonalite ve sanayileşme fikrine inanmayı temel alan bir kalkınma modeli oluşturmuştu. Bunun sonucu olarak disiplinlerarası bir okul ortaya çıktı, ne var ki getirilen katkılar burada da ekonomi, siyasal yapı ve toplum arasındaki liberal işbölümünü kabul ediyordu (bkz. Weiner 1966).

24. "Her ne kadar o dönemde yazılan ansiklopedilerin çoğunun ortak özelliği gibi görünse de, [*Encyclopedia of the Social Sciences*'taki] maddeler tarihsel perspektif dikkate alınarak ve sosyal fenomenlerin yapısının değişkenliğine dikkat çekilerek yazılmıştır. Sosyal bilimlerin temelde birbirine bağımlı olduğu öncülünden hareket eden ansiklopedi, konularını fazla ayrıntılı bir şekilde tarif et-

Sosyal bilimleri disiplinlere ayıran liberal modele karşı çıkıldığını gösteren diğer projelere Avrupa'da da rastlanabilir. 1925'te Henri Berr Fransa'da Centre International de Synthése'i - Uluslararası Sentez Merkezi'ni kurmuştu.[25] Berr ansiklopedicilikte, disiplinlerarası hiyerarşik düzenlerin yerine "kendiliğindenliğe" dayanan bir bilgi düzeninin desteklenmesini, değiştirilebilir ve "açık uçlu" ansiklopediler yazma doğrultusunda ilerlenmesini, "insanlar evrildikçe" değişen dengelerin de bu ansiklopedilere yansıtılmasını istiyordu (Gemelli 1999b: 24). Yine aynı yıllarda Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'ye sürülen ve *Isis* dergisinin kurucusu olan George Sarton, ansiklopedi sentezindeki asıl esin verici prensibin disiplinlerin sınıflandırılması değil, bilimle ilgili kavram ve meselelerin etrafında toplanmaları olduğunu öne sürüyor; üstelik toplanırken de kavramların analizini değil disiplinlerin çaprazlanmasını temel almaları gerektiğini söylüyordu (Gemelli 1999b: 26; bkz. Sarton 1924).

Bu tür projelerin metodolojik ve epistemolojik sonuçları "çapraz disiplinler" çerçevesinde kavramsal haritalar çıkartılmasına ve disiplinlerarasılık mantığının ters çevrilmesine işaret ediyordu. Disiplinlerarasılık mantığı, disiplin diyaloglarının etrafında toplandı-

memektedir; zira büyük ölçüde örgütsel alanlar olarak görülen farklı disiplinler arasındaki bu bağlantı planı, tüm dünya sosyal bilimcilerinin planlı işbirliğiyle ortaya çıkarılmıştır" (Lentini 1998: 261-2).

Bu ansiklopediyi, 1968'de yayımlanan ve sosyal bilimlerin disiplinlere ayrılmasının özellikle vurgulandığı, daha fazla bilimciliğin yer aldığı, tarih ve beşeri bileşenlerin bir kenara bırakıldığı, evrensellik iddiaları taşıyan, nicel yöntem ve tekniklerin altının çizildiği *International Encyclopedia of the Social Sciences* - Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi ile karşılaştırın. Ne var ki, bu ansiklopedide "disiplin" sözcüğü için bir giriş yapılmamıştır. Giulliana Gemelli'nin de değindiği gibi, "[*Encyclopedia of the Social Sciences*] sosyal bilimler yöntemi ile fizik-doğa bilimleri yöntemi arasındaki farka dayanırken, *International* işlevsel kanalı kullanmış, sosyal-tarihsel bilimlerle kıyaslandığında fizik-doğa bilimlerinin daha üstün olmasının kaynağı olarak kabul edilen nicelleştirme ve biçimselleştirme gereklerine temelde bağlı kalınmasını model almıştır" (1999a: 162). Ralph Ross da gözlemlerini şöyle aktarmıştır: "*International Encyclopedia*, fizik bilimini model alan bir (belki de değerden-bağımsız) sosyal bilimin günümüzde neleri başarmış olduğunu en iyi gösteren beyanattır" (1976: 942).

25. Berr'in bilgiyi sentezleme, birleştirme fikri "rahatsızlık veren tüm o kopuklukları giderme ve daha renkli yeni bileşkeler yaratma gibi hem farkına varılan, hem de tam olarak algılanamayan bir ihtiyacı karşılamaktadır" (Berr 1899: 412, aktaran Gemelli, 1999b: 24).

ğı meselelere odaklanmak olarak değil, belli tekniklerin bir disiplin alanından diğerine mekanik bir biçimde geçirilmesi olarak yorumlanıyordu. Ne var ki Gemelli'nin de belirttiği gibi, Berr ve Saton, "bilimlerarası"lık üzerine yazdıkları eserde iki kültür arasındaki bölünmeyi aşamamışlardı. Aslında, disiplinlerin hiyerarşik bir biçimde örgütlenmesi fikrini bilinçli olarak aşarak bu tür bir bilgi modeline yaklaşan kişi, 1932'de *Encyclopédie Française* projesine başlayıp bunu çok daha radikal bir çerçevede yürüten Lucien Febvre olmuştur.

On dokuzuncu yüzyılın ortaları ile 1945 arasında sosyal bilim disiplinlerinin ortaya çıkışından ne gibi sonuçlar çıkartılabilir? En başta, birkaç farklı araştırma alanının giderek farklılaşması ve kurumsallaşması yönünde genel bir eğilim vardı. Fakat sektörleşme (ve idiografik veya nomotetik anlamda evrenselleştirme) fikrinin egemen olması yönündeki bu eğilime de karşı çıkışlar oldu. Sosyal analizin "disiplinleştirilmesi" sürecinin bünyevi problemleri ve çeşitli direniş hareketlerinin yaygın olması şunu göstermektedir: Sosyal bilimin ve disiplinlerinin yapılanma tarihi, çizgisel bir tedrici ve homojen örgütlenme sürecinden ziyade, evrenselci-sektörelci düşüncenin epistemolojik ilkelerini egemen kılma eğilimi ile, bilgiye karşı takınılan evrenselci ve tikelci tutumun sonucu olan iki kültür ayrımı arasındaki karşıtlığı aşma eğilimi arasındaki mücadelenin tarihidir. Kaldı ki bu tarih, kapitalist dünya ekonomisinin dinamikleriyle, özellikle de devletlerarası rekabet bağlamında ulusal gelişme stratejileriyle yakından ilişkili olagelmiştir.

5 Psikoloji ve Psikanalizin Bulanık Rolleri

Mark Frezzo

Uygulayıcıların defalarca birleştirme girişiminde bulunmalarına karşın modern dünyamızda psikoloji hâlâ bölünmüş bir disiplin olarak bırakıldığı yerde durmaktadır. Tarihi boyunca "psikoloji iki yöne birden çekilmiştir; bu yönlerden biri daha küçük elemanlarına ayırıp çözümleme, diğeri ise daha büyük sistemlere katma"dır (Miller 1992: 40). E.G. Boring ([1929] 1950: 737-45) bunları *biyotropik* ve *sosyotropik* kutuplar olarak adlandırıyordu. "Biyotropik" yaklaşımı destekleyenler psikolojiyi yalnızca nörofizyolojiye indirgemek istiyordu. "Sosyotropik" yaklaşımı savunanlar ise psikolojiyi sosyolojiye indirgemek istiyordu. Psikoloji, sonunda kendisini felsefe fakültesinden çıkarmayı başarıp kurumsal bir nişe yerleşmiş olsa da, "ruh" (*"psyche"*) incelemelerine yönelik ortak bir çerçeve yaratmayı hiçbir zaman başaramamıştır.[1]

Biyotropik kutuplar ile sosyotropik kutuplar arasındaki gerilim aslında daha ciddi bir sorunu yansıtmaktadır: "beyin" ("doğal" varlık olarak kavramlaştırılır) ile "zihin" ("sosyal" varlık olarak kav-

1. Biyotropik yaklaşımlar ile sosyotropik yaklaşımlar arasındaki karşıtlığı aşabilmek için çaba gösteren Miller "anlık deneyimi" psikolojinin ana teması olarak koruma gereğinin altını çizer: "Açıklamalarımızın bir kısmı alıcıların nörofizyolojisine, beyne ve etkileyicilere bağlıdır, bir kısmı da uygar bir insanın içselleştirmiş olması beklenen sosyal geleneklere bağlıdır. Bilince dair bir açıklama biyoloji veya sosyoloji tarafından alınıp uygulanamazdı." Miller'ın eninde sonunda birinin bir şekilde "anlık deneyim" bilimi yaratacağına duyduğu "inanca" dayanarak konuştuğu anlaşılıyor (1992: 43-4, 42).

ramlaştırılır) arasındaki ilişkiyi bulma güçlüğü. Bu nedenle, psikolojinin iki kültürün birbirinden ayrılması bağlamında savaş alanı işlevi görmesi hiç de şaşırtıcı değil: Biyotropik psikologlar beynin fonksiyonlarını açıklamak için deneysel teknikler kullanırken, sosyotropik psikologlar zihnin özelliklerini açıklayabilmek için klinik tekniklere başvurmuşlardır. Kısacası, beyin-zihin problemiyle bir türlü başa çıkılamadığı için biyotropik yaklaşımlar ile sosyotropik yaklaşımlar (kıyaslanamaz olmasa bile) karşıtlık içinde kalmayı sürdürmüşlerdir. Pribram'a göre, "beyin, davranış ve deneyimin birbiriyle ilişkili olduğunu gösteren çok sayıda deneysel bulgu vardır. Araçsal davranışlardan ve deneyimlerin kaydedildiği raporlardan zihinsel yapılar hakkında çıkarım yapmak isteyenler psikofizik, psikofizyoloji ve nörofizyolojide beyin ile zihin arasındaki ilişkileri gösteren bol miktarda örnek olduğunu görebilirler" (1992: 710). Ne var ki psikologların çoğu bu tür çıkarımların bilimselliğini sorgulamaktadır (ve tek sebep de bunların öznel deneyimlere gönderme yapıyor olması değildir): "Radikal davranışçılar bu kadar kolay elde edilen çözümlerden sakınmakta... materyalist, fizik-

2. Pribram'a göre, "davranışçılığın gelişiyle özdeneyimlerimizin, algımızın, düşüncelerimizin ve duygularımızın mahremiyeti konusundaki görüşlerimiz değişmiş olmalıdır. Her ne kadar diğer insanların doğrudan ulaşabileceği şeyler değilse de özdeneyimler, sözel olarak aktarılabilir, mutabakatla onaylanabilir ve bu şekilde "nesnel"leştirilebilir. Ne var ki davranışçılık öznel terminolojinin tümünü rafa kaldırmış, dolayısıyla "psikoloji bilimiyle örtüşen ama psikoloji alanını kapsayamayan kendine has bir davranışçılık bilimi ortaya koymuştur" (1992: 710-1).

3. Amadeo Giorgi'nin de ifade ettiği gibi, "psikolojinin bir disiplin olarak konumuna ilişkin psikologlar tarafından belirtilen güçlüklerin çoğu üç başlık altında toplanabilir: (1) psikolojide birliğin olmayışı, (2) bilimsel yönelimler ile mesleki yönelimler arasındaki geri döndürülemez kopukluk, (3) psikolojinin bilimsel olma ısrarı ile, ya kişi olarak insandan alınanlara ya da somut fenomenlerin özelliklerine inanma kapasitesi arasındaki uyuşmazlık" (1992: 49).

4. Bu nedenle, Wilhelm Wundt'un Leipzig'deki (Amerikan Psikoloji Derneği'nin sistemli psikolojinin kurulduğu yer olarak gördüğü) laboratuvarının yüzüncü yıl kutlamaları, psikoloji disiplininin tanımı üzerine bir tartışma fırsatı yaratmıştır. Amerikan Psikoloji Derneği'nin önde gelen isimlerinden Sigmund Koch şöyle vurgulamaktadır bu olayı: "Wundt bu laboratuvarı 'kurmakla' anlamsal bir değişiklik yapmıştır... Bundan böyle 'psikoloji'nin anlamının özünde bilimsel ve deneysel sıfatlar egemen olacaktır" (Koch 1992: 8-9).

Wundt'un bu kurucu hamlenin öneminin farkında olmaması hayli ilginçtir. Koch'un ifade ettiği gibi, "Wundt'a 1876 yılında ders ve sunum araçlarını koya-

sel ve "bütünüyle bilimsel" olanı tercih etmektedir (Pribram 1992: 700).[2] Dolayısıyla beyin-zihin problemi, disiplin içindeki çıban başı konumunu sürdürmektedir.

Psikolojinin "Esas Problemi"

Psikoloji tarihçilerinin çoğunun bu disiplinin esas problemiyle epey uğraşmış olduğunu söylememiz yerinde olur.[3] Psikolojinin kurucuları sayılan Wilhelm Wundt (1832-1920), William James (1842-1910) ve Sigmund Freud'un (1856-1939) çabalarına karşın psikoloji hiçbir zaman birleşik bir disiplin olamamıştır.[4] Anlık deneyimler, bilinç, bilinçdışı süreçler ve davranışlar üzerinde sistemli incelemeler anlamına gelen psikolojik araştırma, disiplinin kapsamı konusunda sık sık anlaşmazlığa düşülmesi yüzünden felsefe, bilim ve tıp fakülteleri arasında bölüşülmüştür.[5] Sonuç olarak, E.G. Boring ve Sigmund Koch gibi saygın psikoloji tarihçileri, bir bilginin "psikoloji bilgisi" olarak sayılması için ne tür bir ölçüt kullanıl-

bilmesi için küçük bir oda tahsis edilmişti. 1879 kışında verdiği psikoloji dersleri sırasında Max Friedrich ve Stanley Hall [daha sonra ABD'de deneysel psikolojinin gelişimine ciddi katkılarda bulunacaktı] adlarındaki iki öğrencisi bu odayı araştırmaları için kullanmaya başladı: Max Friedrich araştırmacı, Hall ise gözlemci olarak çalışıyordu" (Koch 1992: 8-9). Bu oda ancak 1882 yılında tam teçhizatlı bir laboratuvar haline gelebilmişti.

5. Joseph Ben-David ve Randall Collins (1966), felsefe ile fizyoloji disiplinleri arasındaki çatışmanın, psikolojik araştırmaların ortaya çıkmasına zemin oluşturduğunu öne sürüyorlardı. Bu nedenle, sistematik psikolojinin yaratıcılarının (Wundt, James ve Freud) felsefe-fizyoloji rolünün melezlenmeleri olduğu da söylenebilir. On dokuzuncu yüzyıl sonunda Almanya'da bu rol-melezlenmesine katkıda bulunan üç unsur vardı: "(a) felsefeci ve fizyologların amatör olmaktan ziyade akademik rolü, (b) felsefenin fizyolojiye kıyasla daha iyi rekabet koşullarına sahip olması ve dolayısıyla insanların ve yöntemlerin felsefede daha kolay seferber edilmesi, (c) felsefenin akademideki konumunun fizyolojinin aşağısında kalması ve bu yüzden fizyologların bilimsel bir duruş kazanabilmek için ampirik yöntemleri felsefenin malzemelerine uygulaması gereği" (Ben-David Collins 1966: 465). Kuşkusuz ABD'deki durum daha farklıydı. Felsefe kurumları bu yeni psikolojiye pek karşı çıkmıyor, yeni üniversiteler (Clark, Johns Hopkins ve Chicago) deneysel psikolojiye ciddi destek veriyordu. Yine de James deneysel psikolojinin geleceği konusunda hâlâ şüpheliydi. Psikolojik araştırmaların gerekli olduğuna inanmakla birlikte, "felsefi kurgulara" yapılan muhalefetten dolayı üzüntü duyuyordu.

ması gerektiği gibi çetin bir soruyla başa çıkmak zorunda olduklarını fark etmişlerdir.[6]

Bu disiplinin ortaya çıkışını anlatan ve bu konuda otoriter bir metin olduğu kabul edilen E.G. Boring imzalı, *History of Experimental Psychology* - Deneysel Psikolojinin Tarihi'nin ([1929] 1950) birinci baskısı çok sayıda değişiklik gördükten sonra (zaten bu disiplinin kendisi de bu dönemde pek çok önemli değişikliğe maruz kalmıştır) ikinci baskıya verilmiştir. Boring ilk baskının önsözünde deneysel psikolojinin sınırlarını çizmeye çabalar: "Doğal olarak, başlıkta kullandığım 'deneysel psikoloji' tabiri Wundt'a ve elli altmış yıldır psikolog olan herkese ne ifade ediyorsa o anlamda kullanılmaktadır; yani, psikoloji laboratuvarlarında görüldüğü şekliyle, genelleştirilmiş normal, yetişkin insan zihninin psikolojisi" ([1929] 1950: x).[7] Kuşkusuz, "normal" yetişkinler üzerindeki (hayvanlar üzerindeki incelemelerden alınan verileri de kabul eden) laboratuvar araştırmalarını vurgulayan Boring'in ilk yaptığı deneysel psikoloji tanımı o dönemde varılan bir fikir birliğini de yansıtmaktaydı. Akademik psikolojideki önde gelen bilgi akımları da bu tanıma katkıda bulunmuştu: psikofizik (1860'lar-1880'ler), yapısalcılık (1870'ler-1920'ler), işlevselcilik (1870'ler-1920'ler) ve davranışçı-

6. E.B. Titchener'ın izinden giden Boring deneysel psikolog olan herkesin bu disiplinin tarihine gayet iyi vakıf olması gerektiğine inanıyordu (daha açık bir deyişle, anlamlı deneyler yapabilmek için tarih bilgisi şarttı): "Bu yüzyılın ilk yirmi yılında E.B. Titchener'ın Cornell'deki Psikoloji Laboratuvarı'nda doktora eğitimi alan her psikolog, bilimsel gerçeklerin kavranışında tarihsel bir yaklaşıma sahip olmanın bilimsel araştırma yapan kişiyi sırf deney yapan kişiden ayıran şey olduğunu bilirdi – ya da buna inanırdı" (Boring 1961: 3). Yine aynı şekilde psikoloji ve bilimde içerik ve yöntem açısından çoğulculuğu" savunan Sigmund Koch, "psikoloji biliminin belli bölümleri içinde ciddi, doğrudan ve yılmaz sorgulamaların nesnesi olan insanı ortaya çıkarmayı" tercih ediyordu (Koch 1959: 1-2).

7. Wundt'un en tanınmış öğrencisi olan E.B. Titchener deneysel psikolojiyi, "deneysel ve içe bakışsal usullerle analiz edilen [insan] bilinç deneyimlerine ait temel birimlerin incelenmesi," diye tanımlıyordu. "Zihinsel ölçümler, çocuk incelemeleri, anormal davranışlar psikolojisi ve hayvan psikolojisi gibi konuların Titchener'ın 'deneysel' tanımının dışında kalması" da hayli ilginçtir (Goodwin 1985: 384). Bu nedenle Titchener'ın sonunda hem (bilinçdışı süreçlere ve anormal davranışlar durumlarıyla ilgilenen) psikanalize hem de (hayvan psikolojisine duyduğu ilgiyle de tanınan) davranışçılığa soğuk bakması hiç şaşırtıcı değildir.

lık (1910'lar-1940'lar).[8] Gelgelelim, bilimsel keşif ortamının laboratuvar olduğu yönündeki yaygın inanç uyarınca hazırlanan, ayrıca yapısalcılığın da renk kattığı bu tanıma psikanaliz (1900'ler-1940'lar) akımının katkıları dahil edilmemişti. Boring, psikanalizin bilimselliğinin esasen sınırlı olduğunu düşünüyordu. Süperego, ego ve id gibi kavramların, bulgusal araçlar olarak potansiyel açıdan faydalı kavramlar olsalar da, uygulamada çok güçlük çıkaracağına inanıyordu. Kaldı ki bastırma, yoğunlaşma ve aktarım gibi psikanalizin kilit varsayımlarının deneysel doğrulama uygulamalarına cevap verebileceğine de ikna olmamıştı.

Boring 1950'de çıkan ikinci baskıda deneysel psikolojinin tanımını dinamik psikolojideki son gelişmeleri de içine alacak şekilde genişletmiş; dinamik psikolojiyi "bilinç ve davranışın betimlenmesi sırasında düş kırıklığı yaşayan psikologların 'insan doğası'na ... dair daha doyurucu bir psikoloji arayışına girdikleri akım" diye tasvir etmişti ([1929] 1950: 692). İlginç olan, Boring'in daha önce pek dikkate almadığı psikanalizi bu kez bir dinamik psikoloji türü olarak sınıflandırması ve William McDougall'ın amaçlılık psikolojisi, Edwin B. Holt'un bilişsel davranışçılığı ve Edward Chace Tolman'ın amaçlı davranışçılık kuramı ile kıyaslamasıydı.[9] Hatta bu kez Boring, Freud'u dinamik psikolojinin gündemini belirleyen kişi konumuna yükseltecek kadar ileri gitmişti. "Psikologların dinamik psikoloji kavramını [artık] görüp alabilecekleri bir noktaya yerleş-

8. İsimleri Titchener'ın 1899 tarihli "Yapısal ve İşlevsel Psikoloji" makalesinde geçen yapısalcı ve işlevselci akımlar o dönemde gündemde olan akımlardı. İşlevselcilik davranışçılığın yeşerdiği alandı (özellikle Chicago Üniversitesi'nde). Davranışçılık, hayvan psikolojisi ve karşılaştırmalı psikolojide etkin bir eğilim olarak bilinmesine karşın, bir bakıma, en açık nitelemelerini Watson'un 1910'lardaki programlı makalelerinde bulmuştu. Watson psikoloji araştırmalarının ön saflarında yer alana kadar, yapısalcılığın temel önermelerinin çürütülmesi ve işlevselciliğin davranışçılığa dahil edilmesi nedeniyle, yapısalcılık ile işlevselcilik arasındaki tartışma çoktan önemini kaybetmişti.

9. Koch'un da belirttiği gibi, Tolman, ara-değişken paradigması ile 1930'larda dinamik psikolojiye önemli katkılarda bulunmuştu. "Öznelcilerin 'zihinsel süreç' örneklerinin nesnel olarak nasıl tanımlanacağını gösteren mütevazı bir araç olarak" sunulan "ara-değişken, daha sonra Tolman ve diğerleri (özellikle Clark Hull) tarafından ayrıntılandırılmış, makul düzeyde açıklayıcı genellemeler ve tasarruf amacı taşıyan tüm psikoloji kuramlarında geçerli olması gereken değişkenlerin düzenini gösteren bir paradigma içine sokulmuştu" (1973: 698).

tiren Freud olmuştur. Psikologlar bunu yavaş yavaş, tereddüt ederek almışlar, yeni düzenlemelerin çoğunu reddetseler de belli başlı temel ilkeleri kabul etmişlerdir" ([1929] 1950: 707). Öyle görünüyor ki Boring'in psikanalizi kitabına dahil etmesi iki nedene dayanmaktadır. Birincisi, üniversite ve tıp kurumları içindeki marjinal konumuna karşın psikanaliz, akademisyen psikolog ve psikiyatristlerin uygulamalarını ciddi şekilde etkilemekteydi. Ayrıca, psikanaliz kavramlarının popüler kültürde de (edebiyat, film, müzik ve halk söylemlerinde) fazlasıyla yer alması Boring'in Freudculuğu çağın ruhu olarak algılamasına yol açmıştı. İkincisi, psikanaliz kavramlarının uygulamada kullanılması ve dolayısıyla psikanaliz anlayışının davranışçılık tarafından da özümsenmesi, psikolojinin birleşeceği vaadini barındırıyordu.

Boring psikanaliz akımının felsefe, fen ve tıp fakültelerindeki konumunun belirsiz olduğunu da gayet iyi biliyordu: "Adler, Jung ve sonunda Rank'in bile geri adım atmasıyla bu akım Freud'un kontrolünden çıkarak bir ara alan, ne akademisyen psikologların ne de tıpçıların kabul ettiği bir bilim, bir terapi aracı haline gelmiştir." ([1929] 1950: 707). Ne var ki Boring psikanaliz akımının, bir yandan deneysel psikolojiye sağlam bir argüman sağlamasıyla, bir yandan da resmileşmek üzere bekleyen bir sürü kavram (yatırım ve karşı yatırım gibi) oluşturmasıyla tüm disiplinin rotasını etkileyen bir akım olduğu sonucuna varmıştı. Dolayısıyla Boring'in kitabının ikinci baskısı psikanaliz konusunda daha dengeli bir görüş sergilemiş ve psikolojinin esasına yönelik problemin genel anlamda daha iyi kavranmakta olduğunu göstermiştir. Boring bir yandan da psikanalizin bilimselliğini sorgulamıştır:

> Psikanaliz de bir tarih oluşturmaya başladığında, psikanalizin deneysel psikoloji adına yapmış olacağı şeylerden söz etmenin başka bir mesele olduğu görülecektir. Bugüne kadar sahip olduğu kazanımların hakkını vermeden geçemeyiz ama psikanalizin bilim-öncesi bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Ne deneyi vardır ne de kontrol için teknik geliştirmiştir. Kontrol olmaksızın geliştirilen bir betimlemede, semantik özellikleri ampirik olgulardan ayırmak imkânsızdır ([1929] 1950: 793).

Öte yandan psikanaliz araştırmalarının potansiyelini övmekten de geri kalmamıştır: "Psikanalizde bol bol hipotez vardır ve bunlara yönelik terimlerin işlem tanımları da olduğuna göre, bu hipotez-

lerin çoğunun sonuçları varsayımsal-çıkarımsal yöntemle sınanabilir. Eskiden deneysel psikoloji ancak kendi metinlerinden güç alır, yananlamlar konusunda edecek söz bulamazdı. Oysa şimdi, Freud sayesinde yepyeni bir motivasyon kazanmıştır" ([1929) 1950: 713).

Dolayısıyla Boring bu disiplinin esasına yönelik problemi, davranışçılık (psikolojinin biyotropik kutbunun simgesi) ile psikanaliz (psikolojinin sosyotropik kutbunun simgesi) arasındaki gerilim açısından bakarak sunmuştur. Boring hem davranışçılığın ve psikanalizin ortak "köken"ine (bir başka deyişle, on dokuzuncu yüzyıl psikofiziğine)[10] hem de psikolojik araştırmalarda bu iki güçlü eğilimin çapraz döllenmesine ışık tutmuştur. Bu yüzden Boring'in anlatısında ya psikanaliz anlayışını davranış kuramına dahil eden ya da laboratuvar araştırmaları yoluyla psikanaliz önermelerini doğrulayan değişik girişimler vurgulanmıştır.

Ne var ki Boring'in analizinde çok önemli bir boşluk olduğundan da söz etmemiz gerekir: Psikoloji ile diğer akademi disiplinleri (özellikle sosyal bilimler) arasındaki ilişkiden pek söz edilmemiştir. Daha açık söylenecek olursa, Boring psikolojinin kendi içindeki çatışmaları vurguladığı için bilim-beşeri bilimler kutuplaşmasının üniversite sisteminde ne anlama geldiğine yer vermemişti. Neden davranışçıların çoğu, uygulamalarını fen fakültelerinin himayesi altında yapıyordu? Psikanalistlerin çoğu neden üniversite

10. *Elemente der Psychophysik*'de Gustave Fechner, "beden ile zihin arasındaki bağımlılık ilişkilerine veya işlevsel ilişkilere yönelik pozitif bir bilim" kurulması yönünde çaba göstermişti. Fechner, bilimsel psikolojinin öncülerinden biri olarak tanınmasına karşın, bilimsel tekniklerin psikoloji araştırmalarında nasıl kullanılacağı konusunda kuşkular taşıyordu. Bu nedenle Boring, onun ünlü kitabının çevirisine yazdığı editörün önsözünde şöyle diyordu: "[Fechner] gerçekliğin manevi 'gündüz görüşü'nü halihazırdaki maddi 'gece' görüşünün yerine koyabilseydi, deneysel psikolojinin bağımsız bir bilim olarak zamanın sıcak kucağına gömülmesine razı olabilirdi. Ama dünya onun yerine seçimi yapmış, Fechner'in sadece kendi felsefesine katkı olarak gördüğü psikofiziksel deneylerin üstüne atlamış ve onları deneysel psikoloji haline getirmişti" ([1860] 1966: xv, xi). Böylece Fechner istemeden "felsefe-karşıtı" akımın filizlenmesine katkıda bulunmuştu. Deneyselcilerin felsefe fakültelerine saldırmasına öncülük eden Hermann von Helmholtz (1812-1894) ve meslektaşları, "ortak fiziksel-kimyasal kuvvetlerin dışında hiçbir kuvvetin organizma içinde aktif olmadığını," öne sürüyorlardı (Fancher 1979: 95). Hemholtz'un asistanı olan Wilhelm Wundt sinir sistemi ve duyu organları üzerinde deneyler yapıyordu. Felsefe-karşıtı akımlardaki önceki katkılarına rağmen Wundt 1879'da Leipzig'de felsefe profesörü oldu.

sisteminin hudutları dışında çalışıyorlardı? Davranışçılığı ve psikanalizi uzlaştırma çabaları neden başarısızlıkla sonuçlanıyordu? Viyana Grubu'nun hâkimiyetiyle kendini gösteren pozitivizmin yükselişinin psikoloji araştırmalarındaki gerilimin tırmanmasında ne kadar etkisi vardı?

Felsefeciler, tarihçiler ve bilim sosyologlarının psikoloji disiplininin belirsiz konumu üzerine düşünmeye başlamaları ancak, C. P. Snow'un *İki Kültür* (1959) ve Thomas Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (1962) adlı kitaplarının yayımlanmasından sonra gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, psikolojinin esasına yönelik problemin kökleri on dokuzuncu yüzyıl Alman üniversite sistemine dek uzandığı içindir ki bunları ancak *Naturwissenschaften* ile *Geisteswissenschaften** arasındaki o uzun süreli gerilimin ışığı altında açıklayabiliriz.

Mitchell Ash tarafından belirtildiği gibi, "bir Alman kavramı olan *Wissenschaft*'ın, dolayısıyla da Alman akademisindeki öğretim ve araştırmaların orijinal örneklerini doğa bilimleri yöntemleri değil, felsefe ve klasik filoloji yöntemleri oluşturuyordu. Bu nedenle gerçekte psikoloji dışındaki alanlarda da rol oynayan *Naturwissenschaften* ve *Geisteswissenschaften* içinde "bilimselliğe" yönelik farklı kavramlar barınıyordu. Psikolojinin bir *Geisteswissenschaft* olarak kurumsallaşması gerektiğine inanan Dilthey, "'zihin dünyasına ait unsurları' mekanik bir tarzda, 'tıpkı fizik ve kimyanın fiziksel dünyayı açıkladığı gibi, bileşenleri, kuvvetleri ve yasalarıyla ilgili hipotezler kullanarak açıklayan' ve 'egemen' diye nitelendirdiği psikolojiye 'sert' eleştiriler yöneltiyordu" (Ash 1980: 270). Ayrıca Dilthey yavaş yavaş somutlaşmakta olan bu bilimciliğe bir alternatif de geliştirmişti: "[Psikoloji] kendimize yönelik gözlem ve bilinci, diğer insanları nasıl anladığımızı, karşılaştırmalı usulleri, deneyleri ve benzer olgu incelemelerini bir araya getirir. Zihin dünyasına pek çok kapıdan girmeye çalışır" (Ash 1980: 270). Kuşkusuz, Dilthey'in "açıklama" (*Naturwissenschaft*'ın amacı) ile "anlama" (*Geisteswissenschaft*'ın amacı) arasında yaptığı ayrım, psikolojinin esasına yönelik problemin çok iyi anlaşıldığını göstermekteydi: "Doğayı açıklarız ama zihin dünyasını anlarız" (aktaran

* *Alm.* Doğa bilimleri ve beşeri bilimler. (ç.n.)

Ash 1980: 270). Ne var ki Dilthey psikolojinin bir doğa bilimi olmadığını söylerken azınlığı temsil ediyordu.

C. P. Snow'un 1959'da verdiği konferansın yarattığı etkinin ardından yazan Koch, akademideki psikologların çoğunun fen bilimleri ile beşeri bilimler arasındaki "birbirlerini anlayamama engeli"ni görememelerinden yakınıyordu: "En azından çok yakın zamanlara dek, insan bilimlerini bilimsel bir şekilde yapanlarla, insanın özünü insancıl bir şekilde araştıranlar arasında giderek büyüyen bir yabancılaşma görülmektedir" (1961: 630).[11] Nitekim, Koch akademideki psikolojinin er ya da geç iki kültür tartışmasına gireceğinden emin olduğunu söylüyordu: "Psikoloji kendi tanımında verilen amaçlara uygun bir alan olmak istiyorsa, problemleri beşeri bilimlerin problemlerine en yakın duran bilim olmalıdır; hatta bu bilimlerin ve geleneksel anlamıyla da anlaşıldığı üzere, beşeri bilimlerin problemlerinin kesiştiği alan olmak zorundadır" (1961: 629).

Psikolojinin bilim-beşeri bilimler kutuplaşmasıyla neden yüzleşemediğini açıklamak psikoloji tarihçisi ve bilim felsefecisi sıfatıyla çifte beceriye sahip olan Koch'a kalıyordu. Psikoloji bağımsız bir alan olarak ortaya çıktığından beri kendi tarihi içinde kurageldiği ana konusunu cesaretle ve kendi geleceğini kendisi belirleyen bir şekilde ele almaktan ziyade, bilim olmakla ilgilenmişti. Psikolojinin tarihi, yerleşik bilimlerin, özellikle fiziğin yöntem, biçim ve simgelerine öykünme örnekleriyle doludur (Koch 1961: 629-30). Özerk kurumsal yapılar (akademik bölümler, laboratuvarlar ve araştırma merkezleri) kurma yönündeki aşırı gayretleri yüzünden, bilimselliğini abartılı bir tarzda ortaya koyar olmuştu psikoloji.[12]

11. Koch Snow'un çözümlemesindeki hataları düzeltmek istemişti: "[Snow] psikoloji ve sosyal bilimleri bu tablonun dışında bırakarak, bence, ciddi bir çarpıklığa yol açıyor. Zira psikolojinin en benzersiz özelliklerinden biri de iki kültürün birbiriyle diyaloğa girme zorunluluğu duyduğu alan olma özelliğidir" (1961: 636 vd.).

12. Tümüyle bilimsel psikoloji yönündeki yaygın istek bu disiplinin büyümesini tetiklemiştir (özellikle 1880-1920 döneminde). Almanya'da bilimsel psikoloji (psikanaliz ve psikiyatriden ayrı olarak) konusunda dizi yayınların sayısı 1880 yılında sadece bir iken, 1920'de yirmi altıya çıkmış, bilimsel psikolojiye odaklı kurum ve laboratuvarlar ise 1880 yılında yine bir adetken, 1920'de on dokuz olmuştur (Kusch 1995: 1213-25). Dahası, yine yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde (davranışçı devrim dönemi) ABD "psikoloji dalındaki işgücü açısından,

Şöyle netleştirelim: Her ne kadar sosyal bilimciler, özellikle sosyologlar, siyaset bilimcileri ve iktisatçılar psikolojik araştırmalardan büyük ölçüde faydalanmış olsalar da, deneyselciler psikolojinin yalnızca sosyal bilimlere ait bir yapı olarak görülmesine razı değillerdi.[13] Psikolojinin felsefeden bağımsızlığını bir yasa halinde düzenlemek istemekle kalmıyor, bu disiplinin bir doğa bilimi olarak kurumsallaşmasını da istiyorlardı. Çoğu da bunun zihin, deneyim, hatta bilinç gibi felsefe terimlerini kendi sözlüklerinden çıkartarak ve bilimsel yöntemleri psikolojinin ana temalarına uygulayarak gerçekleştirilebileceğine inanıyordu. Davranışçılığın[14] bu eğilimin güçlendiği bir noktayı temsil ettiğini söylemeye gerek yoktur herhalde:

> Davranışçılara göre psikoloji, doğa bilimlerinin tümüyle nesnel ve deneysel bir dalıdır. Kuramsal hedefi davranışın öngörülmesi ve denetlenmesidir. İçe bakış biçimleri, yöntemlerinin asla önemli bir parçasını oluşturmamıştır. Verilerinin bilimsel değeri de bilinç açısından kolayca yorumlanıp yorumlanmadığına göre değerlendirilmez. Hayvansal tepkilere yönelik bütünlüklü sistematik yapılar çıkarmayı hedefleyen davranışçılar, insan ile hayvan arasında kesin bir çizgi olmadığını kabul ederler. Tüm gelişmişliği ve karmaşıklığıyla insan davranışı, davranışçıların sistemli araştırma yöntemlerinde, bütünün bir parçasından ibarettir (John Broadus, aktaran O'Donnell, 1985: 13).

psikoloji laboratuvarları ve araştırma dergilerinin sayısı açısından, psikoloji bölümleri açmış olan üniversite ve kurum sayısı açısından, hem resmi-eğitimli hem de sıradan insanların dahil olduğu kamuoyu ilgisi açısından tüm dünya ülkelerinin önüne geçmeyi başarmıştı" (Koch 1992: 22).

13. Yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı'na dek işlevsel (ve nihayetinde davranışçı) psikolojinin kürsüsü niteliğindeki Chicago Üniversitesi, psikolojiyi sosyal bilimlerin altyapısı olarak kurma yönündeki girişimlerin de merkezi olmuştu. Felsefede pragmatizmi, psikolojide işlevselciliği benimseyen Chicago okulunun etkisi iktisatta, siyaset biliminde ve özellikle sosyolojide hissediliyordu. Dolayısıyla John Mills'in de yazdığı gibi, Chicago sosyologları "geliştirici, sürekli ilerlemeci rolü ve bu mirasın davranışçı pozitivizmle birleşmesinin" bir ifadesiydi. Watson'un kavrayışına uygun olarak Viyana Grubu'nun birleşmiş bilim projesinin devamı niteliğindeki pozitivist yeni davranışçılar zinciri ise, "araştırma ve öğretime yönelik, üzerinde fikir birliğine varılmış asgari standartlar getiriyor," dolayısıyla "nesnel, tarafsız araştırma amacı taşıyan ve bulgularını halkla paylaşan araştırmacıların imaj tazeleyişlerini" yansıtıyordu (J. Mills 1998: 28, 26).

Bu nedenle, psikolojinin "pozitifleştirilmesi" sürecinde ortaya çıkan bu davranışçı devrim hem daha nesnel deneysel teknikler uğruna içe bakışın terk edilmesi, hem de davranışın tercih edilmesi yüzünden, diğer "gözlemlenemeyen kendiliklerin" reddedilmesi anlamına geliyordu. Watson ve diğer davranışçıların daha da güçlenen etkisiyle bilimsel psikoloji metafizik kurguların tümünü silkip atıyor, böylece Hemholtz'un "ruhsuz psikoloji" vizyonu gerçekleşiyordu.

Psikanaliz ve Deneysel Psikoloji: Başarısızlığa Uğrayan Yakınlaşma Girişimleri

Freud'un 1914'te yazdığı psikanaliz akımının tarihi ve Jones'un yazdığı Freud biyografisi (1953-57) psikolojik araştırmalarda öne çıkan eğilimler arasındaki ilişkilere ışık tutar. Her iki eserde de psikanaliz akımının ortaya çıkışına, Clark Üniversitesi'ndeki meşhur konferansa ve Alfred Adler ile Carl Jung arasındaki uyuşmazlığa tanık olunan 1908-13 dönemi üzerinde özellikle durulmuştur. Psikanaliz fikirlerinin bu denli hızla yayılıp gelişmesinden yüreklenen Freud, psikanaliz ile bilimsel psikoloji arasında hâlâ bir diyalog kurulabileceğine inanıyordu.[15] Ne var ki 1913 yılında, gerek Jung'un Uluslararası Psikanaliz Derneği'nden ayrılması, gerekse John Broadus Watson' ın Columbia Üniversitesi'ndeki meşhur konferanslarından sonra Freud psikolojinin birleşik bir disiplin olabileceği konusundaki ümitlerini yitirmişti.

14. Mackenzie davranışçılığın iki önemli özelliğini öne çıkarır: "Birincisi, gözlemlenemeyen kendiliklerin ve süreçlerin, özellikle zihnin ve bilincin –ama daha pek çoklarının da– dikkate alınmayışı... İkincisi ise bilimsel ifadeleri, kavramları ve kuramları değerlendirmek için sarih karar prosedürlerine bağlı olunması" (1977: 54).

15. Freud "bilimsel eğitimini Viyana Üniversitesi'ndeki fizyoloji profesörlerinden Ernst Brucke'un enstitüsünde almış," ve orada, "Wundt'un laboratuvarına giren fizyoloji öğrencilerinin mutlaka yanından geçtiği iki devasa sütun olan Hemholtz'un ve –o kadar doğrudan olmasa da– Fechner'in fikirlerini dinlemişti" (Rosenzweig 1992a: 136-7). Freud'un Brucke laboratuvarında geçirdiği zamanın psikanalizin bilimselliği konusundaki (ilk başlardaki) inancına katkıda bulunduğuna pek kuşku yoktur.

Zürih'teki Burghölzli Psikiyatri Hastanesi'nde "Freud Grubu" nun ortaya çıkışına tanık olan 1908 yılı ise psikanaliz akımında çok önemli bir yeniliği simgeliyordu. "Psikanalizin kendiliğinden ilgi toplamaya, dost kazanmaya başladığı anlaşılıyordu; hatta onu kabul etmeye hazır olanlar arasında bilim alanlarında çalışanlar bile vardı" (Freud 1957: 14: 26). Bilimsel alanlarda çalışmakta olup bu yeni yeşeren psikanaliz disipliniyle ilgilenenler arasında en önemlileri Eugen Bleuler, Max Eitingon ve Jung'tu. Psikanaliz akımının tarihi üzerinde çalışan Freud bu isimlerden, psikanaliz tekniklerini tıp uygulamalarına sokarak ruh hastalıklarının teşhis ve tedavisinde çok önemli gelişmeler kaydedilmesini sağlayan isimler olarak söz edecekti:

> [Zürih okulu] rüyalarda ve nevrozlarda geçerli olduğu psikanaliz tarafından kabul edilen bazı süreçleri kullanarak, tümüyle psikiyatrik pek çok vakanın aydınlatılabileceğini gösterdi (Freud mekanizmaları); Jung ise [1907] analitik yorum yöntemini demans prekos (şizofreni) gibi son derece farklı ve çapraşık olgularda başarıyla kullanmış, hastanın yaşam tarihinde ve ilgi alanlarında bu olguların kaynaklarını gün ışığına çıkarmıştır (Freud 1957: 14: 28).

Freud, Zürih okulunun psikanaliz (Freud ve Viyana'daki yandaşları tarafından temsil ediliyordu) ile deneysel psikoloji (Wundt ve Leipzig'deki yandaşları tarafından temsil ediliyordu) arasında köprü kurma girişimlerini de göklere çıkarmıştır: "Bu sayede psikanaliz gözlemleri deneysel olarak da hızla doğrulanabilmiş, analistin eskiden ancak sözle anlatabildiği bağlantılar artık doğrudan doğruya gösterilmeye başlanmıştır" (Freud 1957: 14: 28). Bütün bunlardan, Freud'un nihayet birleşmiş psikolojinin kuruluşunda yer almayı ümit ettiği anlaşılmaktadır. Tıp fakültesinin içinde yerini sağlama almış ve dolayısıyla felsefe ve fen fakültelerinden özerk hale gelmiş olan psikiyatri, psikanaliz ve deneysel psikolojiyi birleştirme olasılığı en yüksek zemin gibi görünüyordu.

Yine Zürih okulunun himayesinde Jung, uluslararası bir kuruluşun temellerini atmak amacıyla özellikle İsviçre, Avusturya ve Almanya'dan psikanaliz yöntemleri uygulayan ya da bu yolda yürüyen insanları toplantıya çağırdı. Böylece 26 Nisan 1908'de Salzburg'da düzenlenen Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin Birinci Kongresi, hem bu iki psikanaliz eğiliminin birleşmesi hem de "Freud'un

eserinin ilk kez halka tanıtılması" için bir fırsat oldu (Jones 1955: 40). Kongrenin ardından Bleuler, Freud ve Jung psikanaliz düşüncesini tıp doktorlarına (özellikle psikiyatrist ve nörologlara), üniversite profesörlerine (özellikle deneysel psikolog ve fizyologlara) ve Almanca konuşulan ülkelerdeki eğitimli okurlara daha kolay ulaştırabilmek amacıyla *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*'i yayımlamaya başladılar. Dahası, Freud ve Jung henüz bihaber olsalar da, psikanaliz akımı ABD'deki zihin bilimcilerin de merakını uyandırmaya başlamıştı.

1909'da Freud ve Jung'un Clark Üniversitesi'nde verdiği konferanslarla psikanaliz akımı tarihsel bir dönüm noktasına gelmişti: Psikanaliz ile Amerikan deneyselciliği arasında diyalog başlamıştı. Saul Rosenzweig'ın da belirttiği gibi G. Stanley Hall'un[16] umutları Freud ve Jung'un gelişinin bu iki eğilimin uzlaşmasına katkıda bulunacağı, dolayısıyla "insan davranışını bütünlüğü içinde" inceleme fırsatı yaratacağı yönündeydi (Rosenzweig 1992a: 155).[17] Hall psikanaliz kuramlarının, örneğin bastırma kuramının, deneysel prosedürlere uygun olarak doğrulanabileceğine inanıyordu.[18] Ayrıca psikanalizin "içe bakışın bittiği yerden" başlayıp "oradaki bulguları veri ya da ayrım noktası olarak kullandığı ve Wundt-sonrası [ruhsal yapılara] mutlak gözüyle bakılmadığı" görüşündeydi (G. Hall 1923: 412). Dolayısıyla Freud psikanalizin Amerikan akademisine resmen girdiği koşullardan söz ederken, Hall'un Viyana ve Zürih okullarının fikirlerine ne kadar açık olduğunu vurguluyordu:

16. Leipzig'de Wundt'un yönetimi altında çalışan ilk Amerikalı, Harvard Üniversitesi'nde (William James'in danışmanlığı altında) psikoloji doktorası alan ilk kişi, Clark Üniversitesi'nin ilk rektörü ve Amerikan Psikoloji Derneği'nin (1892) kurucusu olan G. Stanley Hall Amerikan psikolojisinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur.

17. Psikoloji araştırmalarındaki değişik eğilimleri bir araya getirmek isteyen G. Stanley Hall, "Viyana'dan Sigmund Freud'u, Breslau'dan W. Stern'i, Zürih'ten C. G. Jung'u, Cornell'den E. B. Titchener'ı, Columbia'dan F. Boas'ı, Johns Hopkins Üniversitesi'nden Adolph Meyer'i (son iki isim daha önce Clark'taydı), Hopkins'ten H. S. Jennings'i, Prag'dan H. Ferenczi'yi, Toronto'dan Ernest Jones'u ve William James'i getirerek konuşma yapmalarını sağlamıştı" (G. Hall 1923: 332-3).

18. Rosenzweig'ın da değindiği gibi, Hall, psikanalizin bulgularının deneyle doğrulanacağına inanan tek kişi değildi: "Clark konferansının ardından gelen ilk on ya da yirmi yıl içinde psikanaliz kuramının deneysel olarak doğrulanması yönünde gösterilen çok yoğun çabalara tanık olunmuştur" (Rosenzweig 1992b: 158).

1909 yılında Stanley Hall, Jung ve beni ABD'ye, rektörlüğünü yaptığı Clark Üniversitesi'ne (Worcester, Massachussetts) davet etti. Birimin kuruluş kutlamaları sırasında bir hafta boyunca (Almanca) konferans vermemizi rica etti. Hall bir psikolog ve eğitimci olarak hak ettiği saygınlığa sahip biriydi. Psikanalizi ders programına yıllar önce almıştı; onda adeta "kral tayin etme kudreti" olan insanlara has bir yan vardı, istediğinde insanlara yetkiler verebiliyor, istediğinde azledebiliyordu (Freud 1959: 20: 51).

Clark konferansında zihin bilimcilerle olumlu görüşmeler yapan Freud, psikanaliz ile deneysel psikoloji arasında uzlaşma sağlama konusunda iyimserdi. Nitekim Harvard Üniversitesi'nde nöropatoloji profesörü olan James J. Putnam ile yaptığı görüşme onu gerçekten yüreklendirmişti. Freud'a göre Putnam, "yaşına rağmen psikanalizi büyük bir hevesle destekleyen, analizin kültürel değerini ve amaçlarının saflığını savunmak için dünyaca saygın kişiliğinin tüm ağırlığını ortaya koyan" biriydi (Freud 1959: 20: 51).[19] Ne var ki 21-22 Eylül 1911'de Weimar'da düzenlenen Uluslararası Psikanaliz Derneği Üçüncü Kongresi Adler'in kopuşuna tanık olacaktı. Freud, Adler'in "kendini psikanaliz ve psikolojinin birleşmesine, içgüdüsel mekanizmaların biyolojik temellerini keşfetmeye adamasını," beklerken, Adler "bireysel psikoloji" üzerinde duruyor, gerçek psikanalizin sınırlarından uzaklaşıyordu (Freud 1959, 20: 61). Bu noktadan itibaren Freud hem cinselliğin önemini inkâr eden hem de "bastırılmış bilinçdışına değil, bilincin sosyolojik yönlerine [odaklanan]" Adler'e içerlemeye başlayacaktı (Jones 1955: 134).

7 Eylül 1913'te Münih'te düzenlenen Uluslararası Psikanaliz Derneği Dördüncü Kongresi'nde ise bu kez de Jung geri adım atıyordu. Kongrenin başlamasına aylar kala Jung cinselliğin önemini küçümsemeye, örneğin ensest arzuların ciddiye alınmaması gerektiğini öne sürmeye başlamıştı. Buna karşılık Freud, "ensest karmaşasının yapay bir şey olduğunu düşünen Jung'un, ensestin farklı yapıda dürtülerin üzerini örtmek için dahili olarak 'düzenlendiğini' söyleyen Adler ile benzerlikler taşıdığını," belirtmişti (Jones 1955: 147).

19. 1911 yılındaki açılış töreniyle Amerikan Psikanaliz Derneği'nin başkanı seçilen Putnam, Boston Psikopatoloji Okulu ve Morton Price ile girdiği bir dizi tartışmada psikanalizi savunmuştu (Rosenzweig 1992a: 158).

Adler ve Jung'un kopuşu Freud'un, kısmen de kişisel nedenlerle, Viyana ve Zürih'teki entelektüel kurumlara karşı güvenini yitirmesine yol açtı. Jones tarafından ifade edildiği gibi, üç psikanaliz okulu olduğu fikrine karşılık olarak Freud, "psikanalizin ne olduğunu ve hangi kuram ve yöntemlerin onu psikolojinin diğer dallarından ayırdığını bilmeye hakkı olduğunu," söylüyordu (Jones 1955: 151). Bu noktadan itibaren Freud bariz bir biçimde bilimselliğin dışına çıkan bir tarzla psikanalizin rotasını yöneten biri oluvermişti.

Öyleyse, psikanaliz önermelerinde yanılma payı konusunda ve bir bakıma psikanalizin de bilimselliği konusunda Freud'un tavrının meslek hayatı süresince değişikliğe uğradığına kuşku yoktur. 1912'de Freud, Karl Schötter'in düş kuramına getirdiği "deneysel doğrulama" karşısında coşkusunu ifade ederken, 1934'te Rosenzweig'ın bastırma kuramını "geçerli" kılmasının faydasını sorgular olmuştu: "Böyle bir doğrulamaya fazla değer veremem, çünkü bu önermelerin dayandığı güvenilir gözlemlerin çokluğu onu deneysel doğrulamadan bağımsız kılmaktadır" (Rosenzweig 1992b: 171-3). Nitekim daha sonra, olgun dönemindeki Freud, psikanaliz önermelerinin deneysel koşullarda kanıtlanmaya uygun olmadığına inanacaktı.

Bu durum şöyle ifade ediliyordu:

> Psikanaliz ile psikolojinin geri kalan kısmı arasındaki ilişki en baştan beri fırtınalı bir ilişki olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın son yarısında hüküm süren yapısal bilinç psikolojisi bilinçdışına veya düşünce süreçlerindeki güdülenme kuramına göre hazırlanmamıştı. Freud düş kuramının bilişsel dinamiklerine cinsel gelişme konusunu eklediği zaman, artık bu iki psikoloji türü arasında bir köprü kurulamaz gibi görünüyordu (Sears 1992: 208).

Yapısalcılığın psikanalizin taleplerine cevap verememesi de psikanalizin çaptan düşmesine katkıda bulunuyordu. Sears'e göre, ancak davranış-yönelimli psikolojinin ortaya çıkışı sayesinde psikanaliz, bölünmenin karşı ucunda kendine bir muhatap bulabilmişti: "Elbette asıl işi yapan psikanalizden ziyade davranışçılıktır. Akademik psikoloji zaten daha işlevsel bir yapı kazanmıştı, davranış kuramının doğuşu ise psikanalize yeni bir potansiyel ortak kazandırmıştı" (1992: 208). Başta Yale'den Clark Hull olmak üzere

pek çok kişinin psikanaliz aracılığıyla yapılan gözlemlerin ve kuramsal yapıların, "nesnel yöntem" adı verilen yöntemlerle doğrulanması yönünde çaba göstermesine rağmen, psikanaliz kavramlarını işler hale getirme girişimlerinin çoğu başarısızlıkla sonuçlanmıştı (psikanalizin "zihinselci", davranışçılığın ise "fizikselci" olması bunun nedenlerinden yalnızca biriydi). Sonunda Sears kaçırılan fırsatın ardından üzüntüsünü dile getirir: "Acaba Freud'un Jung, Adler, Rank ve Ferenczi'nin çıkışlarına biraz daha yumuşak bakması halinde ne olurdu? Watson ve Lashley bilinç ve bilinçdışı gibi mecburi odak noktalarına bu kadar karşı çıkmayıp psikanalizin somut değişkenlerine biraz daha açık olsa ne olurdu?" (1992: 219).

Ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren psikoloji disiplini bir tarafta "beyne" yönelik deneysel çalışmalara odaklanan biyotropik kutup (davranış ve tepkiyi inceleme alanı) diğer tarafta "zihne" yönelik klinik analizlere yoğunlaşan sosyotropik (istem, irade ve arzu gibi alanlar) kutup arasında kalmıştır. Bununla birlikte her iki tavırda da ortak olan bir nokta vardır: psikolojiyi özerk ve sistemli bir disiplin haline getirme arzusu. Ayrıca, bu iki eğilim arasındaki açıklığı kapatacak bir köprünün kurulması yönünde ortak bir istek de görülmektedir. Psikoloji araştırmalarının bu iki kutbu neden kıyas kabul etmez kalmıştır? Aslında psikoloji iki kültürün birbiriyle çatışan itkilerinin oyun alanı haline gelmiştir: Bir tarafta yapısalcılar, işlevselciler ve nihayet davranışçılar beynin işleyişini açıklama çabası içinde doğa bilimlerinin yöntemlerini alırken, diğer tarafta psikanalist ve hümanist psikologlar zihnin işleyişini açığa kavuşturmak için deneysel olmayan yöntemler kullanmaya zorlanmıştır. Neticede, bu iki bilgi akımı, yani davranışçılık ile psikanaliz arasındaki çatışma, psikolojik araştırmaların merkezindeki kutuplaşmanın gözler önüne serildiği yer olmuştur. Yirminci yüzyılın başlarından hemen sonra ise davranışçılık biyotropik veya deneysel eğilimin simgesi, psikanaliz de sosyotropik veya klinik yönelimin temsilcisi olmuştur.

6 Şarkiyatçılık ve Alan Araştırmaları: Sinoloji Olgusu

Ho-fung Hung

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında Batılı olmayan toplumlar hakkındaki başlıca bilgi kaynağı olan Şarkiyatçı araştırmacılık, evrensel kuramlar yaratmak üzere Batı toplumlarını inceleyen ve içlerinde daima Batılı olmayanla örtük bir karşılaştırmayı barındıran sosyal bilim girişimlerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Gelgelelim Şarkiyatçılığa (ve alan araştırmalarına) ilişkin son dönemdeki eleştirilerde, bu araştırmaların sömürge iktidarlarına çanak tuttuğu ve Batılı medeniyetler ile Batılı olmayan medeniyetler arasındaki farkı kemikleştirdiği ve Batı uygarlığının Doğu uygarlığı karşısında doğal bir üstünlüğe sahip olduğuna işaret etmeye çalıştığı öne sürülmektedir. Şarkiyatçılık, son iki yüzyıldır hiç değişmeyen iki temel öncüle göre düzenlenmiş bir söylem olarak betimlenir. Birincisi, Batı uygarlığı dışında kalan her uygarlığın, onu tüm diğer medeniyetlerden ayıran temel özelliklere sahip birleşik bir bütün olduğudur. İkincisi ise Batılı olmayan halkların kendi kültürlerini bilimsel olarak incelemeyi beceremediğidir. Dolayısıyla Şark incelemeleri Batılı araştırmacılar için hem bir sorumluluk hem de bir ayrıcalıktır (Abdel-Malek 1963; Said 1978; B. Turner 1978).

Bu eleştirilerde doğruluk payı vardır, fakat Doğu'nun Batılı temsillerindeki dolambaç ve dönemeçleri, ayrıca Şark incelemeleri ile diğer akademik disiplinler arasındaki karmaşık ilişkileri yeterince dikkate almamaktadır. Hem modern dünya sisteminin hem de onun bilgi yapılarının sahip olduğu dinamiklerin bir işlevi olan za-

man ve mekân değişimleriyle birlikte Şarkiyatçı söylemler de değişiklik göstermiştir. Şarkiyatçılığın rotasını iki kültür arasında süregelen gerilimler şekillendirmektedir.

Şarkiyatçılığın 1800 ile 1960 yılları arasındaki oluşum ve dönüşümünü çözümlerken, bunların örneklenmesinde Batılı Sinoloji'den faydalanacağız. Çin'i Hindistan ve Ortadoğu'dan ayıran özellikler Çin'in Avrupa'nın en uzağında yer alması ve asla tam anlamıyla sömürgeleştirilmemiş olmasıdır. Bundan dolayı Sinoloji, Batı'nın Doğu algısındaki değişimlere bir ölçüde daha fazla duyarlılık gösteren bir Şarkiyatçılık dalıdır.[1]

Avrupalıların Çin merakı Cizvitlerin Çinlilerin dinini değiştirmek üzere Çin'e gittikleri on altıncı yüzyıla kadar uzanır. "İntibak politikası" denilen bir çizgi izleyen Cizvitlerin stratejisi Çin'deki devlet seçkinleriyle ittifak kurmak ve Roma Katolik Kilisesi'nin öğretileri ile yerli halkın dinsel düşüncelerini birleştirmekti. Konfüçyüsçülüğün Çin'in "devlet dini" olduğunu gören Cizvitler, Konfüçyüsçü metinler üzerinde derin incelemeler yaparak tek Tanrı fikrinin Konfüçyüs öğretilerinde de yer aldığını iddia ettiler. Cizvit yorumları Çin kültürünün tek gerçek yorumu sayılıp her şeyin üstünde tutularak Çin'deki diğer dinsel motifler göz ardı edildi ve Konfüçyüs doktrini Avrupalılara Cizvitlerin çevirileri yoluyla tanıtıldı (Dirlik 1996; Rule 1986; Jensen 1997).

Avrupalıların Çin'e düşkünlüğü, Aydınlanma düşünürleri arasında seküler Sinoseverlik biçiminde on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda doruğa ulaşmıştır. Avrupa'daki kimlik kriziyle beslenen Sinoseverlik, Roma Katolik Kilisesi'nin hegemonyasının çöküşüyle başlamıştı. Avrupa aydınlarının çoğu Çin'i, merkezinde (Avrupa'daki karışıklığın tersine) din adamlarının rol oynamadığı büyük bir

1. Bkz. Barlow (1997: 400) ve Spence (1992, 1998). Modern zamanlarda Ortadoğu'nun Hindistan'ın sömürgeleştirildiği kadar sömürgeleştirilmediği bir gerçektir. Ne var ki, hem tarihsel hem de coğrafi nedenlerle Arap dünyası ile Batı yüzyıllar boyunca sürekli temas halinde olmuş, çeşitli çatışmalar yaşamışlardır. Diğer eleştirmenlerin yanı sıra Edward Said'in de Ortadoğu örneğinden çıkıp genellemeler yaparak, Şarkiyatçılığın Doğu'yu sürekli kötülemekte olduğuna dikkat çekmesi şaşırtıcı değildir. Gelgelelim, Çin ile Avrupa arasındaki fiziksel mesafe fantazi ve idealleştirme gibi eğilimlere uygun bir zemin yaratmış, Batılıların Çin'e kâh hayranlıkla kâh küçümseyici bir gözle bakmalarına neden olmuştur.

istikrar ve refah modeli olarak gösteriyordu. Çin'le ilgili yaratılan bu imge, böylece Aydınlanma düşünürlerinin kiliseye karşı girdikleri mücadelede en güçlü silahlarından biri haline geldi. Çin'den alınacak derslerle ilgili çağrılar öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, Konfüçyüs'ün "Aydınlanmanın koruyucu azizi" haline getirildiği bile söylenebilirdi (Reichwein 1925: 77).

Çin her bakımdan üstün bir medeniyet gibi gösteriliyordu. Gottfried Wilhelm Leibniz doğa bilimleri ve matematikle ilgili en temel ilkelerin eski Çin metni *I-Ching*'de bulunabileceğini iddia ediyordu (Mungello 1985: 312-28). Zamanının çoğunu *lingua adamica*, yani mükemmel dil arayışına adamış olan John Webb, 1669 tarihli kitabına *An Historical Essay Endeavoring a Probability that the Language of the Empire of China is the Primitive Language* - Çin İmparatorluğu'nun Dilinin Esas Dil Olması İhtimali Üzerine Tarihsel Bir Deneme başlığını veriyor, esas dil olduğu için Çincenin tüm dünyada evrensel dil olarak kullanılması gerektiğini ileri sürüyordu (Mungello 1985: 183-97; ayrıca bkz. Lach 1977: 501-8). Quesnay ve onun fizyokrat yandaşları, Çin İmparatorluğu'nda uygulanan ekonominin doğal ve *laissez-faire*'ci olması, ziraatte teşviğe dayanması, vergilendirme usullerinin sadeliği ve hükümetin ticarete karışmaması gibi özellikleriyle en kusursuz ekonomiyi temsil ettiğini ileri sürüyordu. Quesnay öldükten sonra yandaşları onu "Avrupanın Konfüçyüs'ü" diye adlandırmıştı (Reichwein 1925: 104-7; ayrıca bkz. Rowbotham 1942: 286). Sinoseverliğin en ateşli taraftarlarından Voltaire de şöyle diyordu: "İnsan yaşamının, onurunun ve refahının devlet tarafından koruma altına alındığı tek devlet Çin İmparatorluğu'dur" (aktaran W. Davis 1983: 544; ayrıca bkz. Leites 1978: 143-51; Guy 1963: 253, 256).

Gelgelelim, 1750'lerden sonra Avrupalı dünya sisteminin yenilenmiş coğrafi ve ekonomik büyümesi bağlamında (Wallerstein 1989a) Avrupa artık kendisini "gelişen bir kıta" olarak görmeye başladı (M. Bernal 1987: 204; ayrıca bkz. Adas 1989; böl. 2). Avrupalı kibri geri dönmüştü. Çin'e dönük hayranlık ve saygının yerini ırkçı görüşler almaya başladı, radikal felsefeciler Sinoseverliğe karşı şiddetli bir taarruz başlatırken Doğu'ya karşı takınılan ırkçı tavır her yerde görülür olmuştu. *New Science* - Yeni Bilim adlı kitabında Giambattista Vico, Konfüçyüs felsefesinin "kaba ve biçim-

siz" olduğunu ve neredeyse bütünüyle "bayağı bir ahlaka" dayandığını iddia ediyordu (aktaran Zhang 1988: 116). Immanuel Kant ise şöyle yazıyordu: "Doğu'nun hiçbir yerinde felsefe bulunmaz... Erdem ve ahlak kavramları Çinlilerin aklından bile geçmemiştir" (aktaran Ching 1978: 169). Konfüçyüs'ün yazıları G. W. F. Hegel tarafından da itham ediliyordu: "İnanç ve tarz açısından son derece zevksiz" (aktaran Y. Kim 1978: 174). Rousseau Çin yönetiminin insanın gelişmesi fikrine ters olduğunu, sopa ve terörle işleyen bir zorbalıktan ibaret olduğunu söylüyordu (Guy 1956). Bilimsel dilbiliminin öncülerine göre Avrupa dilleri "yaşayan" diller iken Çin dili "ölü bir dil"di (Rowbotham 1942: 288).[2]

Fransız Devrimi fırtınasının kıtada ortalığı kasıp kavurduğu on sekizinci yüzyılın sonlarında Avrupalıların Doğu merakı iyiden iyiye kaybolmuştu. On dokuzuncu yüzyılın başlarındaki "Şark Rönesansı" sırasında Doğu'ya yönelik ilgi yeniden canlanınca (Schwab 1984), hemen akabinde Şarkiyatçılık bir disiplin olarak kendini gösterdi. Doğu'ya yönelik bu yeni ilgi her şeyden önce Avrupa'nın iyice hızlanan sömürgeci büyümesinin ve diplomat, sömürge memurları ve çevirmen yetiştirilmesi ihtiyacının giderek artmasının sonucuydu. İkinci olarak da romantik akımın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Romantikler gizemli olana duydukları açlık yüzünden, kendilerini çocuksu bir masumiyet ve saflık arayışına; din, felsefe ve modern Batı dünyasında bölünmüş olan sanatın yeniden birleşmesine adamışlardı ve bu birleşimin hareketsiz olduğu söylenen Şark medeniyetlerinde muhafaza edildiği düşünülüyordu (J. Clarke 1997: 55-6; M. Bernal 1987: 19-20).[3]

2. On dokuzuncu yüzyıldan önce Batılıların Çin hakkında edindiği bilgilerin gelişimi üzerine ayrıntılı açıklamalar için bkz. Hung 2003: 254-80.

3. Romantik Şarkiyatçılık Almanya'daki Hindistan incelemeleriyle başladı. Aydınlanma değerlerinin ve Fransız etkilerinin ötesine geçip araştırmalar yaparak Alman kültürel kimliğini bulmaya yönelik bir projenin parçasıydı. Alman İndolojisi tüm Avrupa düşüncesinin kökeninin Asya'da olduğu varsayımından yola çıkıyor, Hint-Alman Ari atalarının ortak olduğuna inanıyordu. Ari ırkın en saf köklerinin, Sami yozluğuna" maruz kalmamış olan Hint kültüründe bulunduğu düşünülüyordu (J. Clarke 1997: 55-6, 78). Bu entelektüel akım Avrupa ülkelerindeki diğer Şark medeniyeti incelemelerine de sıçramıştı. Romantik Şarkiyatçılık ve Romantizm Almanya, İngiltere ve Hollanda'da, radikal Aydınlanma'nın merkezi olan Fransa'ya oranla çok daha güçlüydü.

Doğu halkının kendi medeniyetlerini sistematik olarak inceleyemeyecekleri ve bu medeniyetlerin geçmişte altın çağlar yaşadıkları, ama sonra çöktükleri varsayımıyla yola çıkan romantik Şarkiyatçılar, bu medeniyetler iyice kaybolmadan onları incelemeyi görev bildiler (Said 1978: 113-23; M. Bernal 1987: 235). Romantiklerin Aydınlanma'ya karşı çıkışları ilk Şarkiyatçı araştırmacılara modernliğe ve bilimsel disiplinlere muhalif bir kimlik bahşediyordu. Romantik akımda maneviyata duyulan şevkle hareket eden Romantik Şarkiyatçılık, Batılı olmayan tüm medeniyetleri farklı dünya dinlerine indirgedi. Bu seferki ilgi Avrupalıların önceki yüzyıllarda Doğu'nun siyasal iktisadına, teknolojisine ve felsefesine gösterdikleri büyük ilgiyle taban tabana zıttı. Bu sefer de Doğu kültürünün hiç değişmediği varsayılıyor, çok eski metinlerin ve dil yapılarının (güya bunlar da hiç değişmeden kalmıştı) analizi bu alanda kullanılan en önemli araç olarak görülüyordu.

Şarkiyatçılık idiografik kalmaya daha yakın duruyordu, ama Şarkiyatçılar Şark medeniyetlerinin gizlerini kaldırmak ve bu medeniyetleri sınıflandırmak için (sistem analizi anlamında alınan) "bilimsel yöntemleri" kullanmak istiyorlardı. Bunu da Şark "klasik metinlerini" kanonlaştırarak ve Şark kültürlerini bir taksonomiye sokarak gerçekleştirdiler. On dokuzuncu yüzyılda bu süreç, Oxford'da öğretmenlik yapmış olan karşılaştırmalı din ve filoloji uzmanı Alman Friedrich Max Müller tarafından derlenen "Doğu'nun Kutsal Kitapları" isimli elli ciltlik anıtsal bir diziyle sonuçlandı. Bu derleme Doğu uygarlığına ait belli başlı klasik metinlerin tümünü içerecek kadar kapsamlıydı.

Bu derlemenin arkasındaki varsayım Müller'in, ilk Şarkiyatçı girişimlerde çok önemli bir yere sahip olan karşılaştırmalı din kuramında yatmaktadır. Temel fikir şuydu: İnsanın tarihi bir dejenerasyon ve bu dejenerasyonla girilen mücadelenin tarihidir. Bütün dinler ilkel, doğal, rasyonel ve tektanrıcı ortak bir kökten türemiştir. Müller tüm dünya dinlerinin ortak olduğunu vurguluyor ve "Çok dikkatli dinlersek tüm dinlerde ruhun inleyişini... sonsuzluk özlemini, tanrı sevgisini duyarız," (aktaran Trompf 1978: 70) diyordu. Demek ki Tanrı'nın amacını anlayabilmek için bir dinin değil tüm dinlerin, özellikle de en eski biçimleriyle korunan dinlerin incelenmesi gerekiyordu. Romantik akımın önemli isimlerinden

biri olan Müller, o eski din sistemlerinde, kültürel gelişme sürmekteyken kaybolan saf ve üstün bir şey olduğuna inanıyordu. Değişmemiş, durağan kaldığı varsayılan Doğu kültürlerinin incelenmesi bu büyüleyici saflığı yeniden keşfetmenin anahtarıydı. Müller "Doğu'nun Kutsal Kitapları"nda *Rig-Veda* isimli eski Hint metnini kendisi tercüme etmişti. Müller bu metnin içinde en ilkel saflığında korunabilmiş bir dini algıladığını, bu metinlerde Ulu Tanrı'nın, "günümüzün vahşi topluluklarında olduğundan" daha saf ve daha iyi kavrandığını iddia ediyordu (aktaran Tromph 1978: 71).

O sıralarda öne çıkan ve bütün dillerin tek bir kökeni paylaştığını ileri süren bir filoloji akımı da Müller'in arayışına paralel bir çizgide ilerliyordu. Gustaaf Schlegel, Joseph Edkins ve August Schlecher bu akımı temsil eden isimlerdi. Kuramlarını insan dilleriyle ilgili, birbirini izleyen iki gelişim aşaması üzerine kurmuşlardı. Bu aşamalardan birincisi tek hecelilerden başlayıp en gelişmiş halindeki sözcük çekimlerine doğru ilerleyerek evrilen aşamaydı. İkinci aşama ise birinci aşamanın zirveye çıktığı noktadan düşüşü temsil ediyordu. Kimilerine göre İngilizce ve diğer Avrupa dilleri gerileme aşamasındaydı; Çin dili ise daha erken bir gelişim aşamasındaydı. Dolayısıyla Çin dili gerileme aşamasına henüz girmemiş olabileceğinden, ortak insan dilinin en yüksek biçimini deşifre etmenin anahtarı olabilirdi (Pulley-blank 1995: 343-4).

Bu iki kuram Romantik Şarkiyatçılığın genel söylemine damgasını vurdu.

Kurumsal anlamda, Avrupa'nın dört bir yanındaki üniversitelerde Şark incelemeleri kürsüleri kuruluyordu. Birbiri ardına (Büyük Britanya'daki Royal Asiatic Society - Kraliyet Asya Demeği gibi) mesleki örgütlenmeler oluşuyordu. 1873 yılında en büyük Şarkiyatçı kurumların temsilcileri Paris'te toplanarak Uluslararası Şarkiyatçılık Kongresi'ni kurdular ve iki üç yılda bir orada toplanmaya devam ettiler. Her kongre belli coğrafi bölgelerden oluşan bölümlere ayrılıyordu. Amaç, bir bölümde (Ortadoğu, Hindistan, Çin, vb.) uzman olan kişilerin, diğer bölümlerde uzman olanlarla tanışıp yakınlaşması ve meslekteki son gelişmeleri paylaşmasıydı. Bu kongre Şarkiyatçılığın birleşik bir bilgi üretimi alanı olarak tümüyle kurumsallaşmasını sağlamıştı.

Avrupa'da Sinolojinin Oluşumu ve Dönüşümü: 1800-1945

İlk Çin Dili ve Edebiyatı kürsüsü 1814'te Collége de France'da kuruldu. Sinoloji disiplininde, Taoculuk ve Konfüçyüsçülük Çin uygarlığının iki ekseni gibi ele alınıyordu. "Doğu'nun Kutsal Kitapları"nda Çin'e ayrılan ciltler, her ikisi de James Legge tarafından çevrilen *The Texts of Confucianism* - Konfüçyüsçülük Metinleri ve *The Texts of Taoism* - Taoculuk Metinleri'nden oluşuyordu. Konfüçyüsçülük on altıncı yüzyılda Cizvitler tarafından yüce bir konuma çıkarılmış, Taoculuk ise on dokuzuncu yüzyılda sinologlar tarafından "keşfedilmiş", daha doğrusu "icat edilmişti".

On dokuzuncu yüzyılda Avrupalıların hevesi Konfüçyüsçülükten Taoculuğa kayıverdi. Zaten "Taoculuk" terimi de Avrupalılar tarafından uydurulmuştu. Taoculuk, "Çin kültürüyle ilgili olup da modern çağda Çin'in içinden çok dışında ilgi gören konuların ender örneklerinden biridir" (Schipper 1995: 467). On dokuzuncu yüzyılda sinolojiyi kuranların çoğu, Taoculuğun Batı'ya tanıtılmasına yaptıkları katkılarla tanınırlar (Schipper 1995: 467).

Yerel tarikatlara ait tapınak ve manastırlarda diğer ruhlar ve tanrıların yanı sıra, Konfüçyüs'ün çağdaşı olduğu düşünülen Lao-Tze'ye de ibadet ediliyordu. Lao-Tze tarafından yazıldığı sanılan *Tao-Te-Ching* isimli kitap doğaüstü güçlere inanan rahipler tarafından okunuyordu. Bu tarikatların her birinin tarz ve uygulaması farklıydı ve müritlerini Çin toplumunun alt tabakalarından buluyorlardı. Fakat bu üyelerin kabulünü onaylayan da Konfüçyüsçü seçkinlerdi. Gerçi on dokuzuncu yüzyıldan çok daha önceleri Cizvitlerin ve diğer Avrupalı seyyahların yazılarında zaman zaman bunlardan söz ediliyor olsa da, Sinoseverler hiçbir zaman bunlara Konfüçyüsçülüğe gösterdikleri kadar ilgi göstermemişlerdi. Hatta hiç kimse eski *Tao-Te-Ching* metni ile rahiplerin halihazırdaki uygulamaları arasında bir bağlantı kurmaya bile çalışmamış, Çin'de birleşik ve meşru bir Taocu gelenek olduğu iddiasında bulunmamıştı.

Collége de France, Çin Dili ve Edebiyatı bölümünün ilk Çin dili profesörü olan Fransız Sinolog Jean-PierreAbel-Remusat *Tao-Te-Ching*'in klasik bir metin olduğuna işaret edenler arasında ilk

dikkati çekenlerdendi. Abel-Remusat bu metnin büyük bir felsefe/dinsel doktrini yeniden dirilttiğine, Avrupa dillerine çevrilmesi gerektiğine inanıyordu.[4] James Legge Müller "Doğu'nun Kutsal Kitapları"nın 39'uncu ve 40'ıncı ciltlerini *The Texts of Taoism* - Taoculuk Metinleri başlığı altında yayımladığında Taoculuğun ilahlaştırılması aşaması da tamamlanmış oldu.[5]

Romantik Sinolojide incelenen temalar, Legge ve J.J.M. de Groot'un eserlerinde çok iyi izlenebilir. Her iki isim de Çin din incelemeleri konusunda en iyi örnekleri veren isimlerdir. Legge metin eleştirisi geleneğinin, J.J.M. de Groot ise Sinoloji etnografyasının en önde gelen ismidir.

Legge, 1843 ile 1873 yılları arasında Hong Kong, Macao ve Canton'da çalışmış eski bir İngiliz misyoneriydi. 1861 yılında Çin Klasikleri adı altında Konfüçyüs klasiklerinin çevirisini yayımladı. Bu eser Konfüçyüs ve havarilerinin eserlerinin en yetkin çevirileri olarak ün yapmıştır (Ride 1960: 20-1). Görüldüğü kadarıyla sonraları Legge de Taoculukla ilgilenmeye başladı. 1876'da Oxford Üniversitesi'nde Çin dili kürsüsü kurulduğunda başına getirilen kişi Legge olmuştu.

Legge'nin Çin dinleri konusundaki düşünceleri ilk mesleği olan misyonerlikle uğraştığı yıllarda şekillenmeye başlamıştı (H. Legge 1905: 608). 1880'de bir grup İngiliz misyonere verdiği "Çin Dinleri: Konfüçyüsçülük ve Taoculuk" başlıklı seminerde Çin dinlerine yönelik düşüncelerini sistemli bir şekilde ifade etmişti. Legge en

4. Yine de bazı Sinologlar Taoculuğun bir gelenek olarak sağlamlığını sürekli sorgulamışlardır (örneğin Cambridge'ten Herbert A. Giles). Bu Sinologlar Lao-Tze'nin Han hanedanlığı zamanında (MÖ 202-MS 8) uydurulmuş sahte bir figür olduğunu, *Tao-Te-Ching*'in de geç Han döneminde uydurulduğunu ileri sürüyor, her ikisinin de rahiplerin güncel uygulamalarıyla ilgisi olmadığını söylüyorlardı. Uzun tartışmaların ardından on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, kökleri Lao-Tze'nin *Tao-Te-Ching*'ine dayanan ve bir halk dini olarak yaygın bir şekilde uygulanan birleşik bir Taoculuk geleneğinin varlığı konusunda Avrupalılar arasında mutabakata varılmıştır (Girardot 1992).

5. Konfüçyüsçülüğün bir kenara bırakılıp aniden Taocu geleneğin yaratılmasının ve bu kadar ilgi görmesinin bir nedeni de, Konfüçyüsçülüğün o sırada yaygın olan "Batı/bilim/rasyonellik" ile "Doğu/tinsellik/mistisizm" arasındaki Şarkiyatçı dikotomi imgelerine uygun olmamasıydı. Mistik Taoculuk, o sırada Batı tarafından inanılan Doğu imgesine daha çok uyuyordu.

eski ve en saf biçimleriyle Konfüçyüsçülük ve Taoculuğun tektanrılı dinler olduğunu iddia ediyordu. Kısaca değinilen Budizm ise sonradan ithal edilerek bu iki dinin yozlaşmasına neden olan bir din gibi ele alınıyordu.

Konfüçyüsçülük ve Taoculuk Hıristiyanlıkla mukayese ediliyordu. Legge'ye göre bu üç din üç temel noktada birleşiyordu. Birincisi, hepsi de tek bir tanrıya inanıyordu. İkincisi, imkân ve olgu olarak vahiy fikri her üçünde de mevcuttu. Son olarak da her üç din de doğaüstü güçlere inanıyordu (J. Legge 1976 [1880]: 245-8). Genel olarak Legge'nin Çin kültürüne sempatiyle baktığı ve Hıristiyanlıkla bir tuttuğu söylenebilirdi:

> Hıristiyanlığın taşıdığı ilahi damganın, tüm diğer dinlerin üzerine yanlış olduklarını gösteren bir etiket yapıştırılmasına neden olabileceği düşünülmemelidir. Bu dinlerin kendi içlerindeki anlamlara göre sınanmaları gerekiyor... Ayrıca Hıristiyanlığın da vahiy edilmiş bir din olduğu sonucuna varmamızın, ayetleri titizlikle araştırma ve her türlü meşru eleştiri ve yorum yöntemiyle bunların anlamını bulma görevimizi ortadan kaldırmadığını da aklımızdan çıkarmamalıyız. Eski ve Yeni Ahit kitapları bize nasıl geldiyse Yunan, Roma ve Çin klasikleri de aynı şekilde gelmişler, yozlaşma ve tahrifat, ekleme ve çarpıtmalara maruz kalmışlardır. Bu metinlerin hepsinde aynı eleştiri yasaları geçerlidir... Çin'de kaldığım uzun yıllar boyunca onların ülkemizdeki pek çok kişinin sandığından daha değerli olduklarını gördüm; hem fiili kapasiteleri açısından hem de entelektüel kapasiteleri açısından (J. Legge [1880] 1976: 286-8, 308).

Legge ve Müller 1875'ten beri birbirlerini tanıyorlardı ve Legge'nin Oxford'da öğretmen olması Müller'in tavsiyesi ve teşviki sayesinde gerçekleşmişti. Zaten Legge'nin Çin'le ilgili görüşleri Müller'in eserlerinin etkisiyle şekillenmişti. *The Religions of China* - Çin Dinleri kitabının giriş bölümünde Müller'in karşılaştırmalı filoloji ve din şemasını aynen izlemesi bunun bir yansımasıdır. Legge'nin Çin metinlerinde Tanrı'yı "keşfetmesi" de Müller'in ilkel din kuramının bir diğer yansımasıdır.

Legge'nin Çin'e yönelik olumlu tutumu de Groot'ta da görülüyordu. De Groot Leiden Üniversitesi'nde eğitim görmüş, Avrupa Sinolojisinin kurucularından ve 1876 tarihinden itibaren Leiden'de Çin dili ve edebiyatı bölümünün ilk profesörü olan Gustaaf Schlegel'in öğrencisi olmuştu. De Groot öğrenimini tamamladıktan son-

ra Hollanda sömürge hizmetlerine katılıp 1877-78 ve 1886-90 yıllarında Amoy'da (Xiamen) çalıştı. De Groot orada yaygın din uygulamaları konusunda etnografik gözlemlerde bulunarak bulgularını *Les fêtes annuellement célébrées a Emoui (Amoy): Etude concernant la religion populaire des Chinois* - Amoy'da Yıllık Olarak Kutlanan Bayramlar: Çin Halk Dinleri Eğitimi adı altında derlemişti (1886). 1890 yılında Hollanda'ya dönerek akademik kariyerine devam etti. 1891'de ise Leiden Üniversitesi'ne, Hollandalı Doğu Hint Adaları etnolojisi profesörü olarak atandı. Daha sonra Çin' de yaygın dinler ve Taoculuk alanında "anıtsal" bir inceleme olarak değerlendirilen *The Religious System of China: Its Ancient Forms, Evolution, History and Present Aspect, Manners, Customs and Social Institutions* - Çin'de Din Sistemi: Eski Biçimleri, Evrimi, Tarihi ve Bugünü, Özellikleri, Görenekleri ve İlgili Sosyal Kurumlar (1892-1910) adlı altı ciltlik eserini yayımladı (Freedman 1979: 356; Schipper 1995: 473). Schlegel'in ölümünden sonra 1904'te Çin dili kürsüsüne geçti. 1912 yılında ise Berlin Üniversitesi'nden gelen teklifi kabul ederek Çince profesörü sıfatıyla oraya geçti. Aynı yıl, *Religion in China: Universism, A Key to Study of Taoism and Confucianism* - Çin'de Din: Evrencilik, Taoculuk ve Konfüçyüsçülük İncelemeleri Anahtarı isimli kitabını yayımladı. Bu kitap "Taoculuk ve Konfüçyüsçülük incelemelerinin anahtarı" olmak üzere tasarlanan ve Çin'deki resmi ve yaygın dinleri kapsamlı bir şekilde açıklamaya yönelik tutku dolu bir girişimdi (de Groot 1912: vi).

De Groot, Çin dini incelemelerine en önemli "Sinolojik-sosyolojik" katkılarda bulunan (Freedman 1979: 355) ve "20'nci yüzyılda Çin dini incelemelerine son derece büyük bir etkide bulunan sosyolojik metodolojiyi ilk kullanan" kişidir (Schipper 1995: 472). Çin'e büyük bir sempati duyuyordu (Schlegel'den devraldığı bir bakış açısı olabilir bu); ilk dönemlerde yazdığı kitapla ilgili olarak Freedman şunları söyler:

Les fêtes'de övgülerle dolu bir Çin tablosu çizilmektedir (Fransızca çevirisiyle karşılaştırıldığında bu övgüler Hollanda diline yapılan çevirisinde daha fazla dikkat çekmektedir). Çin, Avrupa ile ortak kökleri olan alternatif bir medeniyet olarak anlatılır. Avrupa'yla kıyaslanabilecek bir medeniyettir, bazı açılardan daha da iyi durumdadır. Kitapta Hıristiyanlık-karşıtı, Katoliklik karşıtı duygu ifadeleri vardır, Çin'de yaygın olan dinsel

hoşgörü vurgulanır... Bu ilk eserinde Spencer'cı bir evrim söz konusu, ama 18'inci yüzyılda Çin'e saygı duyulmasıyla karşılık buluyor (Freedman 1979: 357).

Legge olsun de Groot olsun kitaplarını evrensel bir hümanizm çerçevesinde, romantik bir tonla yazmışlardı. Gelgelelim, on dokuzuncu yüzyılın sonunda her ikisinin de Çin'e karşı tavırları aynı anda değişivermişti.

O sıralarda Legge Konfüçyüslüğü bir yana bırakıp bütünüyle Taoculuğa yönelerek Çin dinlerinin tektanrılı olduğu fikrinden de vazgeçmişti. *The Texts of Taoism*'in (1891) giriş bölümünde Taoculuğun batılı inançlarla ilişkisini açıklamaya uğraşıyordu. Taocu öğretilerin "Tanrıdan yana bilinmezciliğe" ve "nefes belirli şekillerde yönetilir ve ıslah edilirse yaşamın süresiz uzatılabileceği" gibi sihirle ilgili bir fikre dayalı olduğu görülmüştü ([1891] 1957: 87). Taocu metinler "inanılmaz, çoğunlukla tuhaf ve saçma"ydı ([1891] 1957: 85). Dahası, "bu büyük [Taocu] tapınaklardan birine giden bir ziyaretçi arınma avluları ve modern batılı inançların farklı biçimlerinin yanı sıra astrologlar, kâhinler, doğaüstü güç kullananlar ve yüz okuyanlar da görecektir..." ([1891] 1957: 90). Hepsinden öte, "Taoculuk bilginin çoğaltılmasına karşı çıkmakla hata ediyor"du ve "insan ilerleme yasasına tabi" olduğuna göre "buna gülüp geçebilir"dik ([1891] 1957: 75). Önceleri bir romantik olan Legge'nin sonunda "ilerleme yasası"na inanmaya başlaması hayli şaşırtıcıdır.

Aynı dönemde, de Groot da benzer şekilde radikal bir değişim içine girmişti. Daha sonra yayımladığı ve oldukça etkili altı ciltlik *The Religious System of China* (1892-1910) ve *Religion in China: Universism* (1912) gibi kitapları Çin'e karşı husumetle doluydu. De Groot sosyal bilimler eğitimi almamıştı ama eserleri Emile Durkheim'ın *Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri* başlıklı kitabından önce yayımlanmıştı; yazılarında kullandığı metodoloji onu, Batılı olmayan dinlerin evrimsel bir paradigma dahilinde sosyolojik ve antropolojik olarak incelendiği akımın içine yerleştirmişti (Schipper 1995: 472; Freedman 1979: 335-61). Bu paradigmada Batılı olmayan dünyadaki "ilkel dinler" Batı uygarlığı karşısındaki tüm avantajlarını kaybetmiş ve basitçe "animizm ve fetişizm" olarak görülmeye başlamıştı. Gelinen durum, ilkel diye anılan dinleri modern dinlerin daha üzerinde bir yere yerleştiren Müller'in karşılaştırmalı din-

ler modelinden tümüyle farklıydı.[6]

The Religious Systems of China, Taocu ayinler ve görenekler üzerine bir incelemeydi. Kitabın yazarı bu eseri Çin dinleri incelemelerine "bilim"in ilk girişi olarak düşünmüştü: "Yazar genel olarak Dinler ve Sosyoloji üzerine yaptığı incelemelerde Bilim'in izlediği yoldan yürümüştür" (de Groot [1892] 1969: ix, xi-xii). Fakat de Groot'un gözünde Çinliler gelenekçiydi ve değişime yanaşmayan "yarı uygar bir halk"tı. "Çin'de hâlâ, olsa olsa çok aşağılarda bir kültür aşamasında kalmış vahşi topluluklarda görülen türden çok eski törenler ve uygulamalar görülebiliyor"du (de Groot [1892] 1969: x, xi).

De Groot'un Çin'e duyduğu husumet *Religion in China: Universism* başlıklı kitabında daha da belirgindi. Bu kitapta yazar hırslı bir çabayla Çin'de dinlerin altında yatan birleştirici ilkeyi açıklamaya çalışıyordu. Kitabının başında Konfüçyüsçülük, Taoculuk ve Budacılık dinlerinin üçünün de aynı olduğunu iddia ediyordu: "Evren, evrenin parçaları ve fenomenleri dini. Evrencilik... Çin'deki tek dindir" (de Groot 1912: 3). Budacılık bu üçünden ayrı bir yere konmuş, "sonradan aşılanmış bir daldan ibaret" olduğu ileri sürülmüştü (1912: 3). De Groot Taoculuk ile Konfüçyüsçülük arasında ayrım yapmış, Taoculuğun daha temel bir din olduğunu söyleyerek, "Evrencilik Taoculuktur; bu iki terim eşanlamlıdır," demişti (1912: 3). Farklı geleneklerin tek bir geleneğe indirgenmesi, Çin kültürünün özünü yalnızca Taocu metinlere ve güya bu metinlerden kaynaklanan din uygulamalarına odaklanarak anlatmasını mümkün kılıyordu.

De Groot Çinlilerin Evren'e can verip ona mistik bir güce tapınır gibi tapındıkları, ayrıca bu Evren'in parçası olan tüm ruhlara, tanrılara ve hayaletlere de ibadet ettikleri iddiasındaydı. Taocular kayalıklardaki, tepelerdeki, ırmaklardaki ruhlara tapınıyorlardı. Konfüçyüsçüler ise ölülere ve ölülerin hayaletlerine tapıyorlardı. Çin "dünyanın en putperest, fetişlere en çok ibadet edilen ülkesi"y-

6. Durkheim'ın Müller'e getirdiği açık eleştiri, tüm ilkel dinlerin içinde animizm ve fetişizm olduğunu anlatuğı *Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri* adlı eseri için çıkış noktası olmuştu. Durkheim, kitabın girişinde, Müller'in ilkel dinlerin çağdaşlarından daha saf olduğu yolundaki fikirlerini çürütmek için epey çaba harcamıştı (Durkheim [1915] 1976: 71).

di (1912: 188). Çin'e ait tüm eski metinler, ritüel öğreten metinlerdi. De Groot, Legge'nin bir yankısı gibi Taoculuğun "bilgi ve bilgeliği bastırdığını" ifade ediyor (1912: 65-6) ve "Konfüçyüsçülük diye adlandırdığımız Evrenselcilik" konusunda benzer sonuçlara varıyordu (1912: 189). De Groot'un buradaki görüşleri önceki eserlerinde ifade edilenlerle taban tabana zıttı. 1886 ile 1892 arasında bir yerlerde bakış açısını değiştiren bir şey olmuş olmalıydı.[7]

Legge ve de Groot'un görüşlerindeki dönüşümler şaşırtıcı bir şekilde aynı döneme rastlar. Legge'ninki 1883-1891, de Groot'unki 1886-92 yıllarında değişmiştir. Legge'nin saf değiştirme nedeninin, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında akademi dünyası dışında kalan halkın "Şark Bilgeliği" ile ilgili temelsiz korkularına ya da aptalca heveslerine prim vermeyen ve "daha âlim bir ruh" sahibi olmayı gerektiren "yeni din biliminin yol açtığı genel eleştiriler" olduğu ileri sürülür (Girardot 1992: 190). Freedman, de Groot'un "Leiden'a atandıktan sonra Çin'i betimleme tarzının o günün antropolojisini yansıttığına," inanmakta ve "keşke Bilim'den uzak durup ilk eserlerindeki gibi hümanizme bağlı kalsaydı," demektedir (1979: 357-8).

Fakat yaşamöykülerine bakarak da görüşlerdeki bu değişimi tam anlamıyla açıklayamayız. Aslında bu değişim, o günlerdeki Şarkiyatçı girişimin epistemolojik temellerindeki genel bir yön değişimini temsil etmektedir:

> Günün özelliklerini ve idealist eğilimlerini taşıyan, on dokuzuncu yüzyılın "tamamlayıcı hümanizm" veya "iman yorum bilgisi" denilebilecek (Müller'in din bilimi ve Legge'nin Sinolojisinde var olan tarihsel ve edebi sofulukta örnekleri görülen) bir noktanın ardından, çok daha fazla uzmanlık isteyen, rasyonel, seküler açıdan akademik olan bir noktaya; tarihin, metinlerin ve yazarların sağlamlığına yönelik "kuşku yorumsamasi"na geçiş görülmektedir... Bu mesele birçok açıdan, Şark metinlerindeki "muaz-

7. İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Çin dinleri üzerinde çalışan önde gelen Fransız araştırmacılardan Marcel Granet'nin görüşleri de pek farklı değildi. Bu alanda yaptığı en büyük katkı Konfüçyüsçülük, Taoculuk ve Budacılık gibi Çin dinlerinin tüm veçhelerini inceleyerek ortak kaynağının köylülerin yaşamı ve düşünceleri olduğunu söylemek ve bu kaynağın çok eski tarihlerden bugüne kadar hiç değişmeden kaldığı varsayımında bulunmak olmuştu (bkz. Freedman 1979: 361-2). Çin dinlerine dair görüşleri, de Groot'unkiler kadar olumsuz değilse de eserlerinde de Groot'un Çin kültürlerine yönelik indirgeyici görüşleri tekrarlanıyor, hatta daha da genişletiliyordu.

zam antikite", "saflık", "kutsallık" veya "sahicilik" gibi özelliklere dayananlar ile "eski otorite", "kutsal kitaplar" ve "din" gibi unsurları birbirinden tamamen farklı tarihsel ve filolojik parçalara ayıran "daha yüksek" bir eleştirel tavır arasındaki farka tekabül etmektedir (Girardot 1992: 190).

Nitekim Şark araştırmacılığının dönüşümü o dönemdeki genel entelektüel atmosferin dönüşümünün bir parçasıydı. Berlin Kongresi ile Birinci Dünya Savaşı arasında kalan kırk yıl içinde (1878-1914) Avrupa, tarihteki en büyük sömürgeciliğe tanık olmuştu. Çin' de ise 1890'lar Avrupalıların imparatorluk içine iyice nüfuz etmeye başladığı dönemdir. 1842 tarihli Afyon Savaşları ile 1895'teki Çin-Japonya savaşlarında Çin'in aldığı yenilgi arasındaki yıllarda Avrupalılar yalnızca birkaç serbest liman bölgesinde kendilerine yer açabilmişti. Oysa daha sonra emperyalist kuvvetler akın akın Çin'i aralarında paylaşmaya girişmiş, "nüfuz alanlarını" çizmeye başlamışlardı. Bu bağlamda romantizm solup gitmiş, sosyal Darvincilik ön plana çıkmıştı. Doğu'ya duyulan romantik saygı yerini bilimsel ırkçılığa bırakmış, gelişme fikri iyiden iyiye uç noktalara çekilmişti (bkz. Leaf 1979: 106-39; Driver 1992: 25-7; Hobsbawm 1989: 253).

Sosyal Darvinciliğin Şark incelemeleri üzerindeki etkisi Müller'in 1892'de Dokuzuncu Uluslararası Şarkiyatçılık Kongresi'nin açılış konuşmasında görülebilir. O sırada Müller artık evrenselci bir hümanist değildi. Sık sık Darwin ismi telaffuz ediliyor, "Ariler" ile "koyu renkliler" arasındaki fark Şark incelemelerinin en temel öncülünü oluşturuyordu.[8] Şarkiyatçılığın bu bilimsel-ırkçı yöne dönüşü, bu disiplinin modernite karşısında romantik direnişini kırmış, onu iki kültür arasındaki boşluğun bilimsel kutbuna itmişti.

Legge ve de Groot'un daha sonraki eserleri, Max Weber'in *The Religion of China: Confucianism and Taoism* - Çin'de Din: Konfüçyüsçülük ve Taoculuk ([1922] 1951) başlıklı eserindeki Çin dinleri tartışmasına temel olmuştur. Weber'in Çin kültürü hakkındaki

8. Müller Doğu ve Batı insanının köken olarak bir olduğunu kabul ediyor, ama tarihöncesi dönemlerde bir ara, "eski Ari ve Sami dillerini konuşanların farklı yerlerde pekişmesine yol açan büyük bir kırılma" yaşandığını, "Doğu ve Batının birbirinden tamamen koptuğunu" söylüyordu. Bu kırılma, "dağların ırmakların çizgisini belirlemesi gibi, tarihteki eski büyük ulusların çizgisini de belirlemişti" (Müller 1893: 9, 15-6).

bilgisinin en önemli kaynakları, Konfüçyüs ve Tao metinlerinin Legge tarafından yapılan çeviri ve yorumları ile de Groot'un Çin halk dinleri analiziydi.[9] Weber'in Konfüçyüsçülük ve Taoculuk betimlemeleri (ve Budacılığı dışarıdan ithal edilen ve Taoculaştırılan bir din gibi görmesi de) Legge ve de Groot'un bakış açısı ve söz dağarcığının bir kopyasıdır. Weber'e göre, ister Konfüçyüsçü aydınlar olsunlar, ister Taocu sıradan insanlar olsunlar, Çinlilerin dünya görüşleri "sihirle ilgili" görüşlerdi ve bu görüşler "ruhlardan gelen animist dürtülere" ek olarak, "dünyanın birliğine dair yabani, muğlak, evrenci" bir kavrayışa dayanıyordu. Çin'de "en yüksek mevkideki görevliler bile... son derece budalaca mucizeler aracılığıyla yüceltilmekte beis görmüyorlardı." Bu tavırlar "kapitalist gelişme ile taban tabana zıttı," ve burada "modern Garb'a yaraşır bir teknoloji ve rasyonel bir ekonomi söz konusu bile değil"di ([1922] 1951: 227, 229, 249, 227).

Weber'in Çin ve diğer Batılı olmayan kültürler üzerine yazdıkları pek fazla okunmamışsa da, yazarın karşılaştırmalı din incelemeleri ve Protestan etik tezinde çok önemli yapıtaşlarını oluşturmaktaydı. Weber'in kültür ve kapitalist gelişme kuramı, savaş sonrasında ABD'de büyüyüp gelişen Parsoncu sosyal bilime ve modernleşme okuluna zemin hazırlamış, Batılı olmayan tüm geleneksel kültürlerin modernleşmeye ayak bağı olduğunu ileri süren Talcott Parson'un ve modernleşme kuramcılarının bu fikirlerine hız kazandırmıştır. Bilimin güçlü itelemeleriyle Legge ve de Groot'un bilimsel-ırkçı bir tavır almaları ve bunun karşılığında sosyal bilim kuramlarının gelişmesine yaptıkları etki, Batı dünyasını konu alan sosyal bilim disiplinleri ile Şark incelemeleri arasındaki karşılıklı ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

9. *The Religion of China* kitabında Weber'in verdiği ilk dipnotta Sinolog James Legge'nin adı geçer. Öncelikle Taoculuk ve biraz da Budacılığın anlatıldığı "Ortodoksluk ve Heterodoksluk" başlıklı bölümlerde ise sık sık de Groot'tan alıntılar yapılmıştır. Bu bölümün girişinde Weber Taoculukla ilgili kaynaklarını verirken ilk dipnotta şöyle demiştir. "Taoculukla ilgili olarak de Harlez'e ve kaynaklar için Legge'ye bkz. Genel anlamda ise, W. Grube'nin ölümünden sonra ün yapan eseri *Religion und Kultur der Chinesen* ve özellikle de Groot'un *Universismus: Die Grundlagen der Religion und Ethik, des Staatswesens und der Wissenschaft Chinas* başlıklı kitaplarına başvurunuz" (M. Weber 1951: 290).

1945 Sonrasında Sinoloji

Faşizm sancıları ve iki dünya savaşının ardından sosyal Darvincilik Avrupa akademi dünyasının izlediği anayol olmaktan çıktı. Bu dönemdeki atmosferde Avrupa Sinolojisi hümanist inceleme kimliğini geri kazanmış, 1890 öncesi romantik tavrına geri dönmüştü. Çin antikitesine duyulan hayranlık bir kez daha Sinologların etosu haline gelmişti. Doğu incelemelerinin modern Batı incelemelerinin tamamlayıcısı olduğu ve bu tür incelemelerin tüm dünya adına Batılı araştırmacılara düşen bir sorumluluk olduğu gibi romantik argümanlar yeniden ortaya çıkarak disipline destek oluyordu. Alanla ilgili aşağıdakine benzer betimlemeler pek çok yerde görülür olmuştu.

> Çin neden incelenmelidir? Bunu açıklamak için botanikle ilgili bir benzetme kullanalım. Her kültür bir bitki türü gibidir; her bitkinin diğerlerine göre zayıf ya da güçlü yanları vardır. Bu bitkinin bir sonraki kuşağını geliştirmek için bu bitkiye çapraz aşı yapılıp diğer bitkilerdeki güçlü özellikler aktarılmazsa zamanla zayıflayıp güçsüzleşecektir. Botanikçiler o sırada gerekli olsun olmasın tüm tohumları saklayabilecekleri bir gen bankası oluştururlar, çünkü şu anda büyüyüp gelişmekte olan bitkilerde ne tür sorunlar çıkabileceğini önceden bilemezsiniz, daha sonra bu tohumlara ihtiyacınız olabilir. Fakat çapraz aşılamanın ilk adımı, tamamen kendi özelliklerini taşıyan "saf cinsi" muhafaza etmektir. Yani, geleneksel Çin Kültürü incelemeleri uzun vadede dünya kültürü adına gerçekten iyi olacak bir adımdır. ... Hemfikir olduğumuz nokta şudur: Çin kültürü yalnızca Çinlilere bırakılamayacak kadar ciddi bir kültürdür (Kristofer Schipper ile yapılan görüşme, L. Li 1991: 121).

Ne var ki, bu sıralarda Avrupa imparatorluklarının dağılması sonucu üniversitelerdeki Şarkiyatçı bölümleri destekleyecek finans kaynakları kurumuş, savaş sonrasında uluslararası Şarkiyatçılık kongrelerinin dağıtılması Avrupa Şarkiyatçılığında bir dönüm noktası olmuştu. Yeni jeopolitik koşullar altında "artık faydalı bir amaca hizmet vermedikleri" gerekçesiyle kongrelerin dağıtılması meselesi, ilk kez 1948'de Paris'te yirmi birinci kongreye katılanlar tarafından tartışmaya açıldı (Société Asiatique de Paris 1949: 37). 1973 yılında kongrenin yüzüncü yıldönümü kutlamalarında kongrenin sona erdirilmesine karar verildi. Uluslararası Şarkiyatçılık Kongre-

si Reform Projesi, "son kuşaklar boyunca Garp'ta yapıldığı haliyle Asya araştırmalarının Avrupamerkezci yönlerini" eleştiriyordu. Bu taslakta, "Asya halklarının Asya araştırmaları yapabilecek beceriye sahip olmadığı yönündeki önyargılar" da kabul edilmiyordu. Asya araştırmalarında etkin rol alan Asyalı araştırmacıların sayısı arttıkça, Asya medeniyetlerini inceleyen öğrencileri "Şarkiyatçı" diye nitelemek "saçma" olmaya başlamıştı (Filliozat 1975: 57).

Avrupa Şarkiyatçılığının çöküşüyle bağlantılı olarak, savaş sonrası ABD'de alan araştırmaları ön plana çıkmaya başlamıştı. Parsoncu yapısal-işlevselciliğin hegemonyası altında, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nın evrimsel sosyolojisinden türetilen modernleşme kuramı ve Soğuk Savaş'la ortaya çıkan pratik ihtiyaçlardan doğan, farklı coğrafi alanlara dair pratik bilgiye duyulan açlık şekillendiriyordu alan araştırmalarının yapısını. Alan araştırmaları kurumsal olarak, vakıflar ve hükümet fonlarıyla desteklenen üniversite programlarının ve mesleki örgütlerin (1941'de kurulan ve *Far Eastern Quarterly*, daha sonra da *Journal of Asian Studies* dergilerini yayımlayan Asya İncelemeleri Derneği gibi) kapsamına alınmıştı.[10] Norman Brown alan araştırmalarının kuruluşunda izlenen rotayı şöyle özetler:

> ABD'de İkinci Dünya Savaşı'nı kazanmak ve ardından gelecek barışta kazançlı çıkmak için Şark halklarının işbirliğini sağlamanın gereği açıktı ve savaş dönemindeki kurumların çoğu Şark Dünyası'nı tanıyan insanları işe almaya başladılar... Savaş sırasında ve onu izleyen yıllarda ABD'de yaşayan pek çok kişi ulusal eğitim sisteminin modern Doğu'yu da kapsaması gereğine inanıyordu. Başta New York'taki Carnegie Şirketi, sonra Rockefeller Vakfı ve daha sonraki yıllarda kurulan Ford Vakfı gibi büyük yardımsever vakıflar bu konuyu ele almaya başladı. Bu vakıflar Şark incelemelerinin sosyal bilimler alanına –iktisat, siyaset ve hükümet, uluslararası ilişkiler, davranış bilimleri gibi alanlara– alınarak geliştirilmesini acil bir ihtiyaç olarak görüyorlardı... ABD Kongresi de zaman içinde bu tür incelemelerin önemini kavrayarak onları destekleyen yasalar çıkardı (1971: 32).

Aynı mantık Soğuk Savaş için de geçerliydi elbette.

Savaş sonrasında Sinoloji ABD'de Çin incelemeleri olarak biliniyordu. En önde gelen isimlerden biri de bu alanı, Harvard okulu

10. Cumings (1998) alan araştırmalarının "devlet/istihbarat/vakıf rabıtası" diye adlandırdığı şey tarafından çok sıkı kontrol altında tutulduğunu iddia eder.

dediği okulla birlikte, kendisinin ortaya attığı "etki-tepki" modelinin egemenliği altına yerleştiren John King Fairbank'ti (bkz. Fairbank 1953; Fairbank ve diğ. 1965). Modernleşme kuramından yararlanan bu modelin başlıca iddiası, Doğu Asya'nın modernleşmesinin geleneksel Çin modeli yüzünden sekteye uğradığı ve o bölgede modernleşmenin ancak dışarıdan gelecek bir etkiye tepki vermekle gerçekleşebileceğiydi. Yani, ilerleme olacaksa bile, bunun tek yolu dışarıdan gelecek bir etkiydi.

Modernleşme kuramı ile Çin incelemeleri arasındaki ilişki tek yönlü değildi. Fairbankçi Çin incelemeleri ve özellikle Fairbank'in şaheseri *Trade and Diplomacy on the China Coast* - Çin Limanlarında Ticaret ve Diplomasi (1953) sömürgeci şiddet olmaksızın modernleştirici dönüşüm sağlanması konusunda örtük bir örnek oluşturarak genel teoriye katkıda bulunmuştu (Barlow 1997; Farquhar & Hevia 1993: 486-94). On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında Çin serbest limanları, özellikle Şanghay limanı modern Çin'e dair vaatleri temsil eden ütopyacı topluluklar olarak gösteriliyordu. Çin'in hiçbir zaman resmi olarak sömürgeleştirilmemiş olması Fairbank'in modernleşme sürecini barışçıl, doğal ve uyum içinde geçen bir süreç gibi resmetmesine olanak vermişti. Bu da Çin'i modernleşme kuramının sıradan bir örneğinden öte bir şey haline getirmişti:

> Yapısal-işlevselcilikteki "Çin" genel olarak bu kurama mecazi bir örnek oluşturuyordu. Onların bu "Çin" versiyonu olmasaydı, yapısalcılık ve modernleşme kuramının kültürel dönüşümün devrim yapılmadan da "doğal olarak" gerçekleşebileceği yönündeki iddiasına kanıt bulunamayacak ve sosyal bilim kuramının Lenin'in, Stalin'in ve Mao'nun güçlü Marksizmine karşı koyma potansiyeli de ortadan kalkacaktı (Barlow 1997: 393-4).

Savaş sonrası Çin incelemelerinin nomotetik özelliği hayli güçlüydü. Oysa bu durum savaş sonrası Avrupa Sinolojisinin hümanist kimliğiyle hiç uyuşmuyordu. Ne var ki etki-tepki modeli ve modernleşme kuramı genelde Avrupa geleneğine tamamen yabancı değildi. Batılı olmayan dinlere yönelik Weberci sosyolojinin bir ara adım olarak oynadığı rolü zaten görmüştük, dolayısıyla bunlar on dokuzuncu yüzyıl bilimsel Şark incelemelerinin transplantasyonu ve varyantı olarak görülebilirdi (bkz. Lele 1993). On dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başındaki Avrupa'da romantik Sinoloji ile bilim-

sel-ırkçı Sinoloji arasındaki zamansal kopukluk, yirminci yüzyılın ikinci yarısında Avrupa Sinolojisi ile ABD'deki Çin incelemeleri arasında mekânsal bir kopukluğa dönüşmüştü. Nitekim Avrupa Sinoloji Derneği başkanı da "geleneksel Sinologları kemikleşmiş ve antika meraklısı olmakla suçlayan (ve Dört Kitap'la değil, siyaset bilimleri ve iktisat alanında eğitim görmüş olan) bu yeni güçlerden [ABD'deki Çin incelemeleri uzmanlarından] ve Sinologların da o dönemdeki Çin uzmanlarını yüzeysel ve politikleşmiş diye nitelendirmelerinden" söz ederek buna dikkat çekmiştir (Idema 1991: 9).

Avrupa Sinolojisi ile ABD Çin incelemeleri arasındaki gerilim, kısmen iki kültür arasındaki gerilimin de bir ifadesiydi.[11] Alan araştırmaları ve Soğuk Savaş'ın ortaya çıkması ile Parsoncu sosyal bilim arasındaki bağlantılara rağmen, alan araştırmalarının kurumsallaştırılması beklenmeyen sonuçlara yol açarak bir yandan Batı'nın Doğu'yu kavrayışını dönüştüren tohumları ekiyor, öte yandan da evrenselci sosyal bilime meydan okuyordu. Alan araştırmaları hep

11. Elbette, Çin incelemeleriyle ilgili sosyal bilim yaklaşımı ve çağdaş Çin'in çektiği ilgi Avrupa'ya yayılıyordu. Avrupalı Sinologların Amerikan tarzı Çin incelemelerini ithal ederek ABD'ye yetişme çabaları olarak bakılabilir buna. 1968 yılında Leiden Üniversitesi'ndeki Sinoloji Enstitüsü'nde açılan Çağdaş Çin Belge ve Araştırma Merkezi'nin kurulması buna bir örnek olarak verilebilir. Merkezin kurucusu Erik Zurcher'in belirttiği gibi: "[1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nde kaldığım sırada] açık olarak görebildiğim tek şey, klasik Sinolojide aldığım eğitimin, çevremde gördüğüm şeyleri yorumlamaya yetmediğiydi: ülkemdeki Çin incelemeleri alanının genişletilmeye değer olduğu, hatta buna mecbur olduğumuz kanaatine vardım... Leiden'a döndüğümde Şark İncelemeleri alanına çağdaş Çin'i de sokma fikrinin pek ilgi toplamadığını gördüm. O yıllarda Beşeri Bilimler Fakültesi'nde odaklanılan Asya incelemeleri 'postkolonyal buhran' denilen bir dönemden geçiyordu. Önceleri bunların çoğu, doğrudan ya da dolaylı olarak Hollanda Doğu Hint Adaları'nın sömürge idaresi veya sömürge görevlilerinin eğitiminin müfredatı ile ilgiliydi... Tüm bunlar Şark İncelemelerinin hiçbir şekilde antik veya tam anlamıyla filolojik olmadığına işaret ediyordu... Bildiğimiz nedenlerle 1950'lerin başında, en azından Beşeri Bilimler Fakültesi'nde bu durum değişti. 'Üçüncü Dünya' diye anılmaya başlanan yerlerde o dönemde yer alan gelişmelerin incelenmesi sosyoloji, antropoloji ve siyaset bilimi bölümlerine bırakıldı ve bu alanlarda Amsterdam Üniversitesi Leiden'ı kat kat geçti. Daha sonra ise 'Kültür Devrimi'nin başlamasıyla birlikte 'On Yıllık Karışıklık' dönemi geldi; bugünden dönüp geriye baktığımızda şöyle diyebiliriz: Bu ani çalkalanma Sinoloji Enstitüsü'ne bir de 'günümüz kanadının' eklenmesi için gereken itici gücü sağlamıştır (ve bence birbiri ardına kurulan çağdaş Çin merkezlerinden de anlaşıldığı gibi, Avrupa'nın her yerinde aynı şey olmuştur)" (Zurcher 1994: 3-5).

sosyal bilimlerin önderliği altında ilerlemiş olsa da, bu alanlar disiplinlerarası çalışmaların merkezi haline gelerek "bilim dallarının emperyalizmini" aşmayı amaçlamıştır (Fenton 1947; Palat 1996; Cumings 1998). Alan araştırmaları yapan kurumlar "tarihçilerin iktisat çalışmaları hakkında ne düşündüğünü veya edebiyat eleştirmenlerinin davranışçı sosyoloji hakkında ne düşündüğünü gösteren ender bir buluşma noktası olmuştu" (Cumings 1998: 24). Sosyal bilim teorisi ve yöntemlerinin uygulanması, incelenmekte olan sosyal oluşumlara örtük olarak atfedilen birleşmeye zarar veriyor ve Batılı olmayan medeniyetleri Şark dinlerine ve metinlerine indirgeyen Şarkiyatçı yaklaşım çözülmeye başlıyordu. Çin incelemeleri örneğinde ise 1950'lerde ve 1960'larda akrabalık, kent sistemi, piyasa yapısı, demografi, yabancı ticaret ve imparatorluk yasası gibi pek çok alanı kapsayan farklı dallar tomurcuklanmaya başlıyordu. Artık din ayrıcalıklı bir alan olarak ele alınmıyor, araştırmanın odak noktası da sadece eski metinlerden oluşmuyordu. Alan araştırmaları, Batılı olmayan bölgelerin özgüllüklerini belirgin bir biçimde evrenselci sosyal bilimcilerin görüş alanına çıkartıyor ve sosyal bilimlerde Batımerkezciliğin aşılabilmesine zemin hazırlıyordu. "Çin İncelemeleri Sosyal Bilimler için Ne Yapabilir" başlıklı konuşmasında William Skinner şu noktalara dikkat çekti:

> Sosyal bilimciler... evrensellik iddialarında biraz dar görüşlü kalmışlardır. Batı insanını inceleyip insanlıktan söz etmişlerdir... Bu disiplinlerin dar görüşlülükten kurtulup evrensel insan bilimine doğru ilerlemesini istiyorsak, Batı geleneklerinin dışındaki toplumlarda daha geniş ölçekli ampirik incelemeler yapmamız gerekir... Her toplum eşsizdir, ama bazıları diğerlerinden daha eşsizdir. Kanımca Çin hepsinin içinde en eşsiz olanıdır; yani şunu söylemek istiyorum: Çin toplumu öylesine çok sayıda istisnai özelliğe sahiptir ki bunu görmezden gelen sosyal bilimciler bilimlerinin evrenselliğini tehlikeye atıyor demektir (1964: 518).

Benzer biçimde, sömürgecilik sonrası Hindistan'ın önde gelen eleştirmenlerinden biri, eleştirel fikirlerini, 1960'larda ABD'de aldığı alan araştırmaları eğitimi üzerinden değerlendirmektedir:

> İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra alan araştırmaları merkezlerinin örgütlenmesi konusunda Soğuk Savaş, hükümet fonları ve üniversitelerin büyümesi arasında önemli bağlantılar vardı. Gelgelelim alan araştırmaları, kanoncu sosyal bilimlerin büyük bir kısmını tasdik eden nereden çıktığı be-

lirsiz hayaller karşısında önemli bir kontrpuan rolü oynamış... [ve] Amerikan akademi dünyasının, daha genel olarak Amerikan toplumunun, dünyanın büyük bir bölümünü marjinalleştirme yönündeki usanmaz eğilimi karşısında ciddi bir dengeleyici ağırlık oluşturmuştur (Appadurai 1996: 16-7).

Kurumsal olarak, alan araştırmalarının ortaya çıkmasıyla, tarih ve diğer sosyal bilim bölümlerindeki fakülte "demografisi" de değişmişti. 1945'ten itibaren bu bölümlerde Batılı olmayan alanlarda uzmanlaşan fakülte sayısı arttıkça, alan araştırmaları, geleneksel Batılı sosyal bilim disiplinlerini "aşındırmıştı"(Wallerstein 1997a: 219-20). Elbette, tek başına Batılı olmayan medeniyetlerin incelenmesi sosyal bilimdeki etnosantrik evrenselciliğin temelini çürütmek için yeterli bir koşul değildi; gördüğümüz gibi, Weber'in Avrupamerkczci sosyolojisi de onun Batılı olmayan toplumlar üzerinde karşılaştırmalı incelemelerine dayanıyordu. Alan araştırmaları içinde saklı kalmış radikal potansiyel ancak 1968 tarihindeki siyasal krizden sonra gerçek enerjiye dönüştürülecek, Batılı olmayan medeniyetlerin yeniden değer kazanmasını sağlayan yakıtı oluşturacak ve disiplin yapılarının dönüşmesine katkıda bulunacaktı.

İkinci Bölüm

ÇAĞIMIZDA BİLGİ YAPILARINA İÇTEN VE DIŞTAN GELEN İTİRAZLAR

Buraya kadar iki kültür kavramının, yani bilim ile felsefe arasındaki epistemolojik bölünmenin birkaç yüzyıl içinde bilgi yapılarına nasıl kabul edildiğini ve nasıl kurumsallaştırıldığını izledik. 1945'ten 1960'a kadar olan dönemin ise, en azından dört ya da beş yüz yıl önce başlamış olan ve on dokuzuncu yüzyılda iyiden iyiye hız kazanan bu eğilimin sonunda vardığı noktayı temsil ettiğini görüyoruz.

Ne var ki, tam da zafer anında iki kültür kavramı dört bir yandan taarruza uğramaya başlamıştır. Bunlar hep doğrudan saldırılar değildi, saldıranlar bazen saldırmakta olduklarının farkında değillerdi, hatta iki kültür kavramıyla ilgili bile değillerdi. Üstelik, saldırılar gitgide çoğalmaktaydı. İkinci Bölüm'de çeşitli bilgilerin ve sosyal hareketlerin, şu ya da bu şekilde, 1945 sonrası dönemde dünya sisteminde hüküm sürer görünen epistemolojik kabullerin istikrarını nasıl sarsmaya başladığını göstermeye çalışacağız.

7 Karmaşıklık Çalışmaları

Richard E. Lee

Gördüğümüz gibi, doğal fenomenleri incelemek için kurulan Newtoncu model iyice yerine oturup on dokuzuncu yüzyıldaki bilgi dünyası hiyerarşisinde üstün mevkiye yerleşmiş, önceki yüzyılın başından itibaren meşruiyeti artan bir iddia haline gelmişti. On dokuzuncu yüzyıl boyunca fizik bilimleri ve hayat bilimleri açıklama getirebildikleri fenomen yelpazesinin genişliği ve elde edilen geçerli sonuçların kesinliği açısından muazzam başarılar kaydetmişlerdi. Fizik, kimya, jeoloji ya da biyoloji gibi, daha sonra bir araya gelip "bilim" adını alan bir grup etkinlik, artık "amatörlerin" uğraşı olmaktan çıkarak, çağdaş karşılığı ile "bilimci" denilen uzman kadrolarca yürütülen tam anlamıyla profesyonel bir uygulamaya dönüşmüştü. Artık daha da planlı tavırlarla yürütülen araştırmaların bilinçli amacı yalnızca doğayı gözlemlemek ve açıklamak değil, onu dönüştürmek veya en azından dizginlemekti; üzerinde durulan bu noktanın kapitalist girişimlerde bağırlara basılan bir nokta olduğuna da geçerken dikkat çekmek gerekir.

Yüzyılın sonuna doğru bilim macerasının artık sonuna gelindiği veya en azından bilimin misyonunu tamamlamak üzere olduğu konusunda tartışmalar başladı. Elektromanyetik kuram ışık, elektrik ve ısı kuvvetlerine katılmıştı. Yerçekimi anlaşılmamış olsa da Laplace'çı evrenin hareketi önceden kestirilebiliyordu. Dimitri İvanoviç Mendeleyev doğada kaç element olduğunu ortaya çıkarmış, dolayısıyla keşfedilmesi gereken kaç element kaldığını da –ya da kalanların ne kadar az olduğunu da– göstermişti.

Bununla birlikte, gözlenen fenomenlerin birbirleriyle doğrudan ilişkilendirildiği termodinamikteki gelişmeler, o zamanki atom ku-

ramı ve eter sürekliliği gibi mekanik modellere kuşkuyla bakılmasına yol açıyordu. Kuramsal fizikte matematik modeller kullanılmaya başlamıştı: bu eğilimin "tarihi Maxwell'in kendi eter modelinden vazgeçip oradan çıkan denklemlerden ibaret bir alanda çalışmaya başladığı 1860'lara kadar gidebilir" (Mason 1962: 502). James Clerk Maxwell ve Michael Faraday'in elektromanyetik alan kavramı, fizikte Newtoncu mekanik dünya görüşü tarafından benimsenen merkezi kuvvet programını sarsmaya başlamıştı. Sonunda 1887'de Albert Abraham Michelson ve Edward Williams Morley ile 1893'te Sir Oliver Joseph Lodge tarafından yapılan deneylerle eter kuramlarından vazgeçildi. 1892 yılında George Francis FitzGerald'ın çalışmalarının ardından Newtoncu mutlak uzay modeli (ve bu uzayın eter ortamı) ve (imtiyazlı bir tek gözlemcisi olan) mutlak zaman modeli çökmüş oldu.

Albert Einstein 1905'te, Galileo Galilei ve Isaac Newton tarafından başlatılan klasik geleneğin doruk noktasını ve tükenişini temsil eden bir dizi yazı çıkararak fiziksel dünyayı algılayışımızı etkileyip aynı anda iki büyük ayaklanmaya birden yol açıyordu. Einstein'ın özel görelilik kuramı bir cismin kütlesinin hızıyla bağlantılı olduğunu gösteriyor ($E = mc^2$); zaman ve mekân artık mutlak özelliklerini yitiriyordu. Bu denklem yüksek hızdaki bir cismin uzunluğunun hareketin yönü doğrultusunda küçüldüğünü ve zamanın mutlak değerini yitirdiğini gösteriyordu. Sonuç olarak bu genel kuram, bir çekim alanının maddenin etrafında nasıl uzay eğrileri oluşturduğunu gösteriyordu. Kendisinin de devrim niteliğinde bir yazı diye baktığı 1905'teki bir diğer yazısında ise, Max Planck'ın karacisim ışınımı çalışmasında ortaya çıkan kuantum kuramının geliştirilmesine katkıda bulunmuştu. Bu da doğanın süreksiz bir tarzda işlediğini göstererek, Newton mekaniğini mikroskobik düzeyde tersyüz etmişti (bkz. Einstein 1961; Krips 1987; Sachs 1988; Stachel 1998; van der Waerden 1967).

1945 yılında, kısmen görelilik kuramının ve kuantum mekaniğinin yol açtığı teknolojik gelişmelere rağmen, ama aslında tam da onların sayesinde, bilgi dünyası içinde, bilimin ayrıcalıklı kutupta yer aldığı disipliner bilgi yapısı iyice netleşmişti ve bu yapı 1960'lara dek istikrarını korudu. Kurumsallaşan bilim, yasalara tâbiymişçesine işleyen ve dolayısıyla nihayetinde önceden kestirilebilir bir

dünyada hayata geçirilen –Aydınlanma ideali olan– sonsuz bir ilerleme iddiası taşıyordu. Bu bilim ampirik ve pozitivist bir bilimdi. Kuramsal gelişmeler gözlem ve deneylerle doğrulanmak zorundaydı. Bilim her türlü zaman ve mekânda eşit ölçüde geçerli ve evrensel addediliyordu, dolayısıyla hangi bilginin otoriter bilgi olarak nitelendirileceğini belirleyen parametreleri de kendisi tanımlıyordu.

Meşruiyet arayışlarına devam etmekte olan sosyal bilimlerde 1945'ten sonra da süren yarılma, iktisat (ekonometri), sosyoloji (yapısal-işlevselcilik), siyaset biliminin (davranışçılık) –kuram açısından olsun, yöntem açısından olsun– bilimciliği ile, daha ziyade anlatıya dayalı olan tarih ve antropoloji gibi uçlar arasındaydı. Bu disiplinlerin çoğu bir ölçüye dek her iki eğilimi birden taşıyor olsalar da bilimcilik, tarih ve antropolojide bile güç kazanmaya başlıyor gibiydi.

Aynı şekilde inandırıcı bir ses kazanma çabası içindeki beşeri bilimlerde de bağlamsızlaştırma, zamansızlık ve bilimin önkabullerinde nesnellik gibi kavramlar yankılanıyordu. Örneğin "yeni eleştiri", şiirdeki romantik yüceltmeye, şiire sıradışı bir bireyin kişiliğinin yansıması (sözümona maksatlı hata) ve içsel deneyimlerin izlenimci kaydı (sözümona duygusal hata) gibi bakılmasına baş kaldırıyordu. Bunlar yaratıcı bireyi zımnen imtiyazlandırıyor ve onu benzersiz nesneden, (anlam kaynağı olarak algılanan) metinden koparıyor, "yakın okuma" gibi yaklaşımlarla yorumlanmaya bırakıyordu. Newtoncu dünya görüşünün, yani "zamanda-tersinebilir" dinamiklere dayalı determinist bir doğa yasaları âleminin dünya çapında başarı kazandığı anda, bu görüşün öncüllerini sorgulayan yeni bir bilgi akımı da kök salmaya başlamıştı. Zamanla bu akım "karmaşıklık çalışmaları" adını alacaktı. Zira on dokuzuncu yüzyıl, Charles Darwin ve Rudolf Clausius'u da, yani evrimi –doğal ayıklanma yoluyla türlerin evrimini ve entropi olarak tezahür eden evrenin evrimini– de içine alan bir yüzyıldı. Zamanda-tersinirliğin aksine evrim, bir zaman akışı sergileyen gerçek sistemlerdeki tersinmez süreçlerin varlığından söz ediyordu.

Karmaşıklık çalışmaları, bilimin kendi içindeki gelişmesinin bir uzantısıydı ve bu yeni alan büyüdükçe Newtoncu dünya görüşünün egemen olduğu ortamlarda epeydir atlanmakta olan bir konuya değinmeye başlamıştı: determinizm ile özgürlük arasındaki çelişki.

Paul Davis (1989) günümüz bilimsel araştırmalarının üç kategori altına girdiğini ifade etmişti: çok geniş, çok küçük ve çok karmaşık sınırlardaki araştırmalar. Karmaşıklığın bu şekilde yeni bir bakışla değerlendirilmesi, yani farklı sistemlerin kendilerine özgü veçhelerini bir kenara bırakarak karmaşık sistemlerin evrensel özelliklerine bakılması, insan tarafından algılanabilir makrosistemlerde özellikle ön plana çıkıyordu. Warren Weaver da bunu önceden görmüş (1948), problemleri üç çeşide ayırmıştı: yalnızca birkaç değişkeni olan klasik fiziğin basit problemleri, pek çok değişkene sahip örgütlenmemiş karmaşıklıkları olan ve istatistik yöntemlerle tarif edilmeye uygun olan problemler ve son olarak da problem çözümünde sistemlerin tümünün organik bütünler olarak analiz edilmesini gerektiren örgütlü karmaşıklıkların ara bölgesindeki problemler. Weaver bu sonuncu işlemin –bilgisayarlar ve disiplinlerarası "karma ekip"lerle yapılan araştırmalar sonucunda– yirminci yüzyılın sonlarına doğru bilimdeki üçüncü büyük gelişmeyi oluşturacağını tahmin etmişti. Weaver gerçekten de geleceği önceden görmüştü.

Bugün yaşamakta olduğumuz yeniden düşünme süreci, indirgeyici değil sentetik bir yaklaşımı, çapraz disiplinci güçlü bir tavrı ve "çetin" problemleri de içerecek bir arayışı temsil etmektedir (Pagels 1988; Stein 1989). Evrendeki "çok basit ama gizli biçimlerde ifade edilen" (Ekeland 1988: 6) uyumun kuramını bulmaya yönelik bu arayış, dengeyi ve kesinliği vurgulayan, nedenselliği önceki koşullardan kaynaklanan kararlı ilişkiler olarak tanımlayan ve daha sonraki olayların deneysel tekrarının ve hipotezlerin sınanmasının mümkün olduğunu ileri süren Newtoncu dünya görüşünden uzaklaşıldığını gösteriyordu. Yirminci yüzyıl devam ederken klasik bilimin mutlak uzay ve zaman gibi yanlış temelleri en geniş alanlarda görelilik ile yok ediliyor, denetlenebilir ölçümler yanılgısı ise kuantum kuramıyla en küçük parçalarda geçersiz hale geliyordu. Gelgelelim, insan dünyasının göreci ve kuantumcu olmayan alanındaki Newtoncu dinamiklerin son sığınağı da, ancak 1960'lardan itibaren, yenilgiye uğratılamadıysa bile meydan okumalara maruz kalmıştır (Ford 1989: 354). 1986 yılında Sir James Lighthill, Uluslararası Kuramsal ve Uygulamalı Mekanik Birliği başkanı olarak kendi yetkisi dahilinde "mekanik alanındaki uygulamacılar" adına özür dilemiş, "...sistem determinizmine ilişkin –1960'lardan sonra

yanlışlığı kanıtlanan– fikirleri [tam anlamıyla kestirilebilirliği imleyen] Newton'un hareket kanunlarına uygun oldukları için yaygınlaştırarak eğitimli halk kitlesini yanlış yöne sürüklediklerini" söylemek zorunda kalmıştır (1986: 38).

"Karmaşıklık" teriminin anlamı üzerinde fikir birliğine varılmamış olsa da, son otuz yıl içinde çok basit mekanizmalardan kaynaklanan karmaşık fenomenlerin varlığı daha açık bir şekilde görülmeye başlamıştı (Aida ve diğ. 1985; Atlan ve diğ. 1985; Cowan, Pines ve Meltzer 1994; Peliti ve Vulpiani 1988; Stein 1989; Waldrop 1992; Lee 1992). Murray Gell-Mann'ın da (1994, 1995) değindiği gibi, çok az değişkene sahip olsa da elemanları arasında çok fazla etkileşim olan sistemler, çok sayıda değişkene sahip olan ama elemanları tek yönlü etkileşimde bulunan sistemlere kıyasla çok daha karmaşık olabilir. Prigogine ve meslektaşları ise (Nicolis & Prigogine 1989) karmaşıklığın sistem etkileşimleri olarak değil de sistem "davranışları" olarak anlaşılmasını tercih ediyorlardı. Ne olursa olsun, karmaşıklık bilimi değişim olasılığını, yani indirgemeciliğe başvurmaksızın "kolektif gerçekliğimizi bir süreç olarak betimleme" olasılığını elinde tutmaya devam ediyordu (Casti 1994: 273).

1970'lerin sonunda, özellikle de 1977'de "kaos" konusuna ayrılan (Gleick 1987: 184) ilk konferansın ardından bu alan iyice parlamaya başlamıştı. Yeni dergiler çıkarılıyor (1995'te kurulan *Complexity* dahil), akademi dernekleri, doktora programları, alt alanlar, hatta üniversitelerde yeni bölümler kuruluyor, okul mekânları dışında da karmaşıklık çalışmalarına odaklanan büyük çaplı kurumsal girişimlerde bulunuluyordu. Örneğin bir web sitesinde (www.santafe.edu) Santa Fe Enstitüsü kendisini "1984'te kurulan ve kâr amacı gütmeyen, çoklu disiplinlerde çalışan özel bir araştırma ve eğitim merkezi" olarak tanıtmakta ve amacının "yükselmekte olan bilimi izlemek", "geleneksel disiplinler arasındaki engelleri yıkarak işbirliği içinde çalışan çoklu disipliner projeleri" devreye sokmak ve "yeni bir bilimsel araştırma grubu kurmak" olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacılarına lojman desteğinde bulunan, araştırma ve inceleme programları düzenleyen Santa Fe Enstitüsü karmaşıklık konusunda yayınlar çıkaran önde gelen kuruluşlardan biri olmuştur. Başlangıcından itibaren Santa Fe Enstitüsü'nün amacı bambaşka bir kurum yaratmaktı: "mantığı, rasyonelliği ve analizi savu-

nan" Apolloncular ile "önsezileriyle, duygularıyla ve sentezle ilerleyen" Diyonisosçular arasında kalmış "Odessiacıları", o "acı çeken ruhları" işe alarak "geçmişte uygulanan o uzmanlaşma mecburiyetinden ve akademik bölümlerin egemenliğinden kurtaran" bir kurum (Gell-Mann 1988: 14, 12).

İlk olarak, karmaşıklığın çizgisel-olmayanla bağlantılı görülmesi gerektiği konusunda genel bir fikir birliğine varılmıştı. İkinci olarak, büyümekte olan karmaşıklık alanında yapılan çalışmalar, özellikle de kaos konusundaki çalışmalar ya da aslında kendi içinde bir düzen sergileyen görünüşte rasgele davranışlar –kaostaki düzen (garip çekerler); kaostan düzen (kendi kendini örgütleme, yayılımcı yapılar) ve tamsayısal olmayan boyutlar sergileyen doğal biçimlerin ve patolojik işlevlerin görsel temsilleri (fraktal geometri)– konusundaki çalışmalar ya örtük biçimde klasik bilimin altındaki varsayımların yeniden değerlendirilmesini gerektiriyor ya da "bilimsel" etkinlikleri oluşturduğu kabul edilen araştırma hedeflerinin, analiz yöntemlerinin ve incelenen nesnelerin yeniden kavramsallaştırılmasını aktif olarak üzerine alıyordu.

1960'ların başından itibaren karmaşık sistemler üzerine yapılan araştırmalar, yürürlükteki disiplin engellerini kıran yeni bir düşünme biçimi içeriyordu. Ralph Abraham'a göre bu, "paradigma kaymaları içindeki paradigma kayması"ydı (aktaran Gleick 1987: 52). 1930'lardan bu yana pek iyi geçinemeyen matematikçiler ile fizikçiler 1960'ların sonunda yeniden bir araya gelmişlerdi (Gleick 1987: 52). Matematikçilere göre bu yeni rahatlama döneminde diferansiyel dinamikler, küresel analizler, çoklu eşleştirmeler ve diferansiyel geometri önemli rollere sahipti. Ne var ki her gelişme eşit ölçüde başarılı olamıyordu. 1960'lardan itibaren, özellikle 1972 yılında René Thom'un *Stabilité structurelle et morphogénése* - Yapısal İstikrar ve Morfojenez (İngilizce çevirisi: 1975) başlıklı kitabı yayımlandıktan sonra, doğal sistemler içindeki süreksiz değişimlerin nitel modellerini oluşturmak üzere dinamik sistemlerdeki topografya teorisinin matematiğini kullanan "felaket teorisi" adlı teori kısa süreli de olsa büyük ilgi topladı. Bilim yelpazesinin her noktasında çeşitli fiziksel fenomenler üzerinde uygulamalar başladı, ama bu uygulamaların çoğu biyoloji ve sosyal bilimler alanlarında yoğunlaşıyordu: Konular optik ve lazerlerden kentlerin büyü-

mesine ve borsalara, hücre farklılaşmasından ve ekolojik sınırlardan saldırganlık ve cezaevi rahatsızlıklarına kadar çok farklı biyoloji ve sosyal bilim alanlarına yayılmıştı. Bu akımın önde gelen temsilcilerinden E. C. Zeeman felaket teorisinin sosyolojiye getirebileceği yararlar konusunda şunları söylemişti:

> Matematiğin dışında kalan sosyologların bazı teorilerini güçlendirebilir. Zira, sürekli etkilerin süreksiz ve farklı sonuçlar üretebileceği modeller sunan felaket teorisi, nicel verilerin yanlış yorumlanması yüzünden kuşku havuzuna atılan teorilerin geri alınmasına, hatta doğrulanıp geliştirilmesine yardımcı olabilir (1977: 629).

Ne var ki, "felaket teorisinin matematik dışındaki uygulamalara yönelik bir araç olarak faydası" konusunda sağlam eleştiriler getirilmeye ve önemli geri tepmeler de görülmeye başladı. Sussmann ve Zahler'e göre,

> Kapının ağzındaki tehlike Zeeman'ın kuramından kaynaklanıyor. Cezaevlerindeki huzursuzluklar gibi konuları tartışan ve kendi kuramları temelinde, ayaklanmalarla başa çıkma yollarından bazılarının daha iyi olduğunu matematiksel olarak gösterebileceklerini iddia eden Felaketçiler bu tavsiyelerinin matematikten hiç anlamayan insanlar tarafından kullanılma olasılığını da yaratmış oluyor ve dolayısıyla yanlış yönde kullanılabileceğini hesap edemiyorlar (1975: 119).

Sussmann ve Zahler'in vardığı sonuca göre felaket modelleri karmakarışık bir dizi belirsiz varsayım, mantık hataları, yanlış sonuçlar, muğlak kavramlar ve sınanamaz tahminlerden oluşmaktaydı.

Son derece kapsamlı kuramsal ilişkileri ve uygulama alanlarının genişliği açısından bakılacak olursa, tüm bunların sonucunda uzun vadede ortaya çıkan en büyük yankıyı kaos incelemeleri yapmıştı. Çizgisel-olmayan sistemlerin sergilediği kaotik davranışların varlığı kabul edilmiş ve Laplace'çı kestirebilirlik fikrini savunanların kendine güveni sarsılmıştı. Bu sistemler zaman içinde evrildikleri için küçük düzensizlikler hızla çok daha büyük düzensizliklere dönüşebilirdi; dolayısıyla başlangıç koşullarında en küçük değişimlere karşı bile çok hassastılar. Buna rağmen, bazı dinamik sistemlerin görünüşte rasgele olan bu evriminin altında bir tür düzenin yattığına ilişkin göstergeler de mevcuttu. En büyük yenilik "garip çekerler"in keşfiyle geldi; bunu başlatan Edward Lorenz'in o pek

zarif biçimde resmettiği "kelebek" çekeri olmuştu. Lorenz 1960'ların başında, kurduğu basit sistemdeki hava durumuyla ilgili pek gelişmemiş bilgisayar simülasyonlarında yaklaşık olarak aynı noktalardan başladığında, yaklaşık olarak aynı davranışın sergilenmediğini, tesadüfen seçilmiş benzer bir başlangıç koşulundan inanılmaz ölçülerde farklılaştığını keşfetmişti. Lorenz'in üzerinde çalıştığı üç değişkenli üç denklemli matematiksel sistem görselleştirilmiş, çözümler ayrı ayrı yinelenerek grafik halinde faz uzayına konulduğunda hiçbir zaman belli tek bir noktaya değmediği, kararlı kalmadığı ve belli aralıklarla döngüler yapmadığı, sürekli bir tekrar da sergilemediği izlenmişti. Bulduğu sistem sonsuz bir karmaşıklık içeriyordu. Belli aralıklarla yer almıyor, aynı noktadan bir kereden fazla geçmiyordu (Lorenz 1963a, 1963b, 1964). Lorenz'in çalışmalarından habersiz David Ruelle ve Floris Takens 1971'de dinamik bir sistemin kararlı ama davranışlarını belli aralıklarla sergilemeyen bu tür faz-uzay tablolarını tarif etmek için "garip çekerler" terimini uyduruyorlardı. İlk kez olarak Tien-Yien Li ve James A. Yorke 1975 yılında "kaotik" sözcüğünü belli aralıkları olmayan bir $\{F^n(x)\}$ dizi olarak tanımladılar.

Kaos kuramının pek çok cephede birden geliştirilmesiyle stokastik modellerin dışında kalan ve "bütünüyle kestirilebilir sistemler"in "kapalı evreni"ne ayrılan determinist modellerin rasgele davranan sistemlerde de uygulanmasının önü açılmış oldu. Kuramsal olarak mümkün görünen durumlar doğal sistemlerde işe yaramayabilir. Ancak bazıları, bu tür sistemlerin garip çekerlerinde bulunanlar, gerçekten doğada da ortaya çıkar ve kestirilebilirliğin sınırı da burada yatmaktadır. Ne var ki bu sınır, tesadüfü ve dolayısıyla yaratıcılığı ve değişikliği, "hayranlık uyandıran, incelikli bir rastlantı ve zorunluluk karışımı"nı da içinde barındırır (Ekeland 1998: 13, 12, 15).

Doyne Farmer ve Norman Packard, en az iki zaman ölçekli sistemler üzerinde yapılan araştırmalar simülasyona dayandığı ve birden çok disiplinin kapsamına girdiği noktada bu "yeni bilim dalgası"nın "indirgeme değil sentezleme için haykıran" isteklere hitap ettiğini ileri sürüyordu (Farmer ve diğ. 1986: viii). Bu artık bir tek problem, bir tek cevap meselesi değil, var olan bir sistemin veya kurulan bir sistem modelinin evrimini izleme, düzensizlikler oluş-

turup o sistemin gelişimindeki değişiklikleri gözlemleme meselesiydi. Bu tür bir simülasyonda yoğun hesaplar söz konusudur, kâğıt ve kalem ancak çizgisel sistemlerde yeterli olabilir. Bu yeni çalışmalardan hiçbiri yüksek hıza sahip bir bilgisayar olmadan yapılamazdı. Ekeland'ın da yazdığı gibi bilgisayar,

> matematikçiye incelenecek fenomeni gösterir, matematikçi ise bilgisayarın sınırlarını açığa çıkarır... Günümüzde insanların sahip olduğu hesaplama gücü evrenlerini değiştirebilecek kadar büyük. Bu güç insanların çevrelerini değiştiriyor, toplumlarını değiştiriyor, kendilerini değiştiriyor, bilimlerini değiştiriyor. Kaos kuramı bir son değil, başlangıçtır (Ekeland 1998: 18, 21).

Karmaşıklık gibi kaos da, rasgeleliği vurgulasa da vurgulamasa da, pek çok anlama geliyor, dünyaya –fiziksel gerçekliğin doğasına, değişim ve kestirilebilirliğe, araştırma stratejilerine olduğu kadar problemli kümeler arasındaki disiplin sınırlarına– yeni bir bakış getiriyordu. Basit sistemler basit davranacak diye bir şey yoktu; bazıları son derece karmaşık davranışlar sergileyebiliyordu. "Sağlam" bilimciler matematiği farklı biçimlerde kullanıyor, matematikçiler neredeyse deney yapar gibi çalışıyorlardı. Mitchell Feigenbaum'un* (1983) çizgisel-olmayan sistemlerin çatallanmalarını basamaklandırarak evrenselliği keşfetmesiyle, insan tarafından algılanabilen fenomenlerin orta-ölçekli boyutu, matematik, nüfus biyolojisi ve akışkan dinamikleri gibi farklı alanların temel ve ölçülebilir bir biçimde aynı davrandıklarını gösteren evrensel bir sabit kazanmıştır.

Klasik sadelik arayışında, sistem evrilmelerini gösteren denklemlerdeki çizgisel-olmayan elemanlar, çizgisel kestirimlerle hesaplanmalıydı; aksi halde denklemler çözülemiyordu. Ne var ki Markus, Müller ve Nicolis (1988) çizgisel-olmayan elemanları, açık ve kendi kendini örgütleyen (ortamlarına entropi ihraç eden) sistemlerde kimyacıların, biyologların, ekolojistlerin, fizikçilerin, matematikçilerin ve tıp doktorlarının ortak bir dil kullanmalarını sağlayan bütünleştirilmiş bir ilke olarak sundular. Son derece kapsam-

* Lojistik haritadaki gitgide küçülen salınımların birbirine oranı olan sabit Mitchell Feigenbaum tarafından bulunmuştur ve Feigenbaum sabiti olarak anılmaktadır... ve "$\delta = 4.669$" olarak belirtilir. (ç.n.)

lı bir çalışmanın ardından yola çıkan ve meslektaşları Austin ve Brussells ile aynı güzergâhı izleyen Ilya Prigogine (eseri ona Nobel Ödülü kazandırmıştı) ve Isabelle Stengers (1984) kaosun sanıldığının tersine düzenin kaynağı ve müttefiki olduğunu gösteriyorlardı. Onlara göre bilimde kavramsal bir dönüşüme doğru gidilmekteydi. Bu dönüşüm hem Newtoncu mekaniğe yapılan itirazlardan ve çizgisel-olmayan elemanlara odaklanan termodinamik araştırmalardan, hem de kendi kendini örgütleyen süreçlere ve yayılımcı yapılara sahip dengesiz, açık sistemlerdeki evrimin tersinmezliğinden kaynaklanıyordu.

Newton ve René Descartes'ın düzenli matematik dünyasıyla karşılaştırıldığında Georg Cantor'un kümeleri ve Giuseppe Peano' nun uzay doldurma eğrileri en geniş hayal gücünü bile zorlayacak düzeydeydi. Yine de, Bénoit Mandelbrot (1983) on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yaşayan bu matematikçilerin kavramsallaştırdığı yapıların hepimizin gündelik yaşamının bir parçası olduğunu göstermiştir. Mandelbrot'un fraktal geometrisi nokta, çizgi, düzlem ve cisim gibi Öklid kategorilerine girmeyip arada bir yerde duran şekillerden söz eder. "Yirminci yüzyıl matematiği kendi doğal kökenlerinin sınırlarını bütünüyle aştığı inancı üzerinden beslenip çiçek açmıştır... Fakat 19. yüzyıl natüralizminden kurtulmak için matematikçilerin icat ettiği patolojik yapıların hepsi de yanı başımızdaki bildik nesnelerde mevcuttur" (Mandelbrot 1983: 15, 3-4). Nitekim, tamsayısal olmayan bu kendine benzer yapıların karşı çıkılamaz estetik çekiciliğinin nedeni fiziksel dünyanın bunlardan oluşuyor olmasıdır. Mandelbrot'un verdiği örnekler arasında klasikleşmiş olanlardan biri Britanya'nın kıyı şeridini ölçmekte kullanılan aracın uzunluğu azaldıkça, kıyı şeridinin uzunluğunun artması, diğeri de akciğer ya da damar sisteminin, taşıdığını bildiğimiz içeriği taşımaya yetmeyecek hacme sahip olmasıdır. Hatta hepimizin "müzik" (1/f veya "pembe" ses) diye bildiği yapı bile fraktaldir.

Mandelbrot, fraktal geometri için şöyle yazar: "Fraktal geometri gerçek uzayda görebildiğimiz şekillerle ilgilidir" oysa "çekerler kuramı nihayetinde görünmez, soyut, temsili bir uzayda oluşan zamansal evrime ilişkindir" (1983: 193). Gelgelelim, fraktaller aynı zamanda, bütünüyle matematiksel yapılarla ve gerçek dünya sistemlerinin zamansal evrimini temsil eden garip çekerlerle de ilişki-

lidir. Fraktallerin aynı anda her yerde bulunabilmesi karmaşıklık çalışmalarının temelindeki kendine has düzen ve düzensizlik bileşimini ifade ediyordu ve yapıları büyütüldükleri her düzeyde yalnızca kendi kendisine benzer kılan ölçek özelliklerini kabul ederek dikkatleri yeniden bütün üzerinde odaklayan ve indirgemeciliğe meydan okuyan ufuk açıcı ve güçlü bir betimleme tarzı ortaya çıkarıyordu.

Tüm bu incelemelerle birlikte, zamanın yeniden kavramsallaştırılması ve klasik bilimin bakış açısının değiştirilmesi gereği örtük olarak hissediliyordu. Prigogine ve Stengers bunu şöyle ifade ediyordu: "Hareket yasalarının bütünlüğü, parçacıkların izlediği yörüngeleri de içerir... Oysa, yörüngelerin temel özelliği yasaya uygunluğu, determinizmi ve tersinebilirliğidir... Asıl olağanüstü olan, bunlara ilişkin kuvvetler ortaya çıkarıldığı zaman, sistemi bütünüyle tanımlamak için, sadece geleceğini değil geçmişini de bilmek için tek bir halin yetecek olmasıdır" (1984: 60). İstikrarsızlık ve kaosun ışığı altında, zamanı hem düzen hem de düzensizlik yönünü gösteren bir oka benzeten Prigogine ve Driebe doğa yasalarının bundan böyle kesinlikleri değil olasılıkları ifade ettiğini ileri sürüyordu. Artık doğanın dinamik ve termodinamik betimlemeleri birbiriyle çelişmiyordu. Entropi, cehaletimizin bir ölçüsü olmak şöyle dursun, fiziksel dünyanın temel bir özelliğini, yani bir kırık zaman simetrisinin varlığını ifade ediyordu. Bu simetri hem gördüğümüz doğanın evrensel bir özelliği hem de yaşam ve farkındalığın önkoşulu olan geçmiş kavramları ile gelecek kavramları arasında bir ayrıma gidiyordu (1997: 222).

Paleontolog Stephen Jay Gould, gerek ilerleme süreci gerek aşamalı bir çeşitlenme olarak evrim düşüncesini kabul etmiyor; bunların yerine farklılaştırma ve seçerek yok etme üzerine kurulmuş, tekrar edilemez ve dolayısıyla kestirilemez bir tarih imgesi oturtup tarih bilimlerinde olumsallık temasını gözler önüne sererek, tamamlayıcı bir sav ortaya atıyordu. Gould, tersinmezlik gerçekliğinin üzerinde durarak kendi zaman oku fikrini geliştirmiştir: Yaşam oku, "muğlak, sınanamaz ve kültürel elemanlarla yüklü 'ilerleme' fikrinin yerini alır" (Gould, Gilinsky, & German 1987: 1437).

Varılan bu tür sonuçlar, bir kez daha Steven Weinberg (1994) tarafından ifade edilen "evrende yaşam" anlayışımızdaki determi-

nizm-olasılık ikiciliğiyle ve zamanı geometrik kozmolojiye benzeten Stephen Hawking'in mahut antropik prensibinin (1988) bünyevi ikiciliğiyle açıkça çelişmektedir. Fakat Weinberg dünyayı aşağıdan yukarı doğru kurmakta, basit yasalardan yola çıkmakta ve Ludwig Boltzman'ın sözlerini yineleyerek, "termodinamiğin parçacıklar ve kuvvetler temelinde açıklandığını" ileri sürmektedir (Rothman 1997: 28). Oysa Prigogine'e göre dünya yukarıdan aşağı doğru kurulmuştur:

... kahvenin eskidiğine [soğuduğuna] karar vereceğim zaman su moleküllerini bundan ayrı tutamam. Tutarsam eskime sürecini göremem. Fakat moleküller arasındaki ilişkileri dikkate alırsam kahvenin soğumakta olduğunu gayet net anlayabilirim. Zaman akışını görebilmek için moleküller arasındaki karşılaşmalara, çarpışmalara ve korelasyonlara da bakmamız gerekir. Zaman insanın ayrı bir şekilde ele alındığı türden bir zaman değil, insanlık zamanıdır veya hatıralar zamanıdır. Zaman kavramı kolektif bir yaklaşımla belirlenir (Prigogine'den aktaran Snell & Yevtushenko 1992: 24-5).

Elbette bu görüşlere de karşı çıkılmaktadır. Gell-Mann tersinmezliğin insan eliyle yapılan bir tür "kaba öğütme" işleminden, eksik bilgilerden, yani kendi cehaletimizden ibaret olduğunu iddia eder (1994). Roger Penrose'a göre ise bu kesinlikle yanlıştır. Penrose da Prigogine gibi, kavramamızı zorlaştıran şeyin günümüzde öğretilen temel fizik yasaları olduğuna inanmaktadır. Ne var ki, Hawking ve Weinberg gibi Penrose bile nihayetinde zaman-simetrisi kuramlarından kaynaklanan bir görüşten yola çıkmaktadır.

Prigogine kendisini bir karşı kuvvet, belki de Weinberg, Penrose ve Hawking'in karşısındaki kuvvet olarak görmektedir... Weinberg felsefenin bilime yarardan çok zarar getirdiğini ileri sürmekte, çoğu durumda "fizik araştırmalarının kültür, siyaset veya felsefede meşru içerimleri olmadığını" ifade etmektedir"(Rothman 1997: 29).

Prigogine'in en çok karşı çıktığı şey de buydu.

Robert Shaw kaos davranışının "fiziksel dünyanın her yerinde rastlanan" bir davranış olduğunu ileri sürer. Garip çekerler düzensizlikleri mikro ölçekten makro ölçeğe iletirler: "Makro ölçekte sürekli yeni bilgi verilmesi kestirebilme yeteneğimizi ciddi ölçülerde sınırlayabilir, fakat aynı zamanda deneyimlerimizde sürekli çeşitlilik ve çoğalma sağlar" (1981: 107, 108). Prigogine zamanın kökenlerini ararken, "makroskobik tersinmezliğin, olası süreçlerin mik-

roskobik ölçekteki rasgeleliğinin tezahürü olduğuna inanmaya başlamıştı. Fakat bu rasgeleliğin kökeni neydi?" (1996: 60). Hâlâ tartışmalı olan cevabı şunlara dayanır:

> Poincaré titreşimlerini istatistik olarak tanımlayan ve dalga işlevleri söz konusu olduğunda kuantum mekaniğinin sınırları dışında kalan ayrıntılı terimler türeten birleştirilmiş bir kuantum kuramı oluşturmak... böylece dinamik olmayan kabullere dayanmadan olasılık bolluğundan gerçek anlamıyla olasılığa geçişi sağlayabilmek... Gözlemcinin artık özel bir rolü yoktur. Ölçüm aracının kırık zaman simetrisini göstermesi gerekir. Bu sistemlerin ayrıcalıklı bir zaman yönü vardır, tıpkı doğa algımızda ayrıcalıklı bir zaman yönü olduğu gibi. Fiziksel dünya ile iletişim kurmamız için gereken koşul da işte bu ortak zaman okudur; birlikte olduğumuz diğer insanlarla kurduğumuz iletişimin temeli budur.

Olasılığın yörüngelerden daha temel olduğu fikri Prigogine'in (1996) "kesinliğin sonu" görüşüyle ne demek istediğini anlatmaktadır; bilimsel tahminlerdeki kesinliğin sonu, yaratıcılık ve seçime açık bir gelecek yananlamı barındırmaktadır. Dahası, dengeden çok uzak bir yapısal süreçten geçen (hatta buna sosyal ilişkiler sisteminin dahil olup olmadığı da tartışılabilir), büyük dalgalanmaların olduğu bir dönemde minik dalgalanmalar, sistemin tümünün dönüşümüne –kısıtları azaltarak imkânları artıran istikrarsızlıklara– yol açabilir. Zaten Ervin Laszlo da (1987) insan evriminin artık genetik değil sosyokültürel olduğunu ve çağımızın yalnızca belirsizlik çağı değil, aynı zamanda fırsatlar çağı olduğunu ileri sürmektedir.

Doğal dünyanın bu şekilde yeniden kavranışı, hiç değilse halk tarafından daha yakından hissedilmeye başlaması, sosyal dünyayı algılayışımızla da benzer özellikler taşımaktadır: Kararsız, çetrefil ve kendi kendini örgütleyen bir sosyal dünya, bugününün kökleri geçmişinde bulunan ama gelişimi önceden kestirilemez ve geri döndürülemez bir dünya. Bu noktada karmaşıklık çalışmaları veya "karmaşıklık toplumu"yla ilgili önemli bir bilimsel altkültür gelişmeye başlamış (Cowan, Pines Meltzer 1994: xvi), aynı zamanda halka inmesindeki zenginlik ve kapsam da bu son gelişmelerin ne kadar geniş bir yankı uyandırdığını ve kültürel anlamda ne kadar etkili olduğunu göstermiştir.

Karmaşıklık çalışmaları, matematikteki, doğa bilimlerindeki, sosyal ilişkilerdeki ve disiplinleri barındıran bilgi yapılarındaki ge-

lişmelerin doğrudan bir sonucudur; hatta karmaşık sistem araştırmalarında sık sık vazgeçilmez olduğu belirtilen (bilgisayarla) hesaplama teknolojisi de buna dahildir. Zira dijital bilgisayar, siyasal ve ekonomik süreçlere yönelik hizmetlerde kullanılmak üzere basit hesaplama mekanizmalarını hızlandırmak için tasarlanmış olan ve yalnızca 1 ve 0 rakamlarına dayanan bir mantığı kullanan elektronik bir makineden ibaretti. Bilgisayar ancak 1940'larda Müttefiklerin savaş çabaları sırasında geliştirilmeye başladı ve büyük işletme girişimlerinin yönetiminde daha etkin çalışması yönündeki enerjiyi ise 1950'lerden sonra kazandı. Gelgelelim, gördüğümüz nitel değişimlerin beklenmeyen sonuçları, hesaplama hızının eşik atlayan parametrelerden biri olduğuna (bu durum, ısı girişinden sonra katı halden sıvı hale geçerek suya dönüşmeye benzetilebilir), dolayısıyla modern dünya sisteminin ilişkisel yapılarındaki değişimi başlattığına işaret etmektedir.

Beşeri bilimler ile sosyal bilimler arasındaki sınırın simetrik çöküşü ve karmaşıklık çalışmalarında olumsallığa, bağlama bağımlılığa ve bilimleri tarihsel sosyal bilim yönüne çeken çoklu ve birbiriyle örtüşen zamansal ve uzaysal çerçevelere yapılan eşzamanlı vurgular bilgi yapılarındaki uzun vadeli krizin kanıtı olmuştur. Klasik mantık, bilim ve sağduyu gibi kalıcı fikirleri alttan alta destekleyen ve üçüncünün olmazlığı yasasıyla yönetilen doğru-değerler vizyonunun –karmaşıklıkta kullanılan dil dahilinde– fraktal sınırlara bölünmüş olasılık havuzları imgesine uygun düşebilmesi için artık yeni bir formülasyon gerekiyor gibiydi. Anlatı ile simülasyon arasında benzerlikleri somutlaştırmış olan sosyal analistler, karmaşıklık çalışmalarındaki gelişmeler sayesinde artık kuram üretmek ve doğrulamak yerine yoruma açık durumlarda çoklu olası sonuçları hayal etme ve değerlendirme aşamasına geçmeye ve dolayısıyla insan gerçekliğine yönelik sistemli bilgileri yapılandırırken "...dir" (bilimin hedefi) ile "...meli"yi (değerlerin alanı) yeniden birleştirmeye yetkili olduklarına inanıyorlardı.

8 Bilim İncelemeleri

Norihisa Yamashita

"Bilim incelemeleri" diye anılan kapsamlı serlevha, burada gerek karışımları gerekse genel doğrultularıyla yirminci yüzyıl içinde büyük ölçüde değişen eski disiplinleri ve yeni kabul edilen disiplinleri kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Yüzyılın başlarında yapılandırılan üç disiplinde –bilim felsefesi, bilim tarihi ve bilim sosyolojisi– dünyanın işleyişini göstermek amacıyla otoriter ve hakiki bilginin rasyonel ve aşamalı bir şekilde geliştirilmesine angaje olmuş bir bilimci imgesine inanılıyor, bireyin yeteneği ve gayretine vurgu yapılıyordu. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan disiplinler –bilim üzerine sosyal incelemeler, bilimsel bilgi sosyolojisi, bilim ve teknoloji incelemeleri, bilim üzerine kültürel incelemeler– analizlerinin hedefi olarak gördükleri "bilimsel" bilgi üretimini "bilimin işleyiş biçimi" açısından incelediler (Biagoli 1999: xii).

Daha eski disiplinler olan bilim felsefesi, bilim tarihi ve bilim sosyolojisi de aynı genel parametreleri incelemelerinin amacı olarak kabul etmişti, fakat ilgilendikleri farklı analitik sorular (Klemke 1988: 1-2) ve izledikleri farklı gelişme çizgileri açısından her üçünün de birbirinden farklı olduğu kolayca görülebilir.

E. D. Klemke bilim felsefesini, bilimi oluşturan nesne-diline gönderme yapan bir üstdil olarak tanımlıyordu (1988: 6). "Bilim genel olarak ampirik, sentetik ve deneyseldir oysa bilim felsefesi genellikle sözel ve analitiktir; düşünceye ilişkindir" (1988: 5). Daha doğrusu:

> Felsefe bilimi (a) bilimin yöntemini, temellerini ve mantık yapısını anlama ve (b) bilimin arayüzlerini, ilişkilerini ve insanları ilgilendiren diğer

alanları, kurumları ve arayışları incelemeyi amaçlar ve bunu yaparken (c) hem bilimin amaç, yöntem ve ölçütlerini, hem de çeşitli kültürel fenomenlerin bilimle ilişkilerindeki amaç, yöntem ve kaygılarını mantıksal ve metodolojik bir biçimde analiz eder (Klemke 1988: 7).

Bu açıklamada da görüldüğü gibi yirminci yüzyılda uygulandığı haliyle bilim felsefesi analiz geleneğine ve bilhassa mantıksal pozitivizme (bkz. Weitz 1966 ve Ayer 1959) ve Moritz Schlick tarafından kurulan ve Rudolf Carnap, Otto Neurath ve Herbert Feigl gibi isimleri de barındıran Viyana Grubu'na (*Wiener Kreis*, 1922) çok yakın duruyordu. Viyana Grubu'nun öğrencileri öncelikle metafizik ve metafizik eleştirisiyle ilgilenen felsefecilerden oluşuyordu.

Bilim tarihiyle ilgili ilk eserler ise emekliye ayrılınca kendi mesleklerinin tarihiyle ilgilenen bilimciler tarafından yazılmıştı. Nitekim bu yazılar ya genel tarih dergilerinde ya da *Journal of the History of Physics* - Fizik Tarihi Dergisi veya *Bulletin of the History of Medicine* - Tıp Tarihi Bülteni gibi doğa bilimleri disiplinlerinin tarihlerine odaklanmış, belli uzmanlık alanlarına yönelik dergilerde yayımlanıyordu. 1912 yılında George Sarton tarafından kurulan *Isis* adlı ilk gerçek bilim tarihi dergisi ise bu alanda tek istisnayı oluşturuyordu. Başlangıçta sınırlı sayıda dağıtılıyor olsa da, bir alan olarak bilim tarihinin başlangıç noktasının burası olduğu söylenebilir.

Sarton[1] on dokuzuncu yüzyıl Fransız fikirlerinden, özellikle Auguste Comte'un düşüncelerinden ve pozitivizmden çok etkilenmişti. Büyük bilimcilerin yaşamöykülerini kullanarak bilimin gelişmesini anlatan apayrı bir ansiklopedik bilim tarihi disiplini kurmayı amaçlıyordu. Böylece bilim alanında büyük isimlerin eserlerini ve yaşamlarına dair bilgileri topladı, hatta bazılarını bilim azizleri gibi tanıtacak kadar yüceltti. O da Comte'un bilimsel ilerleme görüşünü paylaşıyor, bilimin aşamalı ve rasyonel bir çizgi izlediğine inanıyordu. İki büyük dünya savaşı görmüş bir kuşağın insanı olduğu için bilim ve teknolojinin yıkıcı etkilerini iyi biliyordu. Fakat Sarton bilimlere tarihsel açıdan yaklaşarak bilimlerin "insancıllaştırılabileceği" konusunda iyimserdi.

1. 1884 yılında doğmuş ve 1911 yılında Gent Üniversitesi'nde Newton'un statik bilimi üzerine bir tez yazmıştı.

İkinci Dünya Savaşı kapıdayken Sarton, ABD'deki en eski bilim tarihi kürsüsünün yer aldığı Harvard Üniversitesi'ne geldi. Sarton' la birlikte Harvard Üniversitesi bilim incelemelerinin ilk mekkesi olmuştu. Sarton'la çalışan Robert Merton, *Science, Technology, and Society in Seventeenth-Century England* - On Yedinci Yüzyıl İngilteresi'nde Bilim, Teknoloji ve Toplum başlıklı kitabını burada yazmıştı. Bu arada Thomas Kuhn da, Harvard Rektörü James Conant tarafından bilim tarihi öğretmenliği yapmak üzere Harvard'a davet edilmişti.

Bilim sosyolojisinin kökeninin Merton'la bağlantılı olduğu söylense de Merton (1979, böl. 2) bu kökenin Henri de Saint-Simon, Comte ve Karl Marx'a dayandığını söyleyerek bilim sosyolojisi tarihinin, sosyolojinin tarihi kadar eski olduğunu öne sürüyordu. Ne var ki, kurumsal açılardan bilim sosyolojisinin en doğrudan kökeni, 1930'lardan beri var olan ve Merton'un kendisinin de önemli bir üye olarak yer aldığı "görünmez fakülte"de yatar (1979, böl. 1). Ama sosyologların bir *Isis*'i bile yoktu. Bilim sosyolojisi uygulayıcılarının çoğu, J.D.Bernal gibi birkaç profesyonel bilimci dışında, gerçekten sosyolog olarak eğitim görmüşler ve ilk yazılarını genel sosyoloji dergilerinde yayımlamışlardı.

Bilimin normlarına veya etosuna yoğunlaştığı için Merton'un yaklaşımı genellikle "normatif" diye nitelendirilmiştir. Bu normları beş ilke altında özetliyordu: örgütlü kuşkuculuk, önyargısızlık, evrenselcilik, "komünizm" veya komünallik ve son olarak da tarafsızlık. Sarton'un bilimcinin etik bir kahraman olduğu yönündeki görüşlerini Merton da hiç değilse ideal biçimiyle paylaşıyordu. Elbette Merton'un argümanının bilimin bu kahramanlık yönüne dayanmayan daha pek çok boyutu vardı. Öyle ya da böyle, onun meselesi iki kültür ayrımı değildi.

Karl Popper'in "yanlışlamacılığı" (1959; bkz. Lakatos & Musgrave 1970) ve bu kavramın normatif anlamları Sarton ve Metron'un inandığı kahraman/idealist bilimci görüşüyle de bağlantılıdır. Çünkü yanlışlamacılık, bilimcilerin bilimsellik sıfatını hak edebilmeleri için savlarını "yanlışlanabilir" bir biçimde, "varsayım ve çürütme" zinciri içinde sunarak rasyonel bir usul izlemekle "yükümlü" olduğuna işaret eder. Savlarını çürüten kanıtlarla karşılaşan bilimcilerin bu çürütmenin önemsiz bir hatadan kaynaklandığını öne

sürmek yerine hipotezlerinin yanlışlanabilir olduğuna karar verecekleri an etik bir andır. Bilimsel bilgi üretme çalışmalarının, yirminci yüzyıl biliminin normal çalışma usulleri haline gelen muazzam büyüklükte örgütlü bir yapı içinde rutin hale getirildiği durumda bu etik anın elle tutulabilirliği hayli azalmıştır şüphesiz.

Gelgelelim, bu analitik tarzlar "büyük" bilimin belirmesiyle birlikte kendini gösteren dönüşüme değinmiyordu, ama iki kültür uçurumu açısından bakıldığında, uygun bir biçimde tasarlanan kurumsal araçlarla bu uçuruma herkesin zihninde köprü kurulabileceği düşüncesi vardı.

1962 yılında Thomas Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabı yayımlanacak ve çok şey değişecekti. Aslında değinilen tüm bu meseleler daha sonra 1968'de dünya çapında yaşanan devrim içinde ifadesini bulacak olan karışıklığın bir parçasını oluşturacaktı. Fakat Kuhn yazdığı kitabın bilime saldırı niteliği taşıyabileceğini hiç aklına getirmemişti. Bilimsel faaliyetin ta kendisini analizlerine konu alan bilim incelemeleri sahalarının kurumsallaşmasına önayak olmaya da çalışmamıştı. Ne var ki, yazdığı kitapla "Kuhncu uğrak" diye adlandırabileceğimiz ve Kuhn'un kitabından, hatta bilim konusundaki görüşlerinden daha büyük önem taşıyan bir dönüm noktasına gelinmişti.

1945 sonrasındaki dönemde dünya ekonomisinde rekabetçi yayılma aşamasına gelindiğinde ve bu aşama jeopolitik açıdan Soğuk Savaş denilen çerçeveye oturduğunda, dünyanın her yerinde bilimler sanayileşmeye ve devlet tarafından desteklenmeye başlamıştı. 1957'de Rusların Sputnik 1 uydusunu uzaya fırlatmayı başarmasıyla yaşanan ve "Sputnik Şoku" diye anılan olay ABD'nin elde ettiği avantajlı konuma bir tehdit oluştursa da, ABD bilim alanındaki hegemonyacı konumunu korumaya kararlıydı. ABD'nin bilim alanındaki harcamaları hiç vakit kaybetmeden yapılıyor ve sürekli bir artış gösteriyordu. Doğa bilimlerine akıtılan sebil gibi fonlardan bilim incelemelerine de pay düşüyordu. Aslında Kuhn kitabını yazdığında bilim incelemeleri zaten kurumsallaşmaya başlamıştı ve bilimle ilgili görüşleri eleştiren seslerin tonu da giderek yükseliyordu. Nükleer enerji santrallarındaki ilk büyük kaza 1952'de Kanada'da, ikincisi de 1957'de Kuzey İngiltere'de (Windscale) gerçekleşmişti. 1960'ların sonuna gelindiğinde nükleer güce karşı çıkan örgütlü hareket-

ler oluşmuştu (Mc-Cormick 1995, böl. 7). 1962 yılında Rachel Carson'un *Sessiz Bahar* adlı kitabı yayımlandı. Bir anda çoksatanlar listelerine giren kitap bu halk hareketini tetikleyen kitap olmuştu.

Kuhn, Sarton'un Harvard'dan genç bir meslektaşı olmasına rağmen onu körü körüne izliyor değildi. Kuhn'un eseri, Alexandre Koyré'un *Galileo Studies* - Galileo İncelemeleri başlıklı eserinden çok etkilenmiştir (bkz. Kuhn 1977, c. 2). Koyré, on yedinci yüzyıldaki entelektüel dönüşümün ayırt edici özelliğinin, paralel bir bilim ve felsefe devrimi olduğunu ve bilim kuramı dönüşümünün o zamanki dünya görüşünün genel dönüşümü bağlamına yerleştirilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Böylece bilimin "dahili tarihi" diye bir şey ortaya çıkarıyor, Kuhn da bunu izliyordu. Willard Van Orman Quine'e ait "kavramsal plan" kavramını kullanan Kuhn (1957, böl. 1) açık çelişkileriyle (hatta çelişki olmasa da) geleneksel bir "kavramsal plan"ın sürdürülmesinin (veya ondan vazgeçilmesinin) dinamizmi üzerinde duruyordu.

Bu durum, daha sonra bilimsel "paradigma" şeklinde gelişecek olan kavramın embriyo aşamasını temsil ediyordu. Koyré, yalnızca Kuhn için bir "*maître*" (usta) olmakla kalmamış, Michel Foucault'yu ve Gaston Bachelard'ı da etkilemişti. Kuhn'un "paradigma değişimi" kavramı, Fransız yapısalcılarda *la coupure épistémologique* (epistemolojik kırılma) olarak yankısını buluyordu. Foucault "insan bilimlerinin arkeolojisi"ni yazarken Kuhn'un da "doğa bilimlerinin arkeolojisi"ni yazmakta olduğu söylenebilirdi. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Kuhn'u birdenbire denecek kadar çabuk, hatta hiç istemediği halde, bilimsel girişimleri yeniden değerlendiren bir hareketin merkezine itmişti.

1996'ya gelindiğinde kitap milyonlarca satmış ve yirmi beşten fazla dile çevrilmişti (Sasaki 1994: 293). Yirminci yüzyılın en çok yankı uyandıran kitaplarından biri olmuştu. Kuhn'un en çok tartışılan fikri paradigma ve/veya paradigma değişimi kavramı olsa da onun kendisinin en çok vurguladığı kavram "normal bilim", yani belli bir dönemde belli bir grup tarafından üyelerinin temel işleri olarak onaylanan geçmiş bazı bilimsel başarılara dayalı bir araştırma planıydı. Paradigma kavramı özünde "geçmişteki bilimsel başarılar"dan başka bir anlam barındırmamaktadır. Bilimsel devrimin dinamiklerini aşamalar halinde şöyle sıralar: (1) paradigmanın oluş-

ması, (2) normal bilimin oluşturulması, (3) anormalliklerle karşılaşan bilim, (4) kriz, (5) "bilimsel devrim", (6) yeni paradigmanın oluşumu... ve döngü böylece devam eder.

Bu plan teorik anlamda itici gücünü "bilimsel devrim" aşamasından almaktadır. Kuhn, her paradigma değişiminde veya bir normal bilimden diğerine geçişte uygulanabilecek ya da uygulanması gereken mantıksal bir algoritma olmadığını ileri sürer. "Kıyaslanamazlık" kavramıyla anlatmak istediği tam da budur. Bu şekilde, mantıksal pozitivizmin esasını da, Popper'ın yanlışlamacı versiyonunu da, yani bilimin aşamalı gelişimini de reddetmektedir. Fakat Kuhn'un sözünü ettiği şey paradigmaların birbirini anlamaması veya paradigmaların kıyaslanamazlığı değildir. O sadece bilimsel bir devrim anında farklı paradigmaların değerlendirilebileceği bir ortak zemin olabileceği görüşünü reddetmektedir.

Bir başka deyişle bu kitap paradigma göreliliğini temel alan bir kitap değildir, bilim karşıtı hiç değildir, yalnızca mantıksal pozitivizmi eleştirme amacını taşımaktadır. Zaten kitap 1960'ların sonuna kadar pek fazla ses getirmiş değildi. Nakayama'ya göre, *Bilimsel Referans Kataloğu*'ndaki kayıtlara bakılırsa kitap 1965 ile 1969 arasında yalnızca 73 kez alıntılanırken, 1970 ile 1974 arasında 360 kere alıntı yapılmıştır. Bir başka deyişle, başlangıçta mantıksal pozitivistler tarafından reddedilmesi ve sonradan daha geniş içerimleriyle alındığında bu kadar ilgi görmesi arasında bir boşluk vardır. 1965 yılında Popper ve taraftarları Londra'daki Uluslararası Bilim Felsefesi Konferanslarında Kuhn'u eleştirdiği zaman (Lakatos & Musgrave 1970) Kuhn'un gerçekten yazdığı şeylerle ilgili itiraz sesleri bilim incelemeleriyle sınırlıydı ve yanlışlamacılık açısından yaklaşılıyordu, ama 1968'den sonra pek çok sosyal ve entelektüel cephede paradigma değişimi yönünde geniş bir talep gelmeye başladı. Ve bu düşünce öğrenci ayaklanmaları, çevreci hareket ve feminizm gibi gerçek sistem karşıtı hareketler tarafından ifade edilir oldu. "Paradigma değişimi" tabiri bu hareketlerde "devrim"le eşanlamlı olarak kullanılıyor; Kuhn, hiç istemediği halde, Marcuse gibi bir devrim ideoloğu olarak düşünülüyordu (bkz. Nakayama 1982).

Kuhn'un kendi bilim görüşü ise, tersine, oldukça muhafazakârdır. Kuhn, normal bilim derken gerçekten normal olmaktan söz etmekte ve bilimcilerin bilimsel devrim dönemleri hariç geleneklere

sadık kalacaklarını kabul etmektedir. Kuhn paradigma kavramını değişik şekillerde kullanmış olsa da, bu kavramı yazılarında genellikle "ders kitabı" ile ilgili anlamlarda kullanmıştır. Kuhn, bilimcilerin "ders kitabı" ile birlikte bir çıraklık döneminden geçmeleri gerektiğini öne sürer; bu da akla yatkın olmasa da bilimsel yaratıcılık meselesini, yani, "esas gerilimi" gündeme getirmektedir (Kuhn 1977). Gerçekten de Kuhn kendisinin bu kadar yanlış anlaşılıp bir göreci, hatta daha da kötüsü bilim karşıtı bir devrimci gibi görüldüğünü anlayınca önce şaşırmış, daha sonra ise hayli öfkelenmişti. Yukarıda sözü edilen 1965 konferansında Margaret Masterman, (1970) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabında paradigma kavramını en az yirmi beş farklı anlamda kullandığına dikkat çekince Kuhn bu kavramı geri almaya bile kalkışmıştı. Sonunda Kuhn "geri adım atıp" bilim tarihi alanına çekilecek ve 1978 yılında *Black-Body Theory and the Quantum Discontinuity* - Siyah-Cisim Kuramı ve Kuantum Süreksizliği başlıklı kitabını yayımlayacaktı. Bu kitapta "paradigma" sözcüğünü bir kez bile kullanmamıştı.

Kuhn ile Kuhncu uğrak arasındaki, daha doğrusu Kuhn ile entelektüel bir hareket olarak bilim üzerine sosyal incelemeler arasındaki, kendi eserleri (aslında sözcükleri) yüzünden başlayan kopukluk bir tek kitap, hatta bir tek isim üzerinden açıklanamaz. Bunlar 1968-73 yıllarındaki çalkantılı ve çok özel bir konjonktürün sonunda ortaya çıkmıştı.

Nitekim, bu konjonktür özgül olarak eleştirel bir hareketin ilk öne çıkışında da etkili olmuştur. Daha önce gördüğümüz gibi, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*'nda "bilimsel bilgiyi mutlak, tarafsız ve evrensel kabul etme hatası"ndan da söz ediliyordu. Böylece "kendi ayrıcalıklı konumunu sarsma potansiyeline sahip yeni epistemolojik bilim anlayışlarına bir kapı açılıyordu" (Tractman & Perrucci 2000: 8-9). Sosyal bilimlere dayanan yeni bilim incelemeleri bilimin gelişimine, ortaya çıkan şeyin sonuçlarına olduğu kadar sürecin kendisine de (dışarıdan) yeni bir bakış getiriyordu. Artık sosyal alanın bilimin gelişme yönünü nasıl etkilediğinden, bilimsel bilginin olumsallığına, yani sosyal yapısına nasıl kavuştuğu ve belli yerlere nasıl oturduğuna kadar her şey tartışılıyordu.[2]

2. Bkz. Barnes (1974), Bloor ([1976]) 1991), Knorr-Cetina (1981), Latour &

Steve Fuller bu alanın kökenlerinin,[3] eğitimli bilimcilerin (Kuhn, Paul Feyerabend ve Stephen Toulmin gibi ilk eserlerin çoğunu yazanlar ve onların genç meslektaşları gibi) içinde bulunduğu siyasal bağlama dek uzandığını söyler.

> [D]eneysel araçlarla yapılan doğa felsefesinin ve dolayısıyla gerçekliğin kapsamlı bir kavrayışının [elde edilmesinin]... yukarılara bir yere yerleştirilmiş ve askeri-endüstriyel amaçların güdümünde sürdürülen parçalara ayrılmış bilimsel girişimler arasında yeri yoktu. Düş kırıklığı, yalnızca Soğuk Savaş ve Vietnam Savaşı'na tesadüf eden yıllarda yaşayan bilimciler arasında artış gösteriyordu. (1999: 246).

Sonuç ise bilimsel yöntemleri, bilimin kendisinde uygulama yönünde gitmek oldu.

David Bloor'un "güçlü programı" Kuhnculuk sonrası bilim incelemelerinin kuramsal anlamda radikalleştiğini gösterir. Bu programın dört ilkesi ([1976] 1991: 7) vardır:

> 1. Bilimsel bilgi sosyolojisi bilginin çeşitli hallerini yaratan koşullarla ilgilidir. Doğal olarak, sosyal nedenlerin yanı sıra, inançlara ulaşılmasına yardımcı olan başka nedenler de olacaktır.
>
> 2. Doğruluk ve yanlışlık, rasyonellik ve irrasyonellik, başarı ve başarısızlık gibi açılardan tarafsızdır. Bu dikotomilerin her iki tarafı da açıklama gerektirir.
>
> 3. Açıklama tarzı açısından simetriktir. Aynı tür nedenler hem doğru hem de yanlış inanışlara açıklama getirir.
>
> 4. Refleksiftir. Bu açıklama modelleri ilkesel olarak sosyolojiye de uygulanabilir. Simetri gerekliliğinde olduğu gibi, genel açıklamalar arayışına girme ihtiyacına verilen bir yanıttır bu. İlkeler açıkça böyle olmasını gerektirir, aksi halde sosyoloji kendi kuramlarını sürekli çürütür hale gelir.

Programın esası iki ve üç numaralı ilkelerde, yani tarafsızlık ve simetri ilkesinde yatar: Bunlar Kuhn'un Aristoteles'in *Fizik* kitabını yorumlarken düşündüğü "hayırseverlik ilkesi"nin daha radikal bir ifadesidir. O halde bilimsel bilgi sosyolojisi şunları yansıtır:

Woolgar ([1979]) 1986), Shapin & Schaffer (1985) ve Shapin'de iki farklı zamandaki genel görüşler (1982, 1995).

3. Birbirinden farklı anlamlar içerse de: "bilimsel bilgi sosyolojisi", "bilim ve teknoloji incelemeleri", "bilim üzerine sosyal incelemeler" veya sadece "bilim incelemeleri." En yakın zamanlara ait antoloji için bkz. Biagioli (1999).

... felsefi rasyonellik, temelcilik, özcülük ve bir ölçüye kadar da gerçekçiliğin aksine... bir "epistemoloji karşıtlığı" oluşturmak, "keşif bağlamları ile gerekçelendirme bağlamları" arasındaki ayrımın meşruiyetini ortadan kaldırmak, bilgi sosyolojisinde bireycilik karşıtı ve ampirizm karşıtı ve "sosyal faktörlerin" kirleticiler gibi değil bilimsel bilgi fikrinin ta kendisinin yapıtaşları gibi görüldüğü bir çerçeve kurmak için düzenlemeler yapılması (Shapin 1995: 297).

Bruno Latour ve Steve Woolgar bilimsel bilgi üretim sürecini gözlemlemek ve analiz etmek için dört başı mamur antropolojik bir yöntem kullanarak ilk büyük katkıyı gerçekleştirmiştir. Yazdıkları *Laboratory Life* - Laboratuvar Yaşamı başlıklı kitap Latour'un Salk Biyolojik İncelemeler Enstitüsü'ndeki katılımcı gözlemleri temel alınarak yazılmıştı. Latour bilim üzerine Kuhnculuk sonrası sosyal incelemelerin radikalleşmiş biçiminin yol açtığı sonuçların işaret ettiği bilim üzerine sosyal incelemelerin, metodolojik anlamda, bir kültür olarak bilimin kültürel antropolojisi şeklinde olduğunu göstermektedir.

İkicilik sorunları ile birlikte bilgideki ve bilginin oluşturulmasındaki yerel olumsallık ve kolektif yapı başlangıçtan beri bu yeni bilim incelemelerinde altı çizilen konular arasındaydı.[4] Bilimsel bilgi oluşturma yollarını (etnografya incelemeleri, örneğin, Latour & Woolgar [1979]; Knorr-Cetina 1981; Lynch 1985), argümanların nasıl savunulduğunu ve bulguların nasıl kurumsallaştığını (bilgiyle ilgili retorik, siyaset ve iktidar ilişkileri de dahil; örneğin, Shapin & Schaffer 1985; Shapin 1994) araştıran çalışmalar belli bir disiplinin sınırlarını aşan nitelikler gösteriyordu. Artık bu alan, bilimin daha büyük bir dünya ile ilişkilendirilmesini ve bilimin ne olması gerek-

4. Bu sorunlu "sosyal" rolün –"kanıt ve rasyonellik 'faktörleri' ile yan yana duran bir 'boyut', 'etki' veya 'faktör' olarak algılanmayacak olan rolün"– altını çizen Latour ve Woolgar *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts* - Laboratuvar Yaşamı: Bilimsel Olguların Sosyal Oluşumu adlı kitaplarının ikinci baskısını yaparken altbaşlıktan "sosyal" terimini çıkartmışlardır (1979) (Shapin 1995: 300). Shapin'in daha sonraları gözlemlediği gibi, burada iddia edilen şey, "neyin bir keşif olgusu sayılacağını, o olgulardan ne çıkarımlar yapıldığını, rasyonel veya doğru davranışların hangileri olduğunu, tarafsızlığın nasıl anlaşılacağını ve iddiaların geçerliliğinin nasıl ölçüleceğini anlayabilmek için, bilginin 'sosyal boyutu'na kulak verilmesi gerektiğiydi. Buradaki hedef bilimsel bilginin meşru kılınması değil, bilimsel bilginin yorumlanabilmesi için bireysel çerçevelerin meşru kılınmasıydı" (1995: 300).

tiği veya ne olabileceği konusundaki alternatif vizyonları da kapsayacak şekilde evriliyordu.

Bilim felsefesinin, bilim tarihinin ve bilim sosyolojisinin kurumsallaşan disiplinlerinde, "suistimaller"den kaynaklanabilecek son derece yıkıcı yan etkiler yüzünden endişe içinde olanlar bile, bilimin kendisine büyük bir güven duyuyordu. Bunların hepsi de esasen içselleştirmeciydiler. Bir başka deyişle, biçimsel tarafsızlığıyla diğer bilgi biçimlerinden ayrılan bilimin kendine ait bir mantığı olduğunu söylüyorlardı. Kuhn dışsallaştırmacı değildi ama bilimsel topluluğun derin köklere sahip ve çok yaygın olan o içselleştirme tavrına kökten baş kaldırmaya hazırdı. Ne var ki 1965 yılında Kuhn ile Popper (ve Poppercılar) arasındaki karşılaşmada, bilimin sosyal boyutlarının ışığı altındaki konjonktürel dönüşüm uğrağında içselleştirmeci/dışsallaştırmacı ayrımından kolay kolay kaçılamayacağı görülmekteydi. Kuhn'un içselleştirmecilik/dışsallaştırmacılık gibi dikotomilerin yersiz olduğunda ısrar etmesine karşın, Poppercıların Kuhn'un argümanına karşı içselleştirmeci itirazları birikerek büyüyor ve bilim incelemeleriyle ilgili birçok cephe, doğrudan doğruya sosyal kaygılarla dışsallaştırmacı çizgiye doğru kayıyordu.

1970'ler ve 1980'lerde, su yüzüne çıkan bu kaygıları yansıtan çok sayıda akademik dergi çıkarılmaya başlamıştı: 1971'de *Science Studies* - Bilim İncelemeleri – daha sonra 1975'te adı *Social Studies of Science* - Bilim Üzerine Sosyal İncelemeler olarak değiştirildi) ve 1976'da *Science, Technology, and Human Values* - Bilim, Teknoloji ve İnsan Değerleri, 1982'de *Science as Culture* - Kültür Olarak Bilim, 1988'de *Science in Context* - Bağlamda Bilim. İsimlerinden de anlaşılabileceği gibi, dergi ne kadar geç tarihte çıkarılmışsa o kadar dışsallaştırmacı bir eğilim gösteriyordu.

Her şey göz önüne alındığında, dışsallaştırmacı yaklaşımın giderek daha da egemen olduğu ve bilim felsefesinde Norwood Hanson, Michael Polanyi ve Paul Feyerabend gibi büyük "göreci" isimlere dikkat çekildiği görülmektedir: gözlemsel olguların "kuramlayüklü olması" kavramı ile Hanson (1958), "zımni bilgi" kavramı ile Polanyi (1958, 1967) ve radikal "bilgi anarşizmi" ile Feyerabend (1975). İçselleştirmeci/dışsallaştırmacı dikotomisindeki bu göreci çizgiye yatay boyut denirse, dikey boyutu da Merton'un "bilimsel çevre sosyolojisi"nin, Kuhnculuk sonrası bilim sosyolojisi içindeki

"bilimsel bilgi sosyolojisine" dönüşümü içine yerleştirebiliriz.

Kuhnculuk sonrası bilim sosyolojisi öğrencileri insan ilişkilerinin de ötesine geçmişlerdi. Bilimin geri kalan tüm sosyal faktörlerden korunması gibi bir iddiaya inandıklarını öne sürmüyorlardı artık. Kuhn'un katkısının *Wissenssoziologie*'nin (bilgi sosyolojisinin) radikalleştirilmesi olduğuna inanmaya başlamışlardı. *Wissenssoziologie*, 1920'lerde Max Scheler ve Karl Mannheim tarafından yürütülmüş ve ne Scheler ne de Mannheim bilgi sosyolojilerini (doğal) bilimsel bilgi üzerinde uygulamaya cüret etmemişlerdi. Bu radikalleşme veya sosyolojik yaklaşımın derinleşmesi Bloor'un "güçlü program"ında ifade edilmekteydi.

Vietnam Savaşı karşıtı hareketlerin ve nükleer faaliyet karşıtı hareketlerin görüldüğü, genel kirliliğe ve çevrenin bozulmasına itirazların arttığı bir dönemde bilimin endüstrileşmesi de sorunun bir parçası haline gelmişti, çünkü artık bilimcinin kendisi de yaptığı araştırmalarla ilgili ahlaki bir karar almakta zorlanıyordu. Kendilerine eleştirel bir gözle bakmaları için baskı yapan bir atmosferin içindeydiler.

Dolayısıyla bilim karşıtı seslerin çoğu açıkça somut sosyal sorunlarla bağlantılıydı. Bilimciler öylesine ciddi özeleştiriler yaptılar ki kimileri bilimci olmayı bir yana bırakıp aktivist olmaya ve/veya bilim incelemeleri konusunda çalışmaya başladı. Bunlar bilimin tümünü radikal bir biçimde suçluyorlardı. Bir başka deyişle, bilimsel uygarlığın eleştirildiği yirminci yüzyılın başındaki daha reformcu ama bilimi "insancıllaştırma" olasılığı konusunda iyimser olan eleştirilerle kıyaslandığında, bilimi tümden ve radikal bir biçimde mahkûm ediyorlardı.

Gelgelelim dışsallaştırıcı yaklaşımlar egemen oldukça ve araştırmacılar bilimsel uygulamaların derinlerine inip araştırdıkça, çalıştıkları alanlar gerçek bilimsel bilgi üretiminden kopuyor, giderek bağımsızlaşıyordu. Postmodern yaklaşımlar, modernliğin otoriter ve baskıcı yapısını suçluyordu. Bilim üzerine sosyal incelemeler yeni bir kuramlaştırma üzerine kuruldu. Pierre Bourdieu'nün "alan" (*champ*) kuramı Karen Knorr-Cetina (1983) tarafından uygulandı. Bu söylemsel yaklaşım Knorr-Cetina gibi Harry Collins (1983) tarafından da benimsenmişti. Nigel Gilbert ve Michael Mulkey (1984) üzerinde ise Foucault'nun etkili olduğu rahatça görülebilir.

Bu metodolojik öz-farkındalık kendi özerk mantığını çiziyor ve artık sosyal hareketlerden tamamen kopuyordu. Ayrıca genelde bilim incelemeleri hareketinin hitap ettiği kitle, yani doğa bilimciler, bilim üzerine sosyal incelemelerin, kendi etkinlikleriyle hiçbir ilgisi olmadığına karar verdi.

Bu radikal hareketin de geçici olduğu ortaya çıktı. Bilim çevrelerinin çoğu zirvedeki bilimin karşısındaki sosyal harekete kayıtsız kalmayı sürdürdüler. Bu kayıtsızlık Kuhnculuk sonrası dönem boyunca da devam etti. Bilim üzerine sosyal incelemelerin akademi dünyası tarafından tanınması ise disipliner kayıtsızlık duvarını (az çok karşılıklı olarak) yükseltmekten başka işe yaramayacaktı; bu aynı zamanda iki kültür arasındaki duvarın da yükselmesi demekti. Bilim üzerine sosyal incelemeler, kuramsal araçlarını (aslında gerçek sosyal bağlamda hemen hiç kullanılmayan araçları) en düzgün hale getirmek üzere uğraşadursun, bilim üzerine sosyal incelemelerin katettiği yolun bilimsel etkinlikler üzerinde doğrudan, hatta dolaylı bir etkisi olabileceğini pek az bilimci kabul ediyordu.

1990'larda bu kuramsal eğilimlerin siyasal içerimleri iyiden iyiye kendini göstermeye başladı; bu durum "kültürel görecilik ikilemi" ve "evrensellik öcünü alıyor" diye de nitelendirilebilir. Bilim üzerine sosyal incelemeler 1968-73 döneminde gerçek bilim eleştirisi (ve özeleştirisi) alanını açmayı başarmıştı. Kuhn'un katkısı ise tıpkı antropologların farklı kültürleri ele alması gibi, bilimin de bir kültür olarak (Aristoteles'in *Fizik*'ini yorumlarken kabul etmek zorunda kaldığı göreciliğin bir ürünü olarak) ele alınabileceğini göstermekti. Özgün haliyle bu iddia eleştirel ve solcu bir tona sahipti. Ne var ki, bu mantık geri tepti ve kültürel bir azınlık gibi ele alındıklarının artık farkında olan bilimciler kendilerini savunmak üzere öne çıkıp şöyle dediler: "Siz kendiniz bilimci olmadıkça bizi temsil edemezsiniz!" Böylece iki kültür arasındaki yanlış iletişim saldırgan bir tavır içinde, "bilim savaşları" diye bilinen çekişmelerle yeniden canlandırılıyordu.

9 Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Kültüre Dönüş

Biray Kolluoğlu Kırlı
Deniz Yükseker

Sosyal bilimlerin kendi içindeki keskin ayrımlar ve sosyal bilimler ile beşeri bilimler arasındaki ayrım bugün artık sorgulanmaya başlamıştır. Sömürgelikten kurtulan ülkelerin radikalizmi, kalkınmacı projelerin çöküşü ve reel sosyalizmin getirdiği düş kırıklığı yüzünden hem pozitivist hem de geleneksel Marksist sosyal dönüşüm açıklamaları mercek altına konmuş ve hatta bir ölçüye kadar meşruiyetlerini kaybetmişlerdir. Mahrumiyet çeken grupların talep ve kimlikleri etrafında örgütlenen yeni sosyal hareketler, hem entelektüel araştırmaların nesneleri, konuları üzerine yeniden düşünme hem de akademik disiplinleri yeniden yapılandırma gereğini ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda, sosyal araştırmalarda karşılaşılan sorunları giderme arayışı içinde izlenen yollardan biri de "kültüre" ve daha özelde "popüler kültüre" dönmek olarak şekillenmiştir. Zygmunt Bauman'ın vurguladığı gibi, on dokuzuncu yüzyılda sosyal araştırmalar kültürü doğalaştırma yönünde ilerlemeye başlamış ve bu yönelim 1945 sonrası dönemde doruğuna ulaşmıştı; oysa 1960'lardan bu yana doğayı kültür olarak incelemek yönünde hareket ediyoruz (Bauman 1999: x). Avrupa'da on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında artık sıradan insanlar bilgi üreticilerinin ilgi odağı haline gelirken, feodal veya mutlakiyetçi yönetimlerin uyruklarından ibaret olan kalabalık kitleler yurttaşlar olarak nitelendirilmeye ve ulusların yapıtaşları olarak görülmeye başlamıştı. Romantizm akımının temsilcileri halk geleneklerine yönelik incelemeleri destekliyor, hakiki

"doğa şiiri" veya hakiki "organik cemaat" arayışı içinde halk şarkılarını, halk şiirleri ve hikâyelerini topluyorlardı. Avrupa'da milliyetçiliğin doğduğu sırada halkın "yabanıl ve basit, ama aynı zamanda saf ve dürüst özellikleri" ulusların özsel hakikatlerinin kaynağı haline gelmişti (Burke 1994: 5-8, 11).

Yirminci yüzyılın başları da yine keskin ama bu sefer tersine bir dönüşe tanık olacaktı. Özellikle 1920'lerden itibaren kitlelerin kolektif davranışı ve kültürü, olumsuz yan anlamlar kazanmaya ve kuşkuyla izlenmeye başlarken, hem sağ hem de soldakiler sıradan insanlara hoşnutsuzluk ve düş kırıklığıyla bakar olmuşlardı. Sağ kanattakiler kitlelerin "hiper-demokratik" taleplerinin toplumun "doğal düzenini" tehdit edeceği yönünde çekinceler öne sürerken, sol kanat proletaryanın kendine düşen tarihsel devrimci rolü başarıyla yürütemeyeceğinden ve sisteme uyum göstereceğinden korkmaya başlamıştı. Örneğin Frankfurt Okulu, devrimin aktif faili gibi görünen proletarya nosyonunun yerine pasif kitleler nosyonunu yerleştirmekteydi.[1] Endüstrileşmiş kültürün bir ıslah kültürü ve gerçeklerden kaçış olduğu eleştirisini getiren ve teknoloji yüzünden sanatın zarar gördüğünü ileri süren Max Horkheimer ve Theodore Adorno'nun sözünü ettikleri, kitle kültürünün yüksek kültürü sömürgeleştirmesiydi ve bunu son derece tehlikeli addediyorlardı (Horkheimer & Adorno [1976] 1988).

1950'lerde yeni bir dönüşe tanık olduk. 20. Yüzyılın ortasından itibaren popüler kültür incelemelerinin yeniden meşruiyet kazandığını ve büyük bir hızla gelişmeye devam ettiğini görüyoruz. Yüksek kültür ile popüler kültür arasında yapılan ayrımı sorgulayarak başlayan incelemeler, "kültür incelemeleri" başlığı altında, beyaz, heteroseksüel, Batılı erkek bakışının kültürel egemenliğine yönelik eleştirilerle ivme kazandı.

Entelektüellerin sıradan insanlara bir yaklaşıp bir uzaklaşması sürecinde "halk" ile ne kastedildiği de değişik evrelerden geçti: ulusların yapıtaşları olan halk, "uygarlığı" tehdit eden halk, iktida-

1. Bu görüşü paylaşmayan Frankfurt Okulu yazarları da vardı. Örneğin, Benjamin ve Brecht, kitlelere yönelik daha iyimser ve daha olumlu bir yaklaşım içindeydi ve yeni bir proleter sanatının radikalleşme imkânı barındırdığına inanıyorlardı.

ra karşı direnişin kaynağı olan halk. Bir başka deyişle, 1950'lerden itibaren araştırmacılar direnişi ve direnişin imkânlarını tartışabilmek için kültür alanına yönelmeye başladılar. Bu son yönelim içinde birbirleriyle örtüşen dört dönem olduğunu söyleyebiliriz. (1) 1950'lerden 1970'lerin başlarına dek işçi sınıfı kültürleri kavramının yeniden ele alınması – İngiliz kültür incelemelerinin ilk dönemi ve "tabandan yola çıkan tarih", (2) 1970'lerde hegemonya ve baskınlık biçimlerinin yapısalcılığın etkisinde kalan açıklamaları, (3) 1970'lerin sonundan itibaren, kimlik, öznellik ve çokkültürlülüğün vurgulanması, yani toplumsal cinsiyet, etnik köken ve ırk konularındaki incelemeler, ve (4) 1980'lerden itibaren postyapısalcı iktidar ve direniş kavramsallaştırmaları, popüler kültür üzerine yeni tarihsel incelemeler ve postkolonyal incelemeler.

Kültür ve popülere dönüşle birlikte, yerleşik akademi disiplinlerinin kıyısında kalan entelektüel ve kurumsal bir bölge belirmeye başlıyor ve bu bölge disiplinlerarası olarak adlandırılıyordu. Kültür incelemeleri ve popüler kültür üzerine yeni tarihsel incelemelerin beşeri bilimler ve sosyal bilimlerin kesişim alanlarında gelişmekte olduğunu görüyoruz. Biz de bu nedenle söz konusu incelemelerin beşeri bilimlerle sosyal bilimler arasında gidip gelen bir yakınlaşmanın sonucu olduğunu öne süreceğiz.

Kültür incelemelerindeki haliyle kültürün ilk formülasyonu, 1950'lerin sonlarında Büyük Britanya'da (daha sakıngan bir deyişle, İngiltere'de) ortaya çıkan "işçi sınıfı kültürü" ve "tabandan yola çıkan tarih" yaklaşımı çerçevesindeydi. Komünist Parti Tarihçiler Grubu bu yaklaşımın şekillenmesinde önemli bir role sahiptir.[2] Bu grup, indirgeyici altyapı-üstyapı modelini aşma konusunda aynı kaygıları paylaşırken, sınıf mücadelesi analizinin tarih içindeki

2.1946 ile 1956 arasında bu grup düzenli olarak toplanıyordu. Maurice Dobb ve Dona Torr buradaki en kıdemli isimlerdi. "Daha genç tarihçiler" ise Christopher Hill, Rodney Hilton, Eric Hobsbawm, Victor Kiernan, George Rudé, John Saville, Dorothy Thompson ve E. P. Thompson'du. Bu grubun görüşleri 1952 yılından itibaren *Past and Present* adlı dergide yayımlandı; grubun 1956'da dağılmasından sonra da üyelerinin bireysel katkılarıyla yayınlar devam etti. Christopher Hill, *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England* - Devrim Öncesinde İngiltere'de Toplum ve Püritenlik (1964); Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels* - İlkel İsyancılar (1959) ve E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* - İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (1966).

merkezi önemini de korumak istiyordu (Kaye 1984: 5; Johnson 1979: 62). Bu tarihçilerin çabalarının ana hatları şöyle özetlenebilir: Birincisi, sınıflar sanayileşmenin doğrudan bir yansıması, sanayileşmenin ortaya çıkardığı bir sonuç olarak değil, tarihsel ilişkiler ve süreçler olarak inceleniyordu. İkincisi, köylülerin, esnafın ve işçilerin tarihsel deneyimleri bu grubun yaptığı çalışmaların merkezine oturuyordu. Eylemleri ve mücadeleleriyle geçmişi yaşayan ama yazmayan alt sınıfın geçmişini yeniden toparlamayı amaçlıyorlardı; işte tabandan yola çıkan tarih buydu. Üçüncü amaçları ise, felsefecilerin değil de alt sınıfların tarihsel mücadelelerinin ürünü olan ve "hegemonya karşıtlığını" içeren özgürlük, eşitlik ve toplu luk kavramlarını vurgulayarak "radikal demokrat bir geleneği" yeniden ortaya çıkarmaktı (Kaye 1984: 1-22).

Bu gelenek dahilinde E. P. Thompson'un 1790 ile 1830 arası dönemde İngiliz işçi sınıfının oluşumunu incelediği *The Making of the English Working Class* - İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (1966) başlıklı eseri özellikle kültür incelemeleri, antropoloji, sosyoloji ve popüler kültür üzerine tarihsel incelemeler yazınında önemli bir yere sahiptir. Thompson bu kitabında, İngiliz işçi sınıfının zengin ve kendine özgü İngiliz demokratik kültür geleneğiyle mücehhez olduğunu ve 1790'larda güçlü bir demokratik güdüsü olan bir işçi sınıfı bilincinin gelişmeye başladığını öne sürer. İşçi sınıfının nasıl oluştuğunu anlamak için, işçilerin ortak deneyimlerine ve mücadelelerine –ekonomik sömürü ve siyasal baskıya– bakılması gerektiğine inanır. Sanayi kapitalizminin başarısıyla sonuçlanan sanayi devrimi işçi sınıfı tarafından tam bir felaket olarak deneyimlenmiştir, Ama bu deneyim sürecinde bir yandan da işçi sınıfı içinde "karşılıklılık etosu" ve "işçi sınıfı bilinci" de gelişiyordu (Thompson 1966: 418-44). Böylece 1830'ların başına gelindiğinde çalışan insanlar artık yalnızca pasif kitleler değildi, kendilerini bir sınıf yapmışlardı. Thompson, bir sosyal sınıfın bir şey, bir yapı, bir kategori ya da bir mekanik determinizm ürünü değil, "insan ilişkileri içinde oluşagelen (hatta oluşmuş olduğu da gösterilebilen) bir şey, "tarihsel bir fenomen" olduğunun ısrarla altını çizer. Sınıf bilinci ise insanların kendi deneyimlerini "gelenekler, değer sistemleri, fikirler ve kurumsal biçimler içinde yerleşik olan kültürel terimlerle" ifade etme tarzıdır (Thompson 1966: 9-10).

Çağımızdaki kültür incelemelerinin ortaya çıkışı, bu "tabandan yola çıkan tarih" projesi ile yakından ilişkilidir. Büyük Britanya'da kültür incelemeleri 1950'lerin ikinci yarısında ve 1960'larda Richard Hoggart ile Raymond Williams'ın (edebiyat alanında) ve E. P. Thompson'ın (tarih alanında) eserleri etrafında gelişmiştir. Hoggart 1964 yılında Birmingham Üniversitesi'nde Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi'ni kurmuştu. Kültür incelemelerinin başlangıç aşaması 1956'daki "ilk" Yeni Sol dahilinde şekillendi. 1956 yılında Sovyetler Birliği'nin Yirminci Komünist Parti Kongresi'nde Stalinizmin yanlışlarından söz eden Nikita Kruşçev'in konuşmasının ardından altyapı-üstyapı modelinin bir parçası olan "eski Marksizm" ve ekonomizme eleştiriler yağmaya başladı (Johnson 1986-87: 39). Böylece Britanya kültür incelemelerinin Marksizmle ilgili taraflarına daha önce Marksistler, hatta Marx'ın kendisi tarafından bile reddedilmiş olan kültür, ideoloji, dil ve simgesel olanla ilgili konuları dahil etme çabaları başladı (S. Hall 1992: 279).

Hoggart ve Williams'ı düşündüren şeyler Britanya toplumundaki değişikliklerle ilgiliydi. Bir tarafta medyanın giderek artan gücü yüzünden bir kitle kültürü oluşmaktayken, diğer tarafta devlet eğitim sistemine müdahale ederek kitlelerin belli bir (yüksek) kültür alması yönünde etkide bulunuyordu. Bu çabalara yol açan dürtü kısmen, İngiliz edebiyatının "büyük geleneğinin" üniversitelerde okutulması gerektiğini, bu şekilde manevi güç kazanılacağını savunan Matthew Arnold'un on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yarattığı gelenekten etkilenen edebiyat eleştirmeni F. R. Leavis'in tavsiyelerinden güç almıştı (Lepenies 1988: 181). Hoggart ise *The Uses of Literacy* - Okuryazarlığın Faydaları (1957) adlı kitabında tam tersine, kısmen günün kitle iletişim araçları tarafından yaratılıp korunan işçi sınıfı kültürüne sıcak bakıyordu (Gaunt 1996: 95). Hoggart'ın eserinin asıl etkisi Leavis'in İngiliz incelemelerine katmaya çalıştığı "yüksek kültüre" karşı "işçi sınıfı kültürünü" olumlamasında yatıyordu.

Williams'm yüksek kültüre karşı işçi sınıfı kültürü ikiliğine yaklaşımı Hoggart'ınkinden farklıydı. Williams, *Culture and Society* Kültür ve Toplum'da (1958) kültürle ilgili bu ikili ayrımdan kurtulmaya çabalıyordu. Örneğin Leavis, "hangi devirde olursa olsun, sanat ve edebiyatı takdir muhakemesi hep küçük bir azınlığın elinde

kalmıştır," diyordu (Leavis 1930: 3; aktaran R. Williams 1958). Williams, bu argümanın basında, reklam ve filmlerde kendini gösteren yirminci yüzyıl "kitle uygarlığının" gündeme getirdiği yaşam tarzından daha üstün olan ve "olumlu kazanımlar ve alışkanlıklar bütünü" olarak algılanan bir kültür anlayışına dayandığına dikkat çekiyordu (R. Williams 1958: 254). Leavis'i düşündüren, bu tür kurumlar yüzünden kendisi ve kendinden önce gelen Arnold tarafından değer verilen kültürlü yaşam tarzının tehdit altında olmasıydı. Kitle kültürünün zararlı etkilerine karşı halkın, edebiyat geleneği (yüksek kültür) yönünde eğitilmesini öneriyordu. Williams, Leavis'in eğitime verdiği öneme katılsa da, onun yüksek kültür kavramına ve bu kavramı cisimleştiren seçkin azınlığa şiddetle karşı çıkıyordu. Williams, kültürü tüm bir yaşam biçimi ve "duygu yapısı" olarak tanımlıyor, Leavis ve Arnold'un iddia ettiği gibi kültürün "düşünülen ve söylenen en iyi şeylerin" toplamından ibaret olmadığına inanıyordu. Leavisçilikteki yüksek/aşağı kültür ayrımı reddediliyor, kültür artık çeşitli anlamların verilmesi ve alınması, ortak kültürlerdeki ortak anlamların gelişimi olarak tanımlanmaya başlıyordu.

Williams'ın eserlerindeki kültür kavramı yüksek/aşağı kültür ikiliğine olduğu kadar Marksizmdeki altyapı-üstyapı eğretilemesine de karşı çıkıyordu. Dolayısıyla kültür, yalnızca bir toplumdaki töre ve geleneklerin toplamından ibaret görülmüyor, farklı toplumsal pratikler arasındaki ilişkileri de içeriyordu (S. Hall 1980: 524). Williams kültürü, "altyapı üstyapıyı belirler" hükmünde göz ardı edilenlere karşı koruyarak ona bir nebze özerklik de veriyordu. Batı toplumunda on sekizinci yüzyıldan beri "kültür" teriminin nasıl iç süreç veya entelektüel yaşam olarak kültür ve genel süreç veya antropolojideki anlamıyla kültür olmak üzere iki farklı anlam kazandığını inceleyen Williams, bu ayrımın sosyal bilimlerin baskın yaklaşımıyla son derece iç içe olduğunu, bu yüzden Marksizmin bile kültürü maddi ve sosyal yaşamdan ayırarak ele aldığını söylüyordu. Dolayısıyla Marksistler kültürü "yaşam tarzları" yaratan sosyal bir süreç olarak görememişlerdi. Marksistlere göre kültür, yalnızca entelektüel yaşam ve sanat olarak üstyapıya bağlanıyordu (R. Williams 1977: 17-9). Bu da Marksistlerin Leavisçilerle aynı hatayı yaptığını gösteriyordu: Onlar da kültüre çok dar bir tanım getiriyorlar ve "düşünülen ve söylenen en iyi şeyler" kanonunu ter-

cih ediyorlardı (Sparks 1996: 74).

Kültürün bu iki eleştirisi, yani Leavisçilik ve indirgeyici Marksizm eleştirileri ilk kültür incelemelerinde ele alınan entelektüel meselelerin temelini oluşturur. Thompson ve Williams çalışmalarında sosyal failliğin önemini vurgulamışlardı (Grossberg 1993: 38). Hall, Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi'nde yapılan çalışmalardaki bu aşamayı, kültür incelemelerindeki "kültürcü" paradigma olarak adlandırır (S. Hall 1980: 524).

Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi'nin ilk çalışmaları, işçi sınıfı deneyimlerine yapılan vurguyla dikkat çeker. Stuart Hall, Büyük Britanya'daki sınıf yapısının tüketim toplumu pratiklerinin ve değerlerinin yaygınlaşması sonucu değişmekte olduğunu ta 1958'de vurgulamaya başlamış, Williams'ın "toptan bir yaşam biçimi" olarak kültür kavramının bir dizi farklı yaşam tarzına ayrılmakta olduğunu öne sürmüştü (S. Hall 1958: 27; aktaran Sparks 1996: 77). Bu düşünce, 1968 olaylarından sonra kültür incelemelerinin kültürel paradigmadan uzaklaşıp Althusserci yapısalcılığa yakınlaştığı 1970'lerde daha da ileriye taşınacaktı. Yapısalcılık kadın ve erkekleri, kendi tarihlerini yaratan aktif failler olarak değil, yalnızca kendi eylemlerinin açıklamasını yapabilen yapı taşıyıcıları olarak görür. Bir başka deyişle kültürcü paradigma insan deneyimine öncelik verirken, yapısalcılık bu deneyimin, ekonomik ve ideolojik faaliyetlerin bir sonucu olduğunu savunuyordu (Sparks 1996: 80-81). Yapısalcılığın vurgusu geleneksel altyapı-üstyapı yaklaşımından ziyade üstyapının kendi içindeki ifadeler üzerinde yoğunlaşırken, kültür incelemeleri ideoloji çalışmalarına doğru yöneliyordu. Kuramsal bakış açılarında bu gibi değişiklikler meydana gelirken, (1978 tarihli *The Poverty of Theory and Other Essays* - Kuramın Yoksulluğu ve Diğer Denemeler adlı kitabında yapısalcılığa itiraz eden) Thompson ve Williams kültür incelemeleri cephesinden geri çekiliyorlardı.

Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi, 1970'lerde Hall'un önderliği altında (1969-1979) kültüre farklı bir açıdan vurgu yapan çalışmalara başladı. Bir taraftan önceki çalışmaların hümanist yanı silinirken öte yandan işçi sınıfı kültürünün bağımsız olarak kurulabildiğini reddeden bir duruşla, egemen söylemin iktidarına ve hegemonyaya daha fazla vurgu yapılıyordu. Gramsci'nin hegemonya

kavramını kullanan kültür incelemeleri kültürün hegemonyacı etkilerine eleştiri getiriyor ve kültürün sınıf kimliğiyle o kadar da ilişkili olmayıp daha ziyade büyük bir tahakküm sisteminin aracı olduğunu savunuyordu (During 1993: 5). Antonio Gramsci'nin kavramları, egemen ideolojilere karşı direnmenin ne ölçüde mümkün olduğunu analiz edip gösterme amacıyla da kullanıldı (S. Hall 1980).[3] Örneğin Büyük Britanya'da gençlik altkültürleri üzerine yapılan etnografik çalışmalarda bu kavramlar merkezi bir önem taşıyordu (örneğin Hall & Jefferson 1979).

Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi'nin ilk çalışmaları toplumsal cinsiyet, ırk ve etnik köken gibi farkları göz ardı eden kültür biçimleri üzerine odaklanmıştı. Fakat 1970'lerin sonlarında, ideoloji ve hegemonya meselelerinden uzaklaşan ilginin büyük ölçüde kimlik ve öznellik mesleleri üzerinde yoğunlaştığı görüldü. Louis Althusser'in bilinçdışı bir işlem olarak ele aldığı ideoloji hakkındaki incelemelerde Lacancı psikanalize sık sık başvuruluyordu. Kültür incelemeleri yapan ve *Screen* - Ekran isimli sinema dergisinde yazan bir grup araştırmacının yazıları Lacancı psikanalizin kullanımına örnek oluşturur (Franklin, Lury, & Stacey 1991: 6-8). Hall'un da içinde bulunduğu diğer bir grup da Ernest Laclau ve Chantal Mouffe'den (1985) etkilenmişti. Bu grup, ideolojilerin kökenlerinin belirlenemez olduğunu, dolayısıyla ideoloji ile sosyal özne arasındaki ilişkinin Althusser'in savunduğu gibi belirlenmiş değil, farklı koşulların farklı eklemlenme biçimlerine bağlı olduğunu savunuyorlardı. Birmingham'da yürütülen kültürel incelemelerde toplumsal sınıf ayrıcalıklı bir kategori olmaktan çıktı. Artık ideolojinin ille de bir sınıfın çıkarlarıyla değil, herhangi bir sosyal grubun çıkarlarıyla oluşturulabileceği üzerinde duruluyordu. Yapısalcı çerçevenin açılması olarak değerlendirilen bu yaklaşım toplumsal cinsiyet, etnik köken ve ırk gibi kategorilerin incelemelerine gerekçe oluşturmak üzere kullanılmaya başladı (Sparks 1996: 91-2). Birmingham'da yapılan kültür incelemelerindeki bu dönüşümü örnekleyen eser-

3. Bu noktada "ikinci" Yeni Sol, kültür incelemelerinin rotasını etkilemeye başladı. Gramsci'nin ve Frankfurt Okulu'ndan çıkan kitapların İngilizceye çevrilmesi. *New Left Review*'da çıkan Walter Benjamin çevirileri iktidar ve hegemonyaya dair kuramsal meselelerin tartışılmasını sağlıyordu.

ler arasında şunları sayabiliriz: toplumsal sorunların ırkçı temsillerinin tahlilini yapan *Policing the Crisis* - Krizin Denetimi (S. Hall ve diğ. 1978); feminist bir çerçeveden kültürün kişisel boyutları üzerine yapılmış bir inceleme olan *Women Take Issue* - Kadınlar İtiraz Ediyor (Kadın Araştırmaları Grubu, 1978); etnik köken ve ulusal kimlik oluşumları ve temsillerini inceleyen *There Ain't No Black in the Union Jack* - Bu Bayrak Altında Siyahlara Yer Yok (Paul Gilroy, 1987); Siyahların verdiği kolektif özkimlik mücadelesiyle ilgili bir inceleme yapan *Subculture* - Altkültür (Dick Hebdige, 1979) ve Margaret Thatcher'ın "popüler otoriteciliği" ile işçi sınıfının sindirilmesi üzerine bir çalışma olan *The Hard Road to Renewal* - Yenilenmeye Uzanan Taşlı Yol (Stuart Hall, 1988).

1980'lerde kültür incelemelerinde iki önemli değişim gözlenebilir. Bunlar Kuzey Amerika ve Avustralya'da da kültür incelemelerinin yeşermesi ve Fransa'dan ithal edilen postyapısalcı ve postmodern kuramların yaygınlaşmasıdır. Bu gelişmelerle beraber, 1980'lerden sonra kültür incelemelerinin öyküsü gerek kapladığı alan, gerekse temaları açısından dağılmaya başlamıştır. Yazının geri kalanında, kültür incelemelerinin özellikle Kuzey Amerika'da izlediği rota üzerinde duracağız.

Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kültür incelemelerinin Büyük Britanya'daki Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi gibi tek bir adresi olmadığı için, bu ülkedeki literatürün kökenlerine dair farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Kimi yazarlar, savaş sonrası dönemdeki medya endüstrileri ve kitle kültürü üzerine yapılan araştırmalara dikkat çekip popüler kültür ve kitle kültürü üzerine 1960'lardan bu yana yapılan tartışmaların ABD'deki kültür incelemelerinin belkemiğini oluşturduğunu savunur (Ohmann 1991: 7). Başkaları ise 1980'lerin başında Büyük Britanya'dan "ithal edilene" kadar, kültür üzerine yapılan çalışmaların Amerikan üniversitelerinde yalnızca marjinal bir yer tuttuğunu ileri sürer (Spivak 1991: 68). Son yirmi yıl içinde Kuzey Amerika'da kültür incelemelerinin yükselişe geçmesini etkileyen faktörler genelde şöyle sıralanıyor:

(1) Hâkim olan ve tahakküm altına giren (kadına karşı erkek, veya işçi sınıfına karşı kapitalistler ve devlet gibi) olmak üzere ikikutupluluğu temel alan ilk kültür incelemeleri çalışmaları, ırk/toplumsal cinsiyet/sınıf durumlarının kesiştiği noktalardaki baskı ve

direnişin analizinde yetersiz kalıyordu. (2) 1960'lardaki sosyal hareketlerin ardından, ABD'deki ve Britanya'daki üniversitelere çok sayıda etnik kökenli azınlığın girmesi, edebiyat kanonlarından sosyal bilimlere kadar müfredatın sorgulanmasına yol açtı. (3) Kültür endüstrilerinin gücünün çok artması ve küresel erişiminin de genişlemesi yüzünden, yalnızca kodlama ve kod-çözümünü, yani izleyici tepkisi kuramlarını temel alan medya analizleri, medyanın insanların günlük yaşamı üzerinde bıraktığı etkileri açıklamaya yetmiyordu (Johnson 1986-87). (4) Bütün bu gelişmelerden kaynaklanan kültürel kaygıların dile getirilmesi konusunda, Avrupa ve özellikle Fransa kaynaklı eleştiri ve kültür kuramlarının kullanılması çok verimli sonuçlar verdi.

Postyapısalcılık ve postmodernizm, kültürlerin ve kimliklerin temsil edilebileceğine itiraz ediyordu. Bunun yanı sıra, bu yaklaşımların kuramsal araçları, özneleri baskıya karşı çıkma dürtüsüne sahip özcü bir kavram olarak değil, çoklu mücadeleler ve kimlikler çerçevesinde oluşan özneler gibi görmeyi mümkün kılıyordu (Grossberg 1993: 51). Yapıbozum ve göstergebilim, edebiyat ve sanattan sosyal bilime kadar her alanda Batılı kültür biçimlerindeki Avrupamerkezciliği açıkça ortaya koyabilmeyi vadediyordu. Postyapısalcılık ve postmodernizm sayesinde kültür incelemeleri, Şarkiyatçılıktan Marksizme, toplumsal cinsiyetçi söylemlerden ırkçı söylemlere ve gerçek, rasyonellik, iktidar, anlam gibi kavramlara kadar her yerde üstanlatılara (*metanarratives*) itiraz ediyordu.

1990'ların sonlarında, kültür incelemeleri altında araştırılan meseleler, ilk olarak Büyük Britanya'da işçi sınıfı kültürüyle başlayıp ideoloji, hegemonya ve akabinde toplumsal cinsiyet ve ırk gibi konulara odaklanmış olan araştırma alanlarından çok daha ötelere geçecekti. 1992'de derlenen kültür incelemeleri konulu bir sınıflandırmada on beş farklı kategori yer almaktaydı.[4] Genelde farklılıkla

4. Grossberg, Nelson & Treichler'in gözden geçirip yayıma hazırladığı bir kitapta (1992) şu konular üzerine bölümler görüyoruz: toplumsal cinsiyet ve cinsellik, ulus ve milliyetçilik, sömürgecilik ve postkolonyalizm, ırk ve etnik köken, popüler kültür ve izleyici kitlesi, kimlik siyaseti, pedagoji, estetik, kültür ve kurumları, etnografya, söylem ve metinsellik, bilim, kültür, ekosistem, postmodern küresel kültür, mekân ve zaman. During, kültürel çalışmalar derlemesine tüketim ve boş zaman pratiklerini de eklemiştir (1993).

ilgili olan kimlik ve öznellik meseleleri ön kapıdan buyur edilirken, sınıf ve sosyal yapı gibi kavramlar arka kapıdan dışarı atılıyordu. Bu durum hem Büyük Britanya'da hem de ABD'de son dönemdeki kültür incelemelerinde açıkça göze çarpıyor (Barker & Bezer 1992: 12-16).

Bu bağlamda, 1980'lerde iki önemli bilgi hareketi, çokkültürcülük ve postkolonyal incelemeler çıktı ortaya. Çokkültürcülük kimlik ve farklılık incelemelerini kapsıyor, diğeri ise Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilgili meseleleri ele alıyordu. 1960'lardaki yurttaşlık hakları ve karşı-kültür hareketlerinin ardından, genelde Amerikan toplumunun, özelde ise üniversitelerin "tekkültürcülüğü" temelden sorgulanmaya başladı. Bu sorgulama artık etnik azınlıkların ve kadınların da üniversiteye girdiği bir dönemde yapılmaya başlamıştı. Edebiyat kanonunda tekkültürcülüğe karşı itirazlar baş gösteriyordu. Gittikçe büyüyen bir literatür, kültürel çeşitliliğin üzerinde ısrarla durarak, marjinalleştirilen veya gözlerden ırak kalan kültürel ifade ve üretim biçimlerine dikkat çekiyordu. Çokkültürcü yaklaşımla yapılan araştırmalar, kimlik, farklılık, temsil meseleleri üzerinde, özellikle de "Öteki"nin temsil edilmesiyle ilgili sorunlar üzerinde duruyordu. Ancak bu sürecin sonucunda hem kuramsal hem de siyasal sorunlar baş gösterdi. Etnik azınlıklara yönelik kültürel indirgeme sonucu, marjinalleştirilen grupların durumunun tahlilinde siyasal iktisat analizlerinden eser kalmadı (Goldberg 1994: 14). Öte yandan kimlik/farklılık konusundaki kuramsal ısrar, ana akım tarafından oluşturulan ırk ve etnik köken kategorilerini ve sınırlarını onaylayıp geçerli kılıyordu. Daha genel anlamda söyleyecek olursak, yurttaşlık haklarından yoksun grupların kendi kendilerini temsil etmesiyle çokkültürcülük "göstermelik uygulamalara" (*tokenization*) yol açıyordu. Kimlik/farklılıktan ziyade heterojenlik ve melezliği savunan çokkültürcü araştırmacılık türleri ise, etnik saflık yapılarını çökertmekle kalmayıp disiplin sınırlarını da sorguladığından daha güçlü muhalif açılımlara sahipti (Goldberg 1994: 26).

Çokkültürcülük Batı'daki Öteki'ye ilişkin çetrefil sorunlarla uğraşırken, postkolonyal incelemeler sömürgecilik hakkındaki güncel ve tarihsel soruları ele alır. Genel olarak merkez ülkelerin üniversitelerinde oluşmuş bir literatür olmasına karşın, postkolonyal incelemeleri tetikleyen çok çeşitli unsurlar vardır. Sömürge söylemi

analizi olarak da adlandırılabilecek en temel metinlerden biri Edward Said'in *Şarkiyatçılık* (1978) adlı kitabıdır.[5] Said, kurumları, söz dağarcığı, araştırmacılığı, tahayyülü, öğretileri ve sömürge bürokrasileriyle birlikte bir bütün oluşturan Şarkiyatçılık söylemini, yazarlar ile onların yazdıkları yazıların ortaya çıktığı entelektüel ve yaratıcılık alanları olan Büyük Britanya, Fransa ve ABD'deki siyasal kaygılar arasındaki dinamik bir alışveriş olarak tahlil etmiştir.

Said'in açtığı yoldan yürüyenler arasında bu bölgelerin tarihini yalnızca Avrupalı sömürge hâkimiyetinin yansıması olarak değil, kendi içindeki dinamikler açısından yazmayı amaçlayan hem Üçüncü Dünyalı hem de Batılı araştırmacılar yer aldı. Uzun bir süre boyunca kurucusu Ranajit Guha'nın önderliğinde yürütülen ve Hintli, İngiliz ve Avustralyalılardan oluşan bir grubun projesi olan "Madun Araştırmaları" (*subaltern studies*), Avrupamerkezci tarih üretimine karşı Said tarafından başlatılan eleştirinin sürmesini sağlayan en tutarlı ve etkili projelerden biri oldu. Şarkiyatçılık, "şark" toplumlarını ve kültürlerini tarihsizleştirilmiş dil ve din kategorileri aracılığıyla incelemişti. Madun araştırmaları ise Hint tarihine yönelik Şarkiyatçı yaklaşımı yıkmak istiyordu. Şarkiyatçı yaklaşım, yalnızca Avrupalı seçkinlere özgü değildi, Hintli milliyetçi seçkinler de Şarkiyatçılığı içselleştirmişlerdi. Tabandan yola çıkan tarih yaklaşımından ve Gramsci'den etkilenen madun araştırmalarının ana hedefi, halkın siyasetini Hindistan'daki hem sömürgeci hem de milliyetçi-burjuva seçkinci tarihyazımlarından kurtarıp yeniden ortaya koymaktı (Guha 1988a: 37; Guha 1988b).

Postkolonyal incelemeler 1980'den bu yana Batı akademi dünyasındaki araştırmacılar tarafından geliştirildiği için, madun araştırmalarının tabandan yola çıkan tarihe duyduğu ilk heveste uzaklaşılıp postyapısalcılığa, postmodernizme ve yapıbozuma, Michael

5. Said'in eserleri kendinden önce gelenlerden çok daha fazla ses getirdi. Said'in selefleri arasında şunlar sayılabilir: *Black Skin, White Masks* - Siyah Deri, Beyaz Maskeler (1952, 1967) ve *The Wretched of the Earth* - Yeryüzünün Lanetlileri (1961, 1963) ile V. G. Kieman, *The Lords of Human Kind: European Attitudes to the Outside World in the Imperial Age* - İnsanoğlunun Efendileri: İmparatorluk Çağında Avrupalılar'ın Dış Dünyaya Tavırları (1969) ve özellikle Anouar Abdel-Malek, *Civilisations and Social Theory, Social Dialectics*, vol. 1 - Sosyal Diyalektik, Cilt 1: Medeniyetler ve Sosyal Teori (1917, 1981).

Foucault'ya, Jacques Derrida'ya ve diğerlerine doğru yaklaşılıyordu. Örneğin Gayatri Spivak madun araştırmalarını "tarihyazımının yapıbozumu" olarak tarif ediyordu (Spivak 1988). Postkolonyal incelemelerin ortak noktalarını özetleyen Gyan Prakash da, Homi Bhabha'dan Spivak'a ve madun araştırmaları grubuna kadar postkolonyal eleştirilerin amacının, sömürgecilik tarihyazımı üzerindeki Avrupamerkezciliğin etkisini yok etmek olduğunu ileri sürüyor. Prakash, bu etkiyi yok etmeye çalışırken postkolonyal araştırmacıların, sömürgeci tarihyazımından milliyetçi ve Marksist olanlara kadar bütün üstanlatıları ve "temelci" (*foundational*) tarihyazımları ile kapitalizm ve Üçüncü Dünya gibi kategorileri tümüyle reddettiklerini iddia ediyor.[6]

Madun araştırmaları ve postkolonyal incelemelerin gelişip yayılmasına karşın, kültür incelemeleri genel olarak hâlâ büyük ölçüde Anglo-Amerikan ve Avustralyalı bir akademik girişim niteliğindedir. Bu literatürde çevre ülkeler ya merkez ülkelerin Öteki'si olarak gündeme gelmektedir ya da postkolonyal incelemeler ve çokkültürcülük örneğinde olduğu gibi, çevre ülkelerle ilgili değerlendirmeler Batılı ülkelerin üniversitelerinde yapılmaktadır. Dolayısıyla, örneğin ırk ve toplumsal cinsiyet sorunları genellikle Batılı ülkeler için kavramlaştırılırken bu kavram ve kuramların çevre ülkeler için de geçerli olup olmayacağı açık değildir. Daha da önemlisi, merkez ve çevre ülkelerde ele alınan kültür incelemeleri karşı-

6. Bakınız Prakash (1990, 1992). Arif Dirlik, postkolonyalizm kavramıyla kapitalizm ekseninin gücünün reddedildiği, bu yüzden de sömürgeci ile sömürgeleştiren arasındaki ilişkinin gizlendiği görüşündedir. Tartışmalar, Üçüncü Dünya ve çevre ülkeler gibi kavramlardan arındırıldığında, kapitalist dünya sisteminin yapısal hiyerarşisini analiz etme imkânı ortadan kalkar. Postkolonyal durum, yapısal bir ilişki olmaktan çıkar, söylemsel ilişkiler haline gelir. Bunun Avrupamerkezciliğin eleştirisinde büyük bir önemi vardır: "Avrupa iktidarının ve Avrupa'nın küreselleşmesinde rol oynayan itici gücün temeli olan kapitalizm olmadan bakılan bir Avrupamerkezcilik herhangi bir etno-merkezcilik türünden ibaret kalır" (Dirlik 1999: 352).

McClintock "postkolonyal" teriminin, "Avrupa zamanına odaklanmış bir şekilde, küresel tarihin yeniden merkezileştirilmesine" yol açtığını ileri sürer. Ona göre, "Sömürgecilik yok olduğu anda geri dönmüştür" (1992: 86). Bunun sonucunda kültürler ve toplumlar, ancak sömürge-öncesi, sömürgecilik ve postkolonyal dönemler arasında uzanan düzçizgisel Avrupa zamanıyla olan edilgen ilişkileri çerçevesinde sınıflandırılabilmiştir.

laştırmalı veya küresel bir perspektifle bir araya getirilmemiştir (Karp 1997: 288-9; Stratton & Ang 1996).

Bazı araştırmacılar kültür incelemelerindeki bu küresel perspektif eksikliğini gidermek için çeşitli yollar önerdiler. Örneğin Lawrence Grossberg, kültür incelemelerinin küreselleşmeyle ilgili kuramsal yönünün oldukça yetersiz olduğuna dikkat çekti. Grossberg'e göre kültür incelemeleri "kültürü, kimlik biçimi olarak mekânla bir tutma eğiliminden" kurtulmak zorundadır, yoksa bu durum, "siyasetin bütünüyle bir temsil ve isim koyma (*interpellation*) meselesi haline gelmesiyle" sonuçlanabilir. Kültür incelemelerinin, kentsel, bölgesel, ve etnik-ulusal kimlikler gibi küreselleşme içerisinde ifade edilmeye başlanan mekânsal kimlikleri de tahlil edebilmesi gerekir (1997: 10, 11). Öte yandan Arjun Appadurai ise, "ulusaşırı kültür incelemeleri" diye bir çalışma alanı oluşturulmasını öneriyor ve bunun temelinin, halihazırda kültür incelemelerine egemen olan bir disiplin olarak İngiliz edebiyatı ve edebiyat incelemelerine değil, "kozmopolit" bir etnografyaya dayandırılması gerektiğini vurguluyor. Grossberg gibi Appadurai da, "kültürün" ve mekânın, küreselleşmekte olan ve yerele bağımlılıktan uzaklaşan (*deterritorialized*) bir dünyada ne anlama geldiğini açıkhğa kavuşturmaya çalışıyor (1996: 50-2).

Bu noktada bir de kısaca sosyal bilimlerde kültüre dönüş olarak adlandırılan sürecin tarih yazımındaki yansımalarına bakmak istiyoruz. Sıradan insanların 1960'lardan itibaren, akademik çalışmaların, özellikle de tarih incelemelerinin konusu haline gelmeye başladığını görüyoruz. Unutulmuş gruplar olan kadınlar, çocuklar, haydutlar veya evsizler entelektüel araştırmaların konusu haline gelirken büyücülük, yeme içme alışkanlıkları, cinsellik, beden ve ölüm konusundaki tavırlar gibi sıradan insanların yaşamlarında yer kaplayan her türlü deneyim de akademik ilgi alanına girmeye başlamış bulunuyor. On altıncı yüzyılda yaşamış bir değirmencinin hayatı, Alman köylülerinin gündelik yaşamı, ya da on sekizinci yüzyılda Paris'te bir matbaada çalışan çırakların kedileri öldürmeleri gibi konular ciddi ve önemli konular olarak kabul görüyor ve teşvik ediliyorlar (Ginzburg 1980; Sabean 1984; Darnton 1984). Farklı başlıklar altında kategorileştirilen bu tür araştırmalar bugün artık siyasi, diplomatik, askeri veya entelektüel tarih araştırmalarına cid-

di bir rakip oluşturuyor.

Ne var ki, bu yeni alanın 1960'lardan bu yana nasıl bir bütünsellik arz ettiği konusunda görüş birliği olduğunu söylemek güç. Yine de antropoloji, edebiyat eleştirisi ve tarih arasındaki yeni yakınlaşma, bu yeni tarihsel popüler kültür incelemelerini önceki yaklaşımlardan nasıl ayıracağımız konusunda bizlere ipuçları vermektedir. Natalie Zemon Davis (1983), Carlo Ginzburg (1980) ve Emmanuel Le Roy Ladurie'nin (1978) kitapları ne tema seçimi açısından ne de entelektüel çizgileri çerçevesinde birbirlerine yaklaşıyorlar. Bu yazarların ortaklaştığı nokta, Lawrence Stone'un "anlatı" dediği tarihsel yazım biçiminin canlanmasına yaptıkları katkı. Anlatı tarihini yapısal tarihten ayıran özellik, çözümleyici değil, betimleyici olması ve koşullardan çok insanlara odaklanmasıdır (L. Stone 1979).[7]

Davis, tarihçilerin antropologlardan ödünç alabileceklerini şöyle sıralar: sosyal etkileşim süreçlerinin yakından gözlemlenmesi, simgesel davranışları yorumlama biçimleri; bir sosyal sistemin parçalarının nasıl birbiriyle ilişkilendiğinin yorumlanması, birbirinden çok farklı kültürlerden gelen verilerin anlaşılması. Ayrıca antropoloji sayesinde tarihçilerin sorduğu soruların çoğalabileceği ve bu sorulara cevap ararken bakmaları gereken kaynaklara yaklaşımlarının da zenginleşebileceğini ekler (N. Davis 1981). Genel olarak akademide ilgi odağının sınıftan, sosyal ve ekonomik yapılardan kültür alanına kaymasıyla, tarihin ilgisinin kültüre çevrilmesinin antropoloji ve edebiyat eleştirisine yakınlaşma çerçevesinde gerçekleştiğini de hatırlamak lazım.

Bu yeni yaklaşım dünyayı, Eric Hobsbawm'ın deyişiyle, bir teleskopun değil mikroskobun merceğinden görmeyi tercih ediyordu (Hobsbawm 1980). Bu bakış açısı, iktisat, demografi ve sosyolojiden değil, antropoloji ve edebiyat eleştirisinden pek çok şey kapmış ve böylece kültürü temel ve özerk bir konuma yerleştirmişti. Popüler kültür üzerine yazan yeni tarihçiler, popüler kültür biçimlerinin bütüncül yapılar olarak düşünülmesine özellikle itiraz ediyorlar. Gerçek/gerçek olmayan, doğal/doğaüstü veya yanlış/doğru gibi ikiliklerle geçmişte yaşayan insanları anlamanın mümkün olmadığını öne sürerken, popüler kültür ve popüler ritüellerin "harici açık-

7. Stone'un açıklamalarının eleştirisi için bkz. Hobsbawm (1980).

lamalar" ile değil, bütünlüklü betimlemeler aracılığıyla anlaşılabileceğini savunuyorlar (Clark 1983: 75). Bu yaklaşım çerçevesinde tarihçi, ritüellerdeki ruh haline, kullanılan dile ya da repertuardan seçilen belli bir beden hareketine tıpkı bir antropolog gibi özel dikkat sarf ettiği takdirde bu ayinleri ve duygusal içeriğini kavrayabilmek için gereken unsurları yakalamış olur (Clark 1983: 93).

Popüler kültürü inceleyen yeni tarihçiler yüzlerini antropolojiye döndüklerinde ve "yoğun betimleme" arayışına girdiklerinde, kaynakların yapısı ve ulaşılabilirliği konusunda güçlüklerle yüz yüze gelmeye başladılar. İlk önemli güçlük, popüler kültür tarihini incelemek için kullanılan malzemenin çoğunun eğitimli seçkinlerin kaydettikleri malzemeler olmasıydı. Sıradan insanların yaşamları, inançları ve değerleri ile ilgili bilgileri, ancak eğitimli seçkinlerin derlediği halk hikâyeleri, şarkı ve atasözlerinden, tuttukları saray kayıtlarından, onların ağzından dinlediğimiz festival betimlemelerinden elde edebiliyorduk. Popüler olana dair bu tür bilgileri seçkinlerden aldığımızda, halk kitlelerinin davranışları, inançları ve değerleri olarak okuduğumuz anlatıların popüler kültürün o dönemdeki seçkinler tarafından kurgulanma biçimleri olması riskini de göze alıyoruz demektir. Bir başka deyişle, dönemin seçkinlerinin, popüler sınıfların anlaşılmasını imkânsız kılan engeller yaratmış olma ihtimâlinin çok yüksek olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Dolayısıyla günlük hayattaki seçkin kültür-popüler kültür karşıtlığı, popüler kültür tarihçilerinin kendi aralarında da yeniden üretilmiş oluyor (bkz. Muchembled 1985; Ginzburg 1980).

Tarihsel popüler kültür incelemelerinin bir alt-alanı olan okuma tarihi konusunda popüler kültür kavramını sorgulayan Roger Chartier, sosyal gruplar ile kültürel nesneler veya biçimler arasında bir ayrım yapmanın mümkün olmadığını savunur ve şunları ekler: "Tersine, sosyal sınırların aşıldığı akışkanlıklar ve ortak pratikler olduğunu fark etmek gerekir" (Chartier 1989: 169). Bu nedenle, kültür egemenliği ve kültür yayılımı gibi terimlerle konuşmak yerine, Chartier bize şu tavsiyede bulunur: "Elias ve Bourdieu'yu izleyerek, taklit mekanizmalarının içinde mesafeler yaratıldığını, paylaşmanın içinde rekabet olduğunu ve ifşaat süreçlerinin de yeni ayrımlar oluşturduğunu görebilen bir anlayış çizgisi geliştirebiliriz" (1989: 174).

Şu ana dek, kültüre yönelişin bir ürünü olan yeni tarihsel popüler kültür incelemelerinin tarih, antropoloji ve edebiyatı birbirine yaklaştırmaya çalıştığını göstermeye çalıştık. Kültür incelemelerinde de benzer eğilimler olduğunu görmüştük. Fakat kültürün vazgeçilmez ve indirgenemez gibi algılanması, sosyal dünyayı bir metin gibi görmeye ve her şeyin bu metindeki işaretler gibi okunmasına yol açmış, sosyal çalışmaları da açıklama'dan yorumlama'ya kaydırmıştır. Bunun sonucunda sınıf ve tarihsel nedensellik gibi sosyal yapı incelemelerinin önemi azalmıştır.

Sosyal bilimler ve tarihte kültür alanına yönelişin sonuçları yalnızca metodolojik ve epistemolojik değildir. Bu yönelimin üniversite disiplinlerinin örgütlenmesi üzerinde de etkisi olmuştur. Kültür incelemelerinin öncüleri siyasal alanda da aktif olmakla beraber, akademi dünyasının kıyılarına itilmiş, marjinal insanlardı. Kültür incelemelerinin ilk evresindeki en önemli isimler olan Thompson, Hoggart, Williams ve Hall 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında örgün eğitim kurumları dışında çalışmaya mecbur edilmişlerdi (S. Hall 1990: 12). İşte kültür incelemelerinin ilk kurumsal merkezi olan Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi böyle ortaya çıktı. Hall'un da ifade ettiği gibi Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi, Birmingham Üniversitesi'nde ne İngilizce bölümü tarafından ne de sosyoloji bölümü tarafından hoş karşılanmıştı. 1970'lere gelindiğinde, merkezin çalışmalarının çoğunun kolektif bir yapıya sahip olduğu görülüyordu ve bu çalışmaların çoğu altkültürler, kadın araştırmaları, ırkçılık karşıtlığı ve eğitim üzerine yapılmış antolojilerden oluşuyordu. Britanya'da kültür incelemelerinin en önemli yayını *Working Papers in Cultural Studies* - Kültür İncelemeleri Yazıları (1971) oldu. Kültür incelemeleri konusundaki yazılar *History Workshop Journal* - Tarih Atölyesi Dergisi gibi dergilerde ve Lacancı tartışmaların şekillendiği *Screen* isimli sinema dergisinde de yer almaktaydı. Britanya'nın çeşitli şehirlerindeki televizyon ve iletişim araştırmaları merkezleri de kültür incelemelerinin kurumsal mekânlarındandı (G. Turner 1990: 80-4). 1980'lerin sonlarında, merkez, İngilizce bölümüne katılmasını isteyen üniversite yönetiminin baskısı yüzünden yok olma tehlikesiyle yüz yüze geldi. Sonuçta merkez, Kültür İncelemeleri Bölümü haline geldi, ama lisansüstü araştırma merkezi yapısını değiştirmek zorunda kalarak li-

sans dersleri de vermeye başladı. Günümüzde Büyük Britanya'da bazı üniversitelerde kültür incelemeleri bölümleri bulunuyor, ya da kültür incelemeleri dersleri, sosyoloji veya İngilizce bölümleri içindeki alt programlar olarak sunuluyor. Büyük Britanya'da Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi uzun zaman üniversitenin kıyılarında kalırken, ABD'de, çoğu kültür incelemeleri çalışması doğrudan İngiliz ve Amerikan Dili ve Edebiyatı bölümlerinde üretildi. 1990'larda ABD ve başka ülkelerde kültür incelemeleri üzerine çok sayıda disiplinlerarası program kurulmuştu ve bunların bazıları lisansüstü dereceler veriyorlardı.[8]

Kültür incelemeleri üniversite dışı yayın dünyasında büyüyen bir endüstri haline geldi. Birmingham'da yapılan araştırmaların çoğu, başta Methuen ve Hutchinson olmak üzere çeşitli yayınevleri tarafından antoloji olarak yayımlanmıştı. Methuen'in halefi Routledge, kültür incelemeleri alanında hâlâ ABD ve Büyük Britanya'da en önde gelen yayınevlerinden biri konumunda. Kültür incelemeleri 1980'lerde popülerlik kazandığında, kültür incelemeleri başlığı altında kitaplar yayımlayan üniversite bünyesindeki ve ticari yayınevlerinin sayısı artmıştı. Aynı şekilde kültür incelemeleri üzerinde yoğunlaşan dergiler de 1980'lerde mantar gibi çoğalmaya başladı.[9] Kültür incelemelerinin yer aldığı ve önemi hiç de küçümsenmeyecek bir ortam da bu konudaki araştırmaların sunulup tartışıldığı ve

8. Kültür incelemelerinin "kurumsal varlığı" üzerine yapılan bir derlemede ABD'de on dokuz üniversitenin disiplinlerarası kültür incelemeleri merkezleri bulunduğu ya da lisans dereceleri verdiği görülebilir. Avustralya ve Büyük Britanya üniversitelerinde de bu merkezlerden altışar tane vardır. Kanada'da kültür incelemelerine odaklı iki merkez varken, Hollanda, Hong Kong, Brezilya, Avusturya, Güney Afrika ve Polonya'da birer üniversiteye bağlı merkezler vardır (Striphas 1998b). Türkiye'de de kültür incelemeleri alanında derece veren birkaç üniversite var.

9. Westview Yayınları, Minnesota Üniversitesi Yayınları, Duke Üniversitesi Yayınları, Kuzey Carolina Üniversitesi Yayınları, Columbia Üniversitesi Yayınları ve Oxford Üniversitesi Yayınları bu yayınevleri arasındadır. 1994 tarihli bir kültür incelemeleri kaynakçaları makalesinde, kültür incelemeleri odaklı otuz iki dergi sıralanmaktadır ve bunların yarısından çoğu ABD'de yayımlanmış, büyük bir kısmı da 1970'lerden sonra basılmıştır. Bunların arasında en önemlileri şunlardır: *Boundary 2, Critical Inquiry, Cultural Critique, Cultural Studies, Differences: A Journal of Feminist Studies, Media Culture and Society, New Formations, Praxis International, Representations, Signs: Journal of Women in Culture and Society* ve *Social Text: Theory, Culture, Ideology* (Kieft 1994: 1965).

kitaplaştırılarak yayımlandığı akademik konferanslardı.[10]

Kültür incelemelerinin kurumsallaşmasının en temel özelliklerinden biri de disiplinlerarası olarak tanımlanması olmuştur. Kültür incelemeleri yöntem ve konularını, hem beşeri bilimlerden hem de sosyal bilimlerden alır (S. Hall 1990: 13, 16). Dahası, kültür incelemeleri kurumsal olarak da disiplin sınırlarını aşmaktadır. Disiplinlerarası niteliğinden genelde olumlanarak söz edilmesi, kültür incelemelerinin akademik disiplin karşıtı özelliğini de yansıtıyor. Fakat bu süreçte biri entelektüel, diğeri de kurumsal olmak üzere iki tehlikeye dikkat çekilmiştir. Birincisi, birçok yazar, üniversitelerde kültür incelemelerindeki çoğulculuğun ve farklılığın üniversite içinde kurumsallaşması konusunda kaygılı olduklarını ifade ediyor (MacCabe 1992: 33; Morris 1992: 292; S. Hall 1992). Dolayısıyla kültür eleştirisi ve kimlik siyaseti, bir kez üniversitenin kurumsal ortamına girince, siyasal ve eleştirel yönünü yitirme tehlikesiyle de yüz yüze geliyor.

Birincisine bağlı olarak ileri sürülen ikinci tehlike ise, disiplinlerarası özelliği yüzünden kültür incelemelerinin "yeni üniversitenin" gereklerine eklemlenmeye başlayabileceği oldu (Striphas 1998a: 463). Readings, günümüzde üniversitelerin birden çok disiplini disiplinlerarası program adı altında aynı çatı altında toplayarak kaynak tasarrufuna gitmeyi amaçladıklarını iddia ediyor. Böylece kültür incelemelerinin disiplinlerarası olması üniversitelerin şirketleşmesine yardımcı bile olabilir (Readings 1996: 39).

10. 1983'ten bu yana Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Büyük Britanya, Avustralya gibi ülkelerde kültür incelemeleri çevrelerini bir araya getiren büyük konferansları şöyle sıralayabiliriz: "Marksizm ve Kültür Yorumları", Illinois Üniversitesi, Urbana-Campaign, 1983; "Günümüzde ve Gelecekte Kültür İncelemeleri", Illinois Üniversitesi, Urbana-Champaign, 1990; "Kültürleri Yaratmak", Amerikan İncelemeleri Derneği Konferansı, 1988; "Kültür İncelemeleri Ne olmalıdır?", Modern Diller Derneği Forumu, 1988; "Kültür İncelemelerini Yeniden Konumlandırmak", Ottawa, 1989; "1990'larda Kültür İncelemeleri", Oklahoma Üniversitesi, 1990; "Kültür İncelemeleri", Texas Üniversitesi, Austin, 1990; "Dismantle/Fremantle", Murdoch Üniversitesi, Avustralya, 1991; "Rotalar: Uluslararası Kültür İncelemelerine Doğru", Tayvan, 1992; "Postkolonyal Oluşumlar: Uluslar, Kültür, Politika", Griffith Üniversitesi, Avustralya, 1993; "Kültür ve Küreselleşme", Duke Üniversitesi, 1994. Illinois Üniversitesi ve Ottowa' daki konferanslardaki sunumlar kitap halinde de yayımlanmıştır (Nelson & Grossberg 1988; Grossberg, Nelson & Treichler 1992; Blundell, Shepherd, & Taylor 1993).

Yeni tarihsel popüler kültür incelemelerinin kültürel incelemeler gibi belirgin bir şekilde kurumsallaştığını söyleyemeyiz. Bu yaklaşımı benimseyen tarihçilerin bir merkezin veya bir derginin etrafında toplanmak yerine, yaptıkları çalışmalar yoluyla tarihin yapılma şeklini değiştirme yolunda ilerlediklerini görüyoruz. E. P. Thompson'ın (1966, 1978), Mihail Bahtin'in (1984) ve *Annales* okulunun çalışmaları 1980'lerde iyiden iyiye belirginleşen bir yapının temelini atarken, diğer yandan, bu akım dahilindeki önemli araştırmacıların bazıları daha farklı ve çağdaş eğilimlerden etkileniyordu. Örneğin, Toplum ve Kültür Tarihi üzerine İncelemeler dizisinin editörleri Viktorya Bonnel ve Lynn Hunt[11] kendi entelektüel çizgilerinin kaynağını Michel Foucault, Clifford Geertz ve Hayden White'ın 1970'lerde yayımlanmış veya İngilizceye çevrilmiş olan eserlerinde görüyorlar (Bonnell & Hunt 1999: 2).

Kültür incelemeleri ile sosyal tarih yazımı aşağı yukarı aynı dönemde, yani 1960'larda ortaya çıkarken yeni tarihsel popüler kültür incelemeleri ancak 1980'lerden sonra gözle görünür bir şekilde gelişmeye başlamıştır.[12] Bu konuda önde gelen kurumsal mekânlar ile dergiler arasında ABD'deki Popüler Kültür Derneği, Manchester Popüler Kültür Enstitüsü, *Journal of Popular Culture* - Popüler Kültür Dergisi, *Journal of American Culture* - Amerikan Kültürü Dergisi ve *American Quarterly: Popular Culture* - Amerikan Kültür Dergisi: Popüler Kültür (üç aylık) sayılabilir.

Çağdaş kültür incelemelerinin ve yeni tarihsel popüler kültür incelemelerinin gelişiminin 1960'lardan bu yana akademinin disiplin-

11. Bu diziler 1984'te California Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Dizinin altıncı kitabı olan *The New Cultural History* - Yeni Kültür Tarihi (1989) ve 1999'da yayımlanan *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture* - Kültüre Dönüşün Ötesi: Toplum ve Kültür İncelemelerinde Yeni Doğrultular bu yeni tarihçilerin kendi kendilerini tanımlamaları açısından önemli dönüm noktaları sayılır.

12. Kütüphane kataloglarında basit bir anahtar sözcük taramasında, "popüler kültür, ABD" sözcüklerinin altında 1960'larda sekiz madde, 1970'lerde kırk bir madde, 1980-85 arası kırk altı madde çıkıyor karşımıza. Kitapların sayısı da giderek artıyor: 1997 ile 1998 arasında aynı başlık altında yirmi yedi kitap kayıtlı. Öte yandan "popüler kültür-tarih-ABD" sözcükleriyle aranıldığında 1981'de hiçbir kayıt yokken, 1981 ile 1985 arasında dokuz kitap, 1986 ile 1990 arasında kırk bir, 1991 ile 1994 arasında altmış yedi madde bulunmaktadır. Fransa ve İngiltere'de yapılan popüler kültür incelemeleri için de benzer eğilimler gözlemlenebilir.

lere bölünmesine baş kaldıran feminizm ve etnik köken/azınlık incelemeleri gibi araştırma alanlarının oluşmaya başlamasıyla aynı zamana rastladığı gibi, bu alanların şekillenmelerine de katkıda bulunduğu söylenebilir. Bu rastlantının en belirgin olduğu nokta, kültür incelemelerinin ve yeni tarihsel popüler kültür incelemelerinin odağının sosyal yapılardan kimliklere ve mikrotarihlere kaymasıdır.

Bu süreçler, sömürgeciliğin sonlandırılması ve yeni sosyal hareketlerin önemli bir rol oynadığı ve siyasal ve ekonomik çatışmaların kültür alanına taşındığı bir dünya ekonomisinin bağlamına yerleştirilebilir. Daha da önemlisi, eskiden marjinal olan grupların, yani azınlıkların ve kadınların akın akın üniversitelere girmesiyle tarih, edebiyat ve sosyal bilim bilgilerinin üretim ve öğretim şekilleri köklü biçimlerde sorgulanmaya başlandı. İşte bu bağlamda Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde popüler kültür, kitle iletişim araçları ve marjinal grupların kültür alanındaki üretimleri incelenmeye başladı (Gripsrud 1989).

Kültür incelemelerinin ve yeni tarihsel popüler kültür incelemelerinin geleneksel disiplinlerde "kültürün" ele alınış biçiminden duyulan hoşnutsuzluktan yola çıkılarak geliştirildiği bu süreçte, beşeri bilimler ile sosyal bilimler arasındaki etkileşim çok büyük önem kazanmıştır. Beşeri bilimler kültürü incelerken egemenlik, sınıf, hegemonya ve direniş gibi eleştirel sosyal bilim kategorilerini kullanmaya başlarken, sosyal bilimler de etnografya, metin analizi, göstergebilim, yapıbozum ve söylem analizi gibi beşeri bilimlere ait metodolojileri ve epistemolojik kaygıları benimsemeye başlamıştır.

Bu durumun bir yandan büyük ölçüde yüksek/aşağı kültür ikiliği ve altyapı-üstyapı ayrımlarının sorguya açılması, bir yandan da iktidar ve direniş kavramlarının yeniden düşünülmesinin bir sonucu olduğunun altını çizmek gerekir. "Aşağı kültür" tabiriyle çamur atılan, üniversitelerde ancak folklor incelemeleri ve antropoloji altında tartışılan kültürel biçim ve uygulamalar, akademinin merkezine doğru kendine yol açarken, hem edebiyat incelemeleri hem de sosyal bilimler bu konuları çalışmak için yeni yöntemler ve kavramlar bulmak zorunda kaldı. Beşeri bilimler ile sosyal bilimler arasındaki yakınlaşma tam da bu yeni konuların getirdiği zorlukların çözülmesine yönelik arayışlarla tetiklendi.

10 Toplumsal Cinsiyet: Feminizm ve Kadın Araştırmaları

Volkan Aytar
Ayşe Betül Çelik

Kadın araştırmalarının, çeşitli feminist hareketlerin ve feminizm biçimlerinin miladını İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden döneme, özellikle de 1960'ların başına dayandırmak mümkün olsa da, bu gelişmelerin önemli bir "tarihöncesi" dönemi de vardır. Katkıları çok zaman es geçilse de kadınlar akademi dışındaki bilgi üretim sürecinde uzun zamandır faal bir rol oynamaktaydılar. Örneğin Aydınlanma sürecinde, bilgi mekânlarının yaratılmasında kadınlar, salon toplantılarının sahibi ve katılımcısı olarak oldukça merkezi bir konumdaydılar (Anderson & Zinsser 1990).

Bazı akademisyenler, "kadının toplumsal ve cinsel açıdan boyun eğdirilmişliğini ve güçsüzlüğünü" hem protesto hem de analiz eden bir külliyatın en azından Mary Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (1791) adlı kitabından bu yana var olduğunu savunmaktadır (M. Evans 1992: 98). Özellikle işyerinin aile ocağından gitgide ayrılması nedeniyle kadının toplumsal ve ekonomik konumunun düşüşe geçtiği bir dönemde yazan Wollstonecraft, liberal feminizmin temellerini atmıştır. Wollstonecraft, kadının ekonomik anlamda bağımsız ve toplumsal anlamda özerk olması gerektiğini savunmasının yanı sıra, özellikle de Jean Jacques Rousseau'nun *Emile* adlı eseriyle kanonlaşan, zamanının reformist eğitim felsefesini eleştirmiştir. Rousseau, adı geçen kitapta erkek çocuklar için sosyal bilimler ve doğa bilimleri alanlarında rasyonel

bir eğitim öngörürken, kız çocuklara müzik, sanat, edebiyat ve şiir gibi alanları uygun görüyordu. Wollstonecraft, kadınların da erkeklerin tekeline ayrılan alanlarda rasyonel bir eğitim almaya aynı derecede yeterli olduğunu savunarak (Tong 1989: 14) kadınların yalnızca sosyal bilimler ve sanat gibi "duygusal" ve "hafif" alanlarla ilgilenmesi gerektiği düşüncesine karşı koyuyordu.

Kadının ve kadını ilgilendiren konuların araştırma "konusu" olarak akademiye dahil edilmesini sağlayan reformların geçmişi on dokuzuncu yüzyıla dek uzanır. Bazı akademisyenler kadın araştırmalarının 1820'lerde başlayan eğitim reformu çerçevesi dahilinde incelenmesi gerektiğini dahi savunmuşlardır (Stimpson & Cobb 1986: 11). Mary Evans'a göre, bu dönemde "[kadınlar] yazıyor, tartışmalara katılıyor ve elbette katkıda bulunuyorlardı; fakat iyimser bir yaklaşımla yükseköğrenim diye tabir edilen yapının inşasına kurumsal anlamda herhangi bir katkıları olmamıştı" (1997: 46). On dokuzuncu yüzyıl boyunca, kadının akademik dünyada yürüttüğü tartışma ve savaş, temel olarak onun erkeğin entelektüel becerisinin gerisinde kalmadığının gösterilmesi yönündeydi; bu bağlamda kadının, entelektüel yaşamın yalnızca kıyısında faaliyet göstermesine izin veriliyordu.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında, kadın için ve kadın tarafından yürütülen ayrı bir inceleme alanı kurma yolunda ciddi bir çaba görülmese de, çeşitli yerlerde yapılan kimi araştırmalar belirli toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kadının yaşamı konusunda kadına ait bir bakış açısı ortaya koyuyordu. Bu araştırmaların öncüleri antropoloji alanında çalışan kadınlardı. Kadın araştırmaları konusunda önemli eleştirel çalışmalar 1930'larda ortaya çıkıp 1950'ler boyunca sürdü.[1] Tarih, edebiyat ve sosyal bilimler alanlarında da benzer çalışmalar yayımlandı; bunların kimileri kuramsal olarak temellendirilmiş bir eleştiriye dayanıyor, kimileriyse dayanmıyordu.[2] Kadı-

1. Mead (1935, 1953), Landes (1957), Leith-Ross (1939) ve Kaberry (1952) en çok bilinen araştırmalar arasındadır. Bu kitaplar farklı kültürlerden gelen kadınların yaşam deneyimlerini capcanlı bir şekilde belgelemekle birlikte, Mead örneğinde olduğu gibi, toplumsal cinsiyet rollerinin "plastikliğini" de sorgulamıştır (E. DuBois ve diğ. 1985: 16).

2. Mary Beard, kadının "tarih içinde ne tür bir kuvvet" olarak rol oynadığını araştırır (1946). Eleanor Flexner, A *Century of Struggle* - Yüzyıllık Mücadele,

nın akademik dünyada giderek daha fazla yer alması ille de kadın akademisyenler tarafından alternatif bir ontolojik ya da epistemolojik perspektifin geliştirilmesi anlamına gelmiyordu. Kadının eşit derecede temsil edilmesi ve hem "araştırma nesnesi", hem de bilginin üreticisi olarak üniversitelere ve diğer yükseköğrenim kurumlarına dahil edilmesi yönündeki fikirler, eğitimin ve bu gibi eğitim kurumlarının toplumsal rolünden ve bu kurumların iktidar ve ataerkil toplum düzeni ile ilişkisinden daha az tartışılıyordu.[3] Ne var ki bu fikirler de bilginin yapılarına dair ontolojik ve epistemolojik temellerin genel bir eleştirisini içermek yerine kurumların toplumsal pratiklerini eleştirmekle sınırlı kalıyordu.

1930'lar ile 1950'ler arasındaki dönemde öncü niteliği taşıyan çalışmalar, feminist hareketteki iki "dalga" tabiriyle ifade edilen şey arasında bir köprü görevi üstlenmekle kalmayıp[4] kadın araştırmalarının akademi sınırları içerisinde kurumsallaşmasından önce "belirli bir entelektüel merak düzeyini" korumayı da başardı. Bu dönemin gücü ne kadar yeni ufuklar açmış olursa olsun, etkisini gi-

1959) adlı kilometre taşı sayılan kitabında feminizmi bir araştırma konusu olarak sunmayı amaçlamaktadır. Virginia Woolf'un *Kendine Ait Bir Oda* (1929) ve Simone de Beauvoir'ın *İkinci Cins* (1949) adlı kitapları da kendi alanlarında çığır açan eserlerdendir.

3. Örneğin, Virginia Woolf'un *Kendine Ait Bir Oda* (1929) ve *Three Guineas* - Üç Şilin (1938) adlı kitaplarındaki vurgu değişimi oldukça ilginçtir. Mary Evans, Woolf'un ilk kitabında üniversiteler karşısındaki "özenir tonunun", ikinci kitabı olan *Three Guineas*'de çok daha eleştirel bir tona büründüğünü ileri sürer; "Üniversite demek kısmen de olsa askeri iktidarın, yerleşik kilise sisteminin ve kültür ve toplumda otoritenin baba tavrının korunması demektir" (1997: 49). Woolf'un vurgularındaki bu değişim, iktidar ve bilgi ilişkisinin giderek daha fazla eleştirildiği bir iklimde gerçekleşmişti. Robert Lynd, *Knowledge for What* - Ne İçin Bilgi (1940) adlı kitabında ABD'deki üniversitelere karşı şiddetli eleştirilerde bulunuyor, Almanya'da ise Frankfurt Okulu üyeleri entelektüel ve akademik eserlerin yapısı ve sosyal işlevi konusunda sorular ortaya atıyordu (M. Evans 1997: 50).

4. İlk feminizm dalgası, on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemde kadınların siyasal güç kazanması ve bu gücü artırması yönünde ilerlemiştir. İkinci feminizm dalgasının ise Betty Friedan'ın eseri *The Feminine Mystique* - Dişi Gizem (1963) ile başladığı düşünülür. J. Evans, liberal diye nitelendirilen ikinci dalga feminizmin ilk aşamasının Friedan'ın kitabından ve 1960 tarihli ABD başkanlık kurulundan doğduğunu, ikinci aşamasının ise 1960'ların Yeni Sol'undan ve Siyah Yurttaş Hakları hareketlerinden kaynaklandığını söyler (1995: 13).

derek yitirmeye başlayacaktı. (E. Dubois ve diğ. 1985: 17). Dönemin kadın akademisyenlerinin toplu halde, daha sonradan kadın araştırmalarının bir disiplin altında toplanması yönünde son derece önemli bir etki yaratmasına rağmen, temelde kendi araştırma alanlarının çerçevesinden dışarı çıkmadıklarını iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde, disiplinler arasındaki geleneksel sınırlar katılığını koruyordu. Bu bağlamda, kadın akademisyenler "erkeğin denetimindeki" akademi dünyasının evrensellik iddiasına karşı çıkan ilk ve yürekli ses olmuşlardı.

ABD'de "kadın araştırmalarının" ayrı bir alan olarak ortaya çıkışı, yurttaşlık hakları hareketi ve diğer önemli toplumsal hareketlerin yeşermesiyle kesinlikle bağlantılı gibi görünmektedir. Schramm (1978), kadın hareketinin üyelerinin hem yurttaş haklarının hem de 1960'lardaki barış hareketlerinin sergilediği cinsel ayrımcılıktan dolayı düş kırıklığına uğrayarak kadının hayatına dair alternatif bilgi ve pratik biçimleri aramanın gerekliliğine odaklandığını ileri sürer. 1960'ların sonunda Yeni Sol ile feminist hareket arasındaki gerilim özellikle vurgulanır olmuştu. 1970'lerin sonunda münferit kadın araştırmaları programlarının yaratılmasının sorumlusu kısmen bu gelişmedir. Geleneksel akademi dünyasının "değerden bağımsızlık" vurgusu ve "erkek-merkezli" varsayımları,[5] "kendine ait bir akademi" konusunda zaten hissedilmekte olan ihtiyacı daha da besliyordu.

Kadın için ve kadın tarafından bilgi üretme konusunda fark edilen bu ihtiyaç bu tür konularla ilgilenen çok sayıda kurumsal alanın

5. Tarih alanında, feminist eleştiri "tarihçilerin analitik kavram ve çerçevelerinin erkek yaşamını insanlığın normu olarak aldığını" ileri sürer (E. DuBois ve diğ. 1985: 19). Örneğin Joan Kelly-Gadol, tarihsel analiz kategorileri ve dönemleştirmelerde bu durumu açıkça göstermiştir. Sosyal tarih kadın sesine daha açıktır, çünkü sosyal tarih, tarihin nicedir göz ardı edilen bir parçası olan özel yaşamı yeniden keşfetmeyi kendine amaç edinmiştir. E. DuBois ve diğ. (1985:20). Yeni sosyal tarih yaklaşımının yaygınlaşmasının, 1960'ların siyasal ve kültürel liberalizm bağlamıyla ilişkili olduğunu öne sürer. Antropoloji alanında "erkek yanlılığına" eleştiri getirenler Sally Scolum (1975) ve Michelle Z. Rosaldo, Louise Lamphere ve Jeab Bamberger (1974) gibi akademisyenlerdi. Antropolojide "etnosantrizm" ile "androsantrizm" arasında şaşırtıcı benzerlikler vardır. Eğitim alanında toplumsal cinsiyet ayrımı meselesi ilk olarak Myra Sadker ve Nancy Frazier gibi (1973) akademisyenler tarafından tartışmaya açılmıştı.

inşasına yol açtı. 1970'lerin başı, bu türden çok sayıda resmi düzenlemeye şahit oluyordu.[6] Kadın araştırmaları programlarının kurumsallaşması sağlanan fonlara bağımlıydı. Önceleri, finans kaynaklarının başında, federal ve eyalet yönetimlerinin departmanları ile bazı özel şahıslar ve vakıflar geliyordu.[7] 1970'lerin şahit olduğu bir diğer gelişme ise profesyonel araştırma derneklerinde ve kimi durumlarda bu derneklerin dışında, kadın kurullarının ve komitelerinin ortaya çıkışıydı (Howe 1991). Zaman içinde bu gruplar ulusal düzeyde koordinasyon içine girdiler ve feminist akademik hareketin gücüne katkıda bulundular.[8]

ABD dışındaki feminist akademik çalışmaların kurumsal biçimi ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılık gösterse de feminist hareketler ve feminist bilgi hareketleri işbirliği içindeydiler. Kıta Avrupası'nın büyük bir bölümünde, hem kadın araştırmaları programları hem de üniversite yapısının dışında kalan araştırma merkezleri 1970'lerin ortasında ve sonrasında ortaya çıktı. Benzer bir gelişme Latin Amerika'da ve Güneydoğu Asya'da biraz daha sonra da olsa kendini gösteriyordu. Ne var ki bu iki bölgede, özellikle de Güneydoğu Asya'da, devletin varlığı kendini çok daha fazla belli ediyordu (Bonder 1991, Karim 1991). Ayrıca pek çok araştırma merkezi ve program öncelikle kadın ve gelişim gibi konulara yönelikti. Yakındoğu'da[9] ve Afrika'nın büyük kısmında ise program ve araştırma merkezlerinin oluşumu geride kalmıştı (Rao 1991).

6. Kadın araştırmalarıyla ilgili bir program ilk olarak 1969'da San Diego Eyalet Üniversitesi'nde onaylandı (Musil & Sales 1991: 23). Öncüler arasında Berkeley'deki Kadın Tarihi Araştırmaları Merkezi, Cornell Üniversitesi'ndeki kadın incelemeleri programı ve New York Eyalet Üniversitesi'nin Birmingham'daki kadın tarihi programı da vardı. Bir önceki yıla oranla kadınlar hakkındaki derslerin sayısının 1971'de altı kat artması bu eğilime örnek oluşturur. 1976 yılına gelindiğinde, kadın meselelerine odaklanan 151 resmi program vardı. "1977 yılında Ulusal Kadın Araştırmaları Derneği kurulduğunda, 276 resmi program vardı. 1980 yılında bu sayı 332'ye, 1989'da 530'a yükseldi. 1986'da 334 lisans yan alanı dersi, sertifikası veya yardımcı dersi alınmaktaydı. 1989'da bu rakam 404'e çıktı. Lisansüstü düzeyde bu rakamlar 23'ten 55 mezuniyet sertifikası, yan alan ve yardımcı derse çıkmıştı" (Musil & Sales 1991: 27).

7. Liseüstü Eğitim Geliştirme Fonu (LEGF) 1970'lerde kadın araştırmalarına fon veren ilk kurumlardan biriydi. Kadın araştırmalarına fon veren diğer kurumlar arasında Ulusal Eğitim Enstitüsü (UEE) ve Kadınların Eğitim Eşitliği Hareketi Programı (KEEHP) bulunmaktaydı. Fon veren ilk özel kuruluşlar arasında

Kuzey Amerika'da ve Batı Avrupa'da kadın araştırmalarına ayrılan paranın en azından yeni ortaya çıkmış bir alan için görece tatmin edici düzeyde olmasına karşın, araştırmaların hızı siyasal iklime göre çeşitlilik gösteriyordu. 1980'lerde yeni-muhafazakâr partilerin, kadın araştırmalarının fonlarını kısmaya eğilim göstermesi şaşırtıcı değildir.[10] Kadın araştırmalarına kaynak ayırma eğiliminin feminist hareketin özellikle 1970'lerin sonundaki yükselişiyle bağlantılı olduğunu iddia etmek yanlış olmaz.

Çeşitli üniversitelerde birbirinden bağımsız kadın araştırmalarını desteklemenin yanı sıra kaynak sağlamanın bir amacı da müfredatı kadınları konu alan materyalleri kapsayacak şekilde düzenlemekti. 1980'ler, bazıları Siyah araştırmalarını ve kadın araştırmalarını bir araya getirmeyi hedefleyen büyük müfredat geliştirme projelerine şahit oldu.

Başlangıçta kadın araştırmaları programlarının üyeleri, amaçları konusunda netti. Kadın araştırmaları, geleneksel bilimsel disiplinlerin ve alanların "değerden-bağımsızlığının" aksine, toplumsal değişimi gerçekleştirmeye adanmış, tazmin eden ve çare bulan bir kurum (Boneparth 1978) olarak işlev göstermenin yanı sıra, toplumla ilgili feminist varsayımları da dile getirecekti. Ne var ki, bazı önemli sorulara yanıt bulunamadı. Bu sorulardan biri de kadın araştırmalarının disiplinlerarası bir yan alan olarak mı kalması, yoksa kendi başına bir disiplin haline mi gelmesi gerektiğiydi (Schramm 1978). Münferit kadın hakları programlarının giderek kurumsallaşması, bu iki eğilim arasındaki gerginliği yatıştırmaya yetmedi.

Ford Vakfı, Carnegie Şirketler Grubu, Rockefeller Vakfı, Rockefeller Kardeşler Fonu, Andrew W. Mellon Vakfı, Helena Rubinstein Vakfı, Russel Sage Vakfı, Exxon Eğitim Vakfı, Eli P. Lilly Vakfı ve Revson Vakfı bulunuyordu (Musil & Sales 1991: 23).

8. 1977'de ABD'de Ulusal Kadın Araştırmalarının kurulması feminist akademisyen hareketinin kurumsallaşmasında en önemli rolü oynamıştır. Howe (1991) bu gelişmenin, kadın araştırmalarına verilen ulusal bursların ve kadın araştırma merkezlerinin kurulmasıyla birlikte, kadın araştırmalarının kurumsallaşmasına büyük katkıda bulunduğunu savunur.

9. Lübnan önemli bir istisna oluşturmaktadır. Arap dünyasında Kadın Araştırmaları Enstitüsü bu ülkede 1973 yılında kurulmuştu.

10. Rosemary Auchmuty (1996) Birleşik Krallık örneğinden söz ederek, arka arkaya gelen muhafazakâr hükümetler yüzünden kadın araştırmaları ve lezbiyen araştırma programlarının şiddetli mali krizlere sokulduğunu anlatır.

Dolayısıyla, kadın araştırmalarının akademi dünyası dahilinde üç amaç tarafından biçimlendirildiği savunulabilir: münferit kadın araştırmaları programlarının yaratılması, üniversitelerin geleneksel bölümlerinin himayesi altında sürdürülen bir araştırma organının gelişmesi ve son olarak da kadına dair yeni bilgilerin genel üniversite müfredatına sokulması yönündeki çaba (Musil & Sales 1991: 24). Gloria Bowles ve Renate Klein, ilk iki amacın farklı, neredeyse taban tabana zıt araştırma stratejilerine ve metodolojilerine işaret ettiğini savunmaktadır: "Geleneksel disiplinlerden birinde çalışan feminist bir akademisyen kendi alanındaki okurlara hitaben yazmalı, *o disiplin tarafından kurulmuş yapıyı ve düşünceleri* esas almalıdır" (1983: 7; vurgu eklenmiştir). Diğer yandan, münferit kadın araştırmaları programlarına dahil olan akademisyenler "bilginin tüm disiplinlerle kesişen o alanını – kadını" konu alıyorlardı (Bowles 1983: 39).

Kendi başına bir disiplin olarak kadın araştırmaları kendine özgü ve tanınabilir belli bir metodoloji, hatta belki de epistemolojik açıdan özgün bir bakış açısı üretmek zorundaydı. Disiplinlerarası bir faaliyet olaraksa, diğer disiplinlere ait metodolojileri ve epistemolojileri "ödünç" alabilir ya da alternatif bir metodoloji/epistemoloji arayışı içerisinde eleştirel bir duruş edinebilirdi. "Disiplinlere özgü yöntem ve materyallerin disiplinlerarası bir biçimde dolaşıma girmesi ve daha geniş anlamda, birden fazla disiplin ile örtüşen çeşitli faaliyet türlerinin gelişmesi"nin (Klein 1990: 93), kadın araştırmalarının toplu "gücüne" güç kattığı kesindi ama yine de çeşitli disiplinlerin tutarlı birliğine ve ayrı ayrı da var olabilme özelliklerine hiç değinilmiyordu. "Amaç... disiplinleri birbirinden ayıran engelleyici sınırları aşmak, kadın araştırmalarını daha geniş, daha bütünleşmiş bir yaklaşımla ele alabilmek"ti. Kadın araştırmaları daima "disiplinlere özgü dar sınırların ötesine geçme" ve "disiplinlerarası bir eğilim" benimseme ihtiyacı hissetmişti (Guy-Sheftall 1991: 310). Tüm bunlara karşın, bu eğilim disiplinlerin varlığına ve birbirlerinden ayrı, uzak konumlarına etkin biçimde karşı koyamadı.[11]

11. Meeth (1978: 10) neyin çapraz disipliner ("bir disiplinin diğerinin bakış açısıyla incelenmesi" – sanat tarihi örneğinde olduğu gibi), neyin çokdisiplinli (birkaç farklı disiplinin tek bir soruna bakması), neyin disiplinlerarası (disiplin-

Yine de kadın araştırmalarının "akademik bir disiplin dahilinde hareket etme" sınırlarını aşma hedefine ne şekilde katkıda bulunabileceği sorusuna bir yanıt bulunması gerekiyordu. Catherine Stimpson'a göre, kadın araştırmaları "kuramın yeniden inşası"ndan önce "hatanın inşası" sürecine girdi (Schuster & Van Dyne'da 1985: 25). Bununla kastedilen, kadın araştırmalarının can alıcı rolünün, Stimpson'a göre, yeni bilgi üretmek ya da çeşitli disiplin paradigmalarının zayıflıklarını ortaya koymak değil, daha nitelikli disipliner bilginin üretilmesini güvenceye alacak bir yan sistem oluşturmak olduğuydu (Stanton & Stewart 1995: 2). Görünen oydu ki, gerek iki kültür arasındaki gerekse çok sayıdaki disiplin arasındaki bölünme bu dönem boyunca gücünü korumuş ve kadın araştırmaları henüz bu konuya bir çözüm önerememişti.

Akademinin içindeki ya da dışındaki kadın araştırmacılarının ne homojen bir siyasal ya da kültürel duruşu vardı, ne de birbirine eş stratejiler uyguluyorlardı. Disiplinlerarası olmak konusundaki duruşları ise münferit araştırmacıların siyasal görüşleri ve inandıkları feminizm türüyle bağlantılıydı. Kadına boyun eğdirilmesinin temel sebeplerinin teşhisi bile kadın araştırmaları çevrelerinde ve genel anlamda feminist eleştirisi çerçevesinde görüş ayrılıkları yaratıyordu. Bunun bir nedeni liberal feministlerin, kadına haksızlık eden sistemin, (reform geçirdikten sonra) kadınlara daha fazla serbesti tanıyacak ve eşitlikçi olacağını öne sürmeleriydi[12]

Diğer yandan sosyalist ve Marksist feministler, liberal feministlerin geç kalmış eşitlik çağrısının stratejik olarak yerinde, fakat daha geniş bir açıdan bakıldığında sorunlu olduğunu iddia ediyorlardı. Sosyalist ve Marksist feministler kadının ezilmesinin kapitalist sistemin işleyişiyle bağıntılı olduğunu savunuyorlardı. Kadına boyun eğdirilmesine dair ürettikleri çözümlemelerin merkezine kapitalizmi oturtmalarına karşın, sosyalist feministler, ortodoks Marksist düşüncenin toplumsal cinsiyeti dikkate almayan yapısını da

lerin bakış açılarının birleştirilmesi) ile neyin disiplinlerötesi (disiplinleri aşan, ötesine geçen) olduğu konusunda ayrıma gider. Bowles (1983: 40) disiplinlerötesiliğin kadın araştırmalarının hedefi olması gerektiğini ileri sürer.

12. Jaggar ve Rothenberg (1984) liberal feminist argümanlar hakkında genel bir bakış sunar. Özellikle, liberal feminist perspektiften yaklaşan Joyce Trebilcot'un yazısına bkz.

eleştiriyor, esnek davranarak radikal ya da psikanalist kuramı savunan feministlerin savlarını ödünç almaktan çekinmiyorlardı (Tong 1989:173).

Buna karşın radikal feministlerin ezilmenin doğasına dair teşhisleri liberal, Marksist ya da sosyalist feministlerinkilerden oldukça farklıydı. Radikal feministlerin çözümlemelerine göre, kadının ezilmesi yalnızca kapitalizm ile sınırlı değildi. Ataerkil toplum düzeninin yasal, toplumsal ve kültürel kurumlarının kapitalizmden daha eski olduğunu düşünüyorlardı. Kadını özgürleştirecek sosyalist bir devrimdense, kadının hiç değişmeyen boyun eğişini yok edecek bir kadın devrimi öğütlüyorlardı.

Dahası, 1970'lere gelindiğinde "kadın" kavramının ta kendisini tanımlamak bile ihtilafa yol açan bir konu haline gelmişti. Kadın özgürlüğü hareketinin yanı sıra kadın araştırmalarının da hızının büyük bölümünü medeni haklar hareketlerine ve özellikle 1960'ların diğer toplumsal hareketlerine borçlu olduğunu belirtmiştik. Fakat iki hareket arasındaki örtük ittifak eninde sonunda bozulacaktı (Hood 1984:195). Bu bölünmenin yankıları, "Siyah kadın araştırmaları" literatürünün biçimlenmeye başlamasıyla akademi dünyasında da hissedildi.[13] Siyah kadın araştırmalarının ortaya çıkışı, kadın araştırmalarının gündemini oluştururken sürekli olarak monolitik bir "kadın" kavramı kullanması dolayısıyla, farklı ırklardan gelen kadınların sorunlarıyla ilgilenmekteki yetersizliğinin anlaşılmasıyla koşullanmıştı büyük ölçüde. Butler, "kadın araştırmalarının kendisinin tüm kadınların deneyimini yansıtabilmek için radikal bir dönüşüm geçirmesi gerektiğini" belirtiyordu (1989:16).

Aynı şekilde Alice Walker tarafından icat edilip geliştirilen ve bazı Üçüncü Dünya kadınlarınca benimsenen "Kadıncılık" düşün-

13. Phyllis Wheatley, Anna J. Copper ve Zora N. Hurston gibi siyah feminist akademisyenler, siyah kadının toplumdaki ırkçı iktidar güçleri tarafından nasıl baskı altına alındığı hakkında önemli kuramsal açıklamalar getirmişlerdir (Guy, Sheftall 1991: 306). Bu konuda güçlü etkilerde bulunan yazarlar arasında Bambara (1970), Lerner (1972), Hull, Scott ve Smith (1982) ve Hooks (1982) bulunur. Guy-Sheftall, 1983'te *SAGE: Siyah Kadınlar Üzerine Bilimsel Dergi*'nin kurulmasının dünyanın her tarafında araştırmalar başlatılmasında kilometre taşı niteliğinde olduğunu, Siyah kadın araştırmalarında yeni "bir çağın geldiğinin" açık tezahürü olduğunu söyler.

cesi, temel olarak Batı'da gelişen egemen feminizm türlerine ve kadın araştırmalarına karşı oluşan bir diğer tepkiydi. Walker "kadıncı"yı, "Siyah ya da diğer beyaz olmayan ırklardan gelen feminist" diye tanımlar (Johnson-Odim 1991: 315). Bu kavram, feminizmi ve kadın araştırmalarını "tüm" kadınların deneyimlerini içerecek biçimde genişletme, hatta yeniden tanımlama girişimi olarak görülebilir. Chandra Mohanty, feminizmi Üçüncü Dünya kadınlarının mücadelesiyle ilgili kılacak "etnosantrik evrenselcilik" çağrısında bulundu. Mohanty, kadın araştırmalarının araştırma düzeyinde sahte bir "kadın birliği" varsayımında bulunduğu için suçlanabileceğini savunuyordu. "Kadınların grup olarak homojenliği biyolojik temeller üzerinden değil ikincil sosyolojik ve antropolojik evrenseller üzerinden üretiliyor." Mohanty bu yaklaşım yerine, "bağlama özgü farklılaşmış bir analiz" yönteminin kullanılmasını önerdi. Bu tür bir analiz Üçüncü Dünya kadınlarını kadın araştırmalarına –ve dolayısıyla feminizme– "katmakla" kalmayıp feminist epistemoloji ve metodolojiyi tümden değiştirmeye aday bir araçtı (Mohanty, Russo & Torres 1991: 55-6).

Evrensel kadın gibi monolitik bir anlayışı sürdürmekle suçlanan orta yolcu feminizme yönelen güçlü eleştiriler bununla kalmıyordu. Bir eleştiri de lezbiyen feminizmden ve bunun kurumlaşmış versiyonu olan lezbiyen araştırmalarından geldi.[14] Lezbiyen araştırmaları, kadın araştırmalarının ayrılmaz bir parçası olmaktan uzaksa da, kendine sağlam dayanaklar bulmuştu.[15] Üstelik psikanaliz, postyapısalcılık, postmodernizm ve kimlik politikalarından

14. Auchmuty, postmodernizmin "farklılık" kavramını ortaya sürdüğü için takdir görmeyi beklemesine rağmen, "asıl 1970'lerin ortalarında radikal feministler sayesinde lezbiyenlerin ve Siyahların, işçi sınıfının ve diğer seslerin feminizm ve kadın araştırmaları dahilinde duyulduğunu; radikal feministlerin, tüm bu grupların beyaz, orta sınıf, heteroseksüel kadınlara ait çözümlerde sürekli dışarıda bırakıldıklarına ve bunların bulundukları durumların bazı açılardan benzer, bazı açılardansa oldukça farklı olduğuna dikkat çektiklerini" ileri sürer (1996: 202). Bu görüş de, işçi sınıfının, lezbiyen kadınların ve Beyaz olmayan kadınların kendi "deneyimlerini kenara iten ya da yanlış temsil eden feminist 'duruşu' sorunsallaştırmaktadır" (Hallam & Marshall 1993: 76).

15. Stimpson ABD'deki lezbiyen grupların, akademik disiplinler içinde ve 1977 yılında Ulusal Kadın Araştırmaları Derneği dahilinde kurulduğunu ifade etmektedir (1992: 377-8).

beslenen saldırılar havayı daha da bulandıracaktı.

Bir başka içsel tartışma –özcülük tartışması– kadın araştırmalarının gündemini giderek daha fazla işgal ediyormuş gibi görünüyordu. Uzun süredir var olan bu tartışma artık bilimsel yöntemin doğasının merkezine oturmuş (Rosser 1992) ve "kimlik siyaseti" olarak anılmaya başlamıştı. Özcülük tartışmasının kökleri büyük ölçüde biyoloji ve psikanalizden beslenen farklı yaklaşımlarda yatıyordu.

1970'ler ve 1980'ler insan davranışlarının biyolojik bir determinizm içine gömülmüş olduğunu vurgulayan bir dizi kuramın çoğalmasına tanık oldu (Kaplan & Rogers 1991). E. O. Wilson'ın genetik belirlenmenin kilit rolünü vurgulayan kitabı (1975) bu kuramlar arasında öne çıkıyordu. Söz konusu kitap, toplumsal cinsiyetin olası biyolojik köklerine dair tartışmaları ateşledi. Ruth Bleier (1984) gibi bazı akademisyenler Wilson'ın kuramlarının feminizme bir tür karşı sav olarak geliştirildiğini hissediyordu. Ama bazı feministler bu savları destekliyor, erkek ile dişi arasındaki temel farklar kavramının –biyolojik ya da başka türlü– salt muhafazakâr bir sav olması gerekmediğinin, feminist amaçlar için de kullanılabileceğinin altını çiziyorlardı. Bazı radikal feministler sevgi, merhamet ve paylaşım gibi tarih boyunca dişilere atfedilmiş kimi özelliklere değer verilmesini, bunların insan toplumu için yaratılabilecek ikicinsiyetli bir geleceğin temeli olarak kullanılmasını öneriyorlardı (French 1985; çeşitli yerlerde). Mary Daly, kadınların ataerkil düzenden önce var olan asıl, "doğal benlikleriyle" ilişkiye geçerek "volkanik ve med-cezirli güçlerini" serbest bırakmaları gerektiğini iddia ediyordu. Kadınların, tümüyle dişil deneyimler yoluyla geliştirilebilecek bir potansiyel olarak görülen temel, "özsel... iyilikleri", bazı lezbiyen feministlerin savı haline geldi (Daly 1984: 535-46). Charlotte Bunch (1986) tartışmayı heteroseksüel kadınların gerçek feminist olduğunu kabul etmeyi reddedecek kadar ileri götürdü. Diğer yandan, Hélene Cixous ve Catherine Clément (1986) gibi psikanalist kuramdan beslenen feministler dişi yazının (*l'ecriture feminine*) ve dişinin cinselliğinin, eril muadilinden özce farklı olduğunu ve hem çeşitlilik hem de potansiyel bakımından daha fazla ümit vaat ettiğini düşünüyordu.

Psikanalizin feministlerce bir eleştiri aracı olarak kullanılması, iddia ettikleri biyolojik farklılıkların tartışılması, bu farklılıkların

toplum tarafından kavranması ve kültürel anlamda yorumlanması için verimli bir temel oluşturuyordu. Mary Jo Buhle (1998: 1) feminist ve anarşist Emma Goldman'ın, Freudculuğu takdir edip feminizm lehine kullanmayı düşünenlerin başında geldiğini ileri sürdü. Buhle, Goldman'ın kuşağında feminizmin psikanalizde doğal bir müttefik bulduğunu, çünkü her ikisinin de bireyin ruhunu toplumsal bağlardan ve sınırlardan kurtarıp "içsel bir devrim" yapmak için mücadele verdiğini iddia eder (Buhle 1998: 12). Nitekim Goldman, toplumsal ve siyasal haklar için mücadelenin önemini kabul etmesine karşın, gerçek bir özgürleşme için kişinin daha derinlere bakması gerektiğini iddia etmişti. "Oy hakkı, eşit medeni haklar. Bunların hepsi de çok güzel talepler. Ama gerçek özgürleşme ne seçim bürosunda ne de mahkemelerde başlar. Gerçek özgürleşmenin başladığı yer, *kadının ruhudur*" (Goldman tarihsiz: 11; vurgu eklenmiştir). Goldman psikanalizi "gerçek kadının derin duygularında saklı sınırsız neşe ve esrimeyi" (Goldman tarihsiz: 6) kavramanın yollarından biri olarak görmektedir adeta.

Feminizm ile psikanaliz arasında daha kapsamlı bir alışverişin ancak Simone de Beauvoir ile ortaya çıktığı savunulabilir. De Beauvoir'ın psikanaliz hakkındaki düşünceleri neredeyse tümüyle olumsuzdu, özellikle de psikanalizin sözde "fallokrat önyargısı" anlamında. Yine de, de Beauvoir "hiçbir etken insani bir anlam kazanmadan ruhsal yaşama girmez" görüşündeki ısrarcı tavrı dolayısıyla psikanalizi "psikofizyoloji karşısında müthiş bir ilerleme" sayıyordu ([1949] 1989: 38). Bu anlamda de Beauvoir, cinsel kimlik ve farklılıklar üzerine üretilmiş tümüyle biyolojik kuramları reddetmenin ve "öznenin yaşadığı biçimiyle... gerçek, deneylenmiş durumu" kavramaya açılacak kapıyı aralamanın bir aracı sayıyordu psikanalizi ([1949] 1989: 38). Fakat Freud'u ve psikanalizi tam da bu durumu açıklamakta yetersiz kalıp "çıkış noktası olarak eril libidoyu alarak" erkek-merkezli varsayımlara başvurdukları için eleştiriyordu ([1949] 1989: 49.) De Beauvoir Freud'u yalnızca (biyolojik farkların kendisinin değil) biyolojik farklara getirilen yorumun toplum tarafından içselleştirilmesi yoluyla kadının "Öteki" olarak kurgulanma biçimlerini anlamakta başarısız olmakla değil, kadının erkekten daha aşağıda yer aldığı ve erkeğin türevi olduğu mitine katkıda bulunmakla da suçlar.

Feminizm ve psikanaliz daima huzursuz fakat verimli bir alışveriş içinde olmuşlardır. De Beauvoir'ın psikanalize olan eleştirel yaklaşımı Betty Friedan tarafından sürdürülecekti. Friedan psikanalizi ataerkil düzenin baskıcı ahlakını kavramaya çalışan ve dolayısıyla kadının özgürleşmesinin müttefiki olan "çığır açıcı" bir alan olarak görüyordu (1963: 92). Fakat Friedan da psikanalizin tarihsel önemini kabul ettikten sonra Freud'un kendi döneminin ve kültürünün "esiri" olduğunu, bulgularının çoğunun yalnızca demode olmakla kalmayıp aynı zamanda önyargı da barındırdığını, bu nedenle de kadının bugünkü durumunu kavramakta yardımcı olamayacağını iddia eder. "Freud'un anlattıklarının çoğu... yalnızca on dokuzuncu yüzyılın sonunda yaşamış orta sınıf Avrupalı erkek ve kadınlara ait özelliklerdi" (Friedan 1963: 94).

Aynı dönemin bir diğer önemli ismi Kate Millett da psikanalize dair olumsuz bir değerlendirme sunar ve son tahlilde Freud'un biyolojik açıdan determinist bir bakış açısı geliştirdiğini iddia eder. Yine de Freud'un özellikle de bilinçdışı ve çocuk cinselliği konularındaki katkılarını görmezden gelmez. Onun psikanalizle ilgili sorununun kaynağı başkadır: Freud'un geliştirdiği ve "modern psikoloji ve psikanalizin büyük ölçüde kaynağı sayılan kadın psikolojisi *orijinal bir trajik deneyim – kadın olarak doğmuş olma deneyimi* üzerine inşa edilmiştir" (Millett 1971: 178; vurgu eklenmiştir). Millett, Freud'un "erillik gerçekten de doğal olarak üstün bir olgudur" varsayımına başvurmadan, kızların "penise sahip olmama" gerçeğinden ağır biçimde etkilendiklerine dair hiçbir açıklama getiremediğini iddia eder (1971: 178). Freud'un, yüzeysel "biyolojik" açıklamayı tercih ederek erkeğin üstünlüğüne inanan kültürün gerçek köklerini inceleme konusunda mükemmel bir fırsat kaçırdığını savunur.

Pek çok yazarın yanı sıra Friedan ve Millett'ın psikanalize dair itiraz dolu açıklamalar getirdikleri bu dönemde, Juliet Mitchell'ın (1974) eseri psikanalizi yeniden olumlu bir yaklaşımla ele alıyordu. Mitchell, özet olarak, daha önceki tüm feministleri, Freudcu kuramların temellerini biyolojiden aldığını düşünerek yanlış anlamakla ve bu kuramların açıklayıcı gücünü görememekle suçladı. "Freud'un yaptığı, (biyolojik açıklamalardan) vazgeçmekti, çünkü psikanalizin biyolojiyle hiçbir ilgisi yoktu. Tek bir durum dışında: Ruhsal yaşamımız, *dönüşmüş haliyle kültürün biyolojik ihtiyaçla-*

rımıza ve yapımıza ne gibi etkilerde bulunduğunu da yansıtır" (Mitchell 1974: 401; vurgu eklenmiştir). Mitchell psikanalizi işte bu dönüşümü açıklama kudretine sahip bir kuram olarak görür. Freud'un bilinçdışını keşfine özel bir değer verir ve bilinçdışını kavramanın "ideolojinin nasıl işlediğini, içinde var olmamız gereken düşünceleri ve yasaları nasıl edindiğimizi ve yaşadığımızı kavrama konusunda bir ilk adım oluşturduğuna" inanır (1974: 403). Öyleyse Mitchell'a göre, psikanaliz ataerkil düzenin "bilinçdışı yapısını" aydınlatacak kapsamlı bir çerçevedir.

Bazı akademisyenler Freudculuğun feminist çevrelerde ortodoks biçimiyle asla kabul görmediğini, gerek kadın araştırmalarının gerekse feminist akademisyenlerin Freud'un kuramlarını yeniden biçimlendirmek yolunda bir ihtiyaç hissettiklerini savunur (Buhle 1998). İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da geliştirilen "nesne ilişkileri kuramı" ile Fransa'da ve Kıta Avrupası'nın diğer kısımlarında yeşerip Lacan'dan etkilenen "feminist psikanaliz", psikanalizin bu biçimde yeniden yorumlanmasının iki örneğini oluşturur.

Anne ile çocuk arasındaki odipal öncesi döneme yoğunlaşan nesne ilişkileri kuramı, "annelik üzerine normatif bir vurgu" yapılmasına yol açtı (Wright 1992: xvi). Nesne ilişkileri kuramı daha sonraları psikanaliz içinde orta yolu izleyen bir kuram haline gelse de, başlangıçta psikanalizin eleştirel bir gözle yeniden incelenmesine önayak olduğu iddia edilebilir. Nitekim Nancy Chodorow toplumlarda cinsiyete bağlı işbölümü esnasında "annelik yapmanın" (görmezden gelinmiş) önemi ve "toplumun düzenlenmesinde ve toplumsal cinsiyetin oluşturulmasında merkezi bir yapıtaşı olarak anneliğin yeniden üretimi"nin analiz edilmesi gereğini vurgular (1978: 7). Annelik etmenin ve bu edimle biçimlenen kimliklerin merkeziliğini ve önemini açıklamaktaki yetersizliğin nedeninin, psikanalizin libidinal gelişmeye gösterdiği ilgi olduğunu iddia eder. Chodorow'a göre annelik edimi ve anne-çocuk etkileşimi nesne ilişkileri gözüyle incelendiğinde, kadınlarda nasıl ve neden "*ilişkisel* kimliğin" geliştiğini, erkeklerde ise "*konumsal* kimliğin" edinildiğini anlamak mümkündür. Bunlardan yola çıkan nesne ilişkileri kuramı, anneliğin önemini merkeze alarak toplumsal cinsiyetin ve cinsiyet üzerinden kimlik oluşumunun, dolayısıyla ataerkil düzenin işleyişini açıklama önerisinde bulunur.

Diğer yandan, Lacan'dan etkilenen feminist psikanaliz, Lacan'ın kuramının "feminizmle en yakından ilişkili yanını", yani "(Jacques Lacan'ın) biyolojik değil, mantıksal bir özneyi biçimselleştirmesini" ele alıp geliştirmeye çalışıyordu (Ragland-Sullivan 1992: 205). Bu konuma daha yakın duran feministler Lacan'ın, "kadın ve erkeğin ataerkil bir düzende nasıl *inşa edildiğini* göstererek, Freud'un biyolojiye dayanmayan düşünce biçimini mantıksal sonuca" ulaşacak biçimde geliştirdiğini savundular (Wright 1992: xvii; vurgu eklenmiştir). Ragland-Sullivan (1982) bu tavrı benimseyerek, Lacan'ın biyolojik özcülüğün tuzaklarından kaçındığını, kadın ve erkeğin doğada değil kültürün içerisinde oluşturulduğunu göstermeye çalıştığını savunur. Diğer yandan Luce Irigaray, fallosantrik söylemin hâkimiyetini azaltma çabasıyla kadının özgüllüğünü vurgular. Irigaray'a göre kadının erojen "çoğulluğu", onun biyolojik farklılığını vurgulamaktadır (Irigaray 1985: 30-3).

Buhle, feminizm ve psikanalizin kesişme noktası üzerine uyarı niteliğinde bir yorum yapmıştır. Yeni-Freudcuların ve feministlerin, ortodoks Freudcu kuramı eleştirel bir gözle yeniden ele alırken "hem feminizmde hem de psikanalist kuramda iki zıt referans noktasının anlamını ve önemini keskinleştirdiklerini" iddia etmiştir: biyoloji ve kültür, kalıtım ve yetişme. "Başlattıkları süreç henüz sona ermemiştir" (1998: 10). Feminizmin ve psikanalizin, uzun süreli alışveriş ve diyalogları aracılığıyla bu iki "referans noktasının" birbirinden ayrı durmasına karşı çıkan son derece önemli eleştirel sorular sordukları söylenebilir. Fakat söz konusu alışveriş ve diyalog bu dikotominin ötesinde, alternatif referans noktaları inşa etmek bağlamında muğlak sonuçlar üretmekten ibaret kalmış gibi görünmektedir.

Temel kavramlarından biri –yani, evrensel olarak ezilen kadın– aşınmaya ve önkabullerini eleştirenler ortaya çıkmaya başladığında, kadın araştırmalarının vurgusu beyaz olmayan kadınların araştırmaları, Üçüncü Dünya kadınları araştırmaları, lezbiyen feminizm ve psikanalitik kavramların önemi gibi yeni alanlara kaydı. Bu aşınmanın epistemolojik ve metodolojik yansımaları, neyin bilinmesi gerekir ve kim bilebilir gibi temel düşüncelerin yeniden formüle edilmesi gerektiğine işaret ediyordu. İlk dönem kadın araştırmalarının daha yakın tarihli eleştirmenleri "evrensel kadın" gibi

homojenleştirici bir kavramın, kadın araştırmalarının içinden alternatif bir bilgi yapısının çıkmasını desteklemektense kösteklediğini savunmaktadır. Evrensel kadın kavramına yöneltilen eleştiriler yalnızca siyasal değil, bir de epistemolojik boyut içeriyor gibi görünmektedir. Bu türden bir evrensellik önkabulü tarihsizliği ve bağlamsızlığı getirdiği içindir ki Mohanty, feminist epistemolojinin egemen biçimlerinin sınırlarına alternatif olarak "bağlama özgü farklılaşmış bir analiz" önermektedir (1991: 67).

Kadının –hem kadınların yaşamlarındaki "benzemezlikten" yola çıkılarak varılan "farklılaşma" hem de "değişkenlik" (de Groot & Maynard 1993: 150-1) anlamına gelen– çeşitliliğinin kabul edilmesinin ve evrensel kadın kavramının yitiminin, gerçekten de daha büyük bir zenginlik getirebileceği düşünülebilir. Kadın araştırmalarının, açıklamaların çoğulluğunu, fenomenlerin çoklu-nedenselliğini, toplumsal bağlamların farklılığını ve olumsallıkların tarihselliğini yeniden keşfettiği –ya da bunlarla yüzleştiği– savunuluyordu. Gerçekten de, bu tür çoklu durumlarla yüz yüze gelmek ve bunları anlamlandırmaya çalışmak, kadın araştırmalarına, egemen epistemolojik araçlardan daha kapsamlı araçlar sağlamış olabilir. Ne var ki, böyle bir imkân ancak kadın araştırmalarının bilgi yapılarında radikal bir dönüşüm bağlamında yol açtığı epistemolojik yenilik türlerinin yerini belirledikten sonra gerçeğe dönüşebilir. Bunu değerlendirebilmek için, feminist bilim eleştirilerine bakmak gereklidir.

Bilgi sistemlerine yöneltilen feminist eleştirilerin disiplinler ve bunların egemen epistemolojileri ve ontolojileri tarafından ne derece ciddiye alındıklarına bakıldığında, bu eleştirilerin özellikle sosyal bilimler ve beşeri bilimler alanlarında başarılı olduğu görülüyordu. Buna karşın, doğa bilimleri üzerindeki etkisi pek de kuvvetli olmamıştı. Bunun başlıca nedeni, doğa bilimlerinin, bilimin yansız, nesnel ve kanıtlanmış bilgiden oluştuğu yolundaki ısrarının feminist bilimcilerin bu inanca karşı koymasını son derece güçleştirmesiydi (Grozs & Lepervanche 1988: 5).

Bilime yöneltilen ilk dönem feminist eleştiriler, kadın bilimcilerin sayısının azlığı sorunu üzerine yoğunlaşmıştı. Feministler, büyük ölçüde "eril" bir çaba olmakla suçlanan bilimi, dişinin "yokluğu"ndan faydalanarak "dişil" olarak görülen şeyleri aşındırmak

ya da çarpıtmakla suçluyordu. Bu eleştirinin çerçevesi, bilimin geçmişindeki "değerli kadınlara" işaret ederek bilimin varsayım ve metodolojilerindeki "eril önyargıyı" göstermekle sınırlıydı. Fakat erken döneme ait bu feminist duruş bilimin temel ilkelerine hiç dokunmadı, çünkü bilim "doğru biçimde" ("eril önyargılar" barındırmadan ve "kadının katkısını" daha çok vurgulayarak) uygulanırsa doğanın sırlarını çözme yolundaki asil misyonunu yürütebilirdi. Feministlerin giriştiği bu çabaya "feminist ampirizm" adı verilmiş ve bu kavram "cinsel ayrımcılığın ve erkekmerkezciliğin, bilimsel sorgulamanın var olan metodolojik normlarına daha sıkı sıkıya bağlı kalınarak *düzeltilebilecek* toplumsal önyargılar olduğu" savı olarak tanımlanmıştı (Harding 1986: 24; vurgu eklenmiştir). "Bilimdeki kadın sorunu"ndan "feminizmdeki bilim sorunu"na geçiş, bilime yönelik daha radikal eleştiriler yapıldığını gösteriyordu. Bu eleştiriler hem bilimin öncüllerini ve önkabullerini hem de metodolojilerini ve insan hayatındaki sonuçlarını kapsıyordu. Sandra Harding'in biyoloji örneği için önerdiği gibi, "bu disiplinlerin temellerini sarsmadan kadınları da işin içine katmanın" olanaksız bir proje olduğu ortaya çıkmıştı (1991: 47).

Örneğin ekofeminizm, o dönemin bilimsel faaliyetlerinin ve modern teknolojilerinin sahte dikotomiler üzerine kurulduğu ve hem insanlığa hem de doğaya korkunç bedeller ödettiği görüşündedir. "Bilimin tüm paradigması karakteristik olarak ataerkil, doğakarşıtı ve sömürgecidir. Ayrıca doğayı üretici kapasitesinden mahrum bıraktığı gibi kadını da üretici kapasitesinden mahrum bırakmaktadır" (Mies & Shiva 1993: 16). Ekofeminizm, ayrıca, bilimin temel epistemolojik ve ontolojik kavramlarına da karşı çıkmıştır: "Epistemolojik kabuller... ontolojik kabullerle ilintilidir: Tek biçimlilik, sistemin parçalarına dair bilginin, sistemin bütününe dair bilgileri temsil etmesine izin verir" (Mies & Shiva 1993: 24). Kadın bilimcilerin, bilimin "bağlamdan koparan" (Hubbard 1988: 10) niteliğine yönelttikleri eleştirilere dikkat çeken Maria Mies ve Vandana Shiva bu tür kabullerin "bilginin bağlamdan yoksun bırakılarak soyutlanması"na yol açtığını iddia etmektedir (1993: 24). Bu soyutlama kendini "nesnel" duruş olarak sunmaktadır. Gerek bu eleştirilerin sahipleri gerekse ekofeministler bunun yerine alternatif bir feminist araştırma stratejisi önermektedirler. Bu strate-

ji, geleneksel bilimin "değerden-bağımsızlık" iddiasına karşı "vicdani yanlılık", akademisyenler ile "araştırma nesneleri" arasındaki dikey sınırların kaldırılması ve araştırma sürecinin kendisinin bir "vicdanileştirme" haline getirilmesi gibi nosyonlar içereceklir (Mies & Shiva 1993: 38-41).

Bilime ekofeminist bakış açısıyla yöneltilen eleştiriler ve önerilen alternatifler, doğa bilimleri alanlarında çalışan radikal feministlerden gelen eleştirilerle benzerlikler içerir. En genel eleştiri ise bilimin "erilci" doğasına, nesne ile özne arasındaki mesafenin korunmasındaki ısrarına, değerden-bağımsızlık ve (insanlığa fayda anlamında) ilerlemecilik iddiasına yöneltilmiştir. Feminist metodoloji bunlara alternatif olarak "özne ile nesne arasındaki 'tartışma götürmez birliğin'" tanınması görüşünü ileri sürmüştür (Hubbard 1988: 49). Bilen özne ile bilinen nesne arasındaki standart bilimsel kopukluğa getirilen alternatif model kadınların kendi deneyimlerinden yola çıkılarak bulunmuştu. Araştırmacılardan birinin önerdiği alternatifte, bilenin, bilinecek dünyanın, bilmeye çıkan süreçlerin birliğinin kabul edilmesinden söz ediliyor ve bu birlik "elin, beynin ve kalbin birliği, kadının çalışmasının yapısal özelliği" olarak tanımlanıyordu (Rose 1983, aktaran Harding 1986: 142). Bu türden yaklaşımlar kadının deneyimine öncelik tanıma –hatta bu deneyimi özselleştirme– riskini taşısa da yararlı ipuçları sunar. Bu anlamda, kadın merkezli bilimle ilgili tarih araştırmaları[16] ve kadın sağlığı hareketinin "farklı bir bilim tarzının somut örneği" (Hubbard 1989: 14) olarak değerlendirilmesi, diğer tarihsel alternatifleri safdışı bırakan toplamcı anlatıların aksine, feminist eleştirinin bilim tarihi konusunda birbirinden farklı "bağlamsal" okumaları beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bu önerme, yalnızca bilime yönelik, onu cinsiyet yüklü karakteriyle uzlaşmaya zorlayan bir karşı çıkış değil, aynı zamanda bilimin epistemolojik öncüllerinin radikal bir eleştirisidir de. "Feminist araştırmaların paradigmatik itirazlarındaki amaç, toplumsal cinsiyeti yalnızca toplumsal bir kategori olarak değil, aynı zamanda bilim kuramının da bir kategorisi olarak gören

16. Örneğin Ginsberg (1989: 72) "ebelik, yemek pişirme ve evi çekip çevirme gibi 'zanaatlar' erkekler tarafından yapılsaydı 'bilim' olarak adlandırılırdı" diyerek, kadınmerkezli bir bilimin de her zaman var olduğunu iddia eder.

bilimsel bir kurum yaratmaktır" (Saarinen 1988: 47). Bu eleştiri, bilimin tarihi boyunca ırk, sınıf ve cinsiyet uçurumları üzerine inşa edilmiş bir toplumun içindeki asimetrik güç ilişkileriyle sarmalanmış olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Donna Haraway, yalnızca insan bilimlerinin değil, doğa bilimlerinin de "kültüre ve tarihe özel, ıslah (ve) dahil edilmiş" (1989: 12) olduğunu öne sürerken bilimi nesnel ve değerden-bağımsız kisvesinden çıkarmıştır.

Feminist bilim eleştirisi tüm analitik kategorileri reddeden ve bilmenin herhangi bir türünün olanaksızlığına işaret edip salt savuşturma amacı güden bir eleştiri tarzı değildir. Nitekim Haraway, "epistemolojik anarşizmin" tuzağına düşme tehlikesine karşı özellikle uyarıda bulunmuştur. "Şeylerin doğasına dair bir duruş belirlememeyi gerekçelendiren bir epistemolojinin kimseye yararı yoktur" (1981: 480). Haraway, bilimin yansız ve nesnel olmak şöyle dursun, toplumdaki asimetrilerin içerisinde konumlandığını göstermeye çabalamaktadır. Bilimin sahte dikotomiler gibi önkabulleri olduğunu ileri sürmek belli bir anlam taşır, ama konuyu burada kapatıp gitmek anlamına gelmez. Evelyn Fox Keller bilim tarihinin "yeni bir bilinç" için gerekli olan bir "tematik çoğulluk" sunduğunu ileri sürdüğünde (1982: 601-2), dünyayı bilmek gibi canlı bir ideale beslediği güvenden vazgeçmiyordu. Nitekim feminist eleştiri bu ideale, "'somut nesnelliği' olanaksız kılan, çıkar gözetmeyen bir nesnellik duruşu" (Haraway 1989:13) sergileyen geleneksel bilime nazaran daha sadık olduğunu iddia etmektedir.

Kadın araştırmalarının ve feminist eleştirilerin odağının kadının temsil edilişinden ve akademi dünyasında daha fazla kadın sesinin duyulmasından, giderek daha genel disiplin ve epistemoloji sorunlarına kaymasıyla beraber, çeşitli disiplinlerin mücadele etmekte büyük güçlük çektikleri sorunlarla yüz yüze geldiler. Bu sorunlar "kadın sorunu" ile sınırlı kalmayıp ayrı kısımlara bölündüğünde ortaya çıkan ve anlaşılması çok zor yeni fenomenleri de kapsıyordu. Tüm bunlar, toplum ve doğa dünyalarının karmaşıklığını ve hem ayrı oluşları hem de sorunları "basitleştirme" alışkanlıkları yüzünden birbirinden ayrı disiplinlerin bununla baş etmeye hazır olmadığı gerçeğini bir kez daha gözler önüne seriyordu. Bu anlamda kadın araştırmaları ve feminist eleştiriler, münferit bilimleri kendi sınırlamalarını kabul etmeye zorlamanın yollarını aradı. Fakat bu,

yalnızca çokdisiplinliliğin erdemlerini vurgulamakla çözülebilecek bir sorun değildi. Susan Sheridan'ın (1991: 45-7) da uyardığı gibi, bu durumun bir bileşeni de üniversite dünyasının meslek sahibi olma, akreditasyon, bütçe ayrılması gibi maddi yararlarının cazibesine fazla kapılan kadın araştırmaları hareketinin yutulup gitme tehlikesiydi.

Kadın araştırmaları ve feminist eleştiriler, bir disipline ait olma konusuyla ilgili soruların yanı sıra, disiplinlerüstü üç kategoriye, yani doğa bilimlerine, sosyal bilimlere ve beşeri bilimlere daha dolaylı, fakat yine de anlamlı bir biçimde meydan okuyordu. Bu meydan okumayı dolaylı kılan yanı, daha az dile getirilmesi ve daha az pratik sonuç üretmesiydi. Hâlâ anlamlı kılan ise, diğer alternatif bilgi hareketleriyle birleştiğinde iki kültür mirasına baskın çıkabilecek ipuçları sunmasıydı. Jane Flax'ın da belirttiği gibi, feminist kuramların taahhüdünü ve sınırlamalarını anlayabilmek için bu kuramları "parçası oldukları *ve* eleştirdikleri daha geniş ampirik ve felsefi bağlamlar içerisinde" konumlandırmak gereklidir. Flax, feminist kuramcıların "öteki(lerle) diyaloğa girme ihtiyacı içinde" olduklarını öne sürer (Flax 1990: 27; vurgu eklenmiştir) ve bu "ötekiler" de başka alternatif bilgi hareketleri olacaktır.

Feminist eleştiriler, bilimcileri "bilimin bilgi iddiasının sosyal ya da beşeri bilimsel iddialardan daha iyi olup olmadığını" (Keller 1989: 34) sormaya zorlayarak, bilimi diğer iki alanın durduğu aynı hakikat düzlemine yerleştirmiştir. Bilim kendi üstünlüğünü iddia ederken, "belli bir örüntüye dahil olmamak" gibi haklı çıkma amaçlı bir dizi stratejiye ve kesinlik üretme becerisine dayanmıştı. Feminist eleştiriler hem bilimin ta kendisinin hem de epistemolojik araçlarının tarihsel anlamda özgül ve belli örüntülere dahil olduğunu hem de söz konusu kesinliklerin kırılgan olduğunu göstermenin yollarını aramıştır. Feminist eleştiriler savuşturmacı olmak şöyle dursun, bilimin mantığında bir dönüşüm başlatmanın, hem de "doğa bilimlerinin özerkliği varsayımından kesin bir biçimde kopmayı getirecek" bir dönüşüm başlatmanın yollarını da aramışlardır (Harding 1991: 308). Bilim ile beşeri bilimler arasında bir yakınlaşmaya katkıda bulunmak amacıyla, özne/nesne, ben/öteki, akıl/tutku, ve zihin/beden dikotomilerini reddetmiş, hem bilimi hem de beşeri bilimleri bu dikotomilerin varlığıyla korunan sınırlarını terk et-

meye zorlamış, hem de olası bir ilişkisel ortak zemin açılmasına yardımcı olmuştur.

Kadın araştırmaları ve feminist araştırmacılar, sözlerine kulak vermeye pek de hevesli olmayan düşmanca bir çevrede kendilerine bir yol açmaya çalıştılar. İlk kuramlarındaki ve metodolojilerindeki dalgalanmalar tam olarak neyin eleştirilmesi, dikkate alınmaması ya da yeniden inşa edilmesi gerektiğini kesinleştirme sorunlarından kaynaklanıyordu. Zaman içinde odakları kadınları –bilgi yapılarına, araştırmacılığa ve akademiye– katmaktan (katmanın her anlamıyla) uzaklaşarak bilgi yapılarını, kendi akademik ve kurumsal tezahürlerini sorunsallaştırma çabasına kaydı.

11 Bölgesel Analiz Kategorileri: Latin/o Amerikancılıklar

Agustín Lao-Montes

Bilgi üretim ve analizinin bölgesel kategoriler temelinde yapılmasının uzun bir tarihi vardır. Burada, bu genel sürecin bir örneği olarak Latin Amerika'nın ele alındığı bölgesel kategori üzerinde duracağız ve ABD'nin 1945'ten sonraki hegemonyasından bu yana ABD'de çeşitli yönlerde gelişen Latinamerikancılığa odaklanacağız. "Latinamerikancılık" teriminin birden fazla anlamı vardır. En sık kullanılan anlamı, bir çeşit alan araştırması olan Latin Amerikan araştırmalarıdır ve terimin bu anlamında bir sorun yoktur. İkinci olarak, Latinamerikancılık bir nesne (Latin Amerika ve Latin Amerikalılar) ve otorite sahibi bir entelektüel özne (Latinamerikancı) üretmiş olan emperyal/kolonyal bir söylem (Edward Said'in Şarkiyatçılığı gibi) anlamında da kullanılabilir. Üçüncü anlamı ise, kendisini ikinci anlamın karşısında bir yere koyan ve Latino/Latin Amerikan maduncuğu çerçevesinde, modern iktidar ve bilgi rejimlerinin sömürgeciliğine eleştirel bir analiz getiren postkolonyal kuramın bir varyantı olan Latinamerikancılıktır.

Kuşkusuz Batılı bilgi yapılarına Latin Amerikan perspektifinden getirilen eleştirilerin ve ırkçılaşmış Garbiyatçı bilgiye karşı pek çok yönden gelen meydan okumaların tarihi çok daha gerilere gider. Örneğin, bölgesel kendi kendini tanımlama söylemi olarak Latinamerikancılık, on dokuzuncu yüzyılın sonlarının yöneten sınıfı ve Kreol aydınları tarafından ortaya atılmıştı. Amaç, dünya-tarihi bölgesi olarak kendini göstermeye başlayan Latin Amerika'yı dıştaki ötekilerden (Avrupa ve ABD) ve içteki ötekilerden (Siyahlar, yerliler ve Çinliler) ayrı ele almaktı. 1898'deki İspanya-Kü-

ba-Amerika-Filipin-Porto Riko savaşını analiz eden Uruguaylı entelektüel José Enrique Rodo (1988), ABD ile Latin Amerika arasındaki farkı, Anglosakson bilimsel pragmatizmiyle Hispanik-Amerikan romantik estetikçiliği arasındaki fark olarak tanımlar. İki kültür arasında (bilimler ve beşeri bilimler) C. P. Snow'un belirttiği (1959) kopukluğun muadili olan bu medeniyet çifti, iki Amerika'nın kendileri için yaptıkları tanımlardaki inatçı eğilimleri açığa çıkarıp sabitlemiştir. Bu çift hem özdeşlik ideolojilerinin hem de akademik bilgi üretiminin örgütlenmesinin ve kurumsallaşmasının esaslarını oluşturmuştur. Yarıküre temelli, medeniyete/ırka göre biçimlenen bu bölünmeyle (Anglosakson ırkı ve Hispanik ırk), iki jeotarihsel bilgi üretimi alanı arasında, 1940'larda Latin Amerika alan çalışmalarının ortaya çıkışına dek kaldırılmayacak bir sınır çizgisi çekiliyordu.

Bir diğer Amerikan bakış açısından bakıldığında ise, "ırk" ve/veya "etnik kökenle" ilgili modern bilgi yapılarına gelen belki de en önemli tarihsel itiraz uzun bir geçmişi olan Afrikalı-Amerikan entelektüel kültür geleneğince yapılmıştı (Hanchard 1990). Yirminci yüzyılın başlarında ABD'de, ülkedeki tarihsel sosyolojinin öncülerinden Siyah entelektüel W.E.B. Du Bois, entelektüel, siyasal ve pedagojik bir proje geliştirerek, ırk'ın modern tarihteki merkezi rolünü analiz ediyor, entelektüel üretimin kölelik ve yapısal ırkçılık mirasından bağımsızlaşmasını savunuyor ve ırksal demokrasinin bir aracı olan hümanist eğitim yoluyla eleştirel muhakemeyi teşvik ederek Batı kurumlarının (özellikle ABD'de) demokratikleşmesini destekliyordu (Du Bois 1968 [1940]). Aynı şekilde Martinikli şair, deneme yazarı ve aktivist Aimé Césaire 1940'larda, emperyalist kapitalizmin sömürge altına alıp ırk ayrımcılığına tâbi tuttuğu ötekilerin bakış açısıyla Batı modernitesine yönelik eleştirisini yazıyor ve alan araştırmalarının tam başlangıç döneminde sömürgecilik karşıtı hareketlerin başlıca kuramcılarından biri haline geliyordu (Césaire [1955] 1972).

Gerek Du Bois gerekse Césaire kapitalist modernitenin sömürgeci uzantılarına karşı eleştirel bir tavır içindeydiler ve sonuçta her ikisi de Anglo-Avrupa egemenliğinin ırk ayrımcılığına maruz bırakılan, kölelik ve aşırı sömürüyle boyun eğdirilen madunların insanlıktan çıkarılmasını, yurttaşlık haklarından mahrum bırakılmasını,

benlik ve hafızalarının değersizleştirilmesini, refah ve güçten yoksun bırakılmalarını ve yok sayılmalarını kınıyordu. Fakat kendilerini modernitenin demokrasi ve hürriyet projeleriyle de özdeşleştiriyorlardı. Nitekim hem Du Bois hem de Césaire Batı'nın bilgi yapılarını ve Batılı demokrasi söyleminde yer alan insanlığın geliştirilmesi ve bağımsızlaşması projesini benimsiyordu. Sömürge altına alınmış/ırk ayrımcılığına maruz bırakılmış öznelerin tüm haklarına kavuşması ve güçlenmesinin son derece ciddi bir sorun ve modern ilerlemecilik açısından mutlak bir sınav olarak görüldüğü, dünya-iktidar ilişkilerinin (siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerin) demokratikleşmesine destek veriyorlardı. Daha sonraları, postmodern ve postkolonyal eleştirmenler Batılı *episteme*'yi (bilimsel bilgi) prensipte "ırkçı bilgiyi" (Goldberg 1993; Mills 1997; Young 1990) temel alan bilgi olarak tanımlayacaklardı. Kısacası, Du Bois ve Césaire, Batı modernitesine ait iktidar yapılarını, bilgi yapılarını ve duygu yapılarını çeşitli şekillerde sorgulayan bir Afro-diyaspora geleneği içinde kilit isimlerdi. Modernliteyi konu alan ve modernliteye karşı (Gilroy 1993; Patterson & Kelley 2000) olarak da analiz edilebilecek bu eleştirel Afro-diyaspora literatürü, Batılı egemen bilgi yapılarından uzaklaştırılmış ve/veya çıkarılmış, özel bir bilgi üretim ve dağıtım merkezi oluşturuyordu. ABD örneğinde ise, yirminci yüzyılın başlarından bu yana ülkede Siyah üniversiteler, araştırma merkezleri, araştırma grupları ve yayınlar olmasına karşın, ırksal ast sayılan Afrikalı-Amerikalıların bakış açılarından bilgi yapılarına yöneltilen itirazlar, 1960 ve 1970'lerdeki sistem karşıtı hareketlerin akademik demokrasi ve kültürel adalet konusunda taleplerde bulunmasına dek önem kazanmayacak, gözler önüne serilmeyecekti.

Oysa Latinamerikancı söylemlerde, dünya-bölgesi ve ulus gibi birbiriyle iç içe geçmiş ve geniş kapsamlı iki kimlik yüzünden ırk sorunlarına gereken önem verilmiyordu. Genelde, Latinamerikancı devlet milliyetçiliği, ırksal demokrasinin ideolojisi yardımıyla sürekli kılınıyor, ırkların karışması (*mestizaje*, *mulataje*) ilkesi milli birlik yararına ırk farkını reddetmeye yarıyordu. Fakat bir taraftan da Batı uygarlığı ve ırk melezleştirmesi uygulamaları bir araya getirilerek ulusu "beyazlaştırmak" için bir yol açılıyordu (Radcliffe & Westwood 1996). Garbiyatçılığın bu çevresel varyantı, ortaya çık-

tığı on dokuzuncu yüzyıldan itibaren dünya-tarihsel bölge (ve bu bölgenin ulusları) olarak Latin Amerika'nın temel yapıtaşlarından biri olmuş; hükmeden sınıf olan Kreol sınıflarını ırk/etnik köken ayrımcılığına tâbi madunlardan ayırmak amacıyla, Batılı düşünceler (medeniyet/barbarlık, kültür/doğa, modernite/gelenek) dahilindeki ana kategorilere ve çatışkılara göre düzenlenmiştir.

1920'lerde ortaya çıkan Latin Amerikan Marksizminin büyük bir kısmı bile, sosyalist kozmopolitizmi ve/veya devrimci milliyetçiliği savunan Batı-benzeri bir ilerlemecilik uğruna ırk ve ırkçılığın farazi olarak reddedilmesine katkıda bulunuyordu (Arico 1980; Löwy 1982). Bunun en büyük ve en önemli istisnası, kuramları ve siyasetiyle Andlı sosyoekonomik yapıların, siyasal rejimlerin ve buna karşılık gelen sınıf ilişkilerinin ve etnik ilişkilerin özgüllüğünü temel alan Perulu Marksist kuramcı ve devrimci aktivist José Carlos Mariátegui olmuştu (Mariategui [1928] 1971). Ne var ki, onun İndoamerikan sosyalizm önerisinde bile ırk sorununun önemine ve özellikle de Latin Amerikalı/Karayiplilerin iktidar, direniş ve kültürel yakınlaşma tarihlerinde Afrika kökenli insanların yerine itibar edilmemişti.[1]

Dolayısıyla, Latinamerikancılıkta ırk kategorisinin önemi ancak 1960'ların sonlarında fark edilmiştir; konunun öneminin anlaşılmasının sistem karşıtı hareketlerden kaynaklandığı da söylenebilir. "Boyun eğdirilmiş bilgilerin bağımsızlığa kavuşturulması" meselesi, yani Siyahların, yerlilerin, kadınların, marjinal yoksulların (Foucault 1977) bilgilerinin bağımsızlaştırılması sorunu 1980'lere kadar dikkat çekmemişti (Yudice, Franco & Flores 1992). Bu gelişmelerde Latin Amerika alan araştırmalarının ve Latino etnik/ırk araştırmalarının tarihi iç içe ilerlemiştir.

1945 sonrası döneme damgasını vuran olaylar, ABD'nin kapitalist dünya ekonomisinde hegemonyacı iktidar konumuna oturması ve sömürgeciliğin ortadan kalkması adına verilen ulusal bağımsız-

1. *Transculturation* (kültürel yakınlaşma) kavramı, Küba ulusunun oluşumu sırasında farklı sınıflar ile etno-ırkçı gruplaşmalar arasında eşit olmayan kültür ve sermaye mübadelesini bir kavrama taşımak isteyen Fernando Ortiz ([1940] 1963) tarafından bulunmuştur. Kavramla ilgili iki önemli çıkarsama ve açıklama getirip Latin-amerikancı postmodern ve postkolonyal eleştiri yapanlar ise Coronil (1997) ve Pratt (1992b) olmuştur.

lık mücadelelerinin dalga dalga yayılmasıydı. Dünya üzerinde kurulan ABD hegemonyası dahilinde, sermaye birikimi ve (Birleşmiş Milletler ve NATO gibi) devletlerarası kurumlar için sistemik çerçeveler oluşturmanın yanı sıra, ABD'nin (ve Batı'nın) entelektüel ve ahlaki önderliğini kolaylaştıracak bir ideoloji alanı da yaratılıyordu. Kültür ve bilgi hegemonyası diyebileceğimiz şeye doğru bu gidiş, ABD üniversite sisteminin devasa ölçülerde büyümesini, Batılı akademi geleneklerinin ve kurumsal biçimlerinin küreselleşmesini, iki kültür ideolojisinin pekiştirilmesini, uzmanlaşma ve profesyonelleşme yoluyla disiplin sınırlarının güçlendirilmesini gerektiriyordu (Lee 1996; Manicas 1987; Gulbenkian Komisyonu 1996).

Alan araştırmaları bu yeni durumda önemli bir role sahipti. Alan araştırmaları önce sosyal bilimlerde kendini göstermiş, sömürgeden bağımsızlaşma hareketleri ve özellikle de Soğuk Savaş dönemi göz önüne alındığında hem çalkantılı bölgeler hem de "gelişme" bölgeleri olarak bakılan (Latin Amerika ve Asya gibi) dünya bölgeleri üzerinde faydalı araştırmalar yapma yönünde belli jeopolitik hedefler edinmişti. Fakat alan araştırmaları projesinin içeriğinde, modernleşme (kalkınmacı) kuramlarında somutlaşan yeni bir uygarlaştırma versiyonu aracılığıyla Batı değerlerini, bilgilerini ve kurumlarını küreselleştirme niyeti de yer alıyordu. Alan araştırmaları, yine özellikle ABD'de olmak üzere, araştırma üniversiteleri yoluyla kendilerine çözümler arayan (Ford ve Rockefeller gibi) büyük vakıfların ve (özellikle ABD hükümeti gibi) hükümetlerin hedefleri dahilinde yürütülüyordu. Alan araştırmalarının ortaya çıktığı andan itibaren Latin Amerika'nın öncelikli bölge olarak ele alınması geniş ölçekli, güçlü mali destekli ve ABD odaklı bir Latinamerikancılık için gerekli zemini oluşturmuştu.

Alan araştırmaları, çoğunlukla sosyal bilimlerden gelen (siyaset bilimciler, tarihçiler, iktisatçılar, antropologlar) ve öncelikle kendi disiplinlerine bağlı kalmaları beklenen araştırma ekiplerince uygulanacak disiplinlerarası bir alan gibi kabul ediliyordu. Fakat Latin Amerikan alan araştırmaları dahilindeki disiplin bilgileri (hem disiplinli hem de disipliner olmak üzere her iki Foucaultcu anlamıyla da) disiplinerliğin kendisine ilişkin ciddi tartışmalar gibi hiç de hesapta olmayan bir şeyle sonuçlanacaktı. Tarihsel sosyal bilimlere göre buradaki yenilik, "tarihi olmayan halkların" tarihini

inceleyerek nomotetik ve idiografik geleneklerin bileşkesinin oluşturulmasıydı (Wolf 1982). Geleneksel denilen toplumların hareket yasaları yorumlanırken çeşitli anormallikler ve ciddi tartışmalar kendini gösteriyordu. Bu yeni görevle ilgili epistemik ve siyasal ikilemlere önerilen çözüm modernleşme (kalkınmacılık) kuramıydı (Escobar 1995).

Latin Amerikan alan araştırmalarının tahayyülünde Rio Grande'nin (yeni sınır) güneyine dek uzanan geniş topraklar, gelecekte bir ABD olması beklenen Latin Amerika'da ABD'nin eski hali, geçmişi gibi görülüyordu. Yeni emperyal/kolonyal söylem tarzında, sömürge altındaki özne olan yabanlar ve yerliler için artık "azgelişmiş" terimi kullanılıyordu. Fakat bu iktidar destekli ve ideolojik temelli girişim Latin Amerikan tarihleri, toplumları, siyasetleri, kültürleri ve dillerine yönelik geniş ölçekli bilgi üretim araçlarının oluşturulması, örgütlenmesi ve kurumsallaşmasına da olanak sağlamıştı. Böylece hem merkez ülkelerde (ABD, Büyük Britanya ve Almanya) hem de Latin Amerika ve Karayiplerde (özellikle Brezilya, Meksika, Arjantin ve Şili'de) akademik kurumlar ve beyin takımları kuruluyordu. Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales (FLACSO) ve ona bağlı çok sayıda bölgesel merkez gibi 1960'lardan itibaren örgütlenen bölgesel kurumlarla birlikte sosyal bilimlerin çok daha fazla öne çıktığı Latin Amerika'da, bu bilgi endüstrisi, üniversite sistemi ve araştırma kültürlerinin dönüştürülmesine kısmen yardımcı olmuştu.

ABD'de 1970'lerden itibaren, Latin Amerikan radikal entelektüel ve siyasal kültürleriyle alışveriş içinde eleştirel bir Latinamerikancılık kolu gelişmeye başladı. Latin Amerika'dan gelen en büyük katkı bağımlılık kuramıydı. Bu kuram, modernleşme kuramına ve artık (Şark veya tropikal bölge yerine) Üçüncü Dünya denilen bölgeler üzerinden medenileştirme misyonu kavramının örtük olarak yeniden tanımlanmasına karşı ciddi bir itiraz içeriyordu. Yeni kuramsal tartışma zeminleri bulmaya çalışan ve kapitalist dünya ekonomisinde Latin Amerika ile ilgili siyasi, ekonomik ve kültürel adaletsizlik durumunun tarihsel ve yapısal temellerini anlatıp çözümler getirmek isteyen Latin Amerikalı sosyal bilimciler tarafından ortaya atılan *dependentismo* (bağımlılık), 1950'lerin bakış açısına dayanan bir görüştü. Aynı dönemde ortaya çıkan ve yine aynı önemdeki

bir başka nokta ise *dependentismo*'nun, Latin Amerikan komünist partilerinin siyasal stratejilerinin ve egemen analiz biçimlerinin bir eleştirisi olmasıydı; *dependistas* bu egemen analiz biçimlerinin ve siyasal stratejilerin, Kuzey Amerikalı modernleşme kuramındaki epistemolojilerin aynısını yansıttığını, dolayısıyla getireceği siyasal stratejilerin pek de farklı olmayacağını öne sürüyordu.

1964 yılında ABD odaklı Latin Amerikan İncelemeleri Derneği'nin kurulduğu andan itibaren, Latin Amerikan alan araştırmalarının Latinamerikancılığı ile Latin Amerikan bağımlılık kuramlarıyla işbirliği içinde çalışan Latinamerikancılığın eleştirel kolu arasında hep bir kopukluk olmuştur. Yine de bu radikal ABD Latinamerikancılığına getirilen ilk eleştiri ve itirazlar hâlâ Batılı bilgi yapılarının genel çerçevesi içerisinde kalıyordu.

1991 yılında, New Yorklu-Porto Rikolu siyaset bilimci Frank Bonilla "Birader, Paradigma Yapabilir miyiz?" başlıklı makalesinde bu konuda kendi yaşamından örnekler vermiştir. Bonilla bu makalesinde Gulbenkian Komisyonu'nun Sosyal Bilimlerin yeniden kurulması adına yaptığı çağrıya Latino perspektifinden cevap vermeyi amaçlamıştır. 1973 yılında Stanford Üniversitesi'nde "Bağımlılık Yapıları" isimli bir seminer düzenleyerek Latin Amerikan bağımlılık kuramcıları ile Latin Amerika kökenli ABD'li (Latino) araştırmacıları bir araya getirdiğini anlatmıştır. O sıralarda Latin Amerikan alan araştırmaları hâlâ büyük bir kriz yaşıyordu ve Bonilla'ya göre bu kriz, 1960' larda yaşanan "dünya sisteminde devrim" gibi bir dünya-tarihsel konjonktürde etnisite ve ırk incelemelerinin ortaya çıkışıyla aynı döneme rastlıyordu (Arrighi, Hopkins, & Wallerstein 1989; Wallerstein 1991b).

Bonilla'nın semineri yeni beliren bu Latino incelemeleri (özellikle Meksikalı-Amerikalı ve Porto Rikolu eleştirel sosyal bilimciler) ile Latin Amerikalı bağımlılık kuramcıları arasında bir bağlantı kurmak için yapılan ilk girişimlerden biriydi. Ne var ki Chicano (Meksikalı-Amerikalı) incelemeleri ve Porto Rikolu incelemeleri gibi hareketlerin ABD üniversiteleri odaklı bilgilerden oluşturulduğu ve ırkçılığa maruz kalan azınlıklar ile işçi sınıfı grupları tarafından üretilen bilgilere pek az itibar edildiği eleştirileri ve seçkincilik eleştirileri de zaten Latin Amerikalı bağımlılık kuramcıları tarafından yapılıyordu. Bağımlılık kuramcıları, meseleleri yalnızca em-

peryalist hâkimiyet, ulus temelli eleştirel kuram ve devrimci öğeler açısından elc almakla suçlanıyor, ne akademik bilgi otoritesi meselesini kurcaladıkları ne de madun bilgilerinin önemini tanıdıkları söyleniyordu.

Bu sıralarda, savaş sonrası (Soğuk Savaş) alan araştırmaları hem ana akım hem de sistem karşıtı kuvvetlerin şiddetli itirazlarıyla karşı karşıya kalıyordu. Kimi ana akım araştırmacıları alan araştırmalarını, açık bir epistemolojik nesnesi olmadığı ve fazlasıyla gevşek bir karşılaştırmalı yöntem kullandığı için disiplinleri zayıflatmakla eleştiriyorlardı. Belki de yumuşama dönemi (*détente)* denilen bu dönemde alan araştırmaları o kadar acil bir ihtiyaç değildi. Fakat alan araştırmaları hem çevre ülkelerdeki sömürgeciliğin kaldırılması yönündeki hareketlerin, hem de merkez ülkelerdeki demokratikleştirme hareketlerinin taarruzuna uğruyor ve bu kez kültür emperyalizminin ve bilimsel sömürgeciliğin bir diğer biçiminden ibaret olmakla suçlanıyordu. Ne var ki alan araştırmaları "Batılı olmayan" bölgeleri meşru araştırma nesneleri (özneleri olmasa da) haline getirerek ve bölge temelli araştırma gündemleri yaratarak çokdisiplinli bilgilere kalıcı bir yer kazandırma konusunda önemli bir rol oynuyordu.

Günümüzde Latino incelemeleri dediğimiz alan, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında Chicano ve Porto Rikolu hareketlerin açtığı entelektüel, kurumsal ve siyasal alanlardan evrilmiştir. Chicano-Riqueño radikalleri esas olarak bir Üçüncü Dünyacı dönüştürme vizyonuna sahipti; bu vizyona göre ulusal bağımsızlık, direniş anılarını hatırlatarak siyasallaştırılmış kimlikler kurmak anlamına geliyordu. Etnik köken, ırk ve sınıfa yönelik yerleşik eşitsizlikle mücadele ederek, bunun yanı sıra Latino gücünü ve kendini temsil etme kabiliyetini kullanarak ABD kurumlarındaki sömürgeci tutumları ortadan kaldırmak istiyorlardı. 1960 sonlarındaki Chicano ve Porto Riko devrimci milliyetçilikleri, Üçüncü Dünya'daki[2] sömürgecilik karşıtı hareketler ve kuramlarda patlama yaşandıktan

2. "Üçüncü Dünya" kavramına ilişkin farklı vizyonlar vardır. Escobar (1995) bunu 1945 sonrası kalkınmacı söylemin bir ürünü olarak görür. Stam ve Shohat (1994) buna, modern dünya sisteminin kıyılarında sömürgeden kurtulma ve kendi kaderini tayin hakkı adına verilen mücadelelerin farklı bir şekilde adlandırılması olarak bakar.

hemen sonra ortaya çıkmış, Chicano ve Amer-Rikolular "fethedilmiş azınlıklar" ve sömürge tebalar olarak yorumlanmıştır. Bu sömürge modeli, Chicano ve Porto Rikolu incelemelerine ait ilk programlardaki baskın paradigmayı oluşturuyordu.

Genelde, kadın araştırmaları (ve daha sonraki gey ve lezbiyen incelemeleri) gibi, etnik köken ve ırk incelemeleri de üniversiteleri özgürleştirmek ve demokratikleştirmek adına hep birlikte (öğrenciler, akademisyenler, topluluk örgütleyiciler ve her türlü aktivist tarafından) verilen bir mücadelenin ürünüdür. Dışlanan grupların (işçi sınıfının, ırkçılığa maruz kalan azınlıkların) eğitime erişiminin sağlanması, üniversite yönetimlerinin demokratikleştirilmesi, bilgi üretiminin ortak yapılması, katılımcı pedagojik süreçlerin oluşturulması ve müfredatların ezilen halkların tarihlerini ve kültürlerini içermesi yönündeki talepler yükseköğrenim bağlamında, ademimerkeziyetçi siyaseti, kolektif liderliği ve yeni sosyal hareketlere radikal bir demokratik etos kazandıracak bir yerel iktidarı biçimlendiriyordu.

Günümüzde Latino incelemeleri dediğimiz hareketin ilk döneminin ayırt edici özellikleri şunlardı: üniversite ile madun gruplar arasında organik bir ilişki kurma arayışı, kuram ile uygulama arasında aktif bir ilişki kurulması ve bilginin üzerindeki sömürgeci tutumun kaldırılması için cesaretle çalışmalar yürütülmesi. Bilgi üç açıdan eleştiriliyordu: birincisi, ABD akademi dünyası ve kitle kültüründeki olumsuz ve basmakalıp Latino temsil biçimlerine getirilen eleştiri; ikincisi, ABD üniversiteleri temelli bilgilerin kapitalist ve sömürgeci özelliklerine yöneltilen eleştiri; üçüncüsü, egemen temsil tarzları yüzünden sömürgeleştirilen halkların ve madun azınlıkların tarihlerinin ve deneyimlerinin marjinalleştirilmesine ve silinmesine getirilen eleştiri.

Bu hareketler ve bunların siyasal ve entelektüel gündemleri, araştırma ve eğitim programları oluşturulmasına yol açmış, akademi kurumlarında daha önceleri pek görülmeyen sektörlerden öğrenci ve fakülte üyesi toplanmasına ve bu disiplinlerin müfredat ve kadrosunda bazı değişiklikler yapılmasına neden olmuş, 1980'ler ve 1990'larda kültür savaşları olarak nitelendirilecek olan tanınma, temsil siyaseti ve epistemolojik duruş üzerine tartışmalar yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca ABD tarihi ve toplumsal gerçekliklerinin, en

önemli analiz unsuru sayılan ulus-devlet bakışının ötesine geçen bir çerçeveye oturtulmasına katkıda bulunmuş, ülkedeki toplulukların tarih ve siyasetine ulusal sınırları aşan bir yaklaşımla bakılmasını sağlamıştır. Bu kazanımlara karşın, etnik köken incelemeleriyle ilgili ilk proje ve uygulamalarda çok ciddi eksiklikler vardı: Halk olma tanımında ırk, sınıf ve marjinalleştirilen toplumsal cinsiyet ve cinsellik vurgulanıyordu; bilgi yapılarına getirdiği eleştiride, bilim ile beşeri bilimler arasındaki kopukluğun aşılmasını sağlayacak ve yeni söylemsel kategoriler, entelektüel söylem koşulları oluşturabilecek dört başı mamur bir epistemolojik ve metodolojik alternatifin nasıl olacağı konusuna açıklık getirilmemişti. Bu noktada Latino incelemeleri, eski epistemoloji şişelerine doldurulan yeni siyasal şarap olarak da tarif edilebilir.

1960'ların sonunda zafer sevinci yaşayan sistem karşıtı hareketler 1970'lerde düşüşe geçtiğinde, kuram ile uygulama arasındaki ilişkiye ve üniversite ile çeşitli gruplar arasında işbirliğine yönelik maksimalist umutlar da sönmeye başladı. Latino incelemeleri dahilinde siyasi, ideolojik ve entelektüel çekişmeler iyiden iyiye şiddetleniyordu. Bir yandan marjinal profesyonelleşme ve kurumsallaşma yönündeki eğilimler de artmaya başlamıştı. Etnik köken incelemelerinin etrafındaki devrimci hâle, içeriden sömürgecilik kuramıyla birlikte kayboluyor, yerini Latino incelemeleri içindeki yeni bir tartışmalı zemine bırakıyordu. Burada yapılan en büyük tartışmalar feminist, eşcinsel ve kültür incelemeleri perspektifinden bilgi ve iktidar eleştirisi yapmayı vurgulayanlar ile hem Marksist sosyal bilimcilerin hem de politika-yönelimli ampiristlerin bakış açıları arasında geçiyordu.

Bunların ardından ABD üniversitelerinde yaşananlar, Chicano ve Porto Rikolu incelemelerinin küçük bütçeleriyle kemer sıkarak ve akademi dünyasında (özellikle devlet üniversitelerinde) yer yer karşılaştıkları düşmanlığa karşı mücadele vererek ayakta kalmaya çalıştığı ve aynı zamanda Latino incelemelerinin yine rağbet görüp, Latino ve Latin Amerikan incelemeleri arasında çeşitli birleştirme girişimlerinin (özellikle özel araştırma üniversitelerinde) yapıldığı bir döner kapıyı andırıyordu. Latino incelemelerinin yükselişinin, yarattıkları etkiler tesadüfen uyuşan iki kaynağı vardır. Bunlardan birinde Latino incelemelerine gösterilen rağbet, kamu kültürünün

ve özellikle üniversite temelli bilginin demokratikleştirilmesi ve çeşitlilik kazanması adına verilen (eğitim, sanat ve medya alanlarındaki) kültür mücadelelerinin sonucu olarak ortaya çıkıyor ve kimlik siyasetinden etkilenen yeni bir siyasal öğrenci hareketiyle güç kazanıyordu. Diğerinde ise, Latino incelemeleri, akademi piyasasında rekabete giren liberal bilgi endüstrilerinin kültür sermayesi olarak gördüğü ırk ve etnik kökenin giderek metalaştırılmasının bir sonucuydu. Bir başka deyişle, ABD'li bilgi yönelimli kurumların (üniversitelerin, vakıfların ve beyin takımlarının) iyiden iyiye şirketleştirilmesi ve küreselleştirilmesi de Latino etnik köken incelemeleri ile Latin Amerikan alan araştırmalarının birleştirilmesini kolaylaştıran önemli bir kuvvet olarak rol oynamıştır.

Daha önce gördüğümüz gibi, Latin Amerikan alan araştırmalarının ve Latino etnik köken incelemelerinin soyağaçları farklıdır (Caban 1998). Bu farkın göstergeleri modern dünya sisteminin tarihlerinde belirdikleri farklı zamanlar (ABD hegemonyasının yükseldiği/düştüğü dönemler), harekete geçirdikleri gruplar (güçlü kurumlar/sistem karşıtı hareketler), ana siyasal hedefleri (modernleşme ve kriz yönetimi/üniversite sisteminin demokratikleştirilmesi) ve epistemolojik projeleridir (karşılaştırmalı yöntemlerin kullanıldığı disiplinlerarası araştırmalar/bilgi üretiminin ve pedagojinin sömürgelikten kurtuluşu). Bu alternatifler, yalnızca bu örgütsel yapılar arasında değil, aynı zamanda her birinin kendi içinde de yer alıyordu, çünkü her ikisi de başlangıçtan beri hep itirazlarla dolu zeminler olmuştu. Gerek ABD'de gerekse Latin Amerika'da çeşit çeşit Latin Amerikan incelemeleri görülebiliyordu. Öte yandan, sistem karşıtı hareketlerin rolünün öneminin azalmasından hemen sonra Latino incelemelerinin kurumsallaşması ve profesyonelleştirilmesiyle bu alan kısmen, yeni-muhafazakâr saldırılara ve neoliberal bütçe kısıntılarına rağmen ayakta kalmaya çalışan marjinal bir akademi sektörüne dönüşmüştü.

Latino incelemeleri ABD'nin her bölgesinde (Güneybatı, Kuzeydoğu, Ortabatı ve Güneydoğu bölgelerinde) farklı bir gelişim gösteriyordu. Buradaki etkenlerden biri, bu bölgelerin her birinin emperyal temas sahaları[3] olarak özgül tarihlere sahip olmasıydı:

3. Eşitsiz gelişme ve adil olmayan her türlü mübadele (ekonomik, siyasal ve

Güneybatıda 1846-48 Meksika-Amerika Savaşı, Kuzeydoğuda 1898 savaşı, Güneydoğuda 1959'da Küba Devrimi gibi. Diğer etkenler arasında ise göç zamanları ve göç yapıları, şirket ve topluluk oluşturma yönündeki çeşitli tarzlar (sınıf oluşumu, toplumsal hareketler, liderlik) ve belli akademi tarihleri (entelektüel, kurumsal ve siyasi) yer alıyordu.

Bu bölgesel farklılıklar, Latino incelemelerinin önemli aktörlerini, kilit önemdeki toplumları ve başlıca araştırma konularını anlamak açısından daha büyük önem taşır. Örneğin ABD'de Karayipli incelemelerinin en önemli merkezinin Gainsville'deki Florida Üniversitesi'nde olmasında, ABD-Meksika ilişkileriyle ilgili incelemelerin ana merkezinin San Diego'daki California Üniversitesi'nde olmasında ve Latin Amerikan incelemelerindeki Meksika odaklı tek bağımsız doktora programının Austin'deki Texas Üniversitesi'nde olmasında hiçbir tesadüf unsuru yoktur. Fakat alan araştırmalarının kısmen düşüşe geçmesinden ve dışlanmış grupların 1960 ve 1970' lerde üniversite sisteminde hak ettikleri yerin kendilerine verilmesi yönünde taleplerinin artmasından sonra, bölgesel akademik nişlerin açıldığı yer Latino incelemeleri hareketi olmuştu. Daha önce de gördüğümüz gibi, bugün Latino incelemeleri denen çalışmaların çoğu 1980'ler ve 1990'lara dek Güneybatı'da Chicano incelemeleri, Kuzeydoğu'da ise Porto Rikolu (veya Siyah ve Porto Rikolu) incelemeleri olarak biliniyordu. Fakat 1980'lerin sonunda ve 1990'larda, Latin Amerika ve Karayiplerden ABD'ye göçteki artış, çeşitlilik ve dağılım dışında, *Latino* incelemelerini savunan küçük ölçekli hareketlerin ortaya çıkışına ve New York Kent Üniversitesi'nde Dominikli İncelemeleri Enstitüsü ve Uluslararası Florida Üniversitesi'nde Kübalı İncelemeleri Merkezi gibi, ulusallıklarıyla tanımlanan programların örgütlenmesine tanık olunuyordu.

Latino incelemelerinin en önemli yanı, bu alanın üniversite temelli bilgi üretim ilişkilerini, yönetimi ve pedagojiyi sömürgelikten kurtarmak/demokratikleştirmek, kapılarını herkese açmak isteyen ve kesinlikle tabandan yükselen (işçi sınıfından ve ırk ayrımcılığına maruz kalan topluluklardan kaynaklanan) bir çaba olmasıdır.

kültürel) alanı olarak kullanılan "emperyal temas sahası" kavramı için bkz. Pratt (1992b).

Gördüğümüz gibi bu gündem, 1970'ler ve 1980'lerdeki sistem karşıtı hareketlerin tükenmesiyle ortaya çıkan siyasal kısıtlamalar yüzünden potansiyelini tam anlamıyla eyleme geçirememişti. Gündemini gerçekleştirememesinin bir nedeni de, sömürge tebası olan halkların olumsuz temsillerini reddederek, egemen bilimi ideolojiklikle, yararcı olmakla ve madun öznelerin gücünü elinden almakla suçlayarak (ırk ve sınıf ayrımı yüzünden) dışlanmışlık sorununa değinmenin ötesinde bir şey yapmamış olan erken Latino incelemeleri eleştirisinin epistemolojik zaaflarıydı. Egemen bilgi yapılarına karşı eleştiri başlatmanın bir önemi vardı, ama daha temel nitelikli olması gereken bir analizden ve bütünlüklü bir alternatiften yoksunluk söz konusuydu. Ne var ki bu dışlanmış (Afrikalı-Amerikalı, Asyalı-Amerikalı, Latino, Amerikan yerlileri, kadınlar, gey ve lezbiyenler)[4] bilgilerin 1960'lar ve 1970'lerdeki isyanıyla ekilen tohumlar daha sonra 1980'lerdeki kültür incelemeleri hareketiyle yeniden ekilecek ve büyütülecekti.

Latina/o* incelemeleri ve bu alanda çalışan araştırmacılar (ve diğer etnik köken incelemeleri programları) bu hareketlerde ve kültür incelemelerinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Grossberg, Nelson, & Treichler 1992; S. Hall 1992). Hepsi birlikte, iktidarın yapıtaşı olarak (hem de iktidarın kurduğu bir şey olarak) kültür nosyonunu dile getirerek ve iktidardaki toplumsal yapılar tarafından dışlananların ve marjinalleştirilenlerin bakış açılarıyla oluşturulan akademik bilgi kurumları ve yapılarına yer verilmesi gerektiğini iddia ederek kültür incelemelerine zemin hazırlamışlardır. Ancak bilgi ile iktidar arasındaki bağlantılar kültür incelemelerinde daha sistemli ve temel bir eleştirel tarzla, birkaç zemin üzerinde incelikle işlenecekti: teknokültür sorunu (Aronowitz 1993: Penley & Ross 1991), bakış açısı epistemolojilerine yönelik argümanlar (Alcoff & Potter 1993), kuramsal uygulama ve araştırma faaliyetlerinin disiplinler-üstü (sonrası) olarak yeniden örgütlenmesi çağrısı. Bu yeniden örgütlenme çağrısı, iki kültür arasındaki (bilim-

* İspanyolcadan geldiği düşünülen bu sözcük "-a" ile biterse kadınları, "-o" ile biterse erkekleri niteler. Aynı kural "Chicana/o" için de geçerlidir. (y.n.)

4. Bu açıklama, Foucault'nun boyun eğdirilmiş bilgilerin başkaldırısı (1977) ile Wallerstein'ın dışlanmış bilgiler (Gulbenkian Komisyonu 1996) kavramının bir bileşkesidir.

ler ve beşeri bilimler) geleneksel sınırların aşılmasını gerektiriyordu. Latino incelemeleri ile kültür incelemeleri arasındaki ilişki, çift taraflı etkilerin karşılıklı itirazlarla birleştiği karmaşık bir ilişki olarak gösteriyordu kendisini.

Chicana/o entelektüel ve aktivistlerinin icat ettiği "sınır" ve "yerellik siyaseti" gibi sözlerle ifade edilen düşünceler kültür incelemeleri retoriğinde büyük önem taşıyordu. Her ikisi de, yeni bir kol olan entelektüel emek kolu için kilit fikirlerdi; entelektüel emek hem etno-ulusal/ırksal ve sınıfsal baskıların ve ıslahatın altını çiziyor hem de Chicano/Latino halklık kavramındaki egemen anlatılarda dışlanmış veya kenara itilmiş grupların (kadınlar, gey ve lezbiyenler) bakış açılarından yaklaşarak *chicanidad/latinidad*'a yönelik bir yapıbozumculuğun içinde yer alıyordu (Dominguez 1989; Wallerstein 1991a). İlk Chicano devrimci milliyetçilerinin (Acuna 1972) tartışmalarının en önemli unsurlarından birini oluşturan "dahili sömürge" kavramı (Blauner 1972; Barrera 1979; Stavenhagen 1973) yerini "sınır bölgesi" (Anzaldua 1987)[5] fikrine bırakmıştı. Entelektüel ve siyasal ilginin farklılığa, yerel-ötesi (*trans-local*) bağlantılara ve var olma ile "kendi"lik tanımlarının melez hallerine odaklandığı bir dönemde, sınır bölgesi fikri daha uygun görünüyordu. Fakat Chicana/o'lara göre sınırlar ve sınır bölgeleri yalnızca postyapısalcılığa ait söylemsel alanlar değildir; temel anlatıları yıkmak ve kimliğe/farklılığa dair çeşitli dolayımları göstermek için oluşturulan kuramsal eğretilemelerden ibaret de değildir. Sınır ve sınır bölgeleri her şeyden önce, Rio Grande'nin iki kıyısına yerleştirilmiş maddi bir coğrafya dayatmasıydı ve Meksika kökenli insanların yaşam ve ölüm koşullarını siyasi-ekonomik açıdan ve varoluş açısından son derece somut bir biçimde etkiliyordu. Chicano incelemeleri ile kültür incelemeleri arasındaki gerilimler en açık biçimde Chicana feministleri tarafından geliştirilen "yerellik siyaseti" kavramında görülmektedir. Bu kavramın geliştirilmesinin amacı bireysel öznelerde cisimleşen özne konumlarının çeşitliliği-

5. Aslında "sınır" kavramının Chicanidad (Meksikalı-Amerikalılık) durumunun siyasal göstergesi olarak kullanılmasının geçmişi 1970'lere kadar gider. Radikal bir örgüt olan CASA'nın sloganında bunun örneğini görebiliriz: "Bizler sınır tanımayan bir halkız." Bkz. Garcia tarafından yazılan Bert Corona'nın yaşamöyküsü (1989).

ni (sınıf, toplumsal cinsiyet, cinsellik, ırk, etnik köken, kuşak) karmaşık (ve bir şekilde çelişkili) bir tahakküm etme ve tahakküm altına alma şebekesi olarak kavramlaştırmak ve bu ifade etme mahallerini epistemolojik bir yerellik olarak kuramlaştırmaktı. Dolayısıyla Batılı evrenselciliğin Avrupamerkezli, tikelci niteliğine yöneltilen eleştiri burada, Latino, kadın, gey/lezbiyen ve kültür incelemelerinde üretilen bilgiler de dahil tüm bilgi biçimlerini kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Göreceğimiz gibi, evrenselcilik ve nesnellik ölçütleri olup olmadığı (veya bunu aramamızın gerekip gerekmediği) veya bilgilerin yalnızca yerelleşmiş ve konumu belli kısmi bilgiler olup olamayacağı sorusu hâlâ cevaplanmamıştı.

Porto Rikolu incelemeleri, yeni yeni ortaya çıkan bu bilgi takımyıldızlarına çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Porto Rikolu incelemeleri ABD-Porto Riko ilişkisindeki kalıcı ve yerel-ötesi sömürge özelliklerine yoğunlaşarak, Latino incelemelerindeki projeleri (ve dolaylı olarak Amerikan incelemeleri, kültür incelemeleri ve Latin Amerikan incelemeleri projelerini de) ulus-devletin ötesine, küresel, bölgesel ve emperyal çerçevelere taşımıştır. 1970'lerde ortaya çıkan "dahili sömürgecilik" kuramının siyasal ve kuramsal sınırlamalarına karşın, Porto Riko'nun hâlâ sömürge altında kalması ve ABD'deki Porto Rikolular tarafından her gün yaşanan sömürgecilik örnekleri, Porto Rikolu incelemelerinde sömürgecilik sorununun ele alınmasını zorunlu kılıyordu. Bu nedenle, ABD akademik söyleminde imparatorluğun önemi sorununu en açık biçimde ortaya koyan çalışmalar kesinlikle Porto Rikolu incelemeleridir. Yine de ne tuhaftır ki, sömürge söylemi ve postkolonyal kuram üzerine günümüzde hızla canlanmakta olan incelemelerde Porto Riko ve Porto Rikolulara rastlamak neredeyse hiç mümkün değil. Bu durum bir yanda, ana akım postkolonyal kuramda ABD imparatorluğunun tartışılmasındaki eksikliğin bir göstergesidir, ama diğer yanda Porto Rikolu incelemelerinde sömürgecilik meselesinin kuramsal ve siyasal açılardan ele alınışında yaşanan tıkanıklığın da bir sonucudur (Santiago 1994).

Postkolonyal incelemeler ve kültür incelemeleri, Latino incelemelerine karşı (hem dışarıdan hem de içeriden) çeşitli itirazları da beraberinde getirerek, bu alanı kendi epistemolojik dayanakları konusunda daha temel bir analiz yapmaya itmiştir. Dolayısıyla 1980'

lerin ortalarından itibaren yeniden tanımlanan bir Latino incelemeleri alanı ortaya çıkmıştır. Bu alan ampirik sosyal-tarihsel araştırmalar yapılmasını ve topluluk popülizmine dönüşü savunan etnik köken incelemeleri taraftarları (Marksistler dahil, çoğu eski tüfek sosyal bilimciler) ile metin okumaları, sosyo-tarihsel analiz ve etnografya-temelli yerel bilgiden oluşan bir bileşkeyi kullanan Latina/o kültür incelemeleri taraftarları (çoğu beşeri bilimlerden gelip buraya dahil olan gruplar) arasında tartışmalara sahne olmaktadır. Sözü edilen bu ikinci grup, yani Latina/o kültür incelemeleri taraftarları, postmodern ve postkolonyal kuramlardaki akımlarla alışveriş içine giriyor ve bağımsız, soyut, bedensiz, baştan aşağı rasyonel, sofu bir ahlaka sahip, her şeye kadir bir bilen özne kavramına dayanan Batılı bilgi yapılarına epistemolojik bir eleştiri getiriyordu. Burada itiraz edilen nokta, bu Batı biliminin ve araçsal rasyonalitesindeki öznenin, tanımı itibariyle Beyaz, erkek, heteroseksüel, kapitalist, emperyal bir şablonun ideal bir temsili olması, meşru bilgi üretimi etkinliğinden kadınların, eşcinsellerin, "küçümsenen ırkların", yerlilerin ve madun sınıfların dışlanması için bir zemin oluşturmasıydı. Bu nedenle, Batılı bilginin otoritesinin meşruiyet kanallarını ve yeniden üretilme mekanizmalarını eleştirmek gerektiğini savunuyorlar; bir bedeni, toplumsal cinsiyeti olan, erotikleştirilmiş, sömürgeleştirilmiş/ırkçılığa tâbi tutulmuş ve dolayısıyla iktidar ilişkileri içine kaydedilmiş öznelerden oluşan bir kavrayışa dayanan bağımsızlaşmış bir epistemolojinin onun yerini alması gerektiğine inanıyorlardı. Batılı bilgi ilkelerine yönelik daha temel bir duruş olarak kendini gösteren bu tavır, bilimin hegemonyasına (ve değerden-bağımsız nesnellik iddiasına) itirazı ve beşeri bilimler ile bilimler arasındaki kopukluğun giderilmesini içeriyordu. Bu eleştirel söylem Latina/o kültür incelemelerinde yükselen yeni seslerin aleni gündemi haline gelmişti (Alarcon 1991; Aparicio 1997; Sandoval 2000; Saldivar 1991; Saldivar-Hull 2000).

Latino incelemelerindeki bu yeni entelektüel senaryolarda, ulus ve etnik köken hâlâ önemli olsa da, bir bilgi konumunun ifade edilebileceği tek mevzi olmaktan (hatta bazı örneklerde başlıca mevzi olmaktan bile) çıkmıştı. Kimlik sorunu yapıbozucumluğa tâbi kılınmış ve öylesine karmaşıklaşmıştı ki hiçbir kimlik işareti tek başına egemen görülmüyor, halklık ile ulusluk kavramı artık eş tutul-

muyordu. Latino incelemelerindeki müfredat ve eğitimi kullanan analizlerin çoğunda, ulusal kimlikler Latino pan-etnisitesinin önünde yer almaya devam ediyordu, ama bu alan milliyetçiliğin ana kimlik işareti olmasına da karşı çıkıyor ve her daim ulusötesi görünüşünü belirginleştirecek şekilde gelişiyor, ulus-devletin siyasal ve kültürel mücadelelerde tek analiz unsuru ve en önemli zemin olma özelliğini aşmak ve bunun yerine yerel, dünya-bölgesel ve küresel olanı vurgulamak istiyordu. Latino analizinde milliyetçiliğin nispeten düşüşe geçmesiyle Latino incelemelerinde "ırk" ve ırkçılık başlıca analiz kategorileri olarak kendini göstermeye başladı – Afro-Latino deneyimlerinin özgüllüğü de buna dahildi. Eleştirel ırk incelemeleri ve eleştirel yasa incelemelerinin Latino araştırma alanları olarak gelişmesiyle, Latino kimliklerin ırksal öznellik ve rabıta biçimleri olarak yorumlanabileceği entelektüel bir alan daha açılmış oldu. Gelgelelim, Latino incelemeleri ırksal kategori olarak hep *latinidad* (veya *chicanidad, puertorriquenidad*, vb.) yorumları yönünde ilerlemiş ve *latinidad*'ı ırksal bir oluşum (veya *latinidad* dahilinde ırksal oluşumlar) olarak analiz etmemişti. Sonuç olarak, Latino incelemeleri genel anlamda, Batı felsefesinin ırk mantığına ve Batı düşüncesinin ırksal alt katmanlarına Afrikalı ve Afrikalı-Amerikalı incelemelerinde ve postkolonyal kuramdaki gibi ciddi bir eleştiri getirememiştir.

Latin Amerikan incelemeleri aynı zamanda bir entelektüel ve siyasal tartışma arenası haline de gelmiştir. Birincisi, modernleşme kuramını kullanan veya dil incelemeleri üzerinde çalışan eski tüfek Latinamerikancılar ve Marksist sosyal bilimcilerden oluşan eski kadronun yanı sıra, Latin Amerikan alan araştırmalarında yeni sesler ve paradigmalar da duyulmaya başladı. Bazı antropologlar ve tarihçiler Amerika kıtalarındaki yarıküresel, ulusal ve yerel iktidar ilişkileri konusunda eleştirel bir perspektif geliştiriyorlar. Emperyalizme getirdikleri yorumlar yalnızca jeopolitik ve ekonomik yorumlar değil. Kuzey ile Güney arasında adaletsiz bir kültür alışverişi olduğundan ve kültürel yakınlaşmadan (*transculturation*) da söz ediyorlar (Pratt 1992b; Joseph ve diğ. 1998). Hazır bir jeotarihsel analiz unsuru olarak (iki yarıküreden bölgeler ve/veya ulus-devletler olarak değil) Amerika kıtalarının tümünü ele alma yönündeki bu eğilim Amerikan incelemeleri alanında giderek daha büyük

bir hız kazanmaktadır (Kaplan & Pease 1993; Belknap & Fernandez 1998; Saldivar 1997).

İkinci olarak, Güney Asya madun incelemeleri grubunun örnek oluşturmasının ardından, ABD temelli (hem Kuzey Amerikalı hem de Latin Amerikalı) akademisyenler bir Latin Amerika madun incelemeleri grubu kurmuştu. Genellikle edebiyat araştırmacıları ve radikal tarihçilerden oluşan bu grubun iddiaları epistemolojik olmaktan ziyade siyasiydi. Bu grubun, Latin Amerikalı madunları (etnik köken/ırk, toplumsal cinsiyet/cinsellik, sınıf ayrımcılığına uğrayan grupları) güçlendirme projeleri, (Mexico City, Buenos Aires, Santiago de Chile ve Montevideo gibi) yarı-çevre kapitalist merkezlerde olgunlaşmış Latin Amerikan kültür incelemelerindeki entelektüel projelere taban tabana zıt projelerdi. Söz konusu merkezlerde olgunlaşan Latin Amerikan kültür incelemelerindeki perspektif, bazı eleştirmenlerin "çevre postmodernizmi" dedikleri bakış açısından, ana kapitalist merkezlerdeki modern ve postmodern bilgi yapılarının bir eleştirisi olarak kendini gösteriyordu (Achugar 1994; Garcia-Canclini 1990; Sarlo 1994). Bu sektörün en ayırt edici özelliği kalkınmacılık-sonrası neoliberal Latin Amerika üzerinde yaptığı "postmodern" analizdir; bu analizde milliyetçilik ve dünya-bölgesel devrimdeki temel anlatıların çökertilmesi savunulmaktadır. Bu araştırmacılar Avrupalı ve ABD'li postmodern kuramlarla alışveriş içinde olmalarına karşın Latin Amerikan perspektifinden bakarak o kuramlara karşı da eleştirel bir mesafede duruyorlardı (Richard 1989, 1993, 1994).

Son olarak, her iki Amerika kıtasından, çoğu Latinolardan ve Latin Amerikalılardan oluşan bir grup Latinamerikancı daha, sömürgeciliği epistemolojik ve siyasal açıdan dünya sistemi perspektifinden eleştirerek Latin/o Amerikan madunculuğunu savunuyordu.[6] ABD'den Arjantinli eleştirmen Walter Mignolo, Perulu sosyal kuramcı Aníbal Quijano ve Meksika'dan Arjantinli felsefeci Enrique Dussel, modern tarihin on altıncı yüzyılda ortaya çıkan kapitalist dünya ekonomisinden oluştuğu şeklindeki dünya sistemleri

6. Yazı boyunca "küresel" ve " dünya" terimlerini birbiri yerine kullanmakta olduğumuz görülebilir, ama bu terimler farklı anlamlara sahiptir ve başka başka kuramsal geleneklere işaret ederler. Küreselllik terimi genellikle halkların, temsillerin ve sermayenin dolaşımında son yirmi yıl içindeki muazzam artışla ilişkili

perspektifini paylaşıyor; modernitenin sömürge uzantılarının bakış açısıyla yeniden yorumlanması ve Avrupamerkezli (veya Garbiyatçı) bilgi rejimlerinin bir eleştirisi olması gerektiğini savunuyorlardı.

Quijano iktidar sömürgeciliği fikrini ortaya atarken bunu dört dünya-tarihsel sürecin birbiriyle iç içe olmasını açıklayan kilit bir kavram olarak görüyordu. Bu süreçler şunlardır: Birincisi, sermayenin çeşitli emek biçimlerini sömürmesine dayanan tarihsel kapitalizmin doğuşu; ikincisi, eşitsiz emperyal/kolonyal tahakküm ilişkilerine giren ulus-devletler olarak siyasal organların yeniden örgütlenmesi; üçüncüsü, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin yeniden oluşturulmasına uyacak şekilde, modern ırk ve etnik köken hiyerarşileriyle ilgili sınıflandırma ve katmanlaşmanın ortaya çıkışı; dördüncüsü ise, Avrupamerkezli rasyonalite ve bilgi yapılarının oluşumu ve kurumsallaşması. Quijano, dünya-kapitalist modern/sömürgeci iktidar yapıları ile bilgi yapıları arasında ve öznelerin tahakküm altına alınması ile bilgilerin madunlaştırılması arasında bir ilişki olduğu kuramından yola çıkmaktadır. İktidar sömürgeciliği ile bilgi sömürgeciliği arasındaki bu ilişki, yalnızca akademi iktidarının ve bilgi otoritesinin jeokültürel ve kurumsal dağılımında değil, Batılı epistemolojileri yapılandıran mantık ve yöntemin içinde de kendini göstermektedir. Quijano'ya göre Avrupamerkezli rasyonalite araçsal ve ikicidir, öznelerarasılık kavrayışından yoksundur. Organik işlevselci bir bütünlük kavramına dayanmaktadır. Quijano, ikicilik ve araçsal aklı soyutlayarak ve Avrupamerkezli rasyonalitenin jeokültürel otoritesini reddederek bilginin bağımsızlaştırılması çağrısında bulunur.

Bağımsızlık projesine kendini adamış bir felsefeci olan Dussel, meşru bilginin yeryüzü dağılımında Latin Amerika'nın çevre konumundan kalkarak Batılı felsefe geleneğine karşı geliştirilen eleştirel düşüncelerle daha fazla ilgilenir. Dussel "dünya sistemini felsefi bir sorun" olarak görür ve bu sistemi merkez ülkeler ile çevre ülkelere farklı düzeylerde epistemik iktidar, otorite ve meşruiyet da-

olarak kullanılır ve küreselleşmenin o uzun on altıncı yüzyılda ortaya çıkışından itibaren modern dünya sistemi ile sınırdaş bir süreç olduğu gözden kaçırılır. Dünya ekonomisi ve dünya sistemi toplumsal yaşamın jeotarihsel bir birimidir. İnsanın tarihinde bunlardan çok sayıda vardır, fakat yalnızca modern dünya sistemi küresel bir anlam taşır (Arrighi 1994; Braudel 1984; Wallerstein 1974).

ğıtan bilgi yapılarının ortaya çıkışındaki nihai ontolojik çerçeve olarak ele alır. Modern kavrayışına, Garbiyatçı rasyonalitenin sahte evrenselciliğinden dışlanmış ötekilerin (işçiler, kadınlar, sömürge altındaki ya da ırk ayrımına maruz bırakılan özneler) tarihleri üzerine ve "ötekinin aklı" üzerine temellendirilen hakiki bir küresel yorum getirmeyi amaçlar. Dussel'e göre, modernlik-ötesi (*transmodernity*) dediği süreç, modern dünya sisteminin yapıtaşları olan tüm tahakküm ve sömürge biçimlerinin siyasal ve epistemolojik eleştirisi ile modern mantığın çeşitliliğinin bir arada kavranabilmesini sağlayan entelektüel bir alan açmaktadır.

Quijano gibi Dussel da, İspanyol fetihlerinin, sömürgeciliğinin ve Amerikan yerlilerini ve Afrikalıları köle yapmalarının, ilk modernite dediği *episteme*'nin ontolojik temeli olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla Atlantik sisteminin yükselişi ve Ibero-Amerika'nın dünya-tarih bölgesi olarak ortaya çıkışı, iktidar ve bilginin modern rejimlerindeki yapıtaşları olarak kavramlaştırılır. Bu da kapitalist modernite ve onun Garbiyatçı tahayyülünün sömürgeci uzantılarının eleştirisine zemin oluşturacaktır.

Mignolo, hem Wallerstein hem de Dussel ve Quijano'nun görüşlerinden yola çıkarak modernitenin sömürgeci ufuklarında bilginin sorunsalları üzerine bir analiz geliştirmiştir. 2000 tarihli, *Local Histories / Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking* - Yerel Tarihler/Küresel Tasarımlar: Sömürgecilik, Madun Bilgiler ve Sınır Düşüncesi adlı kitabında Mignolo, *Sosyal Bilimleri Açın*'da (1996) Gulbenkian Komisyonu tarafından yapılan öneri ve analizleri uygulamakta olduğunu açıkça gösterir. Dünya sistemleri analizi ile postkolonyal kuramlar arasında diyalog kurulmasını, bir senteze varılmasını ister. Mignolo'nun, bilgi yapıları konusundaki tartışmamızla doğrudan ilgili dört genel argümanı vardır. Quijano ile paralel olan birincisinde, sömürgecilik modernitenin tesadüfi veya marjinal bir yönü değil, modern iktidar/bilgi rejimlerinin merkezi yönlerinden biridir; sonuç olarak Mignolo sistemi modern/sömürgeci olarak yeniden adlandırır. İkincisi, sonuç olarak (sistemin egemen tahayyülü olan) Garbiyatçılık, Batılı olmayan bilgi tarzlarının, gerektiği üzere madunlaştırılması gibi özellikler kazanır; dolayısıyla sistemle ilgili yükselen seslerin kısılması ve diğer bilgilerin silinmesi Batılı iktidar/bilgi yapılarının te-

mel özelliğidir. Üçüncüsü ise, on altıncı yüzyıldaki Garbiyatçılıktan ve on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldaki Şarkiyatçılıktan 1945 sonrası alan araştırmalarına kadar olan dönemde, öteki bilgilerin Garbiyatlaştırılması ve madunlaştırılması tarihsel bir sıra takip eder. Bu noktada, alan araştırmalarının ortaya çıkışı, geç modern jeokültürel küresel bilginin üç dünya arasında dağılımında bir kilometre taşı gibi görülür (Pletsch 1981); buna göre birinci dünyanın (kapitalist merkez) bilim ürettiği iddia edilir, ikinci dünyanın (Sovyet bloğu) ideoloji, Üçüncü Dünya'nın ise (geri kalan ülkeler) kültür ürettiği öne sürülür. Mignolo dördüncüsünün de gnoseoloji veya sınır epistemolojisi olarak nitelendirilmesini önerir. Mignolo sınır gnoseolojisini, (içteki hudutlara karşı) sistemin dıştaki sınırlarının (yani, kolonyal) bakış açısı olarak tanımlarken, rasyonalitesini de modern-karşıtı (veya postkolonyal ve/veya madun dediği) akıl olarak tanımlar.[7]

Latin/o Amerikan incelemelerine karşı epistemolojik ve siyasal itirazlarda iki önemli mesele kendini gösterir. Birincisi ırktır. Latino incelemeleri adına başlatılan hareket, ırk ve etnik köken yüzünden rasyonalite, doğruluk, iyilik ve güzellikle ilgili egemen standartların dışına itilenlerin bakış açısından Batılı bilgi yapılarına yöneltilen şiddetli itirazların bir parçasıdır. Bu durum, Latino söyleminin pek çok versiyonunda, ırk ve/veya etnik köken yüzünden arka plana itilmiş Latinoların kendilerini doğrulama davalarında ve ayrım

7. Mignolo'nun argümanı (2000) kısmen dünya sistemleri kuramının çerçevesine oturtuluyor, modern dünya sistemi tarihsel ve toplumsal analiz birimi kabul ediliyordu. Mignolo'nun Batılı bilgi yapılarına getirdiği bu eleştirinin, bilimler ile beşeri bilimler arasındaki kopukluğu aşmak, disiplin sınırlarını geçmek ve Newtoncu nesnellik, Descartes'çı ikicilik ve Batılı ilerlemecilik mirasını yürürlükten kaldırmak isteyen Gulbenkian Raporu'yla pek çok ortak noktası bulunur. Ayrıca her ikisi de milliyet, sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet ve cinselliğe yönelik tüm sınırları aşan ve geniş tabanlı diyaloglara dayanan bir bağlamla sınırlı çoğulcu evrenselcilik çağrısında bulunurlar. En büyük fark, Mignolo'nun sömürgecilik perspektifinden bakıldığında modern dünya sisteminin farklı görüldüğünü ileri sürmesi ve bundan yola çıkarak bilgi konularının epistemolojik yerlerine ilişkin kuramlar getirmek ve Avrupa veya ABD'den farklı jeokültürel coğrafyalarda çeşitli bilgi yapılarına yönelik kavramlar oluşturmak istemesidir. Bu suretle araştırma kültürlerine, madun bilgilerine ve bunların olası çapraz-döllenmelerine bakış tarzımız merkezsizleşecek ve yeniden planlanacaktır. İşte bu da dünya sistemleri analizinde postkolonyal uğrak dediğimiz şeyin bir parçasıdır.

karşıtı dilde görülebilir. Ne var ki Latino incelemelerinde, pek çok yönü itibariyle, ırk ve etnik köken açısından bakan bir Batılı epistemoloji eleştirisi yoktur. Örneğin, Latina/o araştırmacılarının talepleri, ana akım kanonlarında (sanat, tarih ve edebiyatta) değişikliğe gidilerek Latina/o kültür ürünlerinin içerilmesi ve Latina/o öztemsil biçimlerinin geliştirilmesi yönünde olmuştur. Fakat bu talepler çoğunlukla halklık adına yapılıyor; ırk, etnik köken ve milliyet fikirleri bir araya getiriliyor, bunun analitik sonucu ise modern/kolonyal kimliğin ana kategorisi olması anlamında ırk'ın ve dünyanın tarihsel tahakküm sistemi olarak ırkçılığın sulandırılması ve kıyıya itilmesi oluyordu.

Ancak, bir yanda eleştirel ırk incelemeleri ve eleştirel yasa incelemelerinin Latino incelemelerine girmesiyle (Delgado 1995) ve diğer yanda Latin/o Amerikan incelemelerinde iktidar sömürgeciliğinin analizi ile (Quijano 1991), ırk en sonunda öncelikli kategori haline gelebilmiş ve böylece modern iktidar ve bilgi rejimlerinin eleştirisine zemin oluşabilmiştir. Buna benzese de başka bir şekilde Afrikalı/Afro-diyasporasına inanan postkolonyal felsefeciler de yakın zamanlarda Batı düşüncesi ve felsefesine (epistemoloji de dahil) çeşitli yönlerden eleştiriler getiren kuramlar geliştirmiştir. Bu eleştirel kuramlarda Aydınlanma'nın tarih felsefesindeki ve benlik nosyonundaki ırkçı içerikler ve altmetinler ifşa edilmekte, pozitivist/bütüncü emperyal epistemolojik bakışlarda barınan kolonyal/ırksal uzantılar gösterilmekte (Said 1978; Spivak 1993), hatta Batılı siyaset felsefesi ve epistemolojinin kuram ve uygulamalarındaki somut ırkçı unsurlar göz önüne serilmektedir (Mills 1997; Goldberg 1993).

Gördüğümüz gibi Dussel, Quijano ve Mignolo örneğinde, bilgi eleştirisinde Garbiyatçılığın mantıkları, kategorileri ve rasyonaliteleri yapıbozumuna uğratılmakta, başka mantıklar, kavramlar ve rasyonaliteleri olan bilgi yapılarıyla yeniden inşa edilmektedir. Bu projede ırk kavramı temel bir kavramdır (Quijano 2000b; Santiago 1994), çünkü kolonyal farklılığın en önemli özgül ölçütü (Chatterjee 1993) olan ırk, kendi olma ve eşitsizliğin (tahakkümün ve sömürünün) kilit göstergesidir ve bu nedenle iktidar yapılarının ve bilgi yapılarının temel yapıtaşıdır (ve aynı zamanda onlar tarafından oluşturulmuştur).

Kolombiyalı felsefeci Santiago Castro-Gomez, Batılı bilgiye temel bir eleştiri getirebilmek için atmamız gereken bir adım daha olduğunu ileri sürer. Castro-Gomez'e göre bu üçüncü eleştiri hamlesinin en iyi temsil edildiği yer, postkolonyal kuramdaki, Batılı bilgi yapılarının usulleri ve kendi epistemolojik ilkelerindeki emperyal/kolonyal yönleri sorgulayıp itiraz etme girişimleridir; çünkü bu girişimler içkin bir (kendi içinden) Garbiyatçılık eleştirisinin yanında, dışsal bir eleştiri aracılığıyla dünya epistemolojilerinin yeniden tanımlanması ve yeniden yapılandırılması gereğine işaret etmektedir. Bilginin tarihleri ve sorunsalları üzerine Garbiyatçılığın kendisi hakkında düşünmesinden gelen, kendi kendisine göndergesel nitelik taşıyan toplumsal ilişki terimlerinin ötesine geçilmek zorundadır.

Dünya sistemleri analizinde postkolonyal uğrağın Dussel, Quijano ve Mignolo gibi temsilcileri genellikle, "yapısal olarak heterojen" (Quijano 2000a), heterarşik (Grosfoguel 1995), kurucu öğe olan dışsallıklarla alışveriş içinde (Dussel 1995, 1996, 1998; Mignolo 1995, 2000) oluşturulmuş sosyo-tarihsel bütünlükten yola çıkmışlardır. Bu temsilciler bilgi yapılarının yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde, eşzamanlı olarak ama aynı zamanda önemli seviyede bir göreli özerklikle işleyen çokkatmanlı bir iç içe geçme süreci olarak anlaşılması gereğine işaret ederler; bunun anlamı da kurumsallaşmış bilgiye, hem dünya-tarihsel bölgesel bilgi yapılarının analizi tarafından, hem kabul edilmeyen, değersiz görülen madun sınıfların bilgileri tarafından şiddetli itirazlar yöneltilmesidir. Tüm bunlar, hem egemen iktidar ve bilgi rejimlerine hem de (özellikle) dünya sistemleri analizine yöneltilen günümüzdeki itirazlara yeni eleştirel Latino-amerikancılık tarafından getirilen ciddi bir katkıdır.

Farklı iktidar mahalleri ile bilgi perspektifleri arasındaki diyaloğun bir ürünü olan ve çoğulcu, ilişkisel ve bağlamsal evrenselcilik adına girilen bu arayış Gulbenkian Komisyonu raporundaki projenin de bir parçasıdır. Fakat Gulbenkian raporundaki fikir, bilgi yapılarıyla ilgili bu krizde sosyal bilimlerin arabuluculuk yapacağı, Newtoncu bilimciliğe karmaşıklık bilimleri tarafından içeriden yöneltilen itirazlar ile sosyal bağlamdan soyutlanmış kanon kavramlarına kültür incelemeleri tarafından yöneltilen itirazları bir

araya getireceği düşüncesidir ve bu düşünce yeni eleştirel Latinoamerikancılıkta gerçekte ele alınıp değerlendirilmiş değildir. Bunun bir nedeni Latin Amerika'daki sosyal bilimlerde disiplinerliğin ABD'dekinden daha zayıf olmasıdır. Buna ek olarak, Latin Amerikan sosyal bilimlerinin genel tanımında eleştirel kuramlar (örneğin bağımlılık kuramı, toplumsal hareketler) merkeze alınmıştır ve çok sayıda sosyal bilimci entelektüel emek ile aktivizmi, örgütlenmeyi ve siyasal tartışmaları bir arada yürütmektedir. Sonuç olarak Latin Amerika'daki kültür incelemeleri, ABD'dekinin tersine, sosyal bilimlerin kendi içinden yükselerek ortaya çıkmış ve yeni kuşak kültür eleştirmenleriyle birlikte verdiği mücadele, kısmen, beşeri bilimlerdeki Latin Amerikan Garbiyatçı geleneğin muhafazakârlığına karşı verilen bir mücadele olmuştur. Aynı şekilde, doğa bilimlerindeki kriz nedeniyle ortaya çıkan itirazlar, Latin Amerikan sosyal bilimlerin kendi içinden çıkarak gelişir (Piscitelli 1992, 1992-93; Salvatore 1998); ayrıca çevresel adalet, alternatif gelişme, ekonomik ve kültürel haklar mücadelesi veren toplumsal taban hareketleriyle birlikte çalışan entelektüeller de bu itirazlara katılmıştır (Escobar 1995).

Latino incelemelerini bir ölçüde farklı kılan bir özelliği de, ABD içinde doğmuş bir alan olmasıdır. Gördüğümüz gibi, bu alanda çalışan ilk araştırmacıların çoğu sosyal bilimciler olmuştur. Oysa Latino kültür incelemelerinden Batılı iktidar ve bilgi rejimlerine yöneltilen eleştirilerin ve Latino incelemelerinin ilk versiyonunda etkin olan heteroseksizm ve milliyetçiliğin eksikliklerine getirilen eleştirilerin büyük bir kısmı beşeri bilimler araştırmacılarına aitti. Daha önce de ele alındığı gibi, Latino incelemelerinin Batılı bilgi yapıları üzerine kurulan eleştirel söyleme en büyük katkısı, yerellik siyaseti fikri ve bu fikrin –zaman-mekân içinde belli bir yerde bulunan ve bir beden, cinsiyet, sınıf ve etnik kökene sahip öznelerin perspektifinden, güya tarafsız, rasyonel ve bilimsel olan ideal Batılı bilgi öznesinin Beyaz, eril, emperyal bakışını yapıbozuma uğratmaya çalışan– feministlerin bakış açısı epistemolojileri ilkesinin karmaşık ve ayrıntılı bir şekilde ifade edilmesine dair içerimleridir. Bu kendi başına illa ki ontolojik realizme veya epistemolojik nesnelliğe karşı bir argümanda bulunmak anlamına gelmez; daha ziyade, felsefi anlamdaki en bilinçli versiyonlarında (Alcoff & Pot-

ter 1993), belli hakikat rejimleri altında anlam üretilirken iktidar, çıkar ve arzuların dolayımını kabul eden yeni bir özdüşünümsel nesnelcilik savunmasıdır. Bunlar, sahicilik veya dolayımlanmayan deneyim otoritesi konusundaki inceliksiz arayışların ötesine geçer. Bilgi siyasetini yerellik siyasetiyle ilişkilendiren –çoğunluğu feminist, gey ve lezbiyen (Anzaldúa 1987; Sandoval 1991; Munoz 1989; Perez 1999)– Latina/o argümanları, özne konumları çokluğunun ve (toplumsal bir cinsiyete, bir sınıfa, ırka ve cinsiyete sahip olan) belli aktörlerin yaşadığı sayısız deneyimin nasıl olup da onların bilişsel ve duygusal bilgi eğilimlerine varoluşsal bir şekilde kılavuzluk ettiğinin analizini yapar. Mignolo, bilgi yapıları ile duygu yapıları arasındaki ilişkiye yönelik Latina/o incelemeleri tartışmasından yola çıkarak, yerellik fikrine daha genel bir epistemik anlam verebilmek için epistemolojik sözceleme mevkileri fikrini geliştirir. Bu da ABD'deki Latino bilgi eleştirilerinin, modernitenin kolonyal ufuklarından çıkan makroanlatıları dile getirmeyi amaçlayan Latin Amerikalı postkolonyal söylemlerle karşılaştırıldığında ne kadar yerel/tikel kaldığını göstermektedir.

Latina/o ve Latin/o Amerikan incelemelerinden gelen postkolonyal yaklaşımların en sık kesiştiği nokta, madunculuk perspektiflerinden Batılı iktidar ve bilgi rejimlerine getirdikleri sorgulama ve itirazlardır. Ama bu mesele, iki temel nedenden dolayı çok çetrefilli bir meseledir. Birinci neden, madunlar adına konuşanların temsil araçları ve kurumları ile madun sınıflarının kendi bilgi üretim ve iletişim tarzları arasındaki kopukluktur. İkincisi, modern iktidar ve bilgi yapılarının karmaşıklığı ve çelişkileri göz önüne alındığında, kimin hangi madunluğun özneleri olduğunu tam olarak tanımlamanın güçlüğüdür. Bu sorular, madun bilgisi ile akademik madunculuk (örneğin Latino etnografyasında içerden olanlar/dışardan olanlar) (Chabram 1990) arasındaki diyaloğun güçlüklerine ve farklarına yönelik sorgulamalara sebep olduğu gibi, kategori olarak madunluğun ve perspektif olarak madun incelemelerinin (Coronil 1996, 1997; de la Campa 1999; Moreiras 2001) göreli ve ilişkisel yapısı üzerine ilginç tartışmalara da yol açmıştır. Her durumda da madunluğun alt kademelerini (küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerde) işgal edenler (marjinal ötekiler veya radikal başkalıklar), ırk ayrımcılığına maruz bırakılmış (ayrıca toplumsal cinsiyet

ayrımcılığına tâbi tutulmuş ve erotikleştirilmiş) emek katmanıdır (Santiago 1994); bunların da çoğu Amerika kıtalarındaki Afrikalı-Amerikalı ve Amerikan yerlilerinden oluşan halklardır. Tüm bunlar, madunluğun alt kademelerine ahlaki ve/veya epistemik bir üstünlük atfetmek anlamına gelmez; ama boyun eğdirme uygulamalarına maruz kalan yerelliklerin yarattığı sinerji yüzünden iktidar, bilgi ve zenginliğin nasıl adaletsiz bir şekilde dağıldığını göstermenin bir yoludur.

Bu aynı zamanda, Latinamerikancılıktaki ırk ve bilgi meselesinin yeniden ele alınması gereğine işaret eder, zira Latin/o Amerikan incelemelerinde ırk ve madunluk arasında çifte ifade olması gibi önemli bir içerim söz konusudur. Birincisi, Anglosakson denilen ırklar ile Latino (veya *Hispanik*) denilen ırklar arasında çok genel bir ayrım vardır; ikincisi, bir yanda Avrupalı-Latinolar ile diğer yanda Afrikalı-Latinolar, Amerikalı yerliler, Asyalı-Latinolar vb. arasında da ayrım vardır. Dolayısıyla, elimizde en azından iki ayrı madun modernitesi (Coronil 1996) ve madun bilgi katmanı mevcuttur; buna göre, Batılı iktidar ve bilgi yapılarına getirilen Latinamerikancı eleştirilerde ırk ve madunluk ilişkisinin, çifte bir ırklara ayırma/madunlaştırma eleştirisi içermesi gerekir. Bu eleştiri hem merkezdeki Batıcı egemen bilgi/iktidar rejimlerine, hem de çevre Garbiyatçılığına ve onun kendi ötekilerini dışlayarak bilgiyi kurumsallaştırıp disiplinleştirmesine yönelik olmalıdır. Bu madun perspektifinden yapılabilecek önemli bir çıkarsama da değişiklik yaratacak bir fail sorunu, ya da başka bir deyişle, tabandan yükselip gelecek ve bilgi yapılarını yalnızca kendi kurumları dahilinde değil biçimsel alanın dışında da sorgulayıp dönüştürecek olan yeni bir toplumsal hareket dalgasına duyulan ihtiyaçtır. Dünya sisteminin kriz içinde olduğu bu uğrak, söz konusu hareketlerin sistem karşıtı hareketler haline gelmesi konusunda daha büyük bir potansiyel taşısa da, aynı nedenle daha büyük zorluklar da barındırmaktadır. Latin/o Amerikan postkolonyal kuramlar, bilginin sömürgecilikten kurtarılmasının, tüm dünyadaki iktidar ilişkilerinin demokratikleştirilmesi konusunda son derece kritik bir bileşen olarak algılanacağı bir siyasal projeye işaret etmektedir.

12 Çevre ve Ekoloji: Kavramlar ve Hareketler

Sunaryo

Birtakım ekoloji ve çevre hareketleri hiç değilse on dokuzuncu yüzyıldan beri varlığını göstermekteyse de, insanoğlunun canlı ya da cansız varlıkları barındıran biyosferin geri kalanıyla ilişkisi özellikle 1945'ten bu yana akademik, sosyal ve siyasal açıdan tüm dünyanın yakından ilgilendiği önemli bir mesele haline gelmiştir (Lee 1996; Gulbenkian Komisyonu 1996; Demeritt 1994; Eckersley 1992; McCormick 1995). Nitekim, uzun zamandan beri, "çevre"nin insan tarihi üzerinde etkide bulunan, tek değilse de, başlıca nedenlerden biri olduğu düşünülmekteydi (çevresel determinizm). On dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren çevreyle ilgili kaygılar ifade edilmeye başlanmışsa da, konu daha ziyade "doğal kaynakları koruma" açısından ele alınmıştır. Gelgelelim, doğal kaynakları koruma hareketinin gölgesinde olsa da, yalnızca fiziksel etkenlerin değil tüm türlerin ve cansız ortamların etkileşime girerek tek bir birlik oluşturduğu tüm ilişkiler sisteminin altını çizen daha bütünsel bir dünya kavrayışı, yani ekoloji de aynı dönemde kendini göstermeye başlamıştı. Bu ikisi (doğal kaynakları koruma ve ekoloji) bir arada da ele alınabiliyor, "1930'lara ve 1940'lara gelindiğinde ekoloji, kaynakları koruma etiğinin motive ettiği bir gelecek için son derece önemli bir kılavuz olarak karşılanıyordu" (Woster 1991: 1). Böylece Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar yalnızca küçük bir grup Avrupalı ve Amerikalı entelektüel tarafından sürdürülen bu bakış açısıyla siyasal ekolojinin temelleri atılmış oldu (Bramwell 1994: 2).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde bu hareketler farklı bir doğrultuya kayarak eleştirilerinde daha tutucu, toplumsal eylemlerinde daha saldırgan bir üslup edindiler. Biz yine de çevre ve ekoloji hareketlerini ayrı ayrı ele alacağız. Örneğin, çevre koruma üzerine yoğunlaşan hareketleri *çevre hareketleri* olarak adlandıracağız. Bu hareketler genellikle bazı yardım kuruluşlarını arkalarına almıştır (örneğin Dünya Doğal Yaşamı Koruma Fonu) ya da amaçlarına ulaşmak için geleneksel siyasal araçlardan faydalanırlar (örneğin Sierra Kulübü, Milli Audubon Topluluğu). Ekonomik, biyolojik ve ahlaki öncelikler arasındaki ilişki konusunda sorular yönelterek bütünsel bir biyosfer görüşü üzerinden hareket edenlere ise *ekoloji hareketleri* diyeceğiz. Bu hareketler doğrudan doğruya eylem yapmayı seçen hareketlerdir (Yeşilbarış, Önce Dünya!) (Dobson 1995; Merchant 1992; Bookchin 1991). Ekoloji hareketi kendi içinde "derin ekoloji" (Devall & Sessions 1985; Drengson & Inoue 1995) denilen ve insanoğlunun biyosferdeki diğer yaşam biçimleri üzerindeki her türlü üstünlüğüne itiraz eden bir diğer bölüme daha ayrılır.[1]

On dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki ilk hareketler, gerek başlıca hedeflerinin doğal kaynakları muhafaza etmek olması, gerekse izledikleri politikanın da muhafazakârlığa kayması anlamında daha ziyade muhafazakâr hareketlerdi. En çok ilgilendikleri konu bir bütün olarak ekosistemi korumaktan çok, doğal yaşamı muhafaza etmekti (Fox 1985). 1945 gibi yakın bir tarihte bile, çevreciliğin kendisini büyük bir siyasal güce dönüştürmesi (Wall 1994: 35) ve siya-

1. Bkz. Bramwell (1994); Bramwell reform ekolojistleri ile derin ekolojistleri birbirinden ayrı tutar. Reform ekolojistleri var olan sistemle birlikte çalışılabileceğine inanır. Bu grup endüstriyle birlikte iş yapmaya ve ekonomide büyümenin de dikkate alınması gerektiğine inanır. "Ekolojicilik her türlü siyasi, ekonomik ve toplumsal uygulamayı mercek altına koyarak radikal bir sorgulamayı amaçlamaktadır, oysa çevrecilikte böyle yapılmaz... Sanayileşme-sonrasındaki gelecek öngörüleri yüksek büyüme düzeyi, ileri teknoloji, hizmetlerde büyüme, boş zamanın artması ve maddi açıdan tatmin sağlanması gibi unsurlar etrafında kurulurken, ekolojicilikteki sanayi-sonrası toplumda kalkınma ve teknoloji sorgulanır, İyi Yaşam'ın daha çok çalışma ve daha az maddi nesne içerdiğinden söz edilir. Temelde ekolojicilik sınırlı kaynaklara ilişkin evrensel koşulları ciddiye alır ve bu çerçevede ne tür siyasi, ekonomik ve toplumsal uygulamaların (a) mümkün ve (b) istenebilir olduğunu sorar" (Wall 1994: 205).

sal açıdan tarafsız değil sol eğilimli olması akla hayale sığmayacak bir şey gibi görünüyordu.

Geleneksel çevreci hareketler, vurgulanması gereken iki önemli konu arasında bölünmüşlerdi: doğal arazilerin muhafaza edilmesi ile doğal kaynakların bilimsel olarak korunması. ABD'de bu iki tarafın önde gelen savunucuları, 1982'de Sierra Kulübü başkanı olarak seçilen John Muir (H. Smith 1965) ve Başkan Theodore Roosevelt tarafından Birleşik Devletler Orman Hizmetleri'nin başına atanarak doğal kaynakları koruyanların kazandığı siyasal zaferi temsil eden Gifford Pinchot olmuştur (Miller & Sample 1998).

Kazanılan bu başarının arazilerin aşırı kullanımı, su ve havanın kirlenmesi ve doğal yaşamın kaybına mal olduğunu ve bu yüzden tek taraflı bir zafer olduğunu ileri süren Aldo Leopold ve bazı gruplar doğal kaynakların muhafazasını savunanlara karşı 1945'te taarruza geçiyordu (Shepard 1969: 8-9). Leopold bu yaklaşımın en temel zaafının yalnızca ekonomik kaygılarla hareket etmeleri olduğunu iddia ediyor, ister bataklık, balçık arazi, kumul olsun, ister çöl olsun pek çok arazi türünün belirgin bir ekonomik değeri olmasa da ekolojik değeri olduğuna dikkat çekiyordu (A. Leopold [1949] 1969: 407). Doğal kaynakların muhafazasının tek temelinin ekonomiye ilişkin çıkarlar olması yüzünden, biyosferin önemli elemanları olan, ama o anda doğrudan ticari değer taşımadığına inanılan pek çok türün yok edilmesi söz konusuydu. Doğal kaynakları koruma yaklaşımında ticari biyotik döngünün ticari olmayanlar var olmasa da işleyebileceği düşünülüyordu. "Ekonomi deterministlerinin hepimizin boğazını sıkmakta olan ve artık çözüp atmamız gereken hatası, arazi kullanımıyla ilgili her konuda kararların ekonomik açıdan verilmesi gerektiğine inanmalarıdır. Oysa bu kesinlikle doğru değildir" (A. Leopold. [1949] 1969: 415).

Leopold etik düşünme tarihini evrimsel açıdan yorumluyor ve etik faillere yönelik kavrayışların bireyciliği genişleterek, toplumları ve toplumsal varlıkları da kapsayacak hale getirdiğinin altını çiziyordu. Günümüzdeki ihtiyaçların ve değerlerin, biyotik topluluğu, yani ekosistem ve üyelerini de içerecek şekilde genişletilecek bir "ahlak topluluğu" gerektirdiğini ileri sürüyordu (Cuomo 1998: 42). Leopold'un üzerinde durduğu anafikir sağlıklı, üretken ve güzel bir çevrenin tüm insanlığın refahı için önkoşul olmasıydı (She-

pard 1969). Açıkça görüldüğü gibi, "insan toplulukları ve insanlara ilişkin sorunlar diğer hayvan topluluklarına yönelik incelemelerde olduğu gibi aynı ekoloji incelemelerine tâbidir. Teknolojide ne kadar çok mucize yaratırsa yaratsın, bir hayvanda görülen doğal ihtiyaçları, tepkileri ve bağımlılıkları dolayısıyla insanoğlu hâlâ temelde bir hayvandır" (A. S. Leopold 1969: v).

Leopold en başta arazi istismarı ilkesine karşı çıkıyor olsa da, gelişme paradigması ve bilimin doğanın bozulmasındaki rolünü gerçekten sorgulamış değildi. Leopold'un toplumları da içeren etik aktörler kavrayışında, toplumun kendi üyeleri arasında yaptığı sınıf ayrımları görmezden geliniyordu. *The Social Cost of Private Enterprise* - Özel Teşebbüslerin Toplumsal Bedeli ([1950] 1970) başlıklı kitabında William Kapp ise tersine, mikroekonomik hesaplar yüzünden bu teşebbüslerin çevre konusunda ödenecek bedeli üçüncü tarafların üzerine, yani hem günümüzdeki hem de gelecek kuşaklar dahil olmak üzere tüm toplumun üzerine atarak dışsallaştırdığını ileri sürmektedir. Kapp'ın iddiaları şu yöndedir:

> Bir işletme teşebbüsü sistemine ait karar verme mekanizmalarındaki kurumsallaşmış sistem, yapısı gereği, karar verme ünitesinin "dışında" kalan çevre üzerindeki olumsuz etkilere aldırmama eğilimi taşır... Kâr amaçlı yatırım ilkesine göre işleyen bir karar verme mekanizmasının, mümkün olduğu kadar maliyetleri düşürmekten ve üçüncü şahıslara ya da genel olarak toplumun üzerine kalabilecek zararları görmezden gelmekten başka bir şekilde hareket etmesi beklenemez ([1950] 1970: xiii).

Kapp ([1950] 1970) firmaların kendi yatırımlarıyla ilgili kâr amaçlı mikroekonomik ilkelerinin, çevrenin bozulmasında her zaman birinci etken olduğunu ileri sürüyordu. Makroekonomik düzeyde ise, ulusal ekonomi performansını ekonominin büyümesi üzerinden ölçen ulusal hesapların yanlış yönlendirici olduğunu, çünkü üçüncü tarafların ve gelecek kuşakların ödemesi için bırakılan top-

2. *Sessiz Bahar* ve yarattığı tartışma zemini, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez bilimi kamunun anladığı ve tartıştığı bir arenaya taşımıştır. Carson okurlarını, insanlar ile doğa arasında hassas bir ortaklık ilişkisi olduğuna ve bu ilişki bozulduğu an her iki tarafın da zarar göreceğine ikna etmişti. Bilimsel gelişmeye ilişkin, bilgili ve hesap soran bir yurttaş olmayı gerektiren alternatif bir vizyon getirerek, aklına hayaline gelmeyecek boyutlarda bir halk hareketi başlatmıştı" (Lear 1993: 40).

lumsal bedeli görmezden geldiğini söylüyordu.

Çoğu insan ekoloji hareketlerinin doğum tarihinin 1962 olduğuna inanır. 1962, Rachel Carson'un *Sessiz Bahar* adlı kitabının yayımlandığı yıldır. Kitap, sınai üretimde bilimin uygulanması sonucu ortaya çıkan yan etkileri kışkırtıcı bir tarzda gözler önüne sererken, bastırılmış duygular ile özenli bilimsel araştırmalardan oluşan güçlü karışımıyla, daha sonra gelecek olan Yeşil siyasal etkinliklerde kullanılacak tonu da belirliyordu.[2] "Ekoloji", bu yıldan itibaren, "kapitalizm, teknoloji ve ilerleme gibi son iki yüzyıldır Batı kültüründe el üstünde tutulan kavramlarla ilgili kontrolsüz büyümenin sonuçlarının eleştirisini yaparak ortalığı altüst eden bir bilim olarak kendini göstermişti" (Dobson 1991: 261). "Ekoloji" terimi öncelikle bilimciler tarafından kullanılan bir terim olmaktan[3] çıkmış, yazılan bir dizi kitabın halkı sınai üretimin yeryüzünü tehlikeye soktuğuna ikna etmesinin ardından popüler ve siyasal bir sözcük haline gelmiştir (Russell III 1997: 31). Ekoloji sözcüğü bu yeni çevre bilincine çok iyi oturmuş görünüyordu.[4] Ekoloji biyolojinin önemsiz bir dalı olmaktan çıkıp doğa bilimlerini sosyal bilimlere bağlayan disiplinlerarası bir inceleme haline gelmişti. Ekoloji biliminin siyasal ekoloji hareketine dönüşümü, yurttaşlık hakları ve Vietnam Savaşı karşıtı hareketlerle el ele ilerliyordu.

Yirminci yüzyıldaki ekoloji hareketleri süregelen çevre krizine verilen ivedi tepkilerdi (Devall & Session 1985). Bu hareketler problemlerin bazılarını çözmüş, doğal kaynakların idaresiyle ilgili bazı yönetmeliklerin ve kurumların yenilenmesini sağlamış ve insanların bir kısmının çevre konusunda aldığı tavrı biraz olsun de-

3. "Ekoloji" 1866 yılında Ernest Haeckel tarafından ortaya atılan Almanca *Oekologie* sözcüğünden türetilmiştir. Haeckel *General Morphology* (Genel Morfoloji) kitabında ekolojiyi "organizmaların bulundukları çevreyle ilişkilerini inceleyen bilim" olarak tanımlamış ve sözcüğün günümüzdeki akademik tanımının da temelini oluşturmuştur (Allison 1991: 26).

4. "Ekoloji sözcüğü şimdilerde pek moda, adeta hevesle kullanılıyor ve bu adi popülariteyle birlikte yeni bir çevreci slogan türü ortaya çıktı. Hiç değilse hiyerarşiye ve hâkimiyete meydan okuma taahhüdünde bulunan bir bakış açısının ve hareketin içinden yeni bir çevrecilik türü çıktı ve var olan kurumları, sosyal ilişkileri, teknolojileri, değerleri değiştirmeye çalışmaktan ziyade beceriksizce kurcalamaya başladı. Ben ekolojinin, özellikle de toplumsal ekolojinin tersine 'çevrecilik' sözcüğünü kullanıyorum" (Dobson 1991: 60).

ğiştirmişti. Fakat bu hareketlerin içinde yer alan çoğu kişiye göre bu reformlar yetersizdi; onlar yeni bir ekoloji felsefesinin üretilmesi için çabalıyorlardı (bkz. Spretnak & Capra 1986; Dobson 1995; Merchant 1992). Artık çok sayıda ülkede kurulmuş olan Yeşil partiler geçmişte yapılan hataların onarılmasının yetersiz olduğunu ileri sürmekte, ekolojik gerilemenin nedenlerinin analiz edilmesi ve probleme kökünden müdahale edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Yeşiller, endüstrileşmiş zirai faaliyetleri, çevreye ilişkin bir dolu "münferit mesele"yi –asit yağmuru, küresel ısınma ve ozon tabakasındaki delikler gibi– yaratan hastalıklı bir yaşam tarzının yalnızca bir örneği olarak görmekte ve bu meselelerin hiçbirinin, onları yaratan siyasal ve iktisadi sistemden ayrı bir şekilde çözülemeyeceğini söylemektedirler. Yeşiller, gezegenimizin kaynaklarının sınırlı olduğunu ve tek geçerli toplumun "sürdürülebilir" toplum olduğunu savunmakta, şu anda var olan toplumların sürdürülebilirliğinin otuz-kırk yılın ötesine geçemeyeceğini belirtmektedirler. Sürdürülebilir toplum, kullandığı mal miktarını, bugün yaptıkları gibi azamileştiren değil, en aza indirmenin yolunu bulan toplumdur (Dobson 1991: 5).

Ekoloji hareketi, algılamayla ilgili ciddi sorunlarla yüz yüze geliyordu. Ernst Schumacher'in dediği gibi, "Modern insan, ömrünü doğanın bir parçası gibi değil, kaderinde doğayı yönetmek ve fethetmek olan dışsal bir unsur gibi geçirmektedir" (1973: 13). Ekoloji hareketi bunun tersini düşünüyordu: "Ekoloji hareketi ancak bilinçli bir şekilde hiyerarşi-karşıtı ve hükmetmeyen bir duyarlılık, yapı ve toplumsal değişim stratejisi geliştirdiği takdirde, insanlık ile doğa arasında yeni bir denge kuran ve gerçekten ekolojik bir toplum hedefine ulaşan ses olarak kendi kimliğini koruyabilir" (Bookchin, aktaran Dobson 1991: ix). Ayrıca Yeşiller yalnızca kapitalistlerin değil, tarihsel önem taşıyan sosyalist hareketlerin de sanayileşme yanlısı olduğunu ve onların da halkın refah seviyesinin yükselmesinin yolunun ekonomik büyümeden geçtiğine inandıklarını öne sürmektedir (Porrit 1985: 43-4).

Murray Bookchin (1991) sosyal ekoloji dediği kapsamlı bir felsefe öne sürüyordu. Çevresel bozulmanın köklerinin karmaşık, irrasyonel ve ekoloji karşıtı bir toplum anlayışında yattığına inanıyordu. Bu sorunların kökeninin, doğaya hâkim olmak insanın alın-

yazısıdır gibi bir görüşe neden olan hiyerarşik, sınıf ayrımcı ve rekabetçi kapitalist sistemde yattığını öne sürüyordu. Biyolojik açıdan karşılıklı bağımlılığa dayanan bir etik ile anarşist bir hiyerarşi ve sömürü eleştirisinden oluşan bu bileşke, yeni ortaya çıkan *New Age* (Yeniçağ) Romantizmine ve derin ekoloji, Yer Tanrıçasına ibadet ve ekolojik animizm gibi isimlerle ortaya çıkan mistik ideolojilerin üretilmesine karşı bir ağırlık oluşturacaktı. Bookchin'e göre ekoloji, "her zaman toplumsal ekoloji anlamı taşımıştır: doğaya egemen olma kavramının ta kendisinin köklerinin, insanın insan üzerinde, erkeklerin kadınlar üzerinde, yaşlıların gençler üzerinde, bir etnik topluluğun diğeri üzerinde, devletin toplum üzerinde, bürokrasinin birey üzerinde ve bir iktisadi sınıfın diğeri üzerinde veya sömürgecinin sömürge altına alman ülke üzerinde egemen olmasında yattığına inanmak"la ilişkilidir (1989: 76). Ekoloji hareketi, bilim ve teknoloji dahil sınai üretimin doğaya zarar verdiğini göstermek için bilimi bilime karşı kullanmayı amaçlamaktadır.

Ekofeminizm, 1970'lerde feministlerin erkeklerin kadınları suistimal etmesi ile insanların doğayı suistimal etmesi arasındaki benzerlik üzerinden yaptıkları açıklamalarla başlamıştır.[5] Ekofeministler kadınlar ile doğa arasındaki bağlantıyla ilgilenen ve temelde feminist olan düşünür ve aktivistlerden oluşur. Chris Cuomo, yaptığı özlü açıklamada, ekofeminizmin "çeşitli feminizm ve çevrecilik versiyonlarını doğrudan doğruya birbiriyle ilişkilendirmeye çalışan girişimler için kullanılan genel bir terim" olduğunu söyler (Cuomo 1998: 6). "Ekofeminizm" terimi, kadınları ekolojik bir devrim yaparak gezegeni kurtarmaya davet eden Françoise d' Eaubonne tarafından 1974 yılında türetilmiştir (Merchant 1992: 184). Dobson'a göre, ekofeminizmin temelinde üç anafikir bulunur: İlk olarak, ekofeministlere göre doğaya egemen olunmasını

5. Elizabeth Dodson Gray'in hiyerarşi karşıtı *Green Paradise Lost* (Yeşil Cennetin Kaybı, 1981), Susan Griffin'in *Women and Nature* (Kadın ve Doğa, 1978) ve Carolyn Merchant'ın *Death of Nature* (Doğanın Ölümü, 1980) adlı kitapları 1978 ile 1981 arasında yayımlanmıştı. Léonie Caldecott ve Stephanie Leland'ın derlemesi olan *Reclaim the Earth: Women Speak Out for Life on Earth* (Yeryüzünü Geri Alın: Kadınlar Yeryüzündeki Yaşam Adına Seslerini Duyuruyorlar) 1983'te ortaya çıkmış ve ardından çeşitli feminist ve lezbiyen-feminist dergilerde ve kitaplarda ekofeminist meseleler ve kuramlar görülmeye başlamıştır.

reddeden birtakım yapısal davranış değerleri ve tarzları vardır ve kadınlarda bunlar genellikle erkeklerde olduğundan daha fazladır. İkincisi, kadınlar üzerindeki egemenlikle doğa üzerindeki egemenliğin yapıları birbirine paraleldir ve aynı güdüyle hareket ederler. Üçüncüsü, ekofeministler kadınların doğaya erkeklerden daha yakın olduğunu ve bu yüzden doğayla sürdürülebilir ilişkiler geliştirme yönünde öncü kuvvet olma potansiyellerinin bulunduğunu savunurlar (1992: 192-3).

Ekofeminizm kadınlar üzerindeki baskının gerçeklikleri ve özgüllükleri üzerine kuramlar geliştirirken, insan olmayan canlılar ve varlıkların sömürülmesine de açık bir şekilde dikkat çeker. Bu kapsamlı bir feminizm olmakla kalmayıp, cinsiyet, ırk, sınıf bağlantılarını ve yıkıcı ideolojiler ile uygulamalarda söz konusu olan bağlantıları görmezden gelen ekoloji ve çevre fikirlerine de başkaldırı niteliği taşır. Dolayısıyla ekofeministler kendilerini feminist, ırk ayrımı karşıtı ve çevreci hareketlerin kavşağına yerleştirir ve ikici bir biçimde oluşturulup devam ettirilen aşağı, değersizleştirilmiş ya da patolojikleştirilmiş "Ötekiler" anlayışı temelinde ortaya çıkan kapitalizm, heteroseksizm, homofobi ve diğer baskı unsurlarına da eleştiri getirir (Cuomo 1998: 23-4). *The Death of Nature* - Doğanın Ölümü (1980) başlıklı kitabında Carolyn Merchant, bilimsel devrim yüzünden kadınların ve doğanın nasıl bir kenara itildiğini, ve gerek bilimdeki gerekse dindeki doğa kavrayışının doğa ve topluluklar üzerindeki insan etkisinin biçimini ve kuvvetini nasıl şekillendirdiğini anlatır. Merchant mekanik bilimdeki betimleme ve eğretilemelerin kadınlara karşı uygulanan şiddetten nasıl etkilendiğini anlatarak, özellikle on yedinci yüzyılın başlarında Avrupa'nın her tarafında büyücülükle suçlanan kadınlara yapılan sorgulamaları örnek gösterir. "Doğa ve hayvan sömürüsü onları dişileştirerek gerekçelendirilmektedir; kadınların sömürülmesi ise onları doğalaştırarak gerekçelendirilir" (Warren 1996: 37).

Vandana Shiva, *Staying Alive: Women, Ecology, and Development* - Hayatta Kalmak: Kadınlar, Ekoloji ve Gelişme adlı kitabında kırsal bölgelerde yaşayan Hintli kadınları güçlendirmek ve ormanların yok edilmesine müdahale ederek geçinmeye devam edebilmelerini sağlayabilmek için "dişi ilkeli" bir ekofeminizmden faydalanılması gereğinden söz eder (Shiva 1989; ayrıca bkz. Cuo-

mo 1998: 138-9). Shiva'ya göre "çeşitlilikte eşitlik" içeren bu "dişi ilke", Batı'nın erkek odaklı kavram ve değerleriyle yok edilmektedir; ayrıca Shiva ve diğerlerinin "yanlış gelişme" olarak nitelendirdikleri Batı'nın iktisadi kalkınma modelleri de bu yok etme sürecine dahildir (Shiva 1989).

Feminist siyasal ekoloji, feministlerin (Shiva 1989; Mies & Shiva 1993; Merchant 1980, 1989; Haraway 1989, 1991; Harding 1986, 1987) bilime getirdikleri eleştiriler ile "parçalanmış düşünceler" olarak nitelenen feminist ve çevreci hareketlerin eylem ve analizleri arasında bağ kurup onları tek bir perspektifte birleştirmeye çalışır. Bu perspektif, "gerek kaynak girişinin gerekse kaynak kontrolünün biçimlendirilmesi esnasında cinsiyeti ciddi bir değişken olarak ele alacak; ekolojik değişim süreçlerini, kadın ve erkeklerin ekolojik açıdan uygulanabilir bir tarzda geçinme mücadelesini, tüm toplulukların 'sürdürülebilir kalkınma' çabalarını şekillendirirken sınıf, kast, ırk, kültür ve etnik kökenle etkileşim içinde olacak"tır (Rocheleau, Thomas-Slater, & Wangari 1996; 4; ayrıca bkz. Hart 1991; Ghai & Vivian 1992; Tsing 1993; Pankhurst 1992; West & Blumberg 1990).

Cuomo'nun önerdiği ekolojik feminizm "Ekofeminist projenin alt kategorisini oluşturan bir grup perspektif olarak doğmuştur ve çeşitli baskı, sömürü biçimleri ile hâkimiyet biçimleri arasındaki benzerlik ve ilişkilerin altını çizmesiyle dikkat çeker" (Cuomo 1998: 22). Ekofeminizmin bu kolu, ana akım çevre hareketlerini, derin ekolojiyi ve eril ekoloji hareketlerini eleştirmekle birlikte, ekofeminizmin kendisine de ağır eleştiriler getirir.

> [Kimi ekofeministler] erkeklik kültüne tepki olarak dişiliği daha üstün bir varoluş biçimi gibi görürken... ekolojik feministler hem kadınların hem de doğanın dişi olarak düşünülüp tasarlandığını, kavramsal ve kültürel ürün olarak erillikle dişiliğin birbiriyle iç içe geçmiş olması nedeniyle birinin diğeri olmadan yapamayacağını ve "dişiliğin" hâkimiyet ve kontrol açısından çok güçlü bir araç olduğunu öne sürerler. ... Ekolojik feministler, kadın ile doğa arasındaki benzerlikler vurgulanırken erkeklerin de çeşitli biçimlerde doğa varlıkları olduğuna ve kadınların da mütehakkim ve zorba olduğuna pek dikkat çekilmediğine inanır (Cuomo 1998: 23).

Cuomo, insan etkileşimiyle, insanların ihtiyaçlarının ve kullandığı gereçlerin çokluğu ve önemiyle, insan tarihlerinin karmaşıklı-

ğıyla ve ekoloji gerçeklerinin "sosyal" kaynağı diye adlandırdığı insanın toplumsal ve siyasal gerçekliği ile çevre meseleleri ve sorunları arasındaki ilişkilerle ilgilenmemelerinden dolayı Arne Naess ve diğer derin ekolojistleri eleştirmektedir (Cuomo 1998: 77).

Cuomo ekolojik feminizmin, kendi yapıtaşlarını oluşturan kavramların, mantığın, bilginin ve gerekçelerin özenli ve ayrıntılı bir haritasını çıkarmaya çalışan ve son yirmi-otuz yıldır feminist felsefe eserlerinden oluşan birikimin omuzlarında duran bir feminizm felsefesi olduğunu söyler. Bu feminizm felsefesi "ekolojik feminizmi", ekoloji ve sosyal adalet alanında verilen diğer eserlerin bulunduğu bağlama yerleştirir ve "araçsal olan değerlerle araçsal olmayan değerler" arasındaki fark (çevre etiğinin başlıca konusu) konusunda fikir yürütür (Cuomo 1998: 9). Dolayısıyla ekolojik feminizm, Batı bilgileri ve kapitalist üretim dahil, egemen üretim sisteminin tümüne getirilen en geniş ölçekli başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır.

Ekolojik hareketler akademik dergiler ve ders programları yoluyla üniversite sistemine alınarak kurumsallaşmıştır.[6] Bu programların çoğu ormancılık, doğal kaynaklar, hatta mühendislik gibi bi-

6. *Peterson's Guide to Four-Year Colleges and Peterson's Guide to Graduate and Professional Programs*'a (Peterson'un Dört Yıllık Fakülte Programları Kılavuzu ve Peterson'un Lisansüstü ve Mesleki Programlar Kılavuzu) göre, 1999 yılı itibariyle ekolojik incelemeler alanına yönelen lisans programları Kuzey Amerika'da 200 fakülte ve 94 lisans okulunda uygulamaya geçirilmiş durumdadır. Ekoloji konulu dergilerle ilgili bir kütüphane araştırmasında, 1913 ile 1949 yılları arasında dünya bitkileri ve dünya hayvanları gibi başlıklarla yayımlanan dergilerin hepsinin ekoloji bilimi dergileri olduğu, ekolojinin biyoloji bilimlerinin bir kolu gibi değerlendirildiği ortaya çıkmıştır. 1960'larda yayımlanan dergiler kapsamları açısından önceki döneme göre daha geniş ve daha disiplinlerarası dergilerdi. *Ecologist* (Büyük Britanya), *Ambio and Oikos* (İsveç) ve *Environmental Review* (ABD) ve *Earth First!* (ABD) gibi (siyasi) ekoloji dergilerinin çoğu 1970'lerde ortaya çıkmıştır. 1980'lerde ve 1990'larda bu tür dergiler coğrafi ve akademik açılardan daha da fazla çeşitlilik gösteriyordu: *Environmental Design* (Çevre Tasarımı, 1985), *Environmental Studies* (Çevre İncelemeleri,1985), *Capitalism, Nature, Socialism* (Kapitalizm, Doğa, Sosyalizm, 1988), *Journal of Environmental Science* (Çevre Bilimi Dergisi, 1991), *International Journal of Environmental Ethics* (Uluslararası Çevre Etiği Dergisi, 1993), *Democracy and Nature* (Demokrasi ve Doğa, 1995), *Journal of Environmental Planning* (Çevre Planlaması Dergisi, 1997), *Environmental Archeology* (Çevre Arkeolojisi, 1998) ve *Global Ecology and Biogeography* (Küresel Ekoloji ve Biyocoğrafya, 1999).

limsel bölümlerin geliştirilmesiyle kurulmuştur. Fakat şimdilerde "tarihçiler, edebiyat eleştirmenleri ve benzerlerince tasarlanan dersler de vardır. Kurumsal ortamlar da çok çeşitlidir. Serbest sanat okullarından tutun da, mimarlık, mühendislik ve ziraat okullarına kadar çeşitli akademik ortamlarda görülmektedir" (Piasecki, 1984: 310).

Çevre incelemelerindeki bu çeşitlilik ve parçalanmanın ekoloji hareketini güçlendirdiği söylenemez. Aslına bakılırsa, ekoloji meselelerine yönelik endişelerin çevre sorunlarının kaynağını araştırmaktan çıkıp üretim adına çevre yönetimine kaymasına yol açtıkları için hareketin temel hedefini pek çok bakımdan sulandırmışlardır.[7] Çevre sorunları bilimle birleştirilmekte ve fakültelerde çevre kimyası, çevre jeolojisi, çevre ekonomisi, çevre yönetimi, çevre mühendisliği, çevre arkeolojisi vb. derslerde okutulmaktadır.

1960'larda baş gösteren ekoloji hareketi önceleri yalnızca ekolojik veya bilimsel kaygılara sahipken, sonradan felsefi kaygılara doğru kaymıştır. Genel tabloya sosyal bilimi de katan derin ekoloji, toplumsal ekoloji, ekofeminist ve ekolojik feminist hareketlerde bu kaymayı görmek mümkündür. Bu hareketler çevre krizinde bilimin ne kadar sorumlu olduğunu inceliyor, insanın doğa üzerinde kurduğu egemenliğin yanı sıra, kuşak, sınıf, cinsiyet, ırk veya yerlilik (*indigeneity*) temelindeki baskılarda tezahür eden, insanın diğer insanlar üzerinde kurduğu egemenliği de sorguluyorlardı. Öte yandan bu şekilde akademik olarak kurumsallaşması ekoloji hareketinin siyasal mesajındaki yoğunluğu azaltmış ve hareket giderek artan ölçülerde geleneksel disiplinler tarafından da ele alınarak yaygın çevre hareketlerinin ekoloji hareketlerinden aldığı bir tür kısmi intikama dönüşmüştür.

7. "1984'ten bu yana, sorunların keşfinden ziyade çevre yönetimi vurgulanmaktadır... Yönetime yapılan bu vurgu, söz konusu sınıfların buluştuğu bir bağlamı kuran büyük bir sosyopolitik gelişmeyi yansıtmaktadır. Çevre konusundaki endişeler artık ayrılıkçı, altüst edici bilimlerin ürünleri ve otoriteye baş kaldıran türden bir akademisyenlik gibi algılanmamaktadır" (Piasecki 1992: 3).

13 "Kültür Savaşları" ve "Bilim Savaşları"

Richard E. Lee

Son yirmi yıl içinde hakikati, nesnelliği, aklı, Batı uygarlığını savunanlar ile seküler değerleri, göreciliği, çokkültürcülüğü savunanları karşı karşıya getiren "kültür savaşları" ve "bilim savaşları", içinde epey hırçın tonlar barındırsa da, yalnızca eski ile yeni, modern ile postmodern arasındaki mücadeleyle sınırlı değildir. "Kültür savaşları" ve "bilim savaşları" geçerli bilginin nasıl üretileceği, otoritesinin, zemininin ve kapsadığı alanın ne olacağı, bu bilgiyi kimin dillendireceği ve dolayısıyla hangi sosyal eylem yollarının meşru kabul edileceği gibi konularda modern dünyadaki fikir çekişmelerini ve doğrudan çatışmaları içeren uzun bir tarih içinde yer almıştır. Zaten bu kitabın öyküsünü de başından itibaren bunlar oluşturdu.

Çağımızda görülen "kültür savaşlarının" ana temaları yalnızca ABD ile sınırlı değildir. Tarih ve tarihsel hafıza kaybı, dil, eğitim, "kanon" tartışmaları ve bunların toplumsal cinsiyete ve ırk/etnisiteye bağlı temellerine, yeniden üretilmelerini sağlayan iktidar ilişkilerine dair tartışmaların örnekleri dünyanın her tarafında görülebilir. Bilhassa "ötekiliğin" oluşturulması sonucu "milliyet" ve "milliyetçilik" gibi kavramların şekillenmesini sağlayan teknikler olarak ortak işlevleriyle dünyadaki işbölümü hiyerarşisinde çeşitli grupları çeşitli yerlere konumlandırdıkları içindir ki, bu "kültürel" mekanizmalar çatışma merkezleri haline gelmiştir.[1] Gregory Jay de

1. Savaş eğretilemesi bu tartışmaların kimi özel tezahürlerinde de kullanılmıştır; örneğin, "tarih savaşları" ve "cinsiyet savaşları". Duggan ve Hunter, "cin-

buna şöyle dikkat çeker: "Temsil mücadelesi sınır tanımaz. Ulusların çoğu bireycilik, etnik dayanışma ve ırk dayanışması, demokrasi, iktisadi kalkınma, kadınlara bağımsızlık ve milliyetçilik yönündeki talepleri dengelemek için bir yol bulmaya çalışıyorlar" (1997: 62). Örneğin yirminci yüzyıl Almanyası'nın en belirgin meseleleri ırkçılık ve Yahudi-karşıtlığı olmuş, hiç değilse 1960'lara dek hem sağ hem sol kanattaki Alman tarihçilerini zor durumda bırakmış (Herf 1995) bir alan olan Holokost'la uzlaşmaya çalışılmıştır; bunun yanı sıra "konuk işçiler" ve ulusun tanımıyla ilgili fikir ayrılıkları gibi meseleler de olmuştur. Benzer çatışmalar Avusturya'da da yaşanmış, Kurt Waldheim ve Jörg Haider gibi önde gelen siyasal isimlerin kariyerleriyle ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Japonya'daki Koreli fahişeler (Hicks 1994; Yoshiaki 2000) ve Nanjing katliamı (Fogel 2000; Bix 2000) ile ilgili olarak da benzer sorunlar ortaya çıkmıştır. Ulusal devletin kendi etnik bileşenleriyle ilişkisinin yapısına dair sorgulamalar özellikle Afrika'da sık sık kendini göstermiş; İran ve Afganistan başta olmak üzere Arap dünyasındaki fundamentalizmi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından gerek bu devletlerdeki gerekse İsrail ve Güney Afrika gibi devletlerdeki temsil ve yurttaşlık meselelerini inceleyen sayısız yazı üretilmiştir.

Gelgelelim, tüm bu çatışmaların tek bir serlevha altında toplanması ABD'de gerçekleşmiştir. Milliyetçilik, vatanseverlik, dinin rolü ve ırk, toplumsal cinsiyet, etnik köken ilişkileri ile ilgili hararetli tartışmaların, kimin neyi alacağı konusunda içine düşülen aynı ikilemler etrafında geliştiği başka ülkelerde de görülmektedir. Yine de ABD'de, evrensel kabul edilen ideallerle ve bunların iş gördüğü bağımsız bağlamlarla ilgili mekanizmalar net bir biçimde açıklanmaktadır. Zaten ABD'deki kültür savaşlarıyla alakalı bu çatışmalar dizisi aile, sanat, din, eğitim, hukuk ve siyaset gibi konulara girmesi sebebiyle, James Davison Hunter'a göre, "kelimenin tam anlamıyla tüm Amerikalıları" bir şekilde ilgilendirmektedir (1991: xi). Hunter'ın 1991'de yazdığı *Culture Wars* - Kültür Savaşları, bu teri-

siyet savaşları" konusunda yazdıkları yazılarda "belli yerel ve tarihsel bağlamlara duyarlı bir siyasete [dönerek], bir yanda dar, kimliğe-dayalı, tek-meseleli siyaset ile diğer yanda ütopyacı projeleri evrenselleştirme gibi bir ikiz tehlikeden" kaçınmayı amaçladıklarını söylerler (1995: 4).

min herkes taralından tanınıp benimsenmesine epey katkıda bulunmuş ve meselelere açıklık getirmişti; Hunter bu meselelerin on dokuzuncu yüzyıl Prusyası'ndaki *Kulturkampf'tan* (kültür savaşından) oldukça farklı olduğuna dikkat çekmişti. *Kulturkampf*'taki tek mesele, Katolik kurumlarının (Protestan) devlet kontrolüne geçmesiydi, fakat günümüzdeki kültür savaşlarında Protestan, Katolik ve Yahudiler arasındaki mezhep farklarının azalmasıyla, her üç dindeki insanları yalnızca iki tarafı olan bir tartışmada, yani "ortodoks" dünya görüşü ile "ilerlemeci" dünya görüşü arasındaki tartışma saflarında birleştiren cephe hatları ortaya çıktı. Bir örnek vermek gerekirse, kimilerine göre birlikte yaşama (eşcinseller dahil) yasası, aile kavramını yeniden tanımlama ve dine karşı ciddi saldırı çabasını temsil etmektedir. Bu meselenin eşcinsellikten daha büyük bir mesele olduğu da söylenir; seküler hümanizmin taleplerinin bir parçasıdır ve kimilerine göre, edinilmiş değerlere ciddi bir meydan okuma anlamı taşır. Diğerlerine göre ise, bu yalnızca sosyal yeniden üretim ve komünal düzenlemelerin esneyen ve evrilen günümüz birimlerinin gerçekliğinin yasal olarak tanındığını, tanınması gerektiğini ifade eder. Yine aynı şekilde, kürtaj da kimilerine göre ahlaki çöküşü simgelerken, kimilerine göre özgürlük ve adaletin ifadesidir ve bu mesele tartışılırken sorumluluğun nasıl dağılacağı, örneğin sağlık hizmetlerinden yararlanılması söz konusu olduğunda bireyin kendisine mi yoksa topluma mı sorumluluk düşeceği konusunda da fikir çatışmaları yaşanmaktadır. Bu tür sorunlar hakkındaki görüşler çoğu zaman şaşırtıcı koalisyonlar da doğurabilmektedir.

Bu ve benzer tartışmalarda tüm taraflar bu meseleleri uzun-vadeli bileşenleri olan meseleler olarak tanımlamakta, sosyal normların eğitim yoluyla (ders kitaplarına neler konması gerektiği, geçmişe dair özgül anlatıların günümüzdeki hiyerarşileri nasıl meşru kıldığı, gelecekte nelerin tahayyül edilebileceği) yeniden üretimiyle ilişkilendirmektedirler. Değişmekte olan bu konumların değer-yüklü seçimleri gösterdiğini, yapıları itibariyle öncelikle siyasal olduğunu ve kontrolü ele geçirme mücadelesi veren belirgin ama tartışmalı iktidar ilişkileriyle ilgili olduğunu herkes anlıyordu; bu tartışmalar hakikat ve görelilik, hoşgörü ve önyargı gibi argümanlar biçimini bile alabiliyordu.

Nitekim, savaş eğretilemesiyle örtük olarak içerildiği gibi, bu "kriz"in dikkat çekici bir biçimde belli bir odağa dayandığı bir alan varsa o da eğitim alanıdır. En yüksek yerlere yerleştirilen değerler, ahlak ve kabul edilen davranış biçimlerini yönlendiren gündemler, sonuçta ilkokul ve lise programlarını da yeniden yönlendirmektedir. Dolayısıyla bu tartışmaların yükseköğrenimin içeriğini ve üniversitelerin örgütleyici ve meşrulaştırıcı rolünü –simgesel sistem ("kanonlar") ve somut uygulamalar (erişim veya eleme, disiplin/bölüm yapıları, pedagoji ve araştırma örgütleri) yoluyla– belirlediğini görmek de şaşırtıcı olmamalıdır.

Üniversite reformu, en önemli veçhesi olan müfredat boyutuyla birlikte, 1960'ların zamana meydana okuyan bir mirasıdır. Sokaklardaki eylemler dindiğinde, o mücadeledeki bileşenlerin çoğu, kadınlar, etnik azınlıklar ve aktivist öğretmenlerden oluşan yeni bir karışım olarak okul sınıflarına girdiler. Artık sosyal bilimler, evrenselci bir bağlam dahilindeki çeşitliliğe getirilen egemen açıklama biçimlerinin yanı sıra, farklı yorumlara da kapılarını açıyor, yeni tarihçiler geçmişteki direniş ve kurtuluşun isimsiz dünyasını kazıp gün ışığına çıkarıyor, edebiyat araştırmacıları yorumları şekillendiren değerlerin tarihsel boyutunu gözler önüne seriyor ve kültürün kontrol işlevini nasıl üstlendiğini mercek altına alıyordu.

Tüm bunların ABD'deki en yaygın tezahürlerinden biri de, kültür savaşlarının Amerikan edebiyatının öğretilmesi konusundaki çekişmelerle sıkı sıkıya bağlı olmasıydı. Amerikan edebiyatı öğretiminde yeni ve endişe verici yorumların yanı sıra kanonlara dahil edilmesi ya da çıkarılması istenen unsurlar da vardı; hatta kanonların bütünüyle feshedilmesi bile talep ediliyordu. Kanonları yeniden düzenleme taleplerinin ardında ırk ve toplumsal cinsiyet meseleleri vardı; ayrıca bu talepler açık bir biçimde 1960 hareketleriyle de bağlantılıydı (örneğin Hull, Scott & Smith 1982; Moraga Anzaldua 1983). Bu kanonların yeniden yapılandırılması için düzeltmeler getirilmesi (örneğin Fetterley 1985; Gates 1992) ve bunların sınıf içi deneylerle gerçekleşmesi (örneğin Cain 1994; Alberti 1995) önem kazanıyordu. Gregory Jay haklı olarak, "fakülte ve üniversitelerin üzerine bu kadar iğneleyici bir tavırla gidilmesinin nedeni yükseköğrenimin, ifade etme, temsil kanallarının yeniden dağıtımı yönünde bunca şey (henüz yeterli olmasa da) yapabilmesi" olduğunu

belirtiyordu (1997: 57).

Evet, gerçekten de üniversitelerin üzerine çok gidilmiş, bir sürü felaket tellalı yazı yazılmıştı.[2] Bunlardan en çok dikkat çeken ikisi, Allan Bloom'un 1987 tarihli *Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students* - Amerikan Zihninin Kapanması: Yükseköğrenimin Demokrasi Sınavını Geçememesi ve Günümüz Öğrencilerinin Maneviyatını Zayıflatması ve E. D. Hirsch'in 1988 tarihli *Cultural Literacy: What Every American Needs to Know* - Kültürel Okuryazarlık: Her Amerikalının Bilmesi Gereken Şeyler başlıklı kitaplarıdır. Bu kitaplar ve benzerleri "mükemmelliğin içinden eşitliği, toplumsal sorumluluk söyleminden kültürel eleştiriyi soyutlayan bir devlet okulu ve yükseköğrenim sisteminin şekillenmesini gündeme getiriyor veya bu yöndeki maksatların genel hatlarını çiziyordu" (Giroux 1992: 123). Pek çok eleştirmenin çarçabuk fark ettiği gibi Hirsch'ün kültür kavrayışında hiç sorun yoktu, çünkü kültürü, mücadele ve iktidar üzerinden inşa edilişinin dinamiklerinden ayırmıştı. Barbara Herrnstein Smith'e göre kurumsal bir yüksek otoritenin durduğu konumdan bakıldığında,

> *Cultural Literacy* (kitap, liste, terim ve kavram olarak), ülkenin eğitimle ilgili gerçek problemlerinin üzerini örtme konusunda çok iyi bir iş yapmış ve zaten pek çoğu böyle bir şeyi duymaya teşne olan Amerikan halkını bu problemlerin (ve başka toplumsal ve ekonomik rahatsızlıkların) kaynağında kafası karışmış profesörler ve okul yöneticileri olduğuna ikna

2. Bunlar bir ordu kadardı; örneğin Bromwich (1992), Bloom (1987), Hirsch (1988), Boyer (1987), Wilshire (1989), Anderson (1992), Bennett (1984), Cheney (1988, 1990), Curtis ve diğ. (1985), D'souza (1991), Kimball (1990), Sykes (1988), Schlesinger (1992), Bernstein (1994), Sommers (1994). Bunlardan özellikle Bennett'inki, Beşeri Bilimler Ulusal Yardım Kuruluşu'nun yöneticisi olarak kurumsal kimlikle yazılmış bir kitap olarak ayrı bir önem taşır. "Michael Lind'in yazdığı *The Next American Nation*'daki (Bir Sonraki Amerikan Ulusu) yenilenmiş 'liberal milliyetçilik' çağrısı bile akademi karşıtı retoriğe teslim olmuş. 'çokkültürlülük geleceğin dalgası değil, altmışların Siyah Güç radikalizminin bir artçı şokudur' diyen yeni-muhafazakâr safları yansıtır bir tarz benimsemiştir [ve] tam anlamıyla gerçek bir radikal olan Todd Gitlin, hem siyah ayrımcıları suçlayan, hem de beyaz erkek liberalleri haksız yere öcü gibi gösteren siyah ayrımcı taklitçilerini suçlayan, ayrıca 'ortak bir Sol fikrinin çözülüşü'nün ve kimlik siyasetinin ortaya çıkışından yakınan *Twilight of Common Dreams* - Ortak Düşlerin Alacakaranlığı'nı yazmıştır" (Jay 1997: 3).

etmiştir. Bu profesörler ve okul yöneticilerinin uydukları ilerlemeci eğitim anlayışının yanlış olduğunu bilimciler göstermiştir. Demek ki hiçbir fon gerektirmeyen, hiçbir toplumsal veya siyasal değişim istemeyen, öğretmen ve okul yöneticileri dışında hiç kimseyi rahatsız etmeyen ve Amerikan eğitim sistemi dahil Amerikan kurumlarının yapısına hiçbir şekilde değinmeyen okul reformlarıyla bu iş çözülebilecektir (1992: 88-9).

1980'lerin ortalarında (ABD'de bu durumdaki pek çok üniversitede olduğu gibi) Stanford'un müfredatı ile ilgili tartışmalar da, "herkes için normatif *gönderge* olmak üzere daraltılarak özelleştirilmiş bir kültür sermayesi" yaratmayı, "ama bunun dilsel ve etnik açıdan küçük ve güçlü, birleşik bir kastın *malı* olarak kalmasını" amaçlayan böyle bir kampanya bağlamında şekilleniyordu. Stanford'da 1935 ile 1970 yılları arasında[3] Batı uygarlığı dersleri verilmişti. 1980 yılına gelindiğinde Stanford'da bu kez Avrupamerkezci, anıtsallaştırmacı bir okuma listesiyle birlikte benzer bir ders programı yeniden oluşturuluyordu. Bu ders programı, söz konusu tartışmayı alevlendiren ilişkisel kültürel yaklaşımların "bakış açınıza bağlı olarak" ya "en önemli engelini, ya da en önemli istihkâm mevkii"ni oluşturan "ötekilik yapısı"nı inceliyordu (Pratt 1992a: 15, 17, 19-20).

Kültür savaşları ve buna paralel "siyaseten doğruculuk" karşıtı hareket, açık bir şekilde tanımlanan maddi bir bağlam içinde yer almıştır:

> Günümüzdeki çokuluslu, tüketici odaklı, postmodern şirket ikliminde sosyalist ve halkçı eleştiriden kaçınılmakta veya siyaseten doğruculuk olduğu söylenen bu tür eleştiriler açıkça yasaklanmaktadır. Eşitlikçi ilkelerden dem vuran herhangi bir söz, çözümsüz bir siyaseten doğruculuk sayılarak ya reddedilmekte ya da küçümsenmektedir. Ayrıca böyle bir bağlamda, demokratikleştirilmiş bir üniversite de etkisiz, modası geçmiş bir fikir, maliyet yükselten bir unsur gibi görülmekte, dolayısıyla siyaseten doğruculuk korkusu, en azından şu andaki haliyle, bundan sıyrılma yönünde bir gerekçe oluşturmaktadır (J. Williams 1995: 5).

3. Stanford programının geçmişinde Columbia'da 1919 yılında uygulanan Çağdaş Medeniyet dersleri ve 1918 yılında, savunmaları gereken bir Avrupa mirası olan müstakbel askerlere yapmaları gerekenlerin öğretildiği Savaş Meseleleri dersleri de vardı (Pratt 1992a: 14; ayrıca bkz. Allardyce 1982 ve Lindenberger 1989).

Gelgelelim, siyaseten doğruculuk beşeri bilimlerden ve sosyal bilimlerden bağımsızlaşan toplumsal eleştirileri doğrulamakta, siyaseten doğruculuk karşıtı hareket ise itirazların ne ölçüde etkili olduğunu göstermektedir. 1960'lardan itibaren fakülte ve üniversiteler, özellikle devlet kurumu niteliğinde olanlar, sayıları gitgide artmakta olan bir öğrenci kitlesine hizmet vermeye itilmekteydi. Bununla birlikte bu büyüme tüm kaynakların eksilmesiyle (kaynak kıtlığının boyutları siyasal olarak belirlense de) sonuçlanan dünya çapında bir ekonomik darboğazın yaşandığı bir dönemde gerçekleşiyordu. Dolayısıyla "muhafazakârlar"ın siyaseten doğruculuğa saldırarak, "bütçeleri kısma, üniversiteleri küçültme ve böylece yükseköğrenime girişi iyiden iyiye güçleştirme amacıyla gayet iyi donatılmış ve parasal olarak desteklenmiş bir kampanya yürüttükleri" akla gelmektedir. Bugün herkesin eğitim alma hakkına sahip olduğu düşünülen bir çerçevede, artık "*ancak* bu sınırlamanın kontrolümüz dışındaki ekonomik güçlerin bir işlevi olduğu başarılı bir şekilde savunulabilirse ve bir şekilde fakültelerin siyasal açıdan şüphe uyandırıcı olduğu gösterilebilirse" erişim "sınırlandırılabilmektedir" (Lauter 1995: 73, 81).

Değerden-bağımsız bir şekilde elde edilmiş "doğru"yu araştırmacılığın ideali olarak kabul edenlere karşı mücadelelerinde bilgi dünyasını ve kurumlarını bir mevki olarak görenleri kapsayan, üniversitelerin siyaseten şüphe uyandırıcı siyasileştirilmesiyle ilgili argümanlar, gerçek uygulamalar ışığında paradoksal görünmektedir. Gerald Graff şu sonuca ulaşmıştır:

> Akademik sol, son otuz yıl içinde edebiyat incelemelerinde yapılan araştırmalara, tartışmalı da olsa büyük katkılarda bulunmuş, hukuk, mimarlık, antropoloji ve sosyal bilimler gibi edebiyattan uzak alanları derinden etkilemiştir. Fakat siyaset ve iktidar adına tarafsızlığın asılsız olduğunu kanıtlamaya çalışan sol iken, tarafsız araştırmacılığın erdemlerini savunan sağ kanat olmuştur. En nesnel araştırmacılığı yapanlar partizanlığı savunurlar, oysa nesnellik savunucuları genellikle partizan ve siyasal polemikler yaparlar (1995: 308).

"Kuram" ve "kimlik siyaseti"nin yörüngeleri göz önüne alındığında bu çelişki daha da büyük görünmektedir.

Kuram, şu veya bu şekilde postyapısalcılık veya yapıbozumu gibi özelliklerle anılsa da anılmasa da, Arnold'çı yüksek kültür es-

tetiğindeki bünyevi iktidar ilişkilerinin maskesini düşürmüştür. Kuram sağ kanatta bir tabuydu, ama her tür metnin biçimsel analizinin somut siyasal gündemlerden ayrı yapılması yönünde ilerliyordu, solda ise kuram şiddetle eleştiriliyordu. Joan Scott'a göre, "sağ kanatta, kültürel bir baba mirası olmadığı takdirde bizi öksüz bırakacak olan kuram nihilizmi reddedilmektedir. Sol kanatta ise kuram, uygulanabilir olmamakla suçlanmaktadır: 'Gerçek yaşam' veya 'yaşanmış deneyimlerle' bağlantısı yoktur, bu nedenle, doğrudan doğruya siyasete, devrime, hatta en azından sosyal reforma bile neden olamaz." Scott şöyle devam eder: "'sağ ve sol, 'kuram'a karşı taarruza geçerek kendi temel öncüllerine yöneltilebilecek her türlü eleştiriden kurtulmuştur; artık her zamanki kavgalarını rahatça yapabilirler kendi aralarında" (1995: 301).

Postyapısalcılıktaki özcülük-karşıtlığının tersine, kimlik siyasetinde, marjinalleşenlerin önkabuller olmadan hiçbir eylemde bulunmayacağına dayanılarak, önce belli temeller olması gerektiği varsayılır. Stuart Hall'a göre, kuram ile uygulama arasındaki zayıf uyum sayesinde bu tartışmayı yeni bir boyuta taşıma fırsatı doğmuştur. Hall, kimlik siyasetinin, stratejik özcülük denilen biçimiyle bile şöyle olduğunu ileri sürer:

> [Kimlik siyaseti] aradaki farklara, konumsal bir açıdan değil, "onların geleneklerinin karşısında bizim geleneklerimiz" diye bakar; ona göre, her bir tarafın kendine özgü, özerk ve kendine yeten bir tarzı vardır. Bu nedenle, diyaspora estetiğinin temellerinde yatan diyalojik stratejileri ve melez biçimleri kavrayamamaktadır. Bu özcülüğün ötesine geçen bir hareket, kültürel bir siyaseti olmayan ve aradaki farkları belirtmeyen bir estetik veya eleştirel strateji değildir. Kendisi için bir şeyleri yeniden dile getirmekten, yeniden sahiplenmekten ibaret değildir. Fark'ı, birbirine zıt "ya/ya da"lar içinde özleştirmekten kaçınır... "ya da"nın yerine potansiyellik ve olabilirlik taşıyan "ve"yi koyar. İkili karşıtlık mantığı değil, ikileştirme mantığıdır bu... Özleştirme uğrağının zayıf olmasının nedeni, farkı doğallaştırması, tarihinden koparması; tarihsel ve kültürel olanla doğal, biyolojik ve genetik olanı birbirine karıştırmasıdır (S. Hall 1996: 472).

"Tarih" dediğimiz bu özgül temsil biçimini kimin kontrol ettiği ve ne amaçla kontrol ettiği, son on yıldan bu yana çok ciddi tartışmalara konu olmaktadır (örneğin Linenthal & Englehardt 1996; Windschuttle 1997; Wood & Foster 1997), ama elbette bunun yeni bir şey olmadığını, kimin tarihinin ya da hangi tarihin otoriter tarih

olarak tanımlanacağı ve meşru toplumsal eylem olarak savunulacağı gibi konularda yaşanan çekişmelerin merkezinde hep üniversitelerin yer aldığını biliyoruz. Nitekim müfredat tarihsel açıdan özgül bir anlatı, pedagoji ise kültür siyasetinin belli bir biçimi olmuştur.

Ne var ki bu tarihsel boyut göz önüne alındığında çağımızdaki kültür savaşlarının, 1968 sonrasında uzun vadeli bir eğilim içindeki (Dejean 1997) konjonktürel bir uğrak (Lee 1996) olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Bilgi yapılarıyla ilgili entelektüel düzenlemeler ve kurumsal örgütlenmeler, 1960'larla birlikte gelen sorgulamaların sonuçlarını başarılı bir biçimde müzakere edememişti. Öğrenciler mezun olmaya başladıktan sonra, bu sisteme dahil olan herkesin daha iyi bir yaşama sahip olacağı taahhüdünün, değer yasalarıyla yönetilen bir dünyada yerine getirilemeyeceği görülüyordu. Ira Shor (1992) kültür savaşlarının eğitim politikalarıyla ne kadar iç içe olduğunu, müfredatın 1960'lardaki çekişmelerde altı çizilen küresel krizlere müdahale etme yönünde nasıl güdümlendiğini incelemişti: İlk olarak, 1970'lerin başlarında düzene getirilecek yenilik ve yeniden yapılanma arayışının odağı, mesleki ve kariyer-yönelimli eğitim programlarına kaydırılmıştı. Daha sonraki "okuryazarlık krizi" ise 1970'lerden 1980'lerin başlarına kadar süren dönemdeki "temellere dönüş" hareketlerine zemin hazırlamıştı. Son olarak, 1980'lerin ortaları ise iki itici gücün, yani "sertlik" ve " mükemmellik" ile eğitimde disiplinin ortaya çıkışına tanık olmuştu. Shor birinci dönemden üçüncüsüne geçişteki çarpıcı dönüşe dikkat çekerek, "kariyerciliğin öğrencilere yön verme konusunda pek bir şey yapmadığını, öte yandan yeni akademik ustalığın da insanlara çok fazla taahhütte bulunduğunu" ileri sürer (1992: 163).

Heritage Foundation'ın *Policy Review* dergisinde "The Culture War That Isn't" - Olmayan Kültür Savaşları başlıklı makalesinde Jeremy Rabkin bu konudaki fikirlerini şöyle ifade eder: "Din muhafazakârları arasında hüküm süren bozgunculuğun en çarpıcı özelliği tarihdışılığı, hatta tarih karşıtlığıdır. Sanki din ile siyaset arasındaki çarpışma daha dün yaşanmıştır" (1999: 8). Fakat Hall'un analizinde gösterildiği üzere, bu dönemdeki çekişmeler dikotomik düşünme konusunda ve özellikle değerlerle olguların ayrılması gibi epistemolojinin temelini ve son beş yüzyıldır gelişmekte olan modern dünya sisteminin jeokültürünü oluşturan unsurlar konusun-

da son derece ciddi sonuçlar yaratmış olabilir (Lee 2000; Lee & Wallerstein 2001). Bu durumda asıl mesele "medeniyet-kültürü"-nün ta kendisidir – öncelikle Lynne Cheney'nin (1988) bu terimi kullanırken örtük olarak işaret ettiği üzere evrensel, ikinci olarak da tikelci "medeniyet-kültürü".

Biraz daha netleştirecek olursak, bugün önümüzde duran asıl mesele, uzun vadede sosyal dünyayı kavrayışımızı şekillendiren temsil aygıtının epistemolojik temelidir.

> Siyaseten doğruluk tartışmaları ve bu konudaki diğer fenomenler, beraberindeki tüm bulgularla birlikte, bilgi alanındaki temsil ile toplum ve siyaset alanlarındaki temsil arasındaki bağlantının kendisini göstermektedir. ... [Bıraktıkları izlenime bakıldığında] akademisyenler birtakım geleneksel değer sistemlerini ve kurumları tehlikeye atan [kültür savaşlarında geri tepmelere yol açan] *farklı bir hakikatler bütünü* ortaya çıkarmaktadırlar (Jay 1997: 31).

Hunter'ın ortaya koyduğu biçimiyle, "ortodoks" unsurların "ilerici" unsurlarla çekiştiği noktalar bir yana, kültür savaşlarını savunanlar, hangi akımdan olurlarsa olsunlar, "ya/ya da" gruplarına ite kaka yerleştirilemezler. Kaldı ki, bu bakımdan Hall'un analizine göre, kültür savaşlarının yer aldığı konjonktürel uğrak, bilgi alanında –üçüncünün olmazlığı ilkesinin meşruiyetinin ortadan kalkması ve insan gerçekliğine dair ilişkisel bir kavrayış edinilmesi yönünde örtük bir çağrı niteliğinde– yeniden yapılanmaya yol açan yapısal bir kriz noktasıdır aynı zamanda. Fakat ikili düşünmenin epistemolojik konumu, doğa bilimlerinin modern dünyadaki rolü ve bilim savaşlarındaki çekişmelerin nesnesi haline gelen bilgi yapılarındaki kutuplaşmanın ayrıcalıklı ucunda yer almasıyla etkileşim içindedir.

"Bilim savaşları" ilk bakışta, biraz daha genelleştirilmiş "kültür savaşları"nın özel olarak odaklanılan bir örneğinden ibaretmiş gibi görünebilir. Nitekim ikisinin de sahip olduğu bazı özellikler vardır. İlk olarak, bilim savaşlarını oluşturan tartışmalar, tıpkı kültür savaşlarında olduğu gibi, çok uzun bir geçmişe sahiptir. İkincisi, 1960 ayaklanmalarının ardından, bilgi oluşumunun gerçekleştiği kurumlar daha önce dışladığı gruplara kapılarını açtıkça, yerleşik kuramsal ve metodolojik bakış açıları, kurumların kendi içinden yükselen açık siyasal gündemleri ve eleştirileri bertaraf etmekte iyiden iyiye zorlanır olmuşlardı. Bu işe dahil olan herkes, bilgi oluşumunun ön-

cüllerinin yeniden incelenmesi gibi bir amacın, toplumsal ilişkilerin yapısının da yeniden değerlendirilmesi anlamına geldiğini görmekteydi. Kültür savaşlarının bu boyutu bilim savaşlarında da kendini gösteriyordu. Son olarak (gerçekten iki tane olduğunu kabul edersek) her iki arenadaki çekişmelerde kutuplaşma yaşanıyor ve 1960'lara dek egemen konumu savunanların yayımladığı yazılarda kullanılan ton giderek sertleşiyor, şiddetleniyordu.

On yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, bugün beşeri bilimler diye baktığımız alanda hem İngiliz Kitap Savaşları hem Fransızların *querelles des anciens et des modernes** diye anılan eski ve yeni çekişmesinde evrenselcilik ve tikelcilik konulu sorular üzerinde tartışılırken, Isaac Newton, daha önce de belirtildiği gibi, fiziksel gerçekliği evrensel doğa yasaları temelinde çözümlemek üzere matematiksel simgeler ile ampirik gözlemleri birleştiren rasyonalist bir model üzerinde çalışıyordu. Bu model gözlem yoluyla elde edilen sonuçlara dayanarak çıkarılan evrensel olgular ile zamanda tersinebilir denklemler arasında bağlantılar kuruyordu. Bulunan çözüm, önceden kestirebilmeyi mümkün kılıyordu; böylece gerektiğinde değer-yüklü tarzlardan, dolayısıyla göreli ve açıklamalı tarzlardan oluşan safraları atmayı başaracaktı. Ayrıca, on dokuzuncu yüzyıla girildiği dönemde Laplace'ın, kanıtlarını bulmak için Tanrı hipotezlerine ihtiyacı olmadığını ifade edebilmiş olmasını da hatırlayalım. Gelgelelim, *tout court*** bilimin yeterliliği –bilimin hakikat ve nesnellik iddiası ile bunların ilerlemeye ilişkin çağrışımları– hâlâ tartışma konusu olarak kalmıştı: Sanayi toplumuna karşı Radikal Tory (Muhafazakâr) muhalefeti ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki "iç karartıcı bilim", aynı yüzyılın ikinci yarısındaki liberal hümanist eleştirmen Matthew Arnold ile fen bilimleri savunucularından T. H. Huxley'in karşı karşıya gelişi, yirminci yüzyılın ortalarında –yani bundan yaklaşık kırk yıl kadar önce– edebiyat eleştirmeni F. R. Leavis ile fizikçi C. P. Snow arasındaki benzer çekişmeler. Burada açık bir şekilde görülen şey, görece yeni olan bu bilim-teknoloji melezine verilen değerin, 1960'larda adeta doruk noktasına çıkmış olmasıdır" (Trachtman & Perrucci 2000: 8-9).

* *Fr., querelles des anciens et des modernes:* Eski ile modern arasında çekişmeler. (ç.n.)

** *Fr., tout court*: Daha fazla açıklamaya ve tarife gerek olmaksızın. (ç.n.)

Gerçek bilim savaşları kronolojisinin 1992 yılında ve fizikçi Steven Weinberg'in *Dreams of a Final Theory: The Search for the Fundamental Laws of Nature* - Nihai Kuram Düşleri: Doğanın Temel Yasaları Arayışı (1992) ve biyolog Lewis Wolpert'in *The Unnatural Nature of Science: Why Science Does Not Make (Common) Sense* - Bilimin Doğal Olmayan Doğası: Neden Bilim (Sağduyuya) Bir Şey İfade Etmiyor (1993) gibi kitaplarının yayımlandığı dönemde başladığını düşünebiliriz. Bu iki kitap, bilimin doğasıyla ilgili genel görüşler üzerine yeni bir kavramlaştırmaya giden tarihçi, felsefeci ve sosyologların eserlerine kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarmıştı (Wolpert 1993: 110-1, 115-7; Weinberg 1992: 184-90). Wolpert'e göre, bu çekişmenin merkezinde görecilik vardı ve göreciliğe dair de şunları söylüyordu: "Bilimciler toy gerçekçiler olarak kendileriyle büyük gurur duyabilirler" (1993: 117). Weinberg ise buna katılıyordu, ancak göreciliğin "bilime karşı daha büyük ve radikal taarruzun yalnızca bir veçhesi" olduğunu ileri sürüyordu. Paul Feyerabend, Sandra Harding ve Theodore Roszac'tan örnekler veriyor ve kültür savaşlarındaki temalardan birini yineleyerek "bilime karşı yapılan bu taarruzun aslında Batı uygarlığına duyulan daha büyük bir düşmanlığın semptomu olduğundan söz eden Gerald Holton'un gerçeğe daha yakın durduğunu" düşünüyordu (1992: 189-90). Bu saldırıların öncelikle bilim incelemelerinin en güçlü olan sosyal inşacı ve göreci yanına yöneltildiğine dikkat çekilmelidir. Bu görüşlerin bilim incelemelerinin kendi içinde de bugün bile hâlâ tartışmalı olduğu göz ardı edilmektedir.

Her halükârda, 1990'ların başlarında "bilgisiz, yanlı ve haksız bir eleştiri olarak gördükleri saldırı üzerine bilimin rasyonelliğini ve iyilikseverliğini savunarak kamuya açılmaya zorlandıkları için bazı bilimcilerin kendilerini tehdit altında hissettiği" açıkça görülür hale gelmişti (Trachtman & Perrucci 2000: 24). Bu meseleler Virginia Üniversitesi'nde biyolog olan Paul Gross ile Rutgers Üniversitesi'nde matematikçi olan Norman Levitt tarafından yazılan *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science* - Yüksek Hurafeler: Akademik Sol ve Bilimle Girdiği Kavgalar adlı kitabın yayımlanmasıyla 1994 yılında geniş bir cepheye yığılan "savunma" ile artık çok kritik bir noktaya gelip dayanmıştı. Bu yaylım ateşi oldukça geniş bir yer kaplayan "akademik sol"a (femi-

nist kurama, postmodern felsefeye, yapıbozuma ve derin ekolojiye) ve akademik solun "bilimden hoşnutsuzluğunu" sergilediği her türlü tavrına yöneltilmişti. Bu hoşnutsuzluğun kapsamı, bilimin sevk edildiği kullanımların yanı sıra,

bilimin kurumsallaştırıldığı sosyal yapılara, profesyonel bilimcilerin yetiştirildiği eğitim sistemine ve doğru ya da yanlış, bilimcilerin özelliği olduğuna inanılan zihniyete [kadar uzanıyordu]. Bilimsel bilginin *asıl içeriğine* ve bilimsel bilginin, eğitimli insanlar arasında evrensel olduğu sanılan bir özelliğine, yani mantıken güvenilir ve sağlam bir metodolojiye dayandığı varsayımına karşı açık bir düşmanlığın olması daha da şaşırtıcıydı (Gross Levitt 1994: 6, 2).

Kitap, saldırdığı entelektüel amatörlük türünün ta kendisini simgeleyen bir anıt olarak durmasına karşın çok hassas bir noktaya temas etmişti. Jacques Derrida'nın eserinin kültür savaşları taraftarları tarafından yapılan bir "yorumunun" analizinde, (hem bilimci hem de edebiyatçı kimliğine sahip) Arkady Plotnitsky şöyle yazar:

[g]enelde, akademisyenlerle ilgili devasa boyutlara varan problemlere, topoloji dilini kullanacak olursak, *Higher Superstition*'ın civarındaki her noktada rastlanabilir. Burada en büyük mesele, "*topique différantielle*"i yanlış okuyup diferansiyel topoloji diyecek kadar korkunç bir hata yaparak yerin dibine girmek değil (hepimiz hata yaparız, hatta bazen çok saçma hatalar yaparız), üzücü bir sorumsuzluk olarak nitelendirilebilecek bu kitabı dolduran –ve *tanımlayan*– kabul edilemez entelektüel ve akademik uygulamalar ve tavırlardır. Gross ve Levitt'in "akademisyenliğin ve akademik yaşamın en büyük zarafeti ve güzelliğine yöneltilen tehditlere" (ix) karşı yaptıkları uyarılar, kitabın yol açtığı o tuhaf ironilerden biri olarak, kendi tarifi haline geliyor... Asıl trajik olan, bu kadar çok sayıda bilimcinin, hem de en iyiler arasında yer alan bilimcilerin bile, bu kitabı ciddiye alması ve iddialarını kabul etmesi, hatta içerdiği kabul edilemez tavırları bile benimsemesidir (1997: yer bilinmiyor; vurgular yazara aittir).

Bunu izleyen fikir alışverişleri, Snow'un ifade ettiği gibi, bilimci ve bilimci olmayanların "iki kültür"ünün hâlâ birbiriyle iletişim kuramadığını, ayrıca bu meselelerin ne kadar büyük bir önem taşıdığını gayet açık bir şekilde göstermiştir.

Varsayılan bu "bilim karşıtı" tehdide (irrasyonelliğin tehlikeleri üzerine, bkz. Holton 1993) verilen karşılıklara katılan National Association of Scholars (Ulusal Akademisyenler Birliği) 1994 yılında iki konferans düzenledi. Amerikan Kimyacılar Derneği tara-

fından düzenlenen ve bilim eleştirisini konu alan "Amerikan Yaşamında Bilim" sergisi, Tom Gieryn (1996) ile Paul Gross'un (1996) karşılaşmasını sağladı. Larry Collins ve Lewis Wolpert 1994 yılında Britanya Bilimi Geliştirme Derneği'nde verilen bir konferansta doğrudan doğruya birbiriyle yüzleşti ve Fuller bu konferansın ardından karşılıklı anlaşma sağlamak amacıyla tamamlayıcı bir program düzenledi, ama bu da bir düş kırıklığıyla sonlandı (bkz. Fuller 2000). 1995 yılında Sosyal Bilimsel İncelemeler Derneği'ndeki yıllık toplantıda kendi kitapları üzerine yapılan tartışmada Gross ve Levitt'in fikir beyan etmeyeceği ortaya çıktı. Ne var ki Donna Haraway ve diğer feminist eleştirmenlerin bilimsel kimlikleri üzerine çıkan yakışıksız tartışma, toplantının sık sık kesilmesine yol açmıştı. 1995 yılında New York Bilimler Akademisi'nin mali desteğiyle, "Bilim ve Akıldan Kaçış" başlıklı bir konferans düzenlenmiş ve bilimi savunan kalabalık bir grup *Higher Superstition*'da yöneltilen sorular üzerine, "bilime saldıran" konstrüktivistlerle, yapıbozumcularla, yaratılışçılarla, feministlerle, Afrika-merkezcilerle ve radikal çevrecilerle (ekosentimentalistlerle) tartışmıştı (Gross, Levitt & Lewis 1996).

Burada eksik olan şey, herkesin bir araya gelip Gross ile Levitt'e ve onların "bilim-destekçisi" taraftarlarına bir karşılık vermesiydi. *Social Text* dergisinin editörleri 1996'da bilim savaşlarına ayırdıkları özel sayıda bu projeyi üzerlerine aldılar. Fakat derginin editörlerinin bilmediği bir şey vardı: *Higher Superstition*'dan çıkardığı yorumlarla hareket eden fizikçi Alan Sokal "aktif destekli" bir komplo hazırlığı içindeydi. Dergiyi kandırıp "Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity" (Sınırları Çiğnemek: Kuantum Çekiminin Dönüşümsel Yorumbilgisine Doğru) başlıklı yazısını yayımlattı; yazıda "postmodern yazılarda kullanılan geleneksel tarzların gülünç bir taklidini sergileyerek bilimin ezoterik bir altalanından siyaseten doğru sonuçlar çıkarıyordu" (Segerstråle 2000: yer bilinmiyor).[4] Sokal, bu

4. *Lingua Franca*'da çıkan özgün makale, buna verilen karşılıklar, (yabancı ve yerli) basının tepkileri ve bu "olay" üzerine yazılan uzun yazılar ve söyleşiler daha sonra Editors of *Lingua Franca* içinde derlenmiştir; A. Ross (1996b) *Social Text*'in uzatılmış versiyonu olan özel bir sayıdır; Sokal'ın yazısı dışarıda bırakılmıştır.

yazının hemen ardından *Lingua Franca*'da yayımladığı "A Physicist Experiments with Cultural Studies" (Bir Fizikçinin Kültür İncelemeleri Deneyi) başlıklı makalesinde önceki yazının "saçmalık" ve "budalalık" karışımı bir yazı olduğunu anlatarak bunun bir oyun olduğunu açıklamıştı.* Sokal tarafından aldatılanlar ve onları temsil edenler için bu olay, entelektüel etiğin korkunç bir şekilde çiğnenmesi ve akademik bütünlüğün bozulması demekti. Sokal (ve Gross & Levitt ve diğ.) ile ortak nedenleri olduğuna inananlara göre ise bu olayla, "akademik çevrelerdeki ürkütücü standartların" ve özellikle saldırılması tasarlanan entelektüel gevşekliğin reddedilmesinden ibaret olan meselenin özü zorla da olsa gösterilmişti. Yine de, tartışmalar ilerleyip kültür incelemeleri gruplarının çeşitliliği ve kültür incelemeleri ile bilim incelemelerinin birleşmesi söz konusu olduğunda bu gruba bir tanım getirmenin bezdirecek kadar güç olduğu ortaya çıkıyordu.

Geleneksel bilimi savunanlar, "doğru" bilim fikri olarak kabul ettikleri şeyi "sahte" temsiller olarak tarif ettikleri şeye karşı korumak istiyorlardı. Geleneksel bilimi savunanlara getirilen eleştirilerde ise "başka akademisyenlerin, kendi disiplinlerinin özel çerçevesi içinde kendi bilim yorumlarını yapma hakkına sahip olduğunun farkında değilmiş gibi" göründüklerinden söz ediliyordu (Segerstråle 2000a: 21). Geleneksel bilim eleştirmenlerine göre asıl sorun, bu grubun görüşlerinin, kendi uzmanlık disiplinlerinin sınırlarının çok ötesine geçmiş olmasıydı. Bu görüşler lisans müfredatlarının bir parçası olmuşlar, dahası, bilimin kamuoyu tarafından anlaşılmasında da rol oynamaya başlamışlardı. Ullica Segerstråle bunu,

* *Sokal Olayı* olarak da bilinir. Alan Sokal 1996 yılında Duke Üniversitesi'nin *Social Text* dergisinde yayımlattığı makalesine, önce disiplinlerarası bir yakınlaşmanın taraftarıymış gibi başlamış, sonrasında sosyal bilim kuramcılarının matematik ve fiziğin kavramlarını kullanarak güya derinlikli yazılarını biraz daha inanılır kılmak istediklerini, ama kendilerini anlaşılmaz kılmaktan başka bir şey yapamadıklarını örnekleyerek sosyal bilimcilerle açıkça dalga geçmiştir. Hemen ardından *Lingua Franca* dergisinde yayımladığı yazıyla *Social Text*'teki makalesinin şaka olduğunu ifşa ettiğinde olaylar iyice tırmandı. Bu konuda yazılanlar sonradan *The Sokal Hoax* adlı kitapta derlenmiştir. *Son Moda Saçmalar: Postmodern Entelektüellerin Bilimi Kötüye Kullanmaları*, Alan Sokal ve Jan Bricmont, çev. Memet Baydur ve Ongun Onaran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002. (ç.n.)

(kültür savaşlarını hatırlayarak) siyasal soldaki iç çekişmelerle ilişkilendiriyordu: Gross Levitt ve Sokal'ın eski solu, "bilimin toplumsal adalet mücadelesinde bir araç olduğuna ve güvenilir bilgiyle eş olduğuna inanır... Kültürel Sol ise tersine, bilimin azınlıklar üzerinde kullanılabilecek bir toplumsal baskı gücüne eş olduğunu düşünür. Bu nedenle, bilim eleştirisinin bağımsızlığa giden bir yol" olduğuna inanırlar. Onlara göre mesele, bilimci olmayanların "profesyonel bilim çevrelerindeki karar verme süreçlerinde söz hakkına sahip" olup olmayacağıdır (Segerstråle 2000b: n.p.).

Steve Fuller doğrudan doğruya bu noktaya değinmiş, yükseköğrenime getirilen genel bir kınama ile sonuçlanan Sokal Olayı-'nın başka sonuçları üzerinde de fikir yürütmüştür:

> Daha üretici bir tartışma, tarafların yeni gruplar oluşturmalarını sağlayabilir ve böylece akademiyi toplumun geri kalanından korumak isteyen bilimciler ve STS'cileri* bir tarafta, akademiyi toplumun ıslahı yönünde kullanılan bir araç olarak görenleri de başka bir tarafta toplayabilirdi. ... Yeniden konumlanan bu tartışmayla, akademi içindeki doğal (disipliner) bölünmeler yeniden ortaya çıkmaz, ama akademisyenler, kendilerine akademik dünyanın dışında, akademisyenlerin sosyal rollerine yönelik alternatif kavrayışların kendi faaliyetlerini farklı kılacağına inanan seçmenler arama yönünde ilerlemeye zorlanırlardı (Fuller 2000: 209).

Ne yazık ki, Sokal Olayı'nın yan etkileri yüzünden Andrew Ross'un bilim savaşlarındaki payı gölgelenmektedir. Ross, *Social Text* derlemesine yazdığı giriş yazısında, bilim savaşlarını "kutsal Kültür Savaşlarındaki" "ikinci cephe" olarak ele alır (1996a: 6) ve sürüp giden tartışmalara konjonktürel bir açıklama getirir; bunlar özellikle diğerlerinin de dikkat çektiği gibi büyük bilime verilen hükümet desteklerinin yakın vadede kesilmesi (Süperiletken Süperçarpar'ın iptal edilmesi, Teknoloji Değerlendirme Kongre Dairesi'nin kapatılması), fonların geri çekilmesi yönündeki tartışmalardır. Ne var ki, araştırmaya ayrılan zaten kıt miktarda doların nereye dağıtılacağına ilişkin olarak bir kurtarılmış bölge yaratma savaşı değildi bu. Tek gerçek çözümün biçimsel rasyonelliğe verilen ayrıcalıkların süreç içinde somut gerekçeli kaygılara kaydırılması

* STS: Science and Technology Studies - Bilim ve Teknoloji İncelemeleri. (ç.n.)

olduğunu söyleyen Ross'un analizinde bilim savaşlarıyla ilgili daha uzun vadeli bir yorum getirilmektedir:

> O halde, teknoskeptisizmin ortaya çıkışı sanayileşmedeki krize paralel gider, ama sanayileşmedeki bu kriz sık sık çevre krizi ile karıştırılmaktadır... Bilimsel bilginin, bu bilgilerin kullanılacağı ve ölçümlerinin yapılacağı sosyal ve fiziksel çevrelerin uzağında kalması düşünülemeyecek kadar irrasyonel bir şeydir ve doğru test edilebilmeleri yalnızca açık ortama bağlı malzemeler söz konusu olduğunda durum kesinlikle tehlikeli bir hal alır... Bilimcilerin bilgi yapısının sosyal olarak inşa edildiği görüldüğünde... bunun ne anlama geldiğini anlamak daha kolay olur, fakat bir yandan da metodolojik bir yenilenme üzerinde ısrarla durulmalıdır – en baştan beri araştırma sürecine katılan kullanıcıların o yere ait deneyimleri de hesaba katılmalı, bu süreç üreticinin çıkarlarından ziyade, o üründen etkilenen topluluğun ihtiyaçlarına göre şekillenmelidir. Kültürel görecilikten sosyal rasyonelliğe giden yol buradan geçer (A. Ross 1996a: 2, 3-4).

Ross görecilik argümanını, maddi ve uzamsal bağlam içine yerleştirerek "çeşitlilik" ile de ilişkilendirmektedir: "Dünyanın çeşitli yerlerinde iyi olduğu görülen tüm bilimsel fikirler üzerinde Batı'nın tekel sahibi olmadığı, değerden kopmuş rasyonelliğin her yerde ve her zaman verimli bir insan ilkesi olmadığı kabul edildiğinde, ampirik rasyonellik adına korunan evrensel iddiaların kendini biraz değiştirmesini beklememiz yerinde olacaktır... görecilikten çeşitliliğe giden yol buradan geçer" (Ross 1996a:4). Bütün olarak bakıldığında Fuller da Ross da, "(postmodern veya kültürel çalışmalar yapan meslektaşlarının tersine) konstrüktivist sosyologların [çoğunun] öncelikle ilgilendiği şeyler değer ve ideoloji değildir, onlar kendilerini epistemolojik radikaller olarak görürler," diyen Segerstråle'nin argümanını (2006: yer bilinmiyor) güçlendirmektedirler. Gerçekten de Harding'in ısrarla üzerinde durduğu gibi: "Fizik, bir adım geri çekilmeye davet edilse, buna da izin verilse ve diğer pek çokları gibi gibi insanla ilgili sosyal faaliyetler içinde yerini bir alsa, hâlâ yapılacak bol miktarda bilim olduğu görülecektir. Şu andan itibaren, bu gezegende yaşamak için, daha makul koşullarda birlikte yaşayabilmek için ampirik dünyaya dair ne tür bilgilere ihtiyacımız vardır? Bu soruya cevap verecek 'bizi' kim oluşturacaktır?" (1992: 20).

Gelgelelim, bilim savaşları kültür savaşları içindeki özel bir durum değildir; her şeyi sarıp sarmalayan şirket ikliminin bir parçası

olan ezeli eşitsizlik bağlamında daha fazla demokrasi ve değer-gözetme yönünde bir yakarış da değildir. Aslında bilim savaşları artık belli bir rol sahibi olmuş olan bilimin epistemolojik konumuna odaklanan soruların önemine işaret eder. Bilim savaşçılarının yeterince dikkate almadıkları bir şey olan "epistomolojik radikalizmin" şimdi de bilimin kendi çevreleri içinde, özellikle karmaşıklık çalışmaları alanında araştırma yapanlar arasında yaşandığı görüldüğünde bu durum daha da iyi anlaşılacaktır.[5] "Gerçek" bir dünya olduğu ve geçmiş tarafından "belirlense" de geleceğin nihayetinde kestirilemez olduğu gibi inançların biraradalığı ve buna paralel olarak ikicilik aleyhinde çıkan tartışmalar (örneğin Barrow 1995; Prigogine 1996) doğa sistemlerinin evrimini anlatmanın anlamını yeniden kurarak, otoriter bilginin, yani doğrunun kâşifleri, bekçileri, sağlayıcıları olan bilimlerin epistemolojik konumunu zor durumda bırakmaktadır.

Kısacası, tüm bu gelişmeler kültür savaşları ve bilim savaşları olarak anılagelen tartışmaların üstü örtülü, uzun vadeli, yapısal doğasının altını çizer. Ortaya çıkan sonuçlar, determinizm ile özgür irade arasında olduğu varsayılan zıtlığın ortadan kalktığına işaret etmekte, akademisyenlerin toplumsal gerçeklik yorumlarının meşru olduğunu ileri sürme tarzlarına doğrudan müdahale içermekte ve dolayısıyla insan dünyasını anlama tarzımızı şekillendirecek egemen modelin bozulması noktasına gelip dayanmaktadır.

5. Ilya Prigogine, "Bilimler, direnilecek ya da teslim edilecek statik bir rasyonellik yansıması değildir; bilim, bir bütün olarak bakıldığında tıpkı insan faaliyetlerinin yaptığı gibi anlayışımızı ileriye götürür," der (1988: 3). Hatta daha da ileri giderek, "bugün yaptıklarımızın geleceği belirlediğinden ziyade, gelecek tasavvurlarımızın bugün yaptıklarımızı belirlediğine inanıyorum," diye ekler.

14 Sonuç

Immanuel Wallerstein

İki kültür üstüne yapılan bu analizden ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz?

Bilgi yapılarımızı alttan alta desteklediği düşünülen iki kültür olduğu fikrinin modern dünyanın yarattığı bir şey olduğunu göstermeye çalıştık. Bu kavramın üniversitelerimizde ve diğer entelektüel kurumlarda nasıl kurumsallaştığını anlatmaya çalıştık. Fen bilimlerinin, hepimizin bir parçası olduğu tarihsel sosyal sistemin, yani kapitalist dünya ekonomisinin gözünde entelektüel değer taşıyan bir hiyerarşi kurduğunu, böylece halk tarafından kabul edilme ve desteklenme mücadelesinde beşeri bilimlere karşı yavaş ama kesin bir zafer kazandığını vurguladık.

Bu bilgi hiyerarşisi 1945 yılının ardından gelen dönemde doruğa ulaşmıştı. Bilim, henüz telaffuz edilmemiş teknolojik ilerlemeler sunacakmış gibi görünüyordu. Dünya sisteminde egemen iktidar konumunda bulunan ve bilimin ilerlemesi adına büyük miktarlarda parasal yatırım yapmaya hazır olan ABD'deki bilimsel çabalar, diğer ülkelerle orantısız büyüklükte bir yer kaplıyordu. Bilimde kazanılan başarılar her şeyden önce ABD'nin ekonomik ve askeri üstünlüğünü koruması için gerekli görünüyordu. SSCB ile girilen ve Soğuk Savaş adıyla bilinen rekabet, devletin bilimcileri koruması yönünde bir baskı oluşturuyordu. Bilime verilen bu destek, daha küçük ölçekte olsa da, Sovyetler Birliği ve müttefik ülkelerinde, Batı Avrupa'da, Japonya'da ve çok daha küçük ölçülerde olmakla birlikte dünyanın geri kalan ülkelerinde de görülmekteydi.

Ve sonra tüm dünyayı sarsan 1968 devrimleri geldi. Var olan düzene karşı girişilen başkaldırıların sonuçları birkaç yıl içinde siyasal arenaya da taşındı; daha doğrusu, siyasal arenadaki sonuçların fark edilmesi epey yavaş oldu. Fakat bu devrimler bilgi yapılarında dinmek bilmeyen bir fırtına yaratmıştı. O zamandan beri hiçbir şey aynı kalmadı. Okuduğunuz kitapta bu kültür kasırgasıyla beslenen çok sayıda girdap olduğunu göstermeye çalıştık. Modern dünyada bilginin yapılandırılması sırasında yapılanlara itiraz eden herkesin er ya da geç o temel epistemolojik soruya gelip dayandığını, dayanacağını anlatmaya çalıştık: İki kültür mü var, yoksa bir kültür mü?

Buna kesin cevaplar verilmiş gibi davranmak istemiyoruz. Bilgi dünyasında yeni bir fikir birliğine ulaşılmış da değil. Buna yaklaşılamamıştır bile! Ne var ki, bizler bugünün bilgi yapılarını oluşturan geleneksel disiplinlerin tümündeki bilgi arayışında epistemoloji tartışmasının merkezi bir önem taşıdığını öne sürmekteyiz. Bu tartışmanın en azından önümüzdeki yirmi-otuz yıl içinde de önem taşımaya devam edeceğini iddia ediyoruz.

Entelektüel telaş sona erdiğinde, ki buna "entelektüel telaş"tan daha doğru bir ad verilemez, belki de yeni bir biçimde bir araya getirilmiş bir epistemoloji ile ortaya çıkacağız. Bunun kaçınılmaz olduğunu hiçbir şekilde iddia etmiyoruz, ama öyle olmasını ümit ediyoruz. Yeniden birleştirilmiş bir dizi bilgi yapısını destekleyen bu yeniden birleştirilmiş epistemolojinin nasıl bir şey olacağının ayrıntılarını çiziyor gibi de davranmak istemiyoruz. Ama şu ya da bu şekilde bu konuda bütün dünyanın katıldığı aklı başında bir tartışma yaratmaya çalışıyoruz.

Bunu yapabiliyorsak, 1960'lardan sonraki yeni bilgi hareketlerinin getirdiği itirazların ciddi olduğu ve dikkate alınması gerektiği açıkça görülebilecektir. Bu itirazlar kendilerini genellikle abartılı biçimlerde ve polemik şeklinde göstermiştir. Bu doğaldır, ama bir süre sonra bu abartının faydası azalmaya başlar. Önümüzde ciddi bir iş durmaktadır ve bizler de bu işi gerçekten ciddiye almak zorundayız. Bilgi dünyasındaki bu kaotik düzensizlik, bir bütün olarak dünya sistemindeki kaotik düzensizliğin bir parçasıdır (Hopkins & Wallerstein ve diğ. 1996). Epistemolojik meselelerin çözümü, önümüzdeki kırk-elli yıl içinde kuracak olduğumuz tarihsel

sosyal sistem gibi çok daha geniş meselelerin çözümüne etki edecek ve onların çözümüne bağlı olacaktır. Bu kitapta, çözülmeyi bekleyen meseleleri sunduk. Ama bunları çözme görevinin yükü hepimizin omuzlarındadır.

Yazarlar

Volkan Aytar, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV-İstanbul) için çalışmaktadır.

Ayşe Betül Çelik, siyaset bilimleri dalında yardımcı doçent; Sabancı Üniversitesi'nde Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü programında çalışmaktadır.

Mauro Di Meglio, Napoli Üniversitesi'nde (İtalya) sosyoloji dalında yardımcı doçent.

Mark Frezzo, Florida Atlantik Üniversitesi'nde sosyoloji dalında yardımcı doçent.

Ho-fung Hung, Hong Kong Çin Üniversitesi'nde sosyoloji dalında yardımcı doçent.

Biray Kolluoğlu Kırlı, Boğaziçi Üniversitesi'nde sosyoloji dalında yardımcı doçent.

Agustín Lao-Montes, Massachusetts-Amherst Üniversitesi'nde sosyoloji dalında yardımcı doçent.

Richard E. Lee, Fernand Braudel Merkezi müdür yardımcısı ve Binghampton Üniversitesi'nde sosyoloji bölümünde doçent. *Life and Times of Cultural Studies: The Politics and Transformation of the Structures of Knowledges* (Kültür İncelemelerinin Yaşamı ve Zamanları: Bilgi Yapılarının Siyaseti ve Dönüşümü) adlı kitabın yazarı.

Eric Mielants, Utah Üniversitesi'nde sosyoloji dalında yardımcı doçent.

Boris Stremlin, Binghamton Üniversitesi'nde sosyoloji dalında doktora adayı.

Sunaryo, Binghamton Üniversitesi'nde sosyoloji dalında doktora adayı.

Immanuel Wallerstein, Fernand Braudel Merkezi müdürü, Yale Üniversitesi'nde kıdemli araştırmacı ve *The Modern World- System* (Modern Dünya Sistemi) adlı kitabın yazarı.

Norihisa Yamashita, Japonya Hokkaido Üniversitesi'nde tarih ve kültürel antropoloji dalında doçent.

Deniz Yükseker, Koç Üniversitesi'nde sosyoloji dalında yardımcı doçent.

[Yazarların tümü Binghamton Üniversitesi, Fernand Braudel Merkezi, Bilgi Yapıları Araştırma Çalışma Grubu üyesidirler. Bu kitap grubun çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır.]

Kaynakça

Abdel-Malek, Anouar (1963), "Orientalism in Crisis", *Diogenes*, 44: 107-8.

—— ([1972] 1981), *Civilizations and Social Theory, Social Dialectics*, cilt 1, İng. çev. Mike Gonzalez, Albany: State University of New York Press.

Achugar, Hugo (1994), *La Biblioteca en ruinas: Reflexiones culturales desde la periferia*, Montevideo, Uruguay: Ediciones Trilce.

Acuna, Rodolfo F. (1972), *Occupied America: The Chicano Struggle for Liberation*, San Francisco: Canfield.

Adas, Michael (1989), *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Aida, S. ve diğ. (1985), *The Science and Praxis of Complexity: Contrubutions to the Symposium Held at Montpellier, France, 9-11 May 1984*, Tokyo: United Nations University.

Alarcon, Norma (1991), "The Theoretical Subject of *This Bridge Called My Back* and Anglo-American Feminism", *Criticism in the Borderlands: Studies in Chicano Literature, Culture, and Ideology* içinde, haz. Héctor Calderón ve José David Saldivar, 28-39, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Alberti, John (haz.) (1995), *The Canon in the Classroom: The Pedagogical Implications of Canon Revision in American Literature*, New York: Garland.

Alborn, Timothy (1996), "The Business of Induction: Industry and Genius in the Language of British Scientific Reform, 1820-1840", *History of Science* 34, no. 103 (Mart): 91-121.

Alcoff, Linda ve Elizabeth Potter (1993), *Feminist Epistemologies*, New York: Routledge.

Allardyce, Gilbert (1982), "The Rise and Fall of the Western Civilization Course", *American Historical Review* 87: 695-743.

Allison, Lincoln (1991), *Ecology and Utility: The Philosophical Dilemmas of Planetary Management*, Teaneck, New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press.

Alten, Michèle (1996), "Référence révolutionnaire et chant scolaire sous la IIIe République (1880-1939)", *Revue du Nord* 78, no. 317 (Ekim-Aralık): 975-86.

Anderson, Bonnie S. ve Judith P. Zinsser (1990), *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*, 2 cilt, Harmondsworth, BK: Penguin.

Anderson, Martin (1992), *Imposters in the Temple: The Decline of the American University*, New York: Simon & Schuster.

Ankersmit, F. R. (1995), "Historicism: An Attempt at Synthesis", *History and Theory* 34, no. 3: 143-61.

Anzaldúa, Gloria (1987), *Borderlands/La frontera: The New Mestiza*, San Francisco: Spinsters.

Aparicio, Frances ve Susana Chavez-Silverman (haz.) (1997), *Tropicalizations: Transcultural Representations of Latinidad*, Hanover, N.H.: Dartmouth University Press.

Appadurai, Arjun (1996), *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Arico, José (haz.) (1980), *Mariátegui y los origenes del marxismo latinoamericano*, Mexico City: Cuadernos Pasado y Presente.

Aronowitz, Stanley (1993), *Roll Over Beethoven: The Return of Cultural Strife*, Hanover, N.H.: Wesleyan University Press.

Arrighi, Giovanni (1994), *The Long Twentieth Century; Money, Power, and the Origins of Our Times*, Londra: Verso. Türkçesi: *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. Recep Boztemur, Ankara: İmge, 2000.

Arrighi, Giovanni, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein (1989), *Antisystemic Movements*, Londra: Verso.

Ash, Mitchell G. (1980), "Academic Politics in the History of Science: Experimental Psychology in Germany, 1879-1941", *Central European History* 13, no. 3:255-79.

Ashby, Eric (1947), *Scientist in Russia*, Harmondsworth, BK: Pelican.

Atlan, Henri ve diğ. (1985), *La sfida della complessitá, a cura di Gianluca Bocchi e Mauro Ceruti*. Milano: Feltrinelli.

Auchmuty, Rosemary (1996), "Lesbian Studies: Politics of Lifestyle?", *All the Rage: Reasserting Radical Lesbian Feminism* içinde, haz. Lyrine Harne ve Elaine Miller, 200-213. New York: Teachers College Press.

Ayer, Alfred Jules (haz.) (1959), *Logical Positivism*, Glencoe, Ill.: Free Press.

Bacon, Alan (1986), "English Literature Becomes a University Subject: King's College, London as Pioneer", *Victorian Studies* 29, no. 4 (Yaz): 591-612.

—— (1998), *The Nineteenth-Century History of English Studies*, Ashgate, BK: Aldershot.

Bacon, Francis ([1620] 1899), *Advancement of Learning and Novum Organum*, haz. James Edward Creighton, New York: Colonial Press.

Baker, Keith Michael (1969), "The Early History of the Term 'Social Science'", *Annales of Science* 20, no. 3 (Eylül): 211-26.

Bakhtin, Mikhail (1984), *Rabelais and His World*, Bloomington: Indiana

University Press. Türkçesi: *Rabelais ve Dünyası*, çev. Çiçek Öztek, İstanbul: Ayrıntı, 2005.

Baldick, Chris (1983), *The Social Mission of English Criticism, 1848-1932*, Oxford: Clarendon Press.

Bambara, Toni Cade (1970), *The Black Woman: An Anthology*, New York: Penguin.

Barbour, Ian (1997), *Religion and Science: Historical and Contemporary Issues*, San Francisco: HarperCollins.

Barkai, Haim (1996), "The Methodenstreit and the Emergence of Mathematical Economics", *Eastern Economic Journal* 22, no. 1 (Kış): 1-19.

Barker, Martin ve Anne Beezer (1992), *Introduction: What's in a Text? In Reading into Cultural Studies*, haz. Martin Barker ve Anne Breezer, 1-20, Londra: Routledge.

Barlow, Tani E. (1997), "Colonialism's Career in Postwar China Studies", *Formations of Colonial Modernity in East Asia* içinde, haz. Tani E. Barlow, 373-412, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Barnes, Barry (1974), *Scientific Knowledge and Sociological Theory*, Londra: Routledge & Kegan Paul.

Barrera, Mario (1979), *Race and Class in the Southwest: A Theory of Racial Inequality*, Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press.

Barrow, John D. (1995), *The Artful Universe: The Cosmic Source of Human Creativity*, Boston: Back Bay.

Barry, Peter (1995), *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory*, Manchester, BK: Manchester University Press.

Basalla, George (1968), *The Rise of Science: External or Internal Factors?* Lexington, Ky.: Heath.

Bauman, Zygmunt (1999), *Culture as Praxis*, Newberry Park, Calif.: Sage.

Beard, Mary Ritter (1946), *Woman as Force in History: A Study in Tradition and Realities*, New York: Macmillan.

Bektas, M. Yakup ve Maurice Crosland (1992), "The Copley Medal (1731-1839)", *Notes and Records of the Royal Society* 46, no. 1:43-76.

Bell, Matthew (1994), *Goethe's Naturalistic Anthropology: Man and Other Plants*, Oxford: Clarendon Press.

Bell-Vilada, Gene (1996), *Art for Art's Sake and Literary Life*, Lincoln, Neb.: University of Nebraska Press.

Belnap, Jeffrey ve Raul Fernandez (haz.) (1998), *Jose Marti's "Our America": From National to Hemispheric Cultural Studies*, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Ben-David, Joseph (1971), *The Scientist's Role in Society: A Comparative Study*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

—— (1977), *Centers of Learning: Britain, France, Germany, United States*, New York: McGraw-Hill.

Ben-David, Joseph ve Randall Collins (1966), "Social Factors in the Origins of a New Science: The Case of Psychology", *American Sociological Re-*

view 31, no. 4:451-65.

Bendix, Rheinhard (1956). *Word and Authority in Industry: Ideologies of Management in the Course of Industrialization*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Bennett, William (1984), *To Reclaim a Legacy: A Report on the Humanities in Higher Education*, Washington, D.C.: National Endowment for the Humanities.

Benson, Donald R. ([1981] 1985), "Facts and Constructs: Victorian Humanists and Scientific Theorists on Scientific Knowledge", *Victorian Science and Victorian Values: Literary Perspectives* içinde, haz. James G. Paradis ve Thomas Postlewait, 299-318, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

Bergson, Henri (1922), *Durée et simultanéité: A propos de la théorie d'Einstein*. Paris: Alcan.

Berman, Morris (1975), " 'Hegemony' and the Amateur Tradition in British Sciences", *Journal of Social History* 8 (Kış): 30-50.

Bernal, J. D. (1953), *Science and Industry in the Nineteenth Century*. Londra: Routledge & Kegan Paul.

—— ([1954] 1971), *Science in History*, cilt 2, *The Scientific and Industrial Revolutions*, Cambridge: MIT Press.

Bernal, Martin (1987), *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, cilt 1, *The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985*, Princeton, New Jersey: Rutgers University Press. Türkçesi: *Kara Atena*, çev. Özcan Buze, İstanbul: Kaynak, 1998.

Bernstein, Richard (1994), *Dictatorship of Virtue: Multiculturalism and the Battle for the America's Future*. New York: Alfred Knopf.

Berr, Henri (1899), *L'Avenir de la philosophie: Esquisse d'une synthèse des connaissances fondée sur l'histoire*, Paris: Hachette.

Bevilacqua, F. (1994), "The Emergence of Theoretical Physics", *Natural Sciences and Human Thought* içinde, haz. Robert Zwilling, 13-36. New York: Springer Verlag.

Biagioli, Mario (1992), "Scientific Revolution, Social Bricolage, and Etiquette", *The Scientific Revolution in National Context* içinde, haz. Roy Porter ve Mikulás Teich, 11-54, Cambridge: Cambridge University Press.

—— (haz.) 1999, *The Science Studies Reader*, New York: Routledge.

Bix, Herbert P. (2000), *Hirohito and the Making of Modern Japan*, New York: HarperCollins.

Black, Joel (1990), "Newtonian Mechanics and the Romantic Rebellion", *Beyond the Two Cultures: Essays on Science, Technology, and Literature* içinde, haz. Joseph W. Slade ve Judith Yaross Lee, 131-39. Ames: Iowa State University Press.

Blauner, Robert (1972), *Racial Oppression in America*, New York: Harper Row.

Bleier, Ruth (1984), *Science and Gender: A Critique of Biology and Its Theories on Women*, New York: Pergamon.

Bloom, Allan (1987), *The Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*, New York: Simon & Schuster.

Bloor, David ([1976] 1991), *Knowledge and Social Imagery*, ikinci basım, Chicago: University of Chicago Press.

Blundell, Valda, John Shepherd ve Ian R. Taylor (haz.) (1993), *Relocating Cultural Studies: Developments in Theory and Research*, Londra: Routledge.

Bodé, Gérard (1996), "L'imposition de la langue (1789-1815)", *Revue du Nord* 78, no. 317 (Ekim-Aralık): 771-80.

Bonder, Gloria (1991), "Research on Women in Latin America", *Women's Studies International: Nairobi and Beyond* içinde, haz. Aruno Rao, 135-41, New York: Feminist Press at the City University of New York.

Boneparth, Ellen (1978), "Evaluating Women's Studies", *Women's Studies: An Interdisciplinary Collection* içinde, haz. K. O. Blumhagen ve W. D. Johnson, 21-30. Westport, Conn.: Greenwood.

Bonilla, Frank (1991), *Brother Can We Paradigm?*, New York: Inter-University Program on Latino Research.

Bonnell, Victoria E. ve Lynn A. Hunt (haz.) (1989), *The New Cultural History*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

—— (haz.) (1999), *Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Bookchin, Murray (1989), *Toward an Ecological Society*, Montreal: Black Rose Books. Türkçesi: *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı, 1996.

—— (1991), *The Ecology of Freedom: The Emergence and Dissolution of Hierarchy*, New York: Black Rose Books.

Boring, Edwin Garrigues ([1929] 1950), *A History of Experimental Psychology*, ikinci basım, New York: Appleton-Century-Crofts.

—— (1961), *Psychologist at Large*, New York: Basic Books.

Bottazzini, Umberto (1994), "Geometry and 'Metaphysics of Space' in Gauss and Riemann", *Romanticism in Science* içinde, haz. Stefano Poggi ve Maurizio Bossi, 15- 30, Dordrecht: Kluwer Academic.

Bowle, John (1970), *The Unity of European History: A Political and Cultural Survey*, Londra: Oxford University Press.

Bowles, Gloria (1983), "Is Women's Studies an Academic Discipline?", *Theories of Women's Studies* içinde, haz. Gloria Bowles ve Renate Klein, 32-45, Londra: Routledge & Kegan Paul.

Bowles, Gloria ve Renate Klein (haz.) (1983), *Theories of Women's Studies*, Londra: Routledge & Kegan Paul.

Boyer, Ernest L. (1987), *College: The Undergraduate Experience in Ameri-*

ca, New York: Harper & Row.
Brain, Robert (1991), "The Geographical Vision and the Popular Order of Disciplines", *World Views and Scientific Discipline Formation* içinde, haz. William R. Woodward ve Robert S. Cohen, 367-76. Dordrecht: Kluwer Academic.
Bramson, Leon (1974), *The Political Context of Sociology*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
Bramwell, Anna (1994), *The Fading of the Greens: The Decline of Environmental Politics in the West*, New Haven: Yale University Press.
Braudel, Fernand (1984), *The Perspective of the World*, New York: Harper & Row.
Brockliss, L. W. B. (1992), "The Scientific Revolution in France", *The Scientific Revolution in National Context* içinde, haz. Roy Porter ve Mikulás Teich, 55-89. Cambridge: Cambridge University Press.
Bromwich, David (1992), *Politics by Other Means. Higher Education and Group Thinking*, New Haven: Yale University Press.
Brown, Norman (1971), "Inaugural Session", *Proceedings of the Twenty-seventh International Congress of Orientalists, Ann Arbor, 1967* içinde, haz. Denis Sinor, 22-34, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
Buck, Peter (1981), "From Celestial Mechanics to Social Physics: Discontinuity in the Development of the Sciences in the Early Nineteenth Century", *Epistemological and Social Problems of the Sciences in the Early Nineteenth Century* içinde, haz. Hans Jahnke ve Michael Otte, 19-33. Dordrecht: D. Reidel.
Buck, Philo M., Jr. (1930), *Literary Criticism: A Study of Values in Literature*, New York: Harper & Brothers.
Buhle, Mari Jo. (1998), *Feminism and Its Discontents: A Century of Struggle with Psychoanalysis*, Cambridge: Harvard University Press.
Bunch, Charlotte (1986), "Lesbians in Revolt", *Women and Values: Readings in Recent Feminist Philosophy* içinde, haz. M. Pearsail, 128-31. Belmont, Calif.: Wadsworth.
Burke, Peter (1994), *Popular Culture in Early Modern Europe*, Aldershot, BK: Scolar Press.
Burrage, Michael (1992), "States as Users of Knowledge: A Comparison of Lawyers and Engineers in France and Britain", *State Theory and State History* içinde, haz. Rolf Torstendahl, 168-205. Londra: Sage.
Burwick, Frederick (1986), *The Damnation of Newton: Goethe's Color Theory and Romantic Perception*, Berlin: Walter de Gruyter.
Bury, J. B. (1932), *The Idea of Progress: An Inquiry into Its Origins and Growth*, Londra: Macmillan.
Butler, Johnnella E. (1989), "Difficult Dialogues", *Women's Review of Books* 6, no. 5: 16.
Caban, Pedro (1998), "The New Synthesis of Latin American and Latino Studies", *Borderless Borders: U. S. Latinos, Latin Americans, and the*

Paradox of Interdependence içinde, haz. Frank Bonilla ve diğ., 195-216. Philadelphia: Temple University Press.

Cain, William E. (haz.) (1994), *Teaching the Conflicts: Gerald Graff, Curricular Reform, and the Culture Wars*, New York: Garland.

Caldecott, Laonie ve Stephanie Leland (haz.) (1983), *Reclaim the Earth: Women Speak Out for Life on Earth*, Londra: Women's Press.

Cardwell, Donald S. L. (1957), *The Organisation of Science in England: A Retrospect*, Melbourne: William Heinemann.

—— (1963), *Steam Power in the Eighteenth Century: A Case Study in the Application of Science*, Londra: Sheed & Ward.

Casti, John (1994), *Complexification: Explaining a Paradoxical World through the Science of Surprise*, New York: HarperCollins.

Césaire, Aimé ([1955] 1972), *Discourse on Colonialism*, New York: Monthly Review.

Chabram, Angie (1990), "Chicano Studies as Oppositional Ethnography", *Cultural Studies* 4, no. 3 (Ekim): 228-47.

Chadwick, Owen (1975), *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press.

Chartier, Roger (1989), "Text, Printing, Readings", *The New Cultural History: Essays* içinde, haz. Lynn Hunt, 154-76, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Chatterjee, Partha (1993), *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Cheney, Lynne (1988), *Humanities in America: A Report to the President, the Congress, and the American People*, Washington, D.C.: National Endowment for the Humanities.

—— (1990), *Tyrannical Machines: A Report on Education Practices Gone Wrong and Our Best Hopes for Setting Them Right*, Washington, D.C.: National Endowment for the Humanities.

Ching, Julia (1978), "Chinese Ethics and Kant", *Philosophy East and West* 28, no. 2:161-72.

Chodorow, Nancy (1978), *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Cixous, Hélène ve Catherine Clément (1986), *The Newly Born Woman*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Clark, Stuart (1983), "French Historians and Early Modern Popular Culture", *Past and Present* 100: 62-99.

Clarke, Desmond (1989), *Occult Powers and Hypotheses: Cartesian Natural Philosophy under Louis XIV*, Oxford: Clarendon.

Ciarke, J. J. (1997), *Oriental Enlightenment*, Londra: Routledge.

Cohen, Bernard I. (1985), *Revolution in Science*, Cambridge: Harvard University Press.

Cohen, Patricia Cline (1984), "Death and Taxes: The Domain of Numbers in

Eighteenth Century Popular Culture", *Science and Technology in the Eighteenth Century: Essays of the Lawrence Gipson Institute for Eighteenth-Century Studies* içinde, haz. Stephen H. Cutcliffe, 51-69. Bethlehem, Pa.: Lawrence Henry Gipson Institute.

Collard, Andree ve Joyce Contrucci (1988), *Rape of the Wild*, Londra: Women's Press.

Collini Stefan, Donald Winch ve John Burrow (1983), *The Noble Science of Politics: A Study in Nineteenth-Century Intellectual History*, Cambridge: Cambridge University Press.

Collins, H. M. (1983), "An Empirical Relativist Programme in the Sociology of Scientific Knowledge", *Science Observed: Perspectives on the Social Study of Science* içinde, haz. Kadri D. Knorr-Cetina ve Michael Mulkay, 85-113. Londra: Sage.

Comte, Auguste (1974), *The Positive Philosophy*, New York: AMS. Türkçesi: *Pozitif Felsefe Kursları*, Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal, 2001.

Connell, W. F. ([1950] 1971), *The Educational Thought and Influence of Matthew Arnold*, Westport, Conn.: Greenwood.

Cook, Harold J. (1992), "The New Philosophy in the Low Countries", *The Scientific Revolution in National Context* içinde, haz. Roy Porter ve Mikulás Teich, 115-49. Cambridge: Cambridge University Press.

Coronil, Fernando (1996), "Beyond Occidentalism: Towards Non-Imperial Geo-Historical Categories", *Cultural Anthropology* 1, no. 1:51-87.

—— (1997), *The Magical State: Nature, Money, and Modernity in Venezuela*, Chicago: University of Chicago Press.

Coulmas, Florian (1995), "Germanness: Language and Nation", *The German Language and the Real World* içinde, haz. Patrick Stevenson, 55-68. Oxford: Clarendon Press.

Court, Franklin (1992), *Institutionalizing English Literature: The Culture and Politics of Literary Study, 1750-1900*, Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Coutel, Charles (1996), "La Troisième République lit Condorcet", *Revue du Nord* 78, no. 317 (Ekim-Aralık): 967-74.

Cowan, George A., David Pines ve David Meltzer (1994), *Complexity: Metaphors, Models, and Reality*, Reading, Massachussetts: Addison-Wesley.

Crawford, Elisabeth T. (1992), *Nationalism and Internationalism in Science, 1880-1939: Four Studies in the Nobel Population*, Cambridge: Cambridge University Press.

Crosby, Alfred W. (1997), *The Measure of Reality: Quantification and Western Society, 1250-1600*, Cambridge: Cambridge University Press.

Crosland, Maurice P. (1967), *The Society of Arcueil: A View of French Science at the Time of Napoleon I*, Londra: Heinemann Education Books.

—— (1975), "The Development of a Professional Career in Science in France", *Minerva* 13, no. 1 (Bahar): 38-57.

—— (1976), "The Development of a Professional Career in Science in France", *The Emergence of Science in Western Europe* içinde, haz. Maurice P. Crosland, 139-59. New York: Science History Publications. (Başka bir basım, Minerva 13, no. 1 (Bahar 1975): 38-57.)

Crosland, Maurice E. ve Crosby Smith (1978), "The Transmission of Physics from France to Britain 1800-1840", *Historical Studies in the Physical Sciences* 9: 1-61.

Crowther, J. G. (1966), *Statesmen of Science*, Chester Springs, Pa.: Dufour.

Culotta, Charles (1974), "German Biophysics, Objective Knowledge, and Romanticism", *Historical Studies in Physical Sciences* 4: 3-38.

Cumings, Bruce (1998), "Boundary Displacement: Area Studies and International Studies during and after the Cold War", *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 29, no. 1:6-26.

Cuomo, Chris J. (1998), *Feminism and Ecological Communities: An Ethic of Flourishing*, Londra: Routledge.

Curtis, Mark H. ve diğ. (1985), *Integrity in the College Curriculum: A Report to the Academic Community*, Washington, D.C.: Association of American Colleges.

Dale, Peter Alan (1989), *In Pursuit of a Scientific Culture: Science, Art, and Society in the Victorian Age*, Madison: University of Wisconsin Press.

Daly, Mary (1984), *Pure Lust: Elemental Feminist Philosophy*, Boston: Beacon Press.

Dantzig, Tobias (1968), *Henri Poincaré: Critic of Crisis: Reflections on His Universe of Discourse*, New York: Greenwood.

Darnton, Robert (1984), *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, New York: Basic Books.

Daston, Lorraine (1981), "Mathematics and the Moral Sciences: The Rise and Fall of the Probability of Judgments, 1785-1840", *Epistemological and Social Problems of the Sciences in the Early Nineteenth Century* içinde, haz. H. Jahnke ve M. Otte, 287-309. Dordrecht: D. Reidel.

—— (1988), *Classical Probability in the Enlightenment*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

—— (1992), "The Doctrine of Chances without Chance: Determinism, Mathematical Probability, and Quantification in the Seventeenth Century", *The Invention of Physical Science: Intersections of Mathematics, Theology, and Natural Philosophy since the Seventeenth Century* içinde, haz. Mary Jo Nye, Joan L. Richards ve Roger H. Stewer, 27-50. Dordrecht: Kluwer Academic.

Dauben, Joseph (1981), "Mathematics in Germany and France in the Early Nineteenth Century: Transmission and Transformation", *Epistemological and Social Problems of the Sciences in the Early Nineteenth Century* içinde, haz. Hans Jahnke ve Michael Otte, 371-99. Dordrecht: D. Reidel.

Davies, Mansel (1947), *An Outline of the Development of Science*, Londra: Watts & Co.

Davies, Paul (haz.) 1989, *The New Physics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Davis, James (1995), "Philosophical Positivism and American Atonal Music Theory", *Journal of the History of Ideas* 56, no. 3 (Temmuz): 501-22.

Davis, Natalie Zemon (1981), "Anthropology and History in the 1980s: The Possibilities of the Past", *Journal of Interdisciplinary History* 12, no. 2: 267-75.

—— (1983), *The Return of Martin Guerre*, Cambridge, Massachussetts: Harvard University Press.

Davis, Walter W. (1983), "China, the Confucian Ideal, and the European Age of Enlightenment", *Journal of the History of Ideas* 44, no. 4: 523-48.

Day, C. R. (1972-1973), "Technical and Professional Education in France: The Rise and Fail of l'Enseignement Secondaire Spécial, 1865-1902", *Journal of Social History* 6, no. 2 (Kış): 177-201.

Dear, Peter R. (1995), *Discipline and Experience: The Mathematical Way in the Scientfic Revolution*, Chicago: University of Chicago Press.

de Beauvoir, Simone ([1949] 1989), *The Second Sex*, New York: Vintage. Türkçesi: *Kadın: İkinci Cins*, çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel, 1993.

de Groot, J. J. M. (1912), *Religion in China: Universism-A Key to the Study of Taoism and Confucianism*, New York: Knickerbocker Press.

—— ([1892] 1969), *The Religious System of China: Its Ancient Forms, Evolution, History and Present Aspect, Manners, Custom and Social Institution Connected Therewith*, cilt 1, Taipei: Sing Mart Press.

de Groot, Joanna ve Mary Maynard (haz.) (1993), *Women's Studies in the 1990s: Doing Things Differently?*, New York: St. Martin's.

Dejean, Joan (1997), *Ancients against Moderns: Culture Wars and the Making of a Fin de Siècle*, Chicago: University of Chicago Press.

de la Campa, Román (1999), *Latin Americanism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Delesalle, Simone ve Jean-Claude Chevalier (1986), *La linguistique, la grammaire et l'école 1750-1914*, Paris: Armand Colin.

Deleuze, Gilles (1966), *Le Bergsonisme*, Paris: Presses Universitaires de France. Türkçesi: Bergsonculuk, çev. Hakan Yücefer, İstanbul: Otonom, 2006.

Delgado, Richard (1995), *The Rodrigo Chronicles: Conversations about America and Race*, New York: New York University Press.

Demeritt, David (1994), "Ecology, Objectivity, and Critique in Writings on Nature and Human Societies", *Journal of Historical Geography* 20, no. 1:22-37.

den Boer, Pim (1998), *History as a Profession*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Descartes, René (1968), *Discourse on Method and Other Writings*, Baltimore: Penguin.

—— (1980), *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy*, In-

dianapolis: Hackett.
Devall, Bill ve George Sessions (1985), *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered*, Salt Lake City: Gibbs M. Smith.
de Zoysa, A. ve C. D. Palitharatna (1992), "Models of European Scientific Expansion: A Comparative Description of 'Classical' Medicine at the Time of Introduction of European Medicine to Sri Lanka, and Subsequent Development to the Present", *Science and Empires: Historical Studies about Scientific Development and European Expansion* içinde, haz. Patrick Petitjean, Catherine Jami ve Anne Marie Moulin, 111-20. Dordrecht: Kluwer Academic.
Dhombres, Nicole ve Jean Dhombres (1989), *Naissance d'un nouveau pouvoir: Sciences et savanis en France 1793-1824*, Paris: Editions Payot.
Diebolt, Claude (1995), "Le compte de l'éducation des universités en Prusse: 1868-1921", *Revue Historique* 294, no. 1 (Temmuz-Eylül): 85-107.
Dirlik, Arif (1996), "Chinese History and the Question of Orientalism", *History and Theory* 35, no. 4: 96-118.
—— (1999), *After the Revolution: Waking to Global Capitalism*, Hanover, N.H.: Wesleyan University Press.
Dobson, Andrew (haz.) (1991), *The Green Reader: Essay toward a Sustainable Society*, San Francisco: Mercury House.
—— (1992), *Green Political Thought: An Introduction*, Londra: Routledge.
—— (1995), *Green Political Thought*, New York: Routledge.
Dominiquez, Virginia R. (1989), *People as Subject, People as Object: Selfhood and Peoplehood in Contemporary Israel*, Madison: University of Wisconsin Press.
Drengson, Alan ve Yuichi Inoue (haz.) (1995), *The Deep Ecology: An Introductory Anthology*, Berkeley, Calif.: North Atlantic Books.
Driver, F. (1992), "Geography's Empire: Histories of Geographical Knowledge", *Environment and Planning D: Society and Space* 10, 1:23-40.
D'Souza, Dinesh (1991), *Illiberal Education: The Politics of Race and Sex on Campus*, New York: Free Press.
DuBois, Ellen Carol ve diğ. (1985), *Feminist Scholarship: Kindling in the Groves of Academe*, Urbana: University of Illinois Press.
Du Bois, W. E. B. ([1940] 1968), *Dusk of Dawn: An Essay toward an Autobiography of a Race Concept*, New York: Schocken Books.
Duchesneau, François (1973) "La philosophie Anglo-Saxonne de Bentham à W. James", *La Philosophie du monde scientifique et industriel 1860 à 1940* içinde, haz. François Chatelet, 123-50, Paris: Hachette.
Duggan, Lisa ve Nan D. Hunter (1995), *Sex Wars: Sexual Dissent and Political Culture*, New York: Routledge.
Durant, Will (1943), *The Story of Philosophy*, New York: Garden City Publishing.
During, Simon (1993), *Cultural Studies: A Reader* içinde giriş bölümü, haz. Simon During, 1-25, New York: Routledge.

Durkheim, Emile ([1915] 1976), *The Elementary Forms of the Religious Life*, Londra: George Allen & Unwin.

Dussel, Enrique (1995), *The Invention of the Americas: Eclipse of "the Other" and the Myth of Modernity*, New York: Continuum.

—— (1996), *The Underside of Modernity: Apel, Ricoeur, Rorty, and the Philosophy of Liberation*, New York: Humanities Press.

—— (1998), "Beyond Eurocentrism: The World-System and the Limits of Modernity", *The Cultures of Globalization* içinde, haz. Frederic Jameson ve Masao Miyoshi, 3-31, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Eagleton, Terry (1983), *Literary Theory: An Introduction*, Oxford: Basil Blackwell. Türkçesi: *Edebiyat Kuramı*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı, 2004.

Eban, Abba (1961), "Science and National Liberation", *Science and the New Nations: The Proceedings of the International Conference on Science in the Advancement of New States at Rehovoth, Israel* içinde, haz. Ruth Gruber, 6-10. New York: Basic Books.

Eckersley, Robyn (1992), *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*, Albany: State University of New York Press.

Lingua Franca editörleri (haz.) (2000), *The Sokal Hoax: The Sham That Shook the Academy*, Lincoln: University of Nebraska Press.

Edwards, Mark U. (1994), *Printing, Propaganda, and Martin Luther*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Egan, Rose E. (1921), "The Genesis of the Theory of 'Art for Art's Sake' in Germany and in England", *Smith College Studies in Modern Languages* 2, no. 4 (Temmuz): 5-61.

Ehrenreich, Barbara ve Deirdre English (1973), *Witches, Midwives, and Nurses*, Old Westbury, New York: Feminist Press.

Einstein, Albert (1961), *Relativity: The Special and the General Theory*, New York: Crown.

—— (1968), "Autobiographical Notes", *Relativity Theory: Its Origins and Impact on Modern Thought* içinde, haz. L. Pearce Williams, 85-93. New York: Wiley.

Eisenstein, Elizabeth L. (1983), *The Printing Revolution in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ekeland, Ivar (1988), *Mathematics and the Unexpected*, Chicago: University of Chicago Press.

—— (1998), "What Is Chaos Theory?", *Review* 21, no. 2:137-50.

Engel, Arthur (1983), "The English Universities and Professional Education", *The Transformation of Higher Learning 1860-1930* içinde, haz. Konrad Jarausch, 293-305. Chicago: University of Chicago Press.

Engelhardt, Dietrich von (1988), "Romanticism in Germany", *Romanticism in National Context* içinde, haz. Roy Porter ve Mikulás Teich, 109-33. Cambridge: Cambridge University Press.

Escobar, Arturo (1995), *Encountering Development: The Making of the Third World*, Princeton, NI.: Princeton University Press.

Evans, Judith (1995), *Feminist Theory Today: An Introduction to Second-Wave Feminism*, Londra: Sage

Evans, Mary (1992), "Feminism before Psychoanalysis", *Feminism and Psychoanalysis: A Critical Dictionary* içinde, haz. Elizabeth Wright, 98-103. Oxford: Blackwell.

—— (1997), "Negotiating the Frontier: Women and Resistance in the Academy", *Knowing Feminisms: On Academic Borders, Territories, and Tribes* içinde, haz. Liz Stanley, 46-57. Londra: Sage.

Fairbank, John King (1953), *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of Treaty Porte 1842-1854*, Cambridge: Harvard University Press.

—— ve diğ. (1965), *East Asia: The Modern Transformation*, Londra: George Allen S Unwin.

Fancher, Raymond E. (1979), *Pioneers of Psychology: Studies of the Great Figures Who Paved the Way for the Contemporary Science of Behavior*, New York: W. W. Norton.

Fanon, Frantz (1963), *Wretched of the Earth*, New York: Grove Weidenfeld. Türkçesi: *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu, İstanbul: Avesta. 2001.

—— (1967), *Black Skin, White Maske*, New York: Grove Weidenfeld.

Farmer, Doyne ve diğ. (haz.) (1986), *Evolution, Games, and Learning: Models for Adaptation in Machines and Nature, Proceedings of the Fifth Annual International Conference of the Center for Nonlinear Studies, Los Alamos, NM, May 20-24, 1985*, özel sayı *Physica D: Nonlinear Phenomena* 22, no. 1-3.

Farquhar, Judith B. ve James L. Hevia (1993), "Culture and Postwar American Historiography of China", *Positions* 1, no. 2:486-525.

Farrar, W. V. (1976), "Science and the German University System, 1790-1850", *The Emergence of Science in Western Europe* içinde, haz. Maurice P. Crosland, 179-92. New York: Science History Publications.

Fayet, Joseph (1960), *La Révolution française et la science, 1789-1795*, Paris: Librairie Marcel Rivière.

Febvre, Lucien ([1941] 1953), *Vivre l'histoire: Propos d'initiation. Combats pour l'histoire*, 18-33, Paris: A. Colin.

Fechner, Gustav ([1860] 1966), *Elements of Psychophysics*, cilt 1, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Feigenbaum, Mitchell J. (1983), "Universal Behavior in Nonlinear Systems", *Physica D: Nonlinear Phenomena* 7, no. 1-3: 16-39.

Fenton, William N. (1947), *Area Studies in American Universities: For the Commission on Implication of Armed Services Educational Programs*, Washington, D.C.: American Council on Education.

Fetterley, Judith (1985), *Provisions: A Reader from Nineteenth-Century*

American Women,Bloomington: Indiana University Press.

Feuer, Lewis (1982), *Einstein and the Generations of Science*, New Brunswick, New Jersey: Transactions.

Feyerabend, Paul (1975), *Against Method*, Londra: New Left Books. Türkçesi: *Yönteme Karşı*, çev. Ertuğrul Başer, İstanbul: Ayrıntı, 1999.

Figala, Karin ve Ulrich Petzgold (1993), "Alchemy in the Newtonian Circle: Personal Acquaintances and the Problem of the Late Phase of Isaac Newton's Alchemy", *Renaissance and Revolution: Humanists, Scholars, Craftsmen and Natural Philosophers in Early Modern Europe* içinde, haz. Judith Veronica Field ve Frank A. J. L. James, 173-92, Cambridge: Cambridge University Press.

Filliozat, Jean (1975), "Project of Reform of the International Congresses of Orientalists", *Le XXIX Congrès international des Orientalistes*, Paris, 1973, haz. Kongre Komitesi, 57-63. Paris: L'Asiathèque.

Flax, Jane (1990), *Thinking Fragments: Psychoanalysis, Feminism, and Postmodernism in the Contemporary West*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Flexner, Eleanor (1959), *A Century of Struggle: The Woman's Rights Movement in the United States*, Cambridge: Harvard University Press.

Fogel, Joshua A. (2000), *The Nanjing Massacre in History and Historiography*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Ford, Joseph (1989), "What Is Chaos and Should We Be Mindful of It?", *The New Physics* içinde, haz. Paul Davies, 348-72, Cambridge: Cambridge University Press.

Forman, Paul (1971), "Weimar Culture, Causality, and Quantum Theory, 1918-1927: Adaptation by German Physicists and Mathematicians to a Hostile Intellectual Environment", *Historical Studies in the Physical Sciences* 3:1-115.

Foucault, Michel (1977), *Language, Countermemory, Practice: Selected Essays and Interviews*, İng. çev. Donald F. Bouchard ve Sherry Simon, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Fox, Robert (1984), "Science, the University, and the State in Nineteenth-Century France", *Professions and the French State 1700-1900* içinde, haz. Gerard Geison, 66-146. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Fox, Stephen (1985), *The American Conservation Movement: John Muir and His Legacy*, Madison: University of Wisconsin Press.

Franklin, Sarah, Celia Lury ve Jackie Stacey (1991), "Feminism and Cultural Studies: Pasts, Presents, Futures", *Off-Centre: Feminism and Cultural Studies* içinde, haz. Celia Lury ve Jackie Stacey, 1-19. Londra: HarperCollins Academic.

Freedman, Maurice (1979), "On the Sociological Studies of Chinese Religions", *The Study of Chinese Society: Essays by Maurice Freedman* içinde, 351-72. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

French, Marilyn (1985), *Beyond Power: On Women, Men, and Morals*, New York: Summit Books.

French, Roger ve Andrew Cunningham (1996), *Before Science: The Invention of the Friars' Natural Philosophy*, Aldershot, BK: Scolar.

Freud, Sigmund (1957), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, cilt 14 (1914-1916), Londra: Hogarth.

—— (1959), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, cilt 20 (1925-1926), Londra: Hogarth.

Friedan, Betty (1963), *The Feminine Mystique*, New York: Penguin.

Fuller, Steve (1999), "The Science Wars: Who Exactly Is the Enemy?", *Social Epistemology* 13, no. 3/4: 243-49.

—— (2000), "Science Studies through the Looking Glass: An Intellectual Itinerary", *Beyond the Science Wars: The Missing Discourse about Science and Society* içinde, haz. Ullica Segerstråle, 185-217. Albany: State University of New York Press.

Furet, François ve Jacques Ozouf (1982), *Reading and Writing: Literacy in France from Calvin to Jules Ferry*, Cambridge: Cambridge University Press.

Garcia, Mario T. (1989), *Mexican-Americans: Leadership, Ideology, Identity, 1930-1960*, New Haven: Yale University Press.

Garcia-Canclini, Nestor (1990), *Culturas hibridas: Estrategias para entrar y salir de la modernidad*, Mexico: Grijalbo.

Gascoigne, John (1989), *Cambridge in the Age of the Enlightenment: Science, Religion, and Politics from the Restoration to the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gascoigne, Robert M. (1992), "The Historical Demography of Scientific Community, 1450-1900", *Social Studies of Science* 22: 545-73.

Gascoigne, Robert Mortimer (1987), *A Chronology of the History of Science 1450-1900*, New York: Garland Publishing.

Gasking, Elizabeth (1970), *The Rise of Experimental Biology*, New York: Random House.

Gates, Henry Louis (1992), *Loose Canons: Notes on the Culture Wars*, New Yok: Oxford University Press.

Gaukroger, Steven (haz.) (1980), *Descartes: Philosophy, Mathematics, and Physics*, Totowa, New Jersey: Barnes & Noble.

Gaunt, Philip (1996), "Birmingham Revisited: Cultural Studies in a Post-Soviet World", *Journal of Popular Culture* 30, no. 1 (Yaz): 91-102.

Gay, Peter (1964), *The Enlightenment: An Interpretation*, cilt 1, *The Rise of Modern Paganism*, New York: Norton.

—— (1969), *The Enlightenment: An Interpretation*, cilt 2, *The Science of Freedom*, New York: Norton.

Geiger, Roger (1980), "Prelude to Reform: The Faculties of Letters in the 1860s", *The Making of Frenchmen: History of Education in France, 1679-1979* içinde, haz. Donald Baker ve Patrick Harrigan, 337-61. Wa-

terloo, Ont.: Historical Reflections Press.
Geiger, Roger L. (1986), *To Advance Knowledge: The Growth of American Research Universities 1900-1940*, Oxford: Oxford University Press.
Gell-Mann, Murray (1988), "The Concept of the Institute", *The Emerging Syntheses in Science* içinde, haz. David Pines, 1-15, Redwood City, Calif.: Addison-Wesley.
—— (1994), *The Quark and the Jaguar: Adventures in the Simple and the Complex*, New York: W. H. Freeman.
—— (1995), "What Is Complexity?", *Complexity* 1, no. 1:16-19.
Gemelli, Giuliana (1999a), "Enciclopedie ed enciclopedisti d'oltre Oceano tra l'età di Hoover e la guerra fredda", *Enciclopedie e scienze sociali nel XX secolo*, 135-86. Milano: Franco Angeli.
—— (1999b), "Umanesimo e tolleranza: Progetti enciclopedici ed interscienza nell'Europa tra le due guerre", *Enciclopedie e scienze sociali nel XX secolo*, 23-47. Milano: Franco Angeli.
Gerbod, Paul (1992), "Aux origines de l'éducation technique en France (1750-1850)", *Chronological Section I* içinde. *Seventeenth International Congress of Historical Sciences, Comité International des Sciences Historiques, Madrid*, haz. Eloy Ruano ve Manuel Burgos, 290-300.
Ghai, Dharam ve Jessica M. Vivian (1992), *Grassroots Environmental Action: People's Participation in Sustainable Development*, Londra: Routledge.
Gieryn, Tom (1996), "Policing STS: A Boundary-Work Souvenir from the Smithsonian Exhibition on 'Science in American Life' ", *Science Technology, and Human Values* 21, no. 1 (Kış): s. 100-115.
Gilbert, Nigel G. ve Michael Mulkay (1984), *Opening\Pandora's Box: A Sociological Analysis of Scientists' Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
Gildea, Robert (1980), "Education and the Classes Moyennes in the Nineteenth Century", *The Making of Frenchmen: History of Education in France, 1679-1979* içinde, haz. Donald Baker ve Patrick Harrigan, 275-99, Waterloo, Ont.: Historical Reflections Press.
Gilroy, Paul (1987), *There Ain't No Black in the Union Jack*, Londra: Hutchinson.
—— (1993), *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*, Cambridge: Harvard University Press.
Ginzberg, Ruth (1989), "Uncovering Gynocentric Science", *Feminism and Science* içinde, haz. Nancy Tuana, 69-84. Bloomington: Indiana University Press.
Ginzburg, Carlo (1980), *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, New York: Dorset Press. Türkçesi: *Peynir ve Kurtlar*, çev. Ayşen Gür, İstanbul: Metis, 1996.
Giorgi, Amedeo (1992), *Toward the Articulation of Psychology as a Coherent Discipline. A Century of Psychology as Science*, 46-59, Washington,

D.C.: American Psychological Association.

Girardot, N. J. (1992), "The Course of Sinological Discourse: James Legge (1815-97) and the Nineteenth-Century Invention of Taoism", *Contacts between Cultures* içinde, haz. Bernard Hung-Kay Luk ve Barry D. Steben, s.188-93, New York: Edwin Mellen Press.

Giroux, Henry A. (1992), "Liberal Arts Education and the Struggle for Public Life: Dreaming about Democracy", *Politics of Liberal Education* içinde, haz. Darryl J. Gless ve Barbara Herrnstein Smith, 119-44, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Gleick, James (1987), *Chaos: Making a New Science*, New York: Viking. Türkçesi: *Kaos*, çev. Fikret Üçcan, Ankara: Tübitak, 1995.

Goldberg, David Theo (1993), *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, Oxford: Blackwell.

—— (1994), "Introduction: Multicultural Conditions", *Multiculturalism, A Critical Reader* içinde, 1-41. Cambridge, Massachussetts: Blackwell.

Goldman, Emma (Tarih yok), *The Tragedy of Woman's Emancipation*, New York: Mother Earth Publishing.

Golinski, Jan (1992), *Science as Public Culture: Chemistry and Enlightenment in Britain, 1760-1820*, Cambridge: Cambridge University Press.

Goodwin, C. James (1985), "On the Origins of Titchener's Experimentalists", *Journal of the History of Behavioral Sciences* 21, no. 4:383-89.

Gough, J. B. (1988), "Lavoisier and the Fulfilment of the Stahlian Revolution", *The Chemical Revolution: Essays in Reinterpretation* içinde, haz. Arthur Donovan, 15-33, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Gould, Stephen Jay (1989), *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History*, New York: W. W. Norton.

Gould, Stephen Jay, Norman L. Gilinsky ve Rebecca Z. German (1987), "Asymmetry of Lineages and the Direction of Evolutionary Time", *Science* 236, no. 4807 (12 Haziran): 1437-41.

Gower, Barry (1973), "Speculation in Physics: The History and Practice of Naturphilosophie", *Studies in History and Philosophy of Science* 3, no. 4: 301-56.

Grabiner, Judith V. (1981), "Changing Attitudes toward Mathematical Rigor: Lagrange and Analysis in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Epistemological and Social Problems of the Sciences in the Early Nineteenth Century* içinde, haz. Hans Jahnke ve Michael Otte, 311-30, Dordrecht: D. Reidel.

Graff, Gerald (1995), "A Paradox of the Culture War", *PC Wars: Politics and Theory in the Academy* içinde, haz. Jeffrey Williams, s. 308-12. New York: Routledge.

Gray, Elizabeth Dodson (1981), *Green Paradise Lost*, Wellesley, Massachussetts: Roundtable Press.

Gray, Ronald D. (1952), *Goethe the Alchemist: A Study of Alchemical Symbolism in Goethe's Literary and Scientific Works*, Cambridge: Cambridge

University Press.
Greene, John C. (1981), *Science, Ideology, and World View: Essays in the History of Evolutionary Ideas*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
Gregory, Frederick (1977), "Scientific Materialism in Nineteenth-Century Germany", *Studies in the History of Modern Science*, 1. Dordrecht: D. Reidel.
Grendler, Paul F. (1989), *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning, 1300-1600*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
Grier, P. T. (1990), "Modern Ethical Theory and Newtonian Science", *Philosophical Perspectives on Newtonian Science* içinde, haz. Phillip Bricker ve R. I. G. Hughes, 227-39. Cambridge: MIT Press.
Griffin, Susan (1978), *Women and Nature: The Roaring Inside Her*, New York: Harper & Row.
Gripsrud, Jostein (1989), " 'High Culture' Revisited", *Cultural Studies* 3: 194-207.
Grosfoguel, Ramon (1995), "Global Logics in the Caribbean City System: The Case of Miami", *World Cities in a World-System* içinde, haz. Paul Knox ve Peter J. Taylor, 156-70. Cambridge: Cambridge University Press.
Gross, Paul R. (1996), "Reply to Tom Gieryn", *Science, Technology, and Human Values* 21, no. 1 (Kış): 116-20.
Gross, Paul R. ve Norman Levitt (1994), *Higher Superstition*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
Gross, Paul R., Norman Levitt ve Martin W. Lewis (haz.) (1996), *The Flight from Science and Reason*, New York: New York Academy of Sciences.
Grossberg, Lawrence (1993), "The Formations of Cultural Studies: An American in Birmingham", *Relocating Cultural Studies: Developrnents in Theory and Research* içinde, haz. Valda Blundell, John Shepherd ve Ian Taylor, 21-66, Londra & New York: Routledge.
—— (1997), "Cultural Studies, Modern Logics, and Theories of Globalisation", *Back to Reality? Social Experience and Cultural Studies. Developments in Theory and Research* içinde, haz. Angela McRobbie, 7-35, Londra: Routledge.
Grossberg, Lawrence, Cary Nelson ve Paula A. Treichler (haz.) (1992), *Cultural Studies*, New York: Routledge.
Grosz, E. A. ve Marie M. de Lepervanche (1988), "Feminism and Science", *Crossing Boundaries: Feminisms and the Critique of Knowledges* içinde, haz. Barbara Caine, E. A. Grosz ve Marie M. de Lepervanche, 5-27. Sydney: Allen & Unwin.
Guha, Ranajit (1988a), "On Some Aspects of the Historiography of Colonial India", *Selected Subaltern Studies* içinde, haz. Ranajit Guha ve Gayatri Spivak, 37-44, New York: Oxford University Press.
—— (1988b), "The Prose of Counter-Insurgency", *Selected Subaltern Studi-*

es içinde, haz. Ranajit Guha ve Gayatri Spivak, 45-86. New York: Oxford University Press.

Gulbenkian Komisyonu (1996), *Open the Social Sciences: Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*, Stanford, Calif.: Stanford University Press. Türkçesi: *Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Gulbenkian Komisyonu Raporu*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis, 2005.

Guy, Basil (1956), "Rousseau and China", *Revue de Littérature Comparée* 30: s. 531-36.

—— (1963), *The French Image of China before and after Voltaire*, Cenevre: Institut et Musée Voltaire.

Guy-Sheftall, Beverly (1991), "A Black Feminist Perspective on the Academy", *Transforming the Curriculum: Ethnic Studies and Women's Studies* içinde, haz. Johnella E. Butler ve John C. Walter, s. 305-12. Albany: State University of New York Press.

Hacking, Ian (1983), "Nineteenth-Century Cracks in the Concept of Determinism", *Journal of the History of Ideas* 44, no. 3 (Temmuz-Eylül): s. 455-75.

Hahn, Roger (1967), "Laplace as a Newtonian Scientist", Newtoncu etki üzerine Los Angeles'ta, California Üniversitesi Clark Kütüpharesi'nde düzenlenen seminerde yapılan sunum, 8 Nisan.

—— (1971), *The Anatomy of a Scientific Institution: The Paris Academy of Sciences, 1666-1803*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Haines, George (1969), *Essays on German Influence upon English Education and Science, 1850-1919*, New London, Conn.: Archon Books and Connecticut College.

Hall, G. Stanley (1923), *Life and Confessions of a Psychologist*, New York: D. Appleton.

Hall, Stuart (1958), "A Sense of Classlessness", *Universities and Left Review* 1, no. 5: s. 26-32.

—— (1980), "Cultural Studies: Two Paradigms", *Media, Culture, and Society* 2, no. 1 (Ocak): s. 57-72.

—— (1988), *The Hard Road to Renewal: Thatcherism and the Crisis of the Left*, Londra: Verso.

—— (1990), "The Emergence of Cultural Studies and the Crisis of the Humanities", *October* 53:11-23.

—— (1992), "Cultural Studies and Its Theoretical Legacies", *Cultural Studies* içinde, haz. Lawrence Grossberg, Cary Nelson ve Paifla A. Treichler, s. 277-86, New York: Routledge.

—— (1996), "What Is This "Black" Popular Culture?", *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies* içinde, haz. David Morley ve Kuan-Hsing Chen, s. 465-75, New York: Routledge.

Hall, Stuart ve Tony Jefferson (haz.) (1976), *Resistance through Rituals*,

Londra: Hutchinson.
Hall, Stuart ve diğ. (haz.) (1978), *Policing the Crisis*, Londra: Macmillan.
Hallam, Julia ve Annecka Marshall (1993), "Layers of Difference: The Significance of a Self-Reflexive Research Practice for a Feminist Epistemological Project", *Making Connections: Women's Studies, Women's Movements, Women's Lives* içinde, haz. Mary Kennedy, Cathy Lubeiska ve Val Walsh, 64-78, Londra: Taylor & Francis.
Halis, W. D. (1965), *Society, Schools, and Progress in France*, Oxford: Pergamon.
Hamburger, Michael (1957), *Reason and Energy: Studies in Cerman Literature*, New York: Grove.
Hampson, Norman (1990), *The Enlightenment*, East Rutherford, New Jersey: Penguin.
Hanchard, Michael (1990), "Identity, Meaning, and the African-American", *Social Text* 248, no. 2: 31-42.
Hanson, Norwood R. (1958), *Patterns of Discovery: An Inquiry into the Conceptual Foundations of Science*, Cambridge: Cambridge University Press.
Haraway, Donna Jeanne (1981), "In the Beginning Was the Word: The Genesis of Biological Theory", *Signs* 6, no. 3: 469-81.
—— (1989), *Primate Visions: Gender, Race, and Nature in the World of Modern Science*, New York: Routledge.
—— (1991), *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*, Londra: Free Association.
Harding, Sandra G. (1986), *The Science Question in Feminism*, Ithaca, New York: Cornell University Press.
—— (1987), *Feminism and Methodology: Social Science Issue*, Bloomington: Indiana University Press.
—— (1991) *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, Ithaca, New York: Cornell University Press.
—— (1992) "Why Physics Is a Bad Model for Physics", *The End of Science: Attack and Defense* içinde, haz. Richard Q. Elvee, 1-21. Lanham, Md.: University Press of America.
Harris, Jose (1994), *Private Lives, Public Spirit: Britain 1870-1914*, Middlesex, BK:·Penguin.
Harrison, Carol (1999), *The Bourgeois Citizen in Nineteenth-Century France*, New York: Oxford University Press.
Hart, Gillian (1991), "Engendering Everyday Resistance: Gender, Patronage, and Production in Politics in Rural Malaysia", *Journal of Peasant Studies* 19, no. 1: 93-121.
Haskell, Thomas L. (1977), *The Emergence of Professional Social Science: The American Social Science Association and the Nineteenth-Century Crisis of Authority*, Urbana: University of Illinois Press.
Hawking, Stephen W. (1988), *A Brief History of Time: From the Big Bang to*

Black Holes, New York: Bantam.
Hebdige, Dick (1979), *Subculture: The Meaning of Style*, Londra: Methuen.
Heilbron, Johan (1990), *Het ontstaan van de sociologie*, Amsterdam: Prometheus. İngilizcede *The Rise of Social Theory*, İng. çev. Sheila Gogol, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.
—— (1991), "The Tripartite Division of French Social Science: A Long-Term Perspective", *Discourses on Society: The Shaping of the Social Science Disciplines* içinde, haz. Peter Wagner, Björn Wittrock ve Richard Whitley, 73-92, Dordrecht: Kluwer Academic.
Herbst, Jurgen ([1965] 1972), *The German Historical School in American Scholarship: A Study in the Transfer of Culture*, Port Washington, New York: Kennikat Press.
—— (1983), "Diversification in American Higher Education", *The Transformation of Higher Learning 1860-1930: Expansion, Diversification, Social Opening, and Professionalization in England, Germany, Russia, and the United States* içinde, haz. Konrad H. Jarausch, s. 196-206, Chicago: University of Chicago Press.
Herf, Jeffrey (1995), "How the Culture Wars Matter: Liberal Historiography, German History, and the Jewish Catastrophe", *Higher Education under Fire: Politics, Economics, and the Crisis of the Humanities* içinde, haz. Michael Brub ve Cary Nelson, 149-62. New York: Routledge.
Hertz, Frederic (1962), *The Development of the German Public Mind: A Social History of German Political Sentiments, Aspirations, and Ideas*, New York: Macmillan.
Hicks, George (1994), *The Comfort Women: Japan's Brutal Regime of Enforced Prostitution in the Second World War*, New York: W. W. Norton.
Hill, Christopher (1964), *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England*, Londra: Secker St. Warburg.
Hirsch, E. D. (1988), *Cultural Literacy: What Every American Needs to Know*, New York: Vintage.
Hobsbawm, Eric (1959), *Primitive Rebels*, Manchester, BK: Manchester University Press.
—— (1980), "The Revival of Narrative: Some Comments", *Past and Present*, no. 86:3-8.
—— (1989) *The Age of Empire: 1875-1914*, New York: Vintage. Türkçesi: *İmparatorluk Çağı*, çev. Vedat Aslan, Ankara: Dost, 1999.
Hoggart, Richard (1957), *The Uses of Literacy*, Londra: Chatto & Windus.
Hohendahl, Peter Uwe (1989), *Building a National Literature: The Case of Germany 1830-1870*, Ithaca, New York: Cornell University Press.
Holton, Gerald (1993), *Science and Anti-Science*, Cambridge: Harvard University Press.
Hood, Elizabeth F. (1984), "Black Women, White Women: Separate Paths to Liberation", *Feminist Frameworks: Alternative Theoretical Accounts of the Relations Between Women and Men* içinde, haz. A. M. Jaggar ve P. S.

Rothenberg, 189-201, New York: McGraw-Hill.
hooks, bell (1982), *Ain't I A Woman: Black Women and Feminism*, Londra: Pluto Press.
Hopkins, Terence K., Immanuel Wallerstein ve diğ. (haz.) (1996), *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945-2025*, Londra: Zed Books.
Horkheimer, Max ve Theodore Adorno ([1976] 1988), *Dialectic of Enlightenment*, İng. çev. John Cumming, New York: Continuum. Türkçesi: *Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar*, Alm. çev. Oğuz Özügül, İstanbul: Kabalcı, 1996.
Howe, Florence (1991), "Women's Studies in the United States: Growth and Institutionalization", *Women's Studies International: Nairobi and Beyond* içinde, haz. Aruna Rao, s. 103-21, New York: Feminist Press at the City University of New York.
Hoyrup, Jens (1994), *In Number, Measure, and Weight: Studies in Mathematics and Culture*, Albany: State University of New York Press.
Hubbard, Ruth (1988), "Some Thoughts about the Masculinity of the Natural Sciences", *Feminist Thought and the Structure of Knowledge* içinde, haz. Mary M. Gergen, 1-15, New York: University Press.
—— (1989), "Science, Facts, and Feminism", *Feminism and Science* içinde, haz. Nancy Tuana, 119-31, Bloomington: Indiana University Press.
Hull, Gloria T., Patricia Bell Scott ve Barbara Smith (1982), *All the Women Are White, All the Blacks Are Men, but Some of Us Are Brave: Black Women's Studies*, Old Westbury, New York: Feminist Press.
Hung, Ho-fung (2003), "Orientalist Knowledge and Social Theories: China and the European Conceptions of East-West Differences from 1600-1900", *Sociological Theory* 21, no. 3: s. 254-80.
Hunter, James Davison (1991), *Culture Wars: The Struggle to Define America*, New York: Basic Books.
Idema, Wilt (1991), *When West Meets East: International Sinology and Sinologists* içinde önsöz, haz. Wang Jia Fong ve Laura Li, 8-9, Taipei: Sinorama.
Iggers, Georg G. (1959), "Further Remarks about Early Uses of the Term 'Social Science' ", *Journal of the History of Ideas*, no. 20: 433-36.
—— (1983), *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, Middletown, Conn.: Wesleyan University Press.
—— (1995), "Historicism: The History and Meaning of the Term", *Journal of the History of Ideas* 56, no. 1 (Ocak): 129-52.
—— (1997), *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Hanover, N.H.: Wesleyan University Press.
Ihsanoglu, Ekmeleddin (1992), "Ottomans and European Science", *Science and Empires: Historical Studies about Scientfic Development and Euro-*

pean Expansion içinde, haz. Patrick Petitjean, Catherine Jami ve Anne Marie Moulin, 37-48. Dordrecht: Kluwer Academic.

Inkeles, Alex (1969), "Making Men Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries", *American Journal of Sociology* 75, no. 2: 210-11.

Irigaray, Luce (1985), *The Sex Which Is Not One*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Jacob, Margaret C. (1981), *The Radical Enlightenment: Pantheists, Freemasons, and Republicans*, Londra: Allen & Unwin.

Jaggar, Alison M. ve Paula S. Rothenberg (haz.) (1984), *Feminist Frameworks: Alternative Theoretical Accounts of the Relations between Women and Men*, New York: McGrawHill.

Jabnke, Hans ve Michael Otte (1981), "On 'Science as a Language'", *Epistemotogical and Social Problems of the Sciences in the Early Nineteenth Century* içinde, haz. Hans Jahnke ve Michael Otte, 75-90, Dordrecht: D. Reidel.

James, Frank (1989), *The Development of the Laboratory* içinde giriş bölümü, haz. Frank A. J. L. James, s. 1-8, Basingstoke, BK: Macmillan Press Scientific & Medical.

Jami, Catherine (1992), "Western Mathematics in China, Seventeenth Century and Nineteenth Century", *Science and Empires: Historical Studies about Scientfic Development and European Expansion* içinde, haz. Patrick Petitjean, Catherine Jami ve Anne Marie Moulin, s. 79-88, Dordrecht: Kluwer Academic.

Jarausch, Konrad (1983), "Higher Education and Social Change: Some Comparative Perspectives", *The Transformation of Higher Learning 1860-1930: Expansion, Diversification, Social Opening, and Professionalization in England, Germany, Russia, and the United States* içinde, haz. Konrad H. Jarausch, 9-36, Chicago: University of Chicago Press.

Jay, Gregory S. (1997), *American Literature and the Culture Wars*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Jensen, Lionel M. (1997), *Manufacturing Confucianism: Chinese Traditions and Universal Civilization*, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Johnson, Richard (1979), "Culture and the Historians", *Working Class Culture: Studies in History and Theory* içinde, haz. John Clarke, C. Critcher ve Richard Johnson, 41-74, Londra: Hutchinson.

—— (1986-1987), "What Is Cultural Studies Anyway?", *Social Text*, no. 16 (Kış): s. 38-80.

—— (1991), "Frameworks of Culture and Power: Complexity and Politics in Cultural Studies", *Cultural Studies: Crossing Boundaries* içinde, haz. R. Salper, 17-61. Atlanta: Rodopi.

Johnson-Odim, Cheryl (1991), "Common Themes, Different Contexts", *Third World Women and the Politics of Feminism* içinde, haz. Chandra

Talpade Mohanty, Ann Russo ve Lourdes Torres, 314-27, Bloomington: Indiana University Press.

Jones, Ernest (1953), *The Life and Work of Sigmund Freud*, cilt 1, *1856-1900*, New York: Basic Books.

—— (1955), *The Life and Work of Sigmund Freud*, cilt 2, *1901-1919*, New York: Basic Books.

Joseph, G. M., Catherine LeGrand ve Ricardo Donato Salvatore (haz.) (1998), *Close Encounters of Empire: Writing the Cultural History of U.S.-Latin American Relations*, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Jungnickel, Christa (1979), "Teaching and Research in the Physical Sciences and Mathematics in Saxony, 1820-1850", *Historical Studies in the Physical Sciences*, no. 10: 3-47.

Kaberry, Phyllis Mary (1952), *Women of the Grassfields*, Londra: H. M. Stationery Office.

Kant, Immanuel ([1784] 1970), "An Answer to the Question 'What Is Enlightenment'", *Kant's Political Writings* içinde, haz. Hans Reiss, s. 54-60, Cambridge: Cambridge University Press.

Kaplan, Amy ve Donald Pease (haz.) (1993), *Cultures of United States Imperialism*, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Kaplan, Gisela ve Leslie Rogers (1991), "Biology and Feminism: Introduction", *A Reader in Feminist Knowledge* içinde, haz. Sneja Marina Gunew, 233-36, Londra: Routledge.

Kapp, K. William ([1950] 1970), *The Social Costs of Private Enterprise*, New York: Schocken Books.

Karim, Wazir-jahan (1991), "Research on Women in Southeast Asia: Current and Future Directions", *Women's Studies International: Nairobi and Beyond* içinde, haz. Aruna Rao, 142-55, New York: Feminist Press at the City University of New York.

Karp, Ivan (1997), "Does Theory Travel? Area Studies and Cultural Studies", *Africa Today* 44, no. 3: 281-96.

Kaye, Harvey J. (1984), *British Marxist Historians: An Introductory Analysis*, Oxford, BK: Polity Press.

Keller, Evelyn Fox (1982), "Feminism and Sciences", *Signs* 7, no. 3: 589-602.

—— (1989), "The Gender/Science System: Or Is Sex to Gender as Nature Is to Science?", *Feminism and Science* içinde, haz. Nancy Tuana, 33-44, Bloomington: Indiana University Press.

—— (1993), "Fractured Images of Science, Language, and Power: A Postmodern Optic or Just Bad Eyesight?", *Knowledges: Historical and Critical Studies in Disciplinarity* içinde, haz. Ellen Messer-Davidow, David R. Shumway ve David J. Sylvan, 54-69, Charlottesville: University of Virginia Press.

Keller, Evelyn Fox ve Christine R. Grontkowski (1996), "The Mind's Eye",

Feminism and Science içinde, haz. Evelyn Fox Keller ve Halen E. Longino, 187-202. Oxford: Oxford University Press.

Kelly-Gadol, Joan (1976), "The Social Relation of the Sexes: Methodological Implications of Women's History", *Signs*, no. 1:809-23.

Keohane, Nannerl (1980), *Philosophy and the State in France: The Renaissance to the Enlightenment*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Kerr, Clark (1994), *The Uses of the University*, Cambridge: Harvard University Press.

Kevles, Daniel (1977), *The Physicists: The History of a Scientific Community in America*, New York: Knopf.

Kieft, Robert (1994), "Cultural Studies: Part 1", *Choice: Current Reviews for Academic Libraries* 31, no. 11-12 (Temmuz-Ağustos): 1683-95.

Kiernan, Colm (1973), *The Enlightenment and Science in Eighteenth-Century France*, Banbury, BK: Voltaire Foundation.

Kiernan, V. G. (1969), *The Lords of Human Kind: European Attitudes to the Outside World in the Imperial Age*, Londra: Weidenfeid & Nicolson.

Kim, Keong-il (1997), "Genealogy of the Idiographic vs. the Nomothetic Disciplines: The Case of History and Sociology in the United States", *Review* 20, no. 3/4, (Yaz/Kış): 421-64.

Kim, Young Kun (1978), "Hegel's Criticism of Chinese Philosophy", *Philosophy East and West* 28, no. 2: 173-80.

Kimbali, Roger (1990), *Tenured Radicals: How Politics Has Corrupted Our Higher Education*, New York: Harper & Row.

Klancher, Jon (1989), "Romantic Criticism and the Meanings of the French Revolution", *Studies in Romanticism* 28, no. 3 (Güz): 463-91.

Klein, Julia Thompson (1990), *Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice*, Detroit: Wayne State University Press.

Klemke, E. D. (1988), "Introduction: What Is Philosophy of Science?", *Introductory Readings in the Philosophy of Science* içinde, haz. Robert Hollinger ve A. David Kline, 1-11. Buffalo, New York: Prometheus.

Knight, David (1970), "The Physical Sciences and the Romantic Movement", *History of Science* 9: 54-75.

—— (1976), "German Science in the Romantic Period", *The Emergence of Science in Western Europe* içinde, haz. Maurice Crosland, 161-78. New York: Science History Publications.

—— (1986), *The Age of Science: The Scientific World-View in the Nineteenth Century*, New York: Basil Blackwell.

Knock, Thomas J. (1992), *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Knorr-Cetina, Karin D. (1981), *The Manufacture of Knowledge*, Oxford, BK: Pergamon.

—— (1983), "The Ethnographic Study of Scientific Work: Towards a Con-

structivist Interpretation of Science", *Science Observed* içinde, haz. Karin D. Knorr-Cetina ve Michael Mulkay, 115-40. Londra: Sage.

Koch, Sigmund (haz.) (1959), *Psychology: A Study of a Science*, 1, *Sensory, Perceptual, and Physioiogical Formulations*, New York: McGraw-Hill.

—— (1961), "Psychological Science versus the Science-Humanism Antinomy: Intimations of a Significant Science of Man", *American Psychologist* 16: 629-39.

—— (1973), "Theory and Experiment in Psychology", *Social Science Research* 40: 669-709.

—— (1992), "The Nature and Limits of Psychological Knowledge: Lessons of Century qua 'Science'", *A Century of Psychology as Science* içinde, haz. Sigmund Koch ve David E. Leary, 7-35. Washington, D.C.: American Psychological Association.

Koot, Gerard M. (1980), "English Historical Economics and the Emergence of Economic History in England", *History of Political Economy* 12, no. 2 (Yaz): 174-205.

—— (1987), *English Historical Economics, 1870-1926: The Rise of Economic History and Neomercantilism*, Cambridge: Cambridge University Press.

Korg, Jacob (1985), "Astronomical Imaginary in Victorian Poetry", *Victorian Science and Victorian Values: Literary Perspectives* içinde, haz. James G. Paradis ve Thomas Postlewait, 137-58. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

Kremer-Marietti, Angéle (1982), *Le positivisme*, Vendme: Presses Universitaires de France.

Krieger, Leonard (1975), "Elements of Early Historicism: Experience, Theory, and History in Ranke", *History and Theory* 14, no. 4 (Aralık): 1-14.

Krips, Henry (1987), *The Metaphysics of Quantum Theory*, New York: Oxford University Press.

Kuhn, Thomas S. (1957), *Copernican Revolution*, Cambridge: Harvard University Press.

—— (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press. Türkçesi: Bilimsel Devrimlerin Yapısı, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul: Alan, 2000.

—— (1977), *The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change*, Chicago: University of Chicago Press.

—— (1978), *Black-Body Theory and the Quanturn Discontinuity, 1894-1912*, New York: Oxford University Press.

Kusch, Martin (1995), *Psychologism: A Case Study in the Sociology of Philosophical Knowledge*, Londra: Routledge.

Lach, Donald F. (1977), *Asia in the Making of Europe*, cilt 2, *A Century of Wonder*, Chicago: University of Chicago Press.

Laclau, Ernest ve Chantel Mouffe (1985), *Hegemony and Socialist Strategy*, Londra: Verso.

Lakatos, Imre ve Alan Musgrave (haz.) (1970), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.

Lalouette, Jacqueline (1998), "La querelle de la foi et de la science et le banquet Berthelot", *Revue Historique* 300, no. 4 (Ekim-Aralık): 825-44.

Landes, Ruth (1957), *The City of Women*, New York: Macmillan.

Larmore, Charles (1980), "Cartesian Optics and the Geometrization of Nature", *Descartes: Philosophy, Mathematics, and Physics* içinde, haz. S. Gaukroger, 6-22. Totowa, New Jersey: Barnes & Noble.

Laszlo, Ervin (1987), *Evolution: The Grand Synthesis*, Boston: Shambhala.

Latour, Bruno ve Steve Woolgar (1979), *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*, Londra: Sage.

—— ([1979] 1986), *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*, ikinci basım, Princeton, NJ.: Princeton University Press.

Lauter, Paul (1995), "'Political Correctness' and the Attack on American Colleges", *Higher Education under Fire: Politics, Economics, and the Crisis of the Humanities* içinde, haz. Michael Brub ve Cary Nelson, 73-90. New York: Routledge.

LaVopa, Anthony (1979), "Status and Ideology: Rural Schoolteachers in pre-March and Revolutionary Prussia", *Journal of Social History* 12, no. 3 (Bahar): 430-56.

Lawson, John ve Harold Silver (1973), *A Social History of Education in England*, Londra: Methuen.

Le Roy Ladurie, Emmanuel (1978), *Montaillou: The Promised Land of Error*, İng. çev. Barbara Bray, New York: George Braziller.

Leaf, Murray J. (1979), *Man, Mind, and Science: A History of Anthropology*, New York: Columbia University Press.

Lear, Linda J. (1993), "Rachel Carson's Silent Spring", *Environmental History Review* 17, no. 2: 23-48.

Leavis, F. R. (1930), *Mass Civilisation and Minority Culture*, Cambridge, BK: Minority Press.

Lee, Richard E. (1992), "Readings in the 'New Science': A Selective Annotated Bibliography", *Review* 15, no. 1 (Kış): 113-71.

—— (1994), "Social Science Knowledge: A Report on Institutionalization", Gulbenkian Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Komisyonu için hazırlanmış sunum, Lizbon, Haziran 17-18.

—— (1996), "Structures of Knowledge", *The Age of Transition: Trajectory of the World System 1945-2025* içinde, haz. Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein ve diğ., 179-206, Londra: Zed Books.

—— (2000), "The Structures of Knowledge and the Future of the Social Sciences: Two Postulates, Two Propositions, and a Closing Remark", *Journal of World-Systems Research* 6, no. 3 (Güz/Kış): 786-96. http://jwsr.ucr.edu.

—— (2003), *Life and Times of Cultural Studies: The Politics and Transformation of the Structures of Knowledge*, Durham, North Carolina: Duke

University Press.
Lee, Richard E. ve Immanuel Wallerstein (2001), "Structures of Knowledge", *Blackwell Companion to Sociology* içinde, haz. Judith R. Blau, 227-35, Londra: Blackwell.
Lees, Andrew (1974), *Revolution and Reflection*, Lahey: M. Nijhoff.
Legge, Helen Edith (1905), *James Legge: Missionary and Scholar*, Londra: Religious Tract Society.
Legge, James ([1880] 1976), *The Religions of China: Confucianism and Taoism Described and Compared with Christianity*, Folcroft, Pa.: Folcroft Library Editions.
—— ([1891] 1957), *The Texts of Taoism*, New York: Julian Press.
Leites, Edmund (1978), "Confucianism in Eighteenth-Century England: Natural Morality and Social Reform", *Philosophy East and West* 28, no. 2:143-60.
Leith-Ross, Sylvia (1939), *African Women: A Study of the Ibo of Nigeria*, New York: Faber.
Lele, Jayant (1993), "Orientalism and the Social Sciences", *Orientalism and the Postcolonial Predicament: Perspective on South Asia* içinde, haz. Carol A. Breckenridge ve Peter van der Veer, 45-75. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
Lenoir, Timothy (1993), "The Discipline of Nature and the Nature of Disciplines", *Knowledges: Historical and Critical Studies in Disciplinarity* içinde, haz. Ellen Messer-Davidow, David R. Shumway ve David J. Sylvan, 70-102, Charlottesvile: University of Virginia Press.
Lentini, Orlando (1998), *La scienza sociale storica di Immanuel Wallerstein*, Ivlilano: Franco Angeli.
Leopold, A. Starker (1969), *The Subversive Sciences: Toward an Ecology of Man* içinde editörün önsözü, haz. Paul Shepard ve Daniel McKinley, v-vi. New York: Houghton Mifflin.
Leopold, Aldo ([1949] 1969), "Land Ethic", *The Subversive Science: Essays Toward an Ecology of Man* içinde, haz. Paul Shepard ve Daniel McKinley, 402-15. New York: Houghton Mifflin.
Lepenies, Wolf (1988), *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*, İng. çev. R. J. Hollingdale. New York: Cambridge University Press.
Lerner, Gerda (1972), *Black Women in White America: A Documentary History*, New York: Random House.
Lewis, John (1974), *The Uniqueness of Man*, Londra: Lawrence & Wishart.
Li, Laura (1991), "Scholar of the Tao: French Sinologist Kristofer Schipper", *When West Meets East: International Sinology and Sinologists* içinde, haz. Wang Jia Fong ve Laura Li, 112-21. Taipei: Sinorama.
Li, Tien-Yien ve James A. Yorke (1975), "Period Three Implies Chaos", *American Mathematical Monthly* 82, no. 10: 985-92.
Lighthill, Sir James (1986), "The Recently Recognized Failure of Predicta-

bility in Newtonian Dynamics", *Proceedings of the Royal Society of London* 407, no. 1, 832 (8 Eylül): 35-48.

Lindenberger, Herbert (1989), "On the Sacrality of Reading Lists: The Western Culture Debate at Stanford University", *Comparative Criticism*, 11: 225-34.

Lindenfeld, David F. (1988), "On Systems and Embodiments as Categories for Intellectual History", *History and Theory* 27: 30-50.

—— (1993), "The Myth of the Older Historical School of Economies", *Central European History* 26, no. 4: 405-16.

—— (1997), *The Practical Imagination: The German Sciences of State in the Nineteenth Century*, Chicago: University of Chicago Press.

Linenthal, Edward T. ve Tom Engelhardt (1996), *History Wars: The Enola Gay and Other Battles for the American Past*, New York: Metropolitan Books.

List, Friedrich ([1841] 1856), *The National System of Political Economy*, Philadelphia: J. B. Lippincott.

Lloyd, Elisabeth Genevieve (1996), "Reason, Science, and the Domination of Matter", *Feminism and Science* içinde, haz. Evelyn Fox Keller ve Helen E. Longino, 91-102, Oxford: Oxford University Press.

Loen, Arnold E. ([1965] 1967), *Secularization: Science Without God?*, Philadelphia: Westminster Press.

Lorenz, Edward N. (1963a), "Deterministic Nonperiodic Flow", *Journal of the Atmospheric Sciences* 20, no. 2 (Mart): 130-41.

—— (1963b), "The Mechanics of Vacillation", *Journal of the Atmospheric Sciences* 20, no. 5 (Eylül): 448-64.

—— (1964), "The Problem of Deducing the Climate from the Governing Equations", *Tellus* 16, no. 1 (Şubat): 1-11.

Löwy, Michael (haz.) (1982), *El Marxismo en America Latina (de 1909 a nuestros dias)*, Mexico City: Era.

Lundgreen, Peter (1983), "Differentiation in German Higher Education", *The Transformation of Higher Learning 1860-1930: Expansion, Diversification, Social Opening, and Professionalization in England, Germany, Russia, and the United States* içinde, haz. Konrad H. Jarausch, 149-79. Chicago: University of Chicago Press.

Lutun, B. (1993), "La survie d'une institution de l'Ancien Régime ou l'invention de l'École Polytechnique", *Revue Historique*, no. 586 (Nisan-Haziran): 383-420.

Lux, David S. (1991), "The Reorganization of Science 1450-1750", *Patronage and Institutions: Science, Technology, and Medicine at the European Court 1500-1750* içinde, haz. Bruce T. Moran, 185-94. Rochester, New York: Boydell.

Lynch, Michael (1985), *Art and Artifact in Laboratory Science*, Londra: Routledge.

Lynd, Robert S. (1940), *Knowledge for What?*, New York: Harcourt, Brace.

Lyons, Henry (1968), *The Royal Society, 1660-1940*, New York: Greenwood.
MacCabe, Colin (1992), "Cultural Studies and English", *Critical Quarterly* 34, no. 3: 25-34.
Mach, Ernst (1968), *The Science of Mechanics, Relativity Theory: Its Origins and Impact on Modern Thought* içinde, haz. L. Pearce Williams, 16-23. New York: Wiley.
Mackenzie, Brian (1977), *Behaviorism and the Limits of Scientific Method*, Londra: Routledge & Kegan Paul.
MacLean, Michael (1988), "History in a Two-Cultures World: The Case of the German Historians", *Journal of the History of Ideas* 49, no. 3 (Temmuz-Eylül): 473-94.
MacLeod, Roy (1981), "Introduction: On the Advancement of Science", *The Parliament of Science: The British Association for the Advancement of Science 1831-1981* içinde, haz. Roy MacLeod ve Peter Collins, 17-42. Londra: Science Reviews.
Makkreel, Rudolf ve Rodi Frithjof (haz.) (1989), *Wilhelm Dilthey's Introduction to the Human Sciences*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
Mandelbrot, Benoit B. (1983), *The Fractal Geometry of Nature*, New York: W. H. Freeman.
Mandrou, Robert (1979), *From Humanism to Science 1480-1700*, Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities Press.
Manicas, Peter T. (1987), *A History and Philosophy of the Social Sciences*, Oxford: Basil Blackwell.
—— (1991), "The Social Science Disciplines: The American Model", *Discourses on Society: The Shaping of the Social Science Disciplines* içinde, haz. Peter Wagner, Björn Wittrock ve Richard Whitley, 45-71. Dordrecht: Kluwer Academic.
Manten, A. A. (1980), "The Growth of European Scientific Journal Publishing before 1850", *Development of Science Publishing in Europe* içinde, haz. A. J. Meadows, 1-22. Amsterdam: Elsevier Science.
Maritegui, Jos Carlos ([1928] 1971), *Seven Interpretive Essays on Peruvian Reality*, Austin: University of Texas.
Markov, Walter (1989), *Napoleons keizerrijk: Geschiedenis en dagelijks leven na de Franse Revolutie*, Erfurt, Germany: De Walburg.
Markus, M., S. C. Müler ve G. Nicolis (haz.) (1988), *From Chemical to Biological Organization*, Berlin: Springer-Verlag.
Marx, Karl ([1844] 1964), *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, haz. Dirk J. Struik. New York: International Publishers. Türkçesi: *1844 Elyazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim, 2000.
Mason, Stephen F. (1962), *A History of the Sciences*, New York: Collier.
Masterman, Margaret (1970), *The Nature of Paradigm, Criticism and the Growth of Knowledge* içinde, haz. Imre Lakatos ve Alan Musgrave, 59-90. Cambridge: Cambridge University Press.

Maurice, F. D. (1839), *Has the Church, or State, the Power to Educate the Nation?*, Londra: Rivington Sc Darton Clark.

McClellan, James E. (1985), *Science Reorganized: Scientific Societies in the Eighteenth Century*, New York: Columbia University Press.

McClelland, Charles (1980), *State, Society, and University in Germany 1700-1914*, Cambridge: Cambridge University Press.

—— (1983), "Professionalization and Higher Education in Germany", *The Transformation of Higher Learning 1860-1930* içinde, haz. Konrad Jarausch, 306-20. Chicago: University of Chicago Press.

McClelland, James (1983), "Diversification in Russian-Soviet Education", *The Transformation of Higher Learning 1860-1930: Expansion, Diversification, Social Opening, and Professionalization in England, Germany, Russia, and the United States* içinde, haz. Konrad H. Jarausch, 180-195, Chicago: University of Chicago Press.

McClintock, Anne (1992), "The Angel of Progress: Pitfalls of the Term 'Post-Colonialism'", *Social Text* 31/32: 84-99.

McCormick, John (1995), *The Global Environmental Movement*, ikinci basım, New York: John Wiley.

Mead, Margaret (1935), *Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, New York: Dell.

—— (1953), *Male and Female*, New York: Morrow.

Medvedev, Zhores (1978), *Soviet Science*, New York: Norton.

Meeth, L. Richard (1978), "Interdisciplinary Studies: A Matter of Definition", *Change* 7: 10.

Menger, Carl (1883), *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften, und der Politischen Oekonomie insbesondere*, Berlin: Duncker & Humblot. İngilizce basımı *Problems of Economics and Sociology* adıyla, İng. çev. E. J. Nock, haz. L. Schneider (Urbana: University of Illinois Press), 1963. Yeniden basımı *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics* adıyla (New York: New York University Press), 1985.

Merchant, Carolyn (1980), *The Death of Nature*, San Francisco: HarperCollins.

—— (1989), *Ecological Revolution: Nature, Gender, and Science in New England*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

—— (1992), *Radical Ecology: The Search for a Livable World*, New York: Routledge.

Merrill, Lynn L. (1989), *The Romance of Victorian Natural History*, Oxford: Oxford University Press.

Merton, Robert K. (1979), *The Sociology of Science: An Episodic Memoir*, Carbondale: Southern Illinois University Press.

Meyerson, Emile ([1908] 1930), *Identity and Reality*, İng. çev. Kate Lowenbert, Londra: Allen & Unwin.

Mies, Maria ve Vandana Shiva (1993), *Ecofeminism*, Londra: Zed Books.

Mignolo, Walter D. (1995), *The Darker Side of the Renaissance: Literacy, Territoriality, and Colonization*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

—— (2000), *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Miller, Char ve Alaric V. Sampie (1998), *Gifford Pinchot and the Conservation Spirit, Breaking New Ground*, haz. Gifford Pinchot, xi-xvii. Washington, D.C.: Island Press.

Miller, George A (1992), "The Constitutive Problem of Psychology", *A Century of Psychology as Science* içinde, haz. Sigmund Koch ve David E. Leary, 40-45, Washington, D.C.: American Psychological Association.

Millett, Kate (1971), *Sexual Politics*, Londra: Rupert Hart-Davis. Türkçesi: *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, İstanbul: Payel, 1987.

Mills, Charles K. (1997), *The Racial Contract*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Mills, John A. (1998), *Control: A History of Behavioral Psychology*, New York: New York University Press.

Mirowski Philip (1989), *More Light than Heat: Economics as Social Physics, Physics as Nature's Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mitchell, Juliet (1974), *Psychoanalysis and Feminism*, New York: Pantheon Books.

Mitzman, Arthur (1996), "Michelet and Social Romanticism: Religion, Revolution, Nature", *Journal of the History of Ideas* 57, 4 (Ekim): 659-82.

Moeller, Bernd (haz.) (1972), *Imperial Cities and the Reformation*, İng. çev. H. C. Erik Midelfort ve Mark U. Edwards Jr. Philadelphia: Fortress.

Mohant Chandra Taipade, Ann Russo ve Lourdes Torres (haz.) (1991), *Third World Women and the Politics of Feminism*, Bloomington: Indiana University Press.

Moody, Joseph (1978), *French Education since Napoleon*, Syracuse, New York: Syracuse University Press.

Moraga, Cherrie ve Gloria Anzaldúa (haz.) (1983), *This Bridge Called My Back: Writings by Radical Women of Color*, New York: Kitchen Table.

Moran, Bruce T. (1991), "Patronage and Institutions: Courts, Universities, and Academies in Germany-An Overview, 1550-1750", *Patronage and Institutions: Science, Technology, and Medicine at the European Court, 1500-1750* içinde, haz. Bruce T. Moran, 169-85, Rochester New York: Boydell.

Morange, Michel (1998), *A History of Molecular Biology*, İng. çev. Matthew Cobb, Cambridge: Harvard University Press.

Moreiras, Alberto (2001), *The Exhaustion of Difference: The Politics of Latin American Cultural Studies*, Durham, North Carolina: Duke University Press.

Morgan, David (1996), "The Enchantment of Art: Abstraction and Empathy from German Romanticism to Expressionism", *Journal of the History of Ideas* 57, no. 2 (Nisan): 317-32.

Morrell, Jack ve Arnold Thackray (1981), *Gentlemen of Science*, Oxford: Clarendon Press.

Morris, Meaghan (1992), "Reply to Hall", *Cultural Studies* içinde, haz. L. Grossberg, C. Nelson ve P. Treichler, 291-92, New York: Routledge.

Morus, Iwan (1992), "Different Experimental Lives: Michael Faraday and William Sturgeon", *History of Science* 30, kısım 1, no. 87 (Mart): 1-28.

Moulines, Carlos-Ulises (1981), "Hermann von Helmholtz: A Physiological Approach to the Theory of Knowledge", *Epistemological and Social Problems of the Sciences in the Early Nineteenth Century* içinde, haz. Hans Jahnke ve Michael Otte, 65-74. Dordrecht: D. Reidel.

Muchembled, Robert (1985), *Popular Culture and Elite Culture in France 1400-1750*, Baton Rouge: Lousiana State University Press.

Müller, Friedrich Max (1893), "Inaugural Address", *Transactions of the Ninth International Congress of Orientalists* içinde, haz. E. Deimar Morgan. 1-37, Londra: Committee of the Congress.

Mungello, David E. (1985), *Curious Land: Jesuit Accommodation and the Origins of Sinology*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Muñoz, Carlos (1989), *Youth, Identity, and Power: The Chicano Movement*, New York: Verso.

Musil, Caryn M. ve Ruby Sales (1991), *Funding Women's Studies, Transforming the Curriculum: Ethnic Studies and Women's Studies* içinde, haz. Johanna E. Butler ve John C. Walter, 21-34, Albany: State University of New York Press.

Nakayama, Shigeru (1982), "Paradaimu-ron no Nijuu-nen" (Two Decades of Paradigm Theory), *Kagaku* (Aralık): 770-71.

Nelson, Cary ve Lawrence Grossberg (haz.) (1988), *Marxism and the Interpretation of Cultures*, Londra: Macmillan.

Nicolis, Grégoire ve Ilya Prigogine (1989), *Exploring Complexity: An Introduction*, New York: W. H. Freeman.

Noble, David F. (1977), *America by Design: Science, Technology, and the Rise of Corporate Capitalism*, New York: Knopf.

Notz, William (1926), "Frederick List in America", *American Economic Review* 16:249-65.

Nye, Mary Jo (1992), "Physics and Chemistry: Commensurate or Incommensurate Sciences?", *The Invention of Physical Science: Intersections of Mathematics, Theology, and Natural Philosophy since the Seventeenth Century: Essays in Honor of Erwin N. Hiebert* içinde, haz. Mary Jo Nye, Joan L. Richards ve Roger H. Steuwer, 205-24. Dordrecht: Kluwer Academic.

—— (1996), *Before Big Science: The Pursuit of Modern Chemistry and Physics, 1800-1940*, New York: Twayne.

O'Donnell, John M. (1985), *The Origins of Behaviorism: American Psychology, 1870-1920*, New York: New York University Press.

Ogburn William F. ve Alexander Goldenweisser (haz.) (1927), *The Social Sciences and Their Interrelations*, Boston: Houghton Mifflin.

Ohmann, Richard (1991), "Thoughts on Cultural Studies in the United States", *Cultural Studies: Crossing Boundaries* içinde, haz. Roberta Salper, özel sayı, Critical Studies 3, no.1: 5-15.

Oln, John C. (1994), *Erasmus, Utopia, and the Jesuits: Essays on the Outreach of Humanism*, New York: Fordham University Press.

Olson, Richard (1990), *Science Deified and Science Defied: The Historical Significance of Science in Western Culture*, cilt 2, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Ortega y Gasset, José (1968), "The Historical Significance of the Theory of Einstein", *Relativity Theory: Its Origins and Impact on Modern Thought* içinde, haz. L. Pearce Williams, 147-57, New York: Wiley.

Ortiz, Fernando ([1940] 1963), *Contrapunteo cubano dei tabaco y dei azúcar*, Havana: Consejo Nacional de Cultura.

Outhwaite, William (1996), "The Philosophy of Social Science", *The Blackwell Companion to Social Theory* içinde, haz. Bryan S. Turner, 83-106, Oxford: Blackwell.

Ozouf, Mona (1985), "Unité nationale et unité de la pensée de Jules Ferry", *Jules Ferry fondateur de la République* içinde, haz. François Furet, 59-72, Paris: Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales.

Pagels, Heinz R. (1988), *The Dreams of Reason: The Computer and the Rise of the Sciences of Complexity*, New York: Simon & Schuster.

Palat, Ravi (1996), *Fragmented Visions: Excavating the Future of Area Studies in a Post-American World*, Review 29, no. 3: 269-315.

Palmer, D. J. (1965), *The Rise of English Studies*, New York: Oxford University Press.

Pankhurst, Helen (1992), *Gender, Development, and Identity*, Londra: Zed Books.

Parrinder, Patrick (1991), *Authors and Authority*, Londra: Macmillan.

Patterson, Tiffany Ruby ve Robin D. G. Kelley (2000), "Unfinished Migrations: Reflections on the African Diaspora and the Making of the Modern World", *African Studies Review* 43, no. 1 (Nisan): 47-68.

Paul, Harry (1985), *From Knowledge to Power*, New York: Cambridge University Press.

Paul, W. H. (1980), "The Role and Reception of the Monograph in Nineteenth-Century French Science", *Development of Science Publishing in Europe* içinde, haz. A. J. Meadows, 123-48, Amsterdam: Elsevier Science.

Pavlova, Galina Evgen'evna ve S. R. Mikulinskii (1990), *Organizatsiia nauki v Rossii v pervoi polovine XIK v* (19. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da bilimin örgütlenmesi), Moskova: Nauka.

Peliti, L. ve A.Vulpiani (haz.) (1988), *Measures of Complexity: Proceedings of the Conference Held in Rome, September 30-October 2, 1987*, Berlin: Springer-Verlag.

Penley, Constance ve Andrew Ross (haz.) (1991), *Technoculture*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Perez, Emma (1999), *The Decolonial Imaginary: Writing Chicanas into History*, Bloomington: Indiana University Press.

Perez-Ramos, Antonio (1988), *Francis Bacon's Idea of Science and the Makers' Knowledge Tradition*, Oxford: Clarendon.

Piasecki, Bruce (1984), "Sampler of Courses and Programs in Environmental Studies: Introduction to Environmental Education as Humanistic Inquiry", *Environmental Review* 8, no. 4 (Kış): 310-11.

—— (1992), "Introduction to Special Issue: Environmental Coursework-Why We Have Assembled This Collection", *Environmental History Review* 16, no. 1 (Bahar): 1-4.

Piscitelli, Alejandro (1992), "Neo-barroco, ciberpunks y la nueva frontera electronica", *Tecnología y Modernidad en Latinoamerica: Etica, Politica y Cultura* içinde, haz. Eduardo Sabrovsky, 1-7. Santiago, Şili: Ilet-Corfo, Hachette.

—— (1992-1993), *Tecnologías de representación y epistemología de lo virtual*, Buenos Aires: Ciclo Instituto Nacional de Antropología y Pensamiento Latinoamericano/Post-Grado en Antropología.

Pletsch, Carl (1981), "The Three Worlds, or the Division of Social Science Labor, circa 1950-1975", *Comparative Studies in Society and History* 23, no. 4:565-90.

Plotnitsky, Arkady (1997), " 'But It Is Above All Not True': Derrida, Relativity, and the 'Science Wars'", *Postmodern Culture* 7, no. 2: www.iath.virginia.edu/pmccontents.att.html.

Poggi, Stefano (1994), *Romanticism in Science* içinde giriş bölümü, haz. Stefano Poggi and Maurizio Bossi, xi-xv. Dordrecht: Kluwer Academic.

Polanco, Xavier (1992), "World-Science: How Is the History of World-Science to Be Written?", *Science and Empires: Historical Studies about Scientfic Development and European Expansion* içinde, haz. Patrick Petitjean, Catherine Jami ve Anne Marie Moulin, 225-42, Dordrecht: Kluwer Academic.

Polanyi, Michael (1958), *Personal Knowledge*, Londra: Routledge & Kegan Paul.

—— (1967), *The Tacit Dimension*, New York: Anchor.

Ponteil, Félix (1966), *Histoire de l'enseignement en France, 1789-1965*, Paris: Sirey.

Poovey, Mary (1998), *A History of the Modern Fact: Problems of Knowledge in the Science of Wealth and Society*, Chicago: University of Chicago Press.

Popper, Karl (1959), *The Logic of Scientific Discovery*, Londra: Hutchinson.

—— (1961), *The Poverty of Historicism*, New York: Harper.

Porritt, Jonathon (1985), *Seeing Green: The Politics of Ecology Explained*, New York: Basil Blackwell.

Prakash, Gyan (1990), "Writing Post-Orientalist Histories of the Third World: Perspectives from Indian Historiography", *Comparative Studies in Society and History* 32, no. 2:383-408.

—— (1992), "Postcolonial Criticism and Indian Historiography", *Social Text*, no. 31/32: 8-19.

Pratt, Mary Louise (1992a), "Humanities for the Future: Reflections on the Western Culture Debate at Stanford", *The Politics of Liberal Education* içinde, haz. Darryl J. Gless ve Barbara Herrnstein Smith, 13-31, Durham, North Carolina: Duke University Press.

—— (1992b), *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, Londra: Routledge.

Preyer, Robert O. (1985), "The Romantic Tide Reaches Trinity", *Victorian Science and Victorian Values: Literary Perspectives* içinde, haz. James Paradis ve Thomas Postlewait, 39-68, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

Pribram, Karl A. (1992), "Mind and Brain, Psychology and Neuroscience, the Eternal Verities", *A Century of Psychology of Science* içinde, haz. Sigmund Koch ve David E. Leary, 700-720, Washington, D.C.: American Psychological Association.

Prigogine, Ilya (1988), "The New Convergence of Science and Culture", *UNESCO Courier* (Mayıs): 9-13.

—— (1996), *The End of Certainty: Time, Chaos, and the New Laws of Nature*, New York: Free Press.

Prigogine, Ilya ve Dean J. Driebe (1997), "Time, Chaos, and the Laws of Nature", *Nonlinear Dynamics Chaotic and Complex Systems* içinde, haz. E. R. Infeid, R. Zelazny ve A. Galkowski, 206-23, New York: Cambridge University Press.

Prigogine, Ilya ve Isabelle Stengers (1984), *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*, New York: Bantam Books.

Prost, Antoine (1977), *Histoire de l'enseignement en France, 1800-1967*, Paris: Armand Colin.

Pulleyblank, Edwin G. (1995), "European Studies on Chinese Phonology: The First Phase", *Europe Studies China: Papers from the International Conference on the History of European Sinology* içinde, haz. Wilson Ming ve John Cayley, 339-67, Londra: Han-Shan Tang Books.

Purver, Margery (1967), *The Royal Society: Concept and Creation*, Cambridge: MIT Press.

Pyenson, Lewis (1985), *Cultural Imperialism and Exact Sciences: German Overseas Expansion 1900-1930*, New York: Peter Lang.

—— (1993), *Civilizing Mission: Exact Sciences and French Overseas Expansion 1830- 1940*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Quijano, Aníbal (1991), "Colonialidad y modernidad/racionalidad", *Peru Indigena* 29, no. 13.

—— (2000a), "Colonialidad del poder y clasificación social", *Journal of World-Systems Research* 6, no. 2 (Yaz/Güz): 342-86, http://jwsr.ucr.edu.

—— (2000b), "Coloniality of Power, Ethnocentrism, and Latin America", *Nepantla* 1, no. 3:139-55.

Rabkin, Jeremy (1999), "The Culture War That Isn't", *Policy Review*, no. 96 (Ağustos-Eylül): 3-19.

Radcliffe, Sarah ve Sallie Westwood, (1996), *Remaking the Nation: Place, Identity, and Politics in Latin America*, Londra: Routledge.

Ragland-Sullivan, E. (1982), "Jacques Lacan: Feminism and the Problem of Gender Identity", *Sub-Stance*, no. 36:6-20.

—— (1992), Jacques Lacan, *Feminism and Psychoanalysis: A Critical Dictionary* içinde, haz. Elizabeth Wright, 201-7, Oxford: Blackwell.

Ramos, Julio (1989), *Desencuentros de ta modernidad en America Latina: Literatura y politica en el siglo XIX*, Mexico City: Fondo de Cultura Economica.

Rand, Ayn (1969), *The Romantic Manifesto: A Philosophy of Literature*, Cleveland: World.

Randall, John H. (1976), *The Making of the Modern Mind*, New York: Columbia University Press.

Ranke, Leopold von (1973), *The Theory and Practice of History*, haz. Georg G. Iggers ve Konrad von Moltke, Indianapolis: Bobbs-Merrill.

Rao, Aruna (haz.) (1991), *Women's Studies International: Nairobi and Beyond*, New York: Feminist Press at the City University of New York.

Readings, Bill (1996), *The University in Ruins*, Cambridge: Harvard University Press.

Reichwein, Adolf (1925), *China and Europe: Intellectual and Artistic Contacts in the Eighteenth Century*, New York: Barnes & Noble.

Reisner, Edward H. (1925), *Nationalism and Education since 1789*, New York: Macmillan.

Ribe, Neil (1985), "Goethe's Critique of Newton: A Reconsideration", *Studies in History and Philosophy of Science* 16, no. 4 (Aralık): 315-35.

Rice, Stuart A. (haz.) (1931), *Methods in Social Science: A Case Book*, Chicago: University of Chicago Press.

Richard, Nelly (1989), *La estratificación de los márgenes*, Santiago, Şili: Malvern.

—— (1993), "The Latin American Problematic of Theoretical-Cultural Transference: Postmodern Appropriations and Counterappropriations", *South Atlantic Quarterly* 92, no. 3 (Yaz): 453-60.

—— (1994), *La insubordinación de los signos: Cambio politico, transformaciones culturales y poticas de la crisis*, Santiago, Şili: Editorial Cuarto Propio.

Ride, Lindsay (1960), "Biographic Note", James Legge'nin çevirdiği *Chine-*

se Classics (1025) içinde, Hong Kong: Hong Kong University Press.
Rietbergen, Peter (1998), *Europe: A Cultural History*, Londra: Routledge.
Ringer, Fritz (1967), "Higher Education in Germany in the Nineteenth Century", *Journal of Contemporary History* 2, no. 3 (Temmuz): 123-38.
Roberts, Gerrylynn K. (1991), "Scientific Academies across Europe", *The Rise of Scientific Europe* içinde, haz. David Goodman ve Colin Russell, 227-52, Sevenoaks, BK: Hodder & Stoughton.
Rocheleau, Dianne, Barbara Thomas-Slayter ve Esther Wangari (haz.) (1996), *Feminist Political Ecology: Global Issues and Local Experiences*, Londra: Routledge.
Rocke, Alan (1993), *The Quiet Revolution: Hermann Kolbe and the Science of Organic Chemistry*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.
Roderick, Gordon ve Michael Stephens (1972), *Scientific and Technical Education in Nineteenth-Century England*, Newton Abbot, BK: David & Charles.
Rodo, José Enrique (1988), *Ariel*, Austin: University of Texas Press.
Rollin, Bernard (1998), *The Unheeded Cry*, Ames: Iowa State University Press.
Roos, D. A. (1985), "The 'Aims and Intentions' of Nature", *Victorian Science and Victorian Values: Literary Perspectives* içinde, haz. James Paradis ve Thomas Postlewaite, 159-80, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
Rosaldo, Michelle Z., Louise Lamphere ve Joan Bamberger (1974), *Women, Culture, and Society*, Stanford, Calif.: Stanford University Press.
Rosenzweig, Saul (1992a), "Freud and Experimental Psychology: The Emergence of Idiodynamics", *A Century of Psychology as Science* içinde, haz. Sigmund Koch and David E. Leary, 135-207, Washington, D.C.: American Psychological Association.
—— (1992b), *Freud, Jung, and Hall the King-Maker: The Historic Ezpedition to America (1909)*, St. Louis, Mo.: Rana House.
Roshwald, Aviel ve Richard Stites (haz.) (1999), *European Culture in the Great War*, New York: Cambridge University Press.
Ross, Andrew (1996a), "Introduction", *Social Text* 14, no 1 ve 2 (Bahar/Yaz): 1-13.
—— (1996b), *Science Wars*, Durham, North Carolina: Duke University Press.
Ross, Dorothy (1979), "The Development of the Social Sciences", *The Organization of Knowledge in Modern America, 1860-1920* içinde, haz. A. Oleson ve J. Voss, 107-38, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
—— (1991), *The Origins of American Social Science*, New York: Cambridge University Press.
Ross, Ralph (1976), "On the International Encyclopaedia of the Social Sciences", *American Political Science Review* 70, no. 3: 939-51.

Rosser, Sue Vilhauer (1992), *Biology and Feminism: A Dynamic Interaction,* New York: Twayne.

Rothblatt, Sheldon (1983), "The Diversification of Higher Education in England", *The Transformation of Higher Learning 1860-1930* içinde, haz. Konrad Jarausch, 131-48, Chicago: University of Chicago Press.

Rothman, Tony (1997), "Irreversible Differences", *Sciences* 37, no. 4 (Temmuz-Ağustos): 26-31.

Roversi, Antonio (1984), *Il magistero della scienza: Storia dei Verein für Sozial politik dal 1872 al 1888,* Milano: Angeli.

Rowbotham, Arnold H. (1942), *Missionary and Mandarin: The Jesuits at the Court of China,* New York: Russell & Russell.

Rudy, Willis (1984), *The Universities of Europe, 1100-1914,* Londra: Associated University Presses.

Ruelle, David ve F. Takens (1971), "On the Nature of Turbulence", *Communications in Mathematical Physics* 20:167-92.

Rüger, Adolf ve Helmut Klein (haz.) (1985), *Humboldt-Universitat zu Berlin: Uberblick 1810-1985,* Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.

Rule, Paul A. (1986), *K'ung-tzu or Confucius? The Jesuit Interpretation of Confucianism,* Londra: Allen & Unwin.

Rupke, N. A. (1983), "The Study of Fossils in the Romantic Philosophy of History and Nature", *History in Science* 21, kısım 4, no. 54 (Aralık): 389-413.

Russell, Bertrand (1954), *Mysticism and Logic and Other Essays,* Suffolk, BK: Penguin.

Russell III, Edmund P. (1997), "Lost among the Parts per Billion: Ecological Protection at the United States Environmental Protection Agency, 1970-1993", *Environmental History* 2, no. 1 (Ocak): 29-51.

Saarinen, A. (1988), "Feminist Research: In Search of a New Paradigm", *Acta Sociologica* 31, no. 1: 35-51.

Sabean, David (1984), *Power in the Blood: Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany,* New York: Cambridge University Press.

Sachs, Mendel (1988), *Einstein versus Bohr: The Continuing Controversies in Physics,* La Salle, Ill.: Open Court.

Sadker, Myra ve Nancy Frazier (1973), *Sexism in School and Society,* New York: Harper & Row.

Said, Edward W. (1978), *Orientalism,* New York: Pantheon. Türkçesi: Şarkiyatçılık, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis, 1999.

Saldaña, Juan-José (1992), "Science et pouvoir au XIXe sicle: La France et le Mexique en perspective", *Science and Empires: Historical Studies about Scientific Development and European Expansion* içinde, haz. Patrick Petitjean, Catherine Jami ve Anne Marie Moulin, 153-64, Dordrecht: Kluwer Academic.

Saldivar, José David (1991), *The Dialectics of Our America: Genealogy, Cultural Critique, and Literary History*, Durham, North Carolina: Duke University Press.

—— (1997), *Border Matters: Remapping American Cultural Studies*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Saldivar-Hull, Sonia (2000), *Feminism on the Border: Chicana Gender Politics and Literature*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Salomon-Bayet, Claire (1981), "1802 - 'Biologie' et Medicine", *Epistemological and Social Problems of the Sciences in the Early Nineteenth Century* içinde, haz. Hans Jahnke ve Michael Otte, 35-54. Dordrecht: D. Reidel.

Salvatore, Ricardo D. (1998), "The Enterprise of Knowledge: Representational Machines of Informal Empire", *Close Encounters of Empire: Writing the Cultural History of U.S. - Latin American Relations* içinde, haz. Gilbert M. Joseph ve R. D. Salvatore, s. 69-106. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Samson, Anne (1992), *Leavis*, Toronto: University of Toronto Press.

Sandoval, Chela (1991), "U.S. Third World Feminism: The Theory and Method of Oppositional Consciousness in the Postmodern World", *Genders*, no. 10 (Bahar): 1-24.

—— (2000), *Methodology of the Oppressed*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Santiago-Valles, Kelvin A. (1994), *"Subject People" and Colonial Discourses: Economic Transformation and Social Disorder in Puerto Rico 1898-1947*, Albany: State University of New York Press.

Sarlo, Beatriz (1994), *Escenas de la vida posmoderna*, Madrid: Espasa Calpe.

Sarton, Georges (1924), "The New Humanism", *Isis* 6, no. 1:9-42.

Sasaki, Chikara (1994), "Kagakushi no Kouryuu" (Bilim Tarihinin Yükselişi), *Iwanami Kouza Gendai Shisou* 10, Kagaku-ron (Iwanami Shoten): 271-313.

Sauer, Wolfgang ve Helmut Glück (1995), "Norms and Reforms: Fixing the Form of the Language", *The German Language and the Real World* içinde, haz. Patrick Stevenson, 69-93, Oxford: Clarendon Press.

Schipper, Kristofer (1995), "The History of Taoist Studies in Europe", *Europe Studies China: Papers from the International Conference on the History of European Sinology* içinde, haz. Wilson Ming ve John Cayley, 467-91, Londra: Han-Shan Tang Books.

Schlesinger, Arthur M., Jr. (1992), *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, New York: W. W. Norton.

Schmitt, Charles B. (1984), *The Aristotelian Tradition and Renaissance Universities*, Londra: Variorum.

Schmoller, Gustav von (1883), "Zur Methodologie der Staats- und Sozial-

wissenschaften", *Jahrbuch for Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirschaft im Deutschen Reich*: 974-94, Leipzig: np.

Schramm, Sarah Slavin (1978), "Women's Studies: Its Focus, Idea, Power, and Promise", *Women's Studies: An Interdisciplinary Collection* içinde, haz. Kathleen O'Connor Blumhagen ve Walter D. Johnson, 3-12, Westport, Conn.: Greenwood.

Schumacher, Emst Friedrich (1973), *Small is Beautiful: Economics As if People Mattered*, New York: Harper & Row.

Schuster, Marilyn R. ve Susan R. Van Dyne (1985), *Women's Place in the Academy: Transforming the Liberal Arts Curriculum*, Totowa, New Jersey: Rowman & Allanheld.

Schwab, Raymond (1984), *The Oriental Renaissance: Europe's Rediscovery of India and the East 1680-1880*, New York: Columbia University Press.

Schweber, S. S. (1985), "Scientists as Intellectuals: The Early Victorians", *Victorian Science and Victorian Values: Literary Perspectives* içinde, haz. James Paradis ve Thomas Postlewait, 1-37, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

Scolum, Sally (1975), "Woman the Gatherer: Male Bias in Anthropology", *Toward an Anthropology of Women* içinde, haz. Rayna R. Reiter, 36-50, New York: Monthly Review.

Scott, Joan W. (1995), "The Rhetoric of Crisis in Higher Education", *Higher Education under Fire: Politics, Economics, and the Crisis of the Humanities* içinde, haz. Michael Brub ve Cary Nelson, 293-304, New York: Routledge.

Sears, Robert R. (1992), "Psychoanalysis and Behavior Theory: 1907-1965", *A Century of Psychology as Science* içinde, haz. Sigmund Koch ve David E. Leary, 208-20, Washington, D.C.: American Psychological Association.

Segerstråle, Ullica (2000a), "Science and Science Studies: Enemies or Allies?", *Beyond the Science Wars: The Missing Discourse about Science and Society* içinde, haz. Ullica Segerstråle, 1-40, Albany: State University of New York Press.

—— (2000b), "History of Science: Stirred, Not Shaken", *Science* 290, no. 5497: n.p. http://sciencemag.org.

Seligman, Edwin Robert Anderson (1925), "Economics in the United States: An Historical Sketch", *Essays in Economics* içinde, 122-60, New York: Macmillan.

Senghaas, Dieter (1985), *The European Experience: A Historical Critique of Development Theory*, Dover, N.H.: Berg.

—— (1991), "Friedrich List and the Basic Problems of Modern Development", *Review* 14, no. 3 (Yaz): 451-67.

Senn, Peter R. (1958), "The Earliest Use of the Term "Social Science"", *Journal of the History of Ideas* 19, no. 4 (Ekim): 568-70.

Sewell, William H., Jr. (1985), "Ideologies and Social Revolutions: Reflec-

Stein, Daniel L. (haz.) (1989), *Lectures in the Sciences of Complexity: The Proceedings of the 1988 Complex Systems Summer School held June-July 1988 in Santa Fe, New Mexico*, Redwood City, Calif.: Addison-Wesley.

Stepan, Nancy Leys (1996), "Race and Gender: The Role of Analogy in Science", *Feminism and Science* içinde, haz. Evelyn Fox Keller ve Helen E. Longino, 121-36, Oxford: Oxford University Press.

Stephenson, R. H. (1995), *Goethe's Conception of Knowledge and Science*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Stimpson, Catharine R. (1992), "Afterword: Lesbian Studies in the 1990's", *Lesbian Texts and Contexts: Radical Revisions* içinde, haz. Karla Jay ve Joanne Glasgow, 377-82, Londra: Onlywomen.

Stimpson, Catharine R. ve Nina Kressner Cobb (1986), *Women's Studies in the United States*, New York: Ford Foundation.

Stone, Lawrence (1979), "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History", *Past and Present*, no. 85: 3-24.

Stone, Norman (1999), *Europe Transformed, 1878-1919*, Oxford: Blackwell.

Stratton, Jon ve Ien Ang. (1996), "On the Impossibility of a Global Cultural Studies: British Cultural Studies in an International Frame", *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies* içinde, haz. Stuart Hall, David Morley ve Kuan-Hsing Chen, 61-91. Londra: Routledge.

Striphas, Ted (1998a), "Introduction: The Long March-Cultural Studies and Its Institutionalization", *Cultural Studies* 12, no. 4: 453-75.

—— (1998b), "Cultural Studies Institutional Presence: A Resource and Guide", *Cultural Studies* 12, no. 4: 571-94.

Strohmayer, Ulf. (1997), "The Displaced, Deferred, or Was It Abandoned Middle: Another Look at the Idiographic-Nomothetic Distinction in the German Social Sciences", *Review* 20, no. 3/4: 279-344.

Sussman, Hetor J. ve Raphael S. Zahler (1975), "Catastrophe Theory as Applied to the Social and Biological Sciences: A Critique", *Synthese* 31, no. 2 (Ağustos): 117-216.

Sutton, Geoffrey V. (1995), *Science for a Polite Society: Gender, Culture, and the Demonstration of Enlightenment*, Boulder, Colo.: Westview.

Sykes, Charles T. (1988), *ProfScam: Professors and the Demise of Higher Education*, Washington, D.C.: Regnery Gateway.

Talbott, John (1969), *The Politics of Education Reform in France, 1918-1940*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Teeter-Dobbs, Betty Jo ve Margaret Jacob (1995), *Newton and the Culture of Newtonianism*, Atlantic Highlands, New Jersey: Humanities.

Thom, Ren (1975), *Structural Stability and Morphogenesis*, Reading, Massachussetts: Benjamin.

Thompson, E. P. (1966), *The Making of the English Working Class*, New York: Vintage.

—— (1978), *The Poverty of Theory and Other Essays*, Londra: Merlin Press.

—— (1991), *Customs in Common*, New York: New Press. Türkçesi: *Avam ve Görenek*, çev. Uygar Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim, 2006.

Thrift, Nigel (1996), *Spatial Formations*, Londra: Sage.

Titchener, Edward Bradford (1899), "Structural and Functional Psychology", *Philosophical Review* 8: 290-99.

Tolstoy, Ivan (1990), *The Knowledge and the Power: Reflections on the History of Science*, Edinburgh: Canongate.

Tong, Rosemarie (1989), *Feminist Thought: A Comprehensive Introduction*, Boulder, Colo.: Westview.

Townson, Michael (1992), *Mother-Tongue and Fatherland: Language and Politics in German*, Manchester, BK: Manchester University Press.

Trachtman, Leon E. ve Robert Perrucci (2000), *Science under Siege? Interest Groups and the Science Wars*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.

Trebilcot, Joyce (1984), "Sex Roles: The Argument from Nature", *Feminist Frameworks: Alternative Theoretical Accounts of the Relations between Women and Men* içinde, haz. Alison M. Jaggar ve Paula S. Rothenberg, New York: McGraw-Hill.

Tribe, Keith (1995), *Strategies of Economic Order: German Economic Discourse, 1750-1950*, Cambridge: Cambridge University Press.

Trompf, G. W. (1978), *Friedrich Max Mueller: As a Theorist of Comparative Religion*, Bombay: Shakuntala Publishing House.

Tsing, Lowenhaupt (1993), *In the Realm of Diamond Queen*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Turner, Bryan S. (1978), *Marx and the End of Orientalism*, Londra: Allen & Unwin.

Turner, Graeme (1990), *British Cultural Studies: An Introduction*, Boston: Unwin Hyman.

Turner, Stephen Park ve Jonathan H. Turner (1990), *The Impossible Science: An Institutional Analysis of American Sociology*, Newbury Park, Calif.: Sage.

Turner, Steven (1971), "The Growth of Professorial Research in Prussia, 1818-1848: Causes and Context", *Historical Studies in the Physical Sciences* 3:137-82.

—— (1981), "The Prussian Professoriate and the Research Imperative, 1790-1840", *Epistemological and Social Problems of the Sciences in the Early Nineteenth Century* içinde, haz. Hans Jahnke ve Michael Otte, 109-21. Dordrecht: D. Reidel.

Van de Graaff, John (1973), *The Politics of German University Reform 1810-1970*, doktora tezi, Columbia Üniversitesi.

Van Tassel, David D (1984), "From Learned Society to Professional Organization: The American Historical Association, 1884-1900", American *Historical Review* 89, no. 4 (Ekim): 929-56.

Verdenal, R. (1973), A. A. Cournot, *L'Histoire de la philosophie* içinde, cilt 6, *La Philosophie du monde scientifique et industriel 1860-1940*, haz. François Chatelet. Paris: Hachette.

Verger, Jacques (haz.) (1986), *Histoire des universités en France*, Toulouse: Bibliothéque historique Privat.

Vloemans, Antoon (1966), *Bergson*, Lahey, Hollanda: Kruseman.

Voegelin, Eric (1975), *From Enlightenment to Revolution*, haz. John Hallowell, Durham, North Carolina: Duke University Press.

—— (1998), *History of Political Ideas, 4: Renaissance and Reformation*, haz. David A. Morse ve William M. Thompson, Columbia: University of Missouri Press.

Waerden, B. L. van der (haz.) (1967), *Sources of Quantum Mechanics*, New York: Dover.

Wagner, Peter (1991), "Science of Society Lost: On the Failure to Establish Sociology in Europe during the 'Classical' Period", *Discourses on Society: The Shaping of the Social Science Disciplines* içinde, haz. Peter Wagner, Björn Wittrock ve Richard Whitley, 219-45. Dordrecht: Kluwer Academic.

Waldrop, M. Mitchell (1992), *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*, New York: Touchstone/Simon & Schuster.

Wall, Derek (1994), *Green History: A Reader in Environmental Literature, Philosophy, and Politics*, Londra: Routledge.

Wallerstein, Immanuel (1974), "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis", *Comparative Studies in Society and History* 16, no. 4 (Eylül): 387-415.

—— (1977), "The Tasks of Historical Social Science: An Editorial", *Review* 1, no. 1 (Yaz): 3-7.

—— (1989a), *The Modern World-System*, cilt 3, *The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730's-1840's*, New York: Academic Press.

—— (1989b), "The French Revolution as a World-Historical Event", *Social Research* 57, no. 1 (Bahar): 33-52.

—— (1991a), *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*, Cambridge: Cambridge University Press.

—— (1991b), *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, Cambridge, BK: Polity Press.

—— (1993), Annales School, *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought* içinde, haz. William Outhwaite ve Tom Bottomore, 16-18, Oxford: Basil Blackwell.

—— (1996), "History in Search of Science", *Review* 19, no. 1 (Kış): 11-22.

—— (1997a), The Unintended Consequences of Cold War Area Studies, *The Cold War and the University: Toward an Intellectual History of the Postwar Years* içinde, haz. Noam Chomsky ve diğ., 195-232, New York: New Press.

—— (1997b), "Social Science and the Quest for a Just Society", *American Journal of Sociology* 102, no. 5 (Mart): 1241-57.

Warren, Karen (haz.) (1996), *Ecological Feminist Philosophies*, Bloomington: Indiana University Press.

Watanabe, Masao (1976), *The Japanese and Western Science*, İng. çev. O. T. Benfey, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Weaver, Warren (1948), "Science and Complexity", *American Scientist* 36, no. 4: 536-44.

Weber, Eugen (1976), *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870- 1914*, Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Weber, Max ([1922] 1951), *The Religion of China: Confucianism and Taoism*, Glencoe, Ill.: Free Press.

Webster, Charles (1982), *From Paracelsus to Newton: Magic and the Making of Modern Science*, Cambridge: Cambridge University Press.

Weinberg, Steven (1992), *Dreams of a Final Theory*, New York: Pantheon.

—— (1994), "Life in the Universe", *Scientific American* 271, no. 4 (Ekim): 44-49.

—— (1996), "Sokal's Hoax", *New York Review of Books*, Ağustos 8, 11-12; 14-15.

Weinberger, Jerry (1985), *Science, Faith, and Politics: Francis Bacon and the Utopian Roots of the Modern Age*, Ithaca, New York: Cornell University Press.

Weiner, Myron (1966), *Modernization: The Dynamics of Growth*, Voice of America Forumları, New York: Basic.

Weitz, Morris (haz.) (1966), *Twentieth-Century Philosophy: The Analytic Tradition*, New York:

Free Press.

West, Guida ve Rhoda Lois Blumberg (1990), *Women and Social Protest*, Oxford: Oxford University Press.

Westfall, Richard S. (1977), *The Construction of Modern Science: Mechanisms and Mechanics*, Cambridge: Cambridge University Press.

White, Reginald (1970), *The Anti-philosophers: A Study of the Philosophers in Eighteenth Century France*, Londra: Macmillan.

Whitehead, Alfred N. (1947), *Essays in Science and Philosophy*, New York: Philosophical Library.

Widmalm, Sven (1992), "Instituting Science in Sweden", *The Scientific Revolution in National Context* içinde, haz. Roy Porter ve Mikulás Teich, 240-62, Cambridge: Cambridge University Press.

Williams, Jeffrey (haz.) (1995), *PC Wars: Politics and Theory in the Academy*, New York: Routledge.

Williams, L. Pearce (1973), "Kant, Naturphilosophie, and Scientific Method", *Foundations of Scientific Method: The Nineteenth Century* içinde, haz. Ronald N. Giere ve Richard S. Westfall, 3-22, Bloomington: Indiana University Press.

Williams, L. Pearce ve Henry John Steffens (1978). *The History of Science in Western Civilization*, cilt 3, *Modern Science, 1700-1900*, Washington, D.C.: University Press of America.

Williams, Raymond (1958), *Culture and Society*, Londra: Chatto & Windus.

—— (1977), *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press.

Wilshire, Bruce (1989), *The Moral Collapse of the University: Professionalism, Purity, and Alienation*, Albany: State University of New York Press.

Wilson, Edward O. (1975), *Sociobiology: A New Synthesis*, Cambridge: Harvard University Press.

Wilson, Norman (1999), *History in Crisis? Recent Directions in Historiography*, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.

Windschuttle, Keith (1997). *The Killing of History: How Literary Critics and Social Theorists Are Murdering Our Past*, New York: Free Press.

Wolf, Eric (1982), *Europe and the People without History*, Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Wolpert, Lewis (1993). *The Unnatural Nature of Science*, Cambridge: Harvard University Press.

Women's Studies Group (Kadın Araştırmaları Grubu), CCCS (1978), *Women Take Issue*, Londra: Hutchinson.

Wood, Ellen Meiksins ve John Bellamy Foster (1997), *Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde, New York: Monthly Review.

Woodhouse, A. S. P. (1968), "The New Role of the Humanities in Canada", *Of Several Branches: Essays from the Humanities Association Bulletin* içinde, haz. Gerald McCaughey ve Maurice Legris, 50-64, Toronto: University of Alberta by University of Toronto Press.

Woolf, Virginia (1929), *A Room of One's Own*, New York: Harcourt & Brace. Türkçesi: *Kendine Ait Bir Oda*, çev. S. Öncü, İstanbul: İletişim, 2003.

—— (1938), *Three Guineas*, Londra: Hogarth.

Woster, Donald (1991), *Nature's Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wright, Elizabeth (haz.) (1992) *Feminism and Psychoanalysis: A Critical Dictionary*, Oxford: Blackwell.

Yates, Frances (1964), *Giordano Bruno and the Flermetic Tradition*, Londra: Routledge & Kegan Paul.

Yeo, Richard (1981), "The Scientific Method and the Image of Science", *The Parliament of Science: The British Association for the Advancement of Science 1831-1981* içinde, haz. Roy MacLeod ve Peter Collins, 65-88, Londra: Science Reviews.

Yoshiaki, Yoshimi (2000), *Sexual Slavery in the Japanese Military during World War II*, New York: Columbia University Press.

Young, Robert (1990), *White Mythologies: Writing History and the West*, Londra: Routledge.

—— (1996), *Two Halves: Political Conflict in Literary and Cultural Theory*, Manchester, BK: Manchester University Press.

Yúdice, George, Jean Franco ve Juan Fiores (haz.) (1992), *The Crisis of Contemporary Latin American Culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Zeeman, E. C. (1977), *Catastrophe Theory: Selected Papers, 1972-1977*, Reading, Massachussetts: Addison-Wesley.

Zhang, Long-Xi (1988), "The Myth of the Other: China in the Eyes of the West", *Critical Inquiry* 15, no. 1: 108-31.

Zupko, Ronald (1990), *Revolution in Measurement: Western European Weights and Measures since the Age of Science*, Philadelphia: American Philosophical Society.

Zurcher, Erik (1994), "Conception, Birth, and Early Childhood of the Documentation Center", *China Information: Anniversary Supplement* 9, no. 1:10-16.

Dizin

1968, 13, 135, 264
açık sistemler, 148
Adler, Alfred, 109, 112
Afrikalı-Amerikalı ve Siyah Araştırmaları, 191, 208-9, 223
akademiler, 24
  Académie des Sciences (Paris), 24
  kraliyet akademileri, 54
alan araştırmaları, 131, 134-5, 211
  Latin Amerikan, 208, 211-2, 217
Alman İncelemeleri (*Germanistic*), 72
Alman Tarih Okulu, 83, 84-9
altyapı-üstyapı modeli, 167-71, 185
Amerikan Sosyal Bilim Derneği (ASSA), 92
Annales hareketi, 89
annelik, 199
Arnold, Matthew, 66, 169
  ve Huxley arasındaki tartışma, 75, 254
Asya İncelemeleri Derneği, 131
ataerkillik, 194, 196, 199
Aydınlanma, 27, 51-4, 64, 116-7, 186
  Akıl Çağı ve, 27
  ancien régime ve, 30
  Encyclopedié ve, 30

Bacon, Francis, 23-4, 27, 28
bağımlılık kuramı, 213
barış hareketleri, 189
Beauvoir, Simone de, 197
belirlenemezlik, 45
beşeri bilimler, 13-4, 48, 50, 53, 58, 68, 71, 74-5, 76, 79, 141, 165, 185, 206, 250
  prestij kaybı, 52
  matematikleştirilmesi, 68
beyin-zihin problemi, 101
bilgi yapıları, 11-3, 19-20, 26, 49, 50, 137, 140, 188, 206, 208-9, 229, 252, 264
  dönüşümü, 201, 232
  krizi, 152
  krizinde orta vadeli uzlaşma, 80
bilgisayarlar ve hesaplama teknolojisi, 147, 152
bilim, 13, 23, 25-8, 41-3, 46, 49, 51, 54-5, 139-4, 205-6, 237, 239, 260, 263
  amatörlerin dışlanması, 56
  Büyük Britanya'da, 36-7
  dine karşı, 41-2
  dünyası, 31
  epistemolojik konumu, 261
  feminist eleştiriler, 201-2, 240-1
  Fransa'da, 36
  hegemonyası, 222
  ırk ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve, 42
  kavramsal dönüşümü, 147
  kuramsal ve uygulamalı, 40
  kültür olarak, 9-13, 33-4, 42-3, 48, 161
  kültürel durumu, 67-8
  mesleki, 36
  radikal saldırılar, 255-6
  Wissenschaft olarak, 34
bilim-beşeri bilimler kutuplaşması,

105, 107
bilim devrimi, 27
bilim incelemeleri, 153, 255, 258
kurumsallaşması, 156
bilim savaşları, 14, 67, 164, 244, 253
Gross ve Levitt, 255-9
Sokal Olayı, 257-9
bilim sosyolojisi, 153, 155, 162-3
bilim tarihi, 153, 154
bilim üzerine sosyal incelemeler, 13, 153, 159
bilimci, 25, 30-1, 37, 56
bilimcilik, 42, 45-6, 141
bilimsel bilgi sosyolojisi, 153, 160
Bilimsel Devrimlerin Yapısı (Thomas Kuhn, 1962)
bilim incelemeleri ve, 156
bilimsel ırkçılık, 128
birlikte yaşama yasası, 246
Bohr, Niels, 45
Bonald, Louis de, 52-3
Britanya Bilimsel Gelişim Derneği (BAAS), 36, 56
Bruno, Giordino, 20
Simya devrimi ve Gülhaçlar, 22
buhar gücü, 29, 38
büyük bilim, 48-9, 156, 259
SSCB ve, 49
Büyük Sergi(ler) (1851, 1855, 1862), 42

Carnegie Vakfı, 94
Cavendish laboratuvarı (Cambridge), 39
Césaire, Aimé
Batı modernitesinin eleştirisi, 208
Chicana/o incelemeleri, 213, 216-8, 220
Clausius, Rudolf, 141
Closing of the American Mind: How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students – Amerikan Zihninin Kapanması: Yüksek Öğrenimin Demokrasi Sınavını Geçememesi ve Günümüz Öğrencilerinin Maneviyatını Zayıflatması (Allan Boom, 1987), 248
Coleridge, Samuel Taylor, 75
Comte, Auguste, 53, 37, 51, 87, 154
Cultural Literacy: What Every American Needs to Know – Kültürel Okuryazarlık: Her Amerikalının Bilmesi Gereken Şeyler (E. D. Hirsch 1988), 248

Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi (CCCS), 169-72, 181-2
çevre hareket(ler)i, 233-5
etik ve, 243
çevre postmodernizmi, 224
Çin incelemeleri, 132
çizgisel olmayan sistemler, 145-8
çokkültürcülük, 167, 175

Darwin, Charles, 141
ve evrim, 41
davranışçılık, 106, 108-9, 114
değer(ler), 73-6, 80
ahlakı, 74
rasyonellik ve, 260
tarihsel boyutu, 247
yetkin bilginin değerden boşanması, 24
değerden-bağımsızlık, 79, 191, 203-4, 250
değer-yüklülük, 246, 254
deneysel psikoloji, 102-3
denge, 142
derin ekoloji, 234
Descartes, René, 23-4, 28
determinizm, 44-6, 52, 67, 143, 146, 149, 261
biyolojik, 196
determinizm karşıtlığı, 45-6
devlet, 42, 57, 60-1, 83
Alman, 82
Dilthey, Wilhelm, 73
pozitivizmin kınanması ve *Geisteswissenschaft* olarak psikoloji, 106
din, 49, 51, 75, 134
disiplin(ler), 11, 33-6, 39-41, 56, 58,

77-8, 114, 165, 181-2, 189, 204-5, 211
bölümler ve, 48, 50
farklılaşma ve kurumsallaşma, 93-4, 98
disiplinlerarasılık
kültür incelemelerinde, 183
kadın araştırmalarında, 191
diyalektik materyalizm, 49
doğa bilimi, 33, 51-4, 58, 67, 75, 108
doğa felsefesi (*Naturphilosophie*), 19-26, 28, 33-4, 65
astronomi ve, 20
Newtoncu, 27
doğa tarihi, 35, 41
doğal seleksiyon, 41
doğanın mekanik terimlerle değerlendirilmesi, 22, 28
Doğu'nun Kutsal Kitapları (Friedrich Max Müller), 119-20
Du Bois, W. E. B., 208
Dussel, Enrique, 225-6, 228-9
dünya sistemleri analizi, 229

edebiyat, 52, 75
Amerikan, 247
sanat ve, 54
Edebiyat Cumhuriyeti, 19, 26, 53
eğitim, 59-60, 246-7
Fransa'da ilköğretim, 70
yüksek, 249
Einstein, Albert, 44, 45, 140
ekofeminizm, 202-3, 239-4
ekoloji, 14
ekoloji hareketleri, 233-4, 242-3
sosyal, 237-9
kurumsallaşması, 243
elektromanyetik kuram, 139
eleştirel ırk incelemeleri, 223, 228
eleştirel yasa incelemeleri, 223, 228
emperyalizm, 223
Encyclopedia of Social Sciences (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi), 96
entropi, 141, 147, 149
epistemoloji(ler), 222, 229, 253
üzerine tartışmalar, 264
estetizm ve estetikçilik, 74-5
etki-tepki modeli, 132
etnik köken, 167, 172, 223
incelemeleri, 215
evrensel bilimsel yöntem, 33
evrensel kadın, 201
evrensel yasalar, 27, 51
evrim, 141

Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales, 212
Faraday, Michael, 66
elektromanyetik alanlar, 38, 140
felaket teorisi, 144-5
felsefe, 50-2, 58, 67
bilim felsefesi, 45, 153-4, 161
bilimsel bilgi kuramı olarak, 37-8
feminizm(ler), 186, 190
dişi ilke, 241
ekolojik, 240-2
lezbiyen, 195
liberal, 186, 193
radikal, 194
sosyalist ve Marksist, 193-4
feodalizmden kapitalizme geçiş, 20
fizik, 38, 46, 49, 140, 260
matematiksel, 33
nükleer, 45, 48
fizik bilimleri, 53
fizyokratlar, 26
fizyoloji, 33-4
fon (devlet)
bilim için, 42-3, 47, 156, 263
Alman üniversiteleri için, 71-2
Fraktal Geometri, 144, 148-9
Frankfurt Okulu, 166
Fransız Devrimi, 50-1, 66, 69-70, 78, 118
eğitim kurumları, 54
Freud, Sigmund, 101-4, 109, 113
Friedan, Betty
feminizm ve psikanaliz ve, 198

Galilei, Galileo, 22, 140
Garbiyatçılık, 210, 226-30, 232
garip çekerler, 144-6, 150

Geisteswissenschaft, 106
Goethe, Johann Wolfgang, von, 32, 62-4
Goldman, Emma, 197
görecilik, 255, 260
  kültürel, 30, 162
görelilik, 47, 142
  genel görelilik kuramı, 44, 140
  göreliliğe tepki, 45
  özel görelilik kuramı, 44, 140
göstergebilim, 174
Gramsci, Antonio
  hegemonya, 172
  kuram, 176
grandes écoles, 31, 57, 72
Groot, J. J. M. De, 121-7
Gulbenkian Komisyonu raporu, 213, 226, 229
güçlü program
  SSK'da, 160-2

hegemonya, 167, 172
  ABD, 48-9, 210-1, 217
Heisenberg, Werner, 44, 45-6
Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels with Science – Yüksek Hurafeler: Akademik Sol ve Bilimle Girdiği Kavgalar (Paul Gross ve Norman Levitt 1994), 255-7
History of Experimental Psychology – Deneysel Psikolojinin Tarihi (E. G. Boring, 1929), 102
Hoggart, Richard, 169
Humboldt, Wilhelm von, 34, 57
Huxley, Thomas H., 56, 60
  Arnold'la tartışması, 75, 254
hümanizm, 18-21, 53, 127-9

Institut de France, 31, 54
ırk, 167, 172, 208-9, 223, 228, 245
  kategori olarak, 210
ışık hızı, 45

iki kültür, 9, 19, 26, 54, 58-61, 74, 98, 107, 137, 193, 205, 208, 211, 219-20, 256, 263-4
  bilim üzerine sosyal incelemeler, 164
  dünya sistemi jeokültürü ve; 14
  Fransız Devrimi ve, 53
  geçerliliği, 14
  sosyal bilimler ve, 79
  Şarkiyatçılık ve, 128
ikicilik, 149, 261
ikili düşünme, 253
iktidar sömürgeciliği, 225, 228
iktisat
  bilimsel statüsü, 46
  neoklasik, 41
ilerleme, 41, 55, 79, 128, 149, 254
  ilerleme teorisi, 27
indirgeyicilik, 147-8
  kültürel, 175
İngiliz İncelemeleri, 68-9
işçi sınıfı kültürü, 167-70
Jeotarihsel analiz unsuru, 223
  ayrıca bkz. ulus
Jung, Carl, 109-11

kadın araştırmaları, 186, 189-92, 200
  kurumsallaşması, 191
  fon, 190-2
  Siyah kadın araştırmaları, 194
kadın hareketleri, 189
kadıncılık, 195
kamu maliyecileri (Alman), 26
kaos ve kaotik davranış, 145-6, 150
kapitalizm ve kapitalist girişimler, 85, 139, 194, 239
Kapp, William, 236
karmaşıklık ve karmaşıklık çalışmaları, 13, 141-4, 151-2, 229, 261
kendi kendini örgütleme, 144, 147
Kepler, Johannes, 20, 22
kesinliğin sonu, 151
kesinlik(ler), 142, 149, 205
kestirilebilirlik, 44, 140-1, 143, 151, 254, 261
kimlik, 167, 172, 222
kimlik politikaları, 190, 251
kimya, 30, 33, 46, 47
Kitap Savaşları

İngiliz, 254
kitle kültürü, 166, 169
klasik ekonomi eleştirisi; 83-4
Komünist Parti Tarihçiler grubu, 168
Konfüçyüsçülük, 116, 121-3
Kopernik, Mikolaj, 20
Kraliyet Enstitüsü, 55
kuantum mekaniği, 44, 47
Kopenhag yorumu, 45
kuramı, 140, 142
Kuhn, Thomas, 155, 156, 162-3
Kuhncu uğrak, 156, 159
normal bilim ve, 157
paradigma ve, 156-7
kültür, 9, 180
kültüre dönüş, 165
popüler, 165-7
yaşam biçimi olarak, 170
kültür incelemeleri, 166, 178, 219, 221, 230, 258
Amerika Birleşik Devletleri'nde, 173; *ayrıca bkz.* Çağdaş Kültür İncelemeleri Merkezi
bilim ve, 153
Büyük Britanya'da, 169-73
kurumsallaşması, 183, 219
kültürcü paradigma ve, 171
Richard Hoggart, Raymond Williams ve E. P. Thompson, 169
ulusaşırı, 178
kültür savaşları, 14, 244-7, 252
Bloom ve Hirsch, 248
küreselleşme, 178
kürtaj, 246

laboratuvar, 36, 49
Laboratuvar Yaşamı (Bruno ve Steve Wollgar, 1979), 161
Lao-tze, 121
Laplace, Pierre-Simon, 30, 41, 52-3, 254
evrensel zihin, 43
Latin Amerikan İncelemeleri Derneği, 213
Latin-amerikancılık, 211-3
Latino araştırmaları, 210, 217-8, 221-3, 227, 230
Latino-amerikancılık, 207
Lavoisier, Antoine, 33
Leavis, F. R., 75, 169
C. P. Snow ile tartışma, 254
Legge, James, 122-7
Leopold, Aldo, 235-6
liberalizm, 76
kınanması, 41
yeni liberal uzlaşma, 73
List, Friedrich
Alman Tarih Okulu ve, 83
Londra Kraliyet Derneği, 24, 37, 56

madun araştırmaları, 176-7, 231
madunluk, 231-2
Latin Amerika, 224
Making of the English Working Class – İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (E. P. Thompson 1963), 168
Manhattan Projesi, 48
mantıksal pozitivizm, 154, 158
Marksizm, 169, 170
Latin Amerikan, 210
matbaa, 21, 26
devrimi, 24
matematik, 22, 34
siyasal, 52
sosyal, 53
Maxwell, James Clerk, 43
elektromanyetik alanlar ve, 140
Menger, Carl
Methodenstreit ve, 87
Merton, Robert, 155
bilim sosyolojisi ve, 155
meslekî kurumlar, 39, 47
meslekleşme, 59
Methodenstreit, 87-90
metin(ler), 251
Doğa Kitabı, 22
olarak sosyal dünya, 181
Michelson-Morley deneyi, 43, 140
Mignolo, Walter, 225-9
Mill, John Stuart, 68, 87
Millet, Kate
feminizm ve psikanaliz ve, 198

milliyetçilik, 166, 223, 244
  Alman, 87
Mitchell, Juliet
  feminizm ve psikanaliz ve, 198
modern dünya sistemi
  dönüşümü, 152
  jeokültürü, 30, 37, 253
  kaotik düzen, 264
modernleşme, 96, 211, 213
Modernlik-ötesi, 226
moleküler biyoloji, 46, 48
mutlak zaman ve uzay, 28, 43, 140, 142
mühendislik, 40, 54

Naturwissenschaften, 106
nedensellik, 142
  yasalar ve, 28
nesne ilişkileri kuramı, 199
nesnellik, 30, 87, 162, 204, 254
Newbolt raporu, 69
Newton, Isaac, 27, 28, 62, 140, 254
  mekaniği, 29-30
Newtonculuk, 29, 39, 51, 54-5, 61, 139, 229
nicel (birimler), 19
Nobel Ödülleri, 42
nükleer enerji karşıtı hareket, 156

olasılık havuzları, 152
olasılık modeli, 53
On dört Nokta, 91

ölçümde devrim, 31
özcülük, 196
  stratejik, 251
özgür irade, 52, 261
öznellik, 167, 172

parçacık hızlandırıcıları, 47
Parson, Talcott, 129
  sosyal bilimler ve, 96
pedagoji, 252
Philosophical Magazine [Felsefe Dergisi], 56
Popper, Karl, 45-6, 49, 155, 158, 162
Popüler Kültür Derneği, 184
popüler kültür/kültür incelemeleri, 14
Porto Rikolu incelemeleri, 213, 216-8, 221
postkolonyal
  incelemeler, 167, 172, 175, 221-2
  teori, 222, 229
  uğrak, 229
postmodernizm, 174, 176
postyapısalcılık, 167, 174, 176
pozitivizm, 51, 55, 67, 75, 106, 154
  bilimin yeniden yönelimi, 38
  eğilimleri, 94
  ideolojisi, 68
  itirazlar, 87
  metodolojisi, 73
profesyonelleşme, 92, 139
psikanaliz, 104, 110, 111-2, 197
  Clark Üniversitesi'nde konferans ve, 109
psikoloji, 99-101, 114
  biyotropik ve *sosyotropik*, 99
  dinamik, 103
  temel problemi, 105-6

Quijano, Aníbal, 225-6, 228-9

Ranke, Leopold von, 81
rasyonellik, 64, 260
Reformasyon, 21
Rockefeller Vakfı, 48, 95
Roma Katolik Kilisesi, 20
romantik bilim kavrayışı, 33
  alternatifi, 64-5, 67
romantik hareket, 32-3, 50, 55, 61, 119, 128, 165
  Aydınlanma'ya karşı, 32
  halk gelenekleri ve, 165

Said Edward, 175-6
Sanayi Devrimi, 66, 168
Santa Fe Enstitüsü, 143
Schmoller Gustav von, 88
Screen, 172, 181
sekülarizm, 21, 34, 43, 51
sentetik yaklaşım, 142, 146

Sessiz Bahar (Rachel Carson, 1962)
ekoloji hareketi ve, 157, 237
simülasyon, 147, 152
Simya devrimi, 22
Sinoloji, 116, 121, 130
sistem dönüşümü, 151
Sistem karşıtı hareketler, 158, 210, 217, 232
siyaset bilimi ve tin bilimleri, 53
siyasetten doğruculuk, 249
Skolastisizm, 17-8
Snow, C. P., 9-10, 66, 75
Leavis ile tartışması, 254
Sokal, Alan, 257-9
Sosyal Bilim Araştırma Konseyi (SSRC), 95
sosyal bilim(ler), 13, 46, 48, 54, 73, 77-8, 92-5, 108, 165, 185, 212, 242, 247, 250
Amerikan, 91
disiplinleri, 79, 135, 141
hegemonyası, 96
iki kültür ve, 13
kurumsallaşması, 41, 78-9, 88, 98
Latin Amerikan, 230
liberal disiplinleşme modeline karşı çıkması, 96
ulusal özgüllüğü, 80
Sosyal Bilimlerde İlerleme İçin İngiliz Ulusal Derneği, 93
sosyal Darvinizm, 128-30
sosyal dönüşüm, 165
sosyal fizik, 52
sosyal hareketler, 163-4, 165, 215
sosyal inşa, 30
Sozialwissenschaften, 86
sömürge-karşıtı hareketler, 215
Sputnik, 156
Staatwissenschaften, 73, 82, 86, 90
Stanford müfredat tartışmaları, 249
sürdürülebilir toplum, 238

Şarkiyatçılık ve Şark İncelemeleri, 115, 118, 176
Dokuzuncu Uluslararası Şarkiyatçılık Kongresi, 120, 128
başkanları, 120
eleştirmenleri, 115

Taoculuk, 121-3, 125
tarih disiplini, 81
tarih incelemeleri, popüler kültür üzerine, 167, 179, 184
tarihselcilik, 84-5, 87
termodinamik, 38, 139, 148
termodinamik sistem olarak evren, 41
tersinmezlik, 141, 149
Thompson, E. P., 168-9, 171
toplumsal cinsiyet, 167, 172

ulus, 222, 244, 245
analiz unsuru olarak, 215, 223
Ulusal Araştırma Konseyi, 48
ulusal bağımsızlık mücadeleleri, 211
ulusal gelişme stratejileri, 98
ulusal kimlik, 68, 70
"Alman Ulusuna Seslenişler" (Johann Gottlieb Fichte) ve, 71
Uluslararası Bilim Felsefesi Konferansları, 158
Uluslararası Psikanaliz Derneği, 109, 112
Uluslararası Sentez merkezi, 97
Uluslararası Şarkiyatçılık Kongresi, 130
uzmanlaşma, 51, 54-7, 71, 93

Üçüncü Dünya kadınları, 195
üçüncünün olmazlığı yasası, 253
üniversite(ler), 54, 57-8, 72, 211, 215-7, 247-50
ABD, 47-8
Alman, 34-6
Berlin üniversiteleri, 34
müfredatları, 34-6
reformu, 247
sistemi, 243

Verein für Sozialpolitik, 92
Viyana grubu, 154
Weber, Max, 128-9

Whewell, William, 37, 56
Williams, Raymond, 170

yanlışlamacılık, 155-6
yapıbozumu, 174, 176
yapısalcılık, 166, 171
yapısal-işlevselcilik, 131
yararcılık, 55
yasa(lar)
  enerjinin korunumu, 38-9
  bilimsel, 40
  değer, 252
yaşam bilimleri, 30
yayılımcı yapılar, 144, 148
Yeni Sol, 169, 189
yerellik siyaseti, 231
Yeşil siyaset, 237
yurttaşlık hakları hareketi, 189
yüksek kültür, 166, 169-70
  yüksek kültür/aşağı kültür ikiliğinde, 170, 185

zaman, 19, 148-52
  oku, 149

Richard E. Lee, Immanuel Wallerstein
İki Kültürü Aşmak

İnsan bilgisini, biri sosyal ve beşeri disiplinleri ima eden edebi, felsefi kültür, diğeri doğa bilimlerini (ya da pozitif bilimleri) ima eden bilim kültürü diye ayıran "iki kültür" tabiri, C. P. Snow tarafından 1959'da icat edilmiştir. Ortada iki kültür olduğu fikri, bütün bir insanlık tarihi düşünüldüğünde çok yeni sayılır. Üstelik 1960'tan bu yana hem kavram hem de kavramın işaret ettiği olgularla ilgili şikâyet ve sorgulamalar giderek artmıştır.

Akademi ve üniversitelerin örgütlenme biçimini, ders programlarını, eğitimin yol yordamını, ama bilgiyle ilişkimizin gündelik veçhelerini de çok yakından ilgilendiren bir ayrımdır bu. Araştırmaların ve eğitimin birbirinden çok farklı önkabullerle yapılması ve kullanımı yararlı ve doğru görülen yöntem ve ilkelerin iki farklı, hatta karşıt gruba toplanması demektir.

İki Kültürü Aşmak bu ayrımın tarihselliğini araştırıyor. Kitabın temel tezi, modern dünya sistemini önceleyen insan yaşamında böyle iki farklı bilgi biçiminin varolmadığı, bugün "disiplin" diye adlandırdığımız kutucukların, asıl olarak on dokuzuncu yüzyılda yaratıldıklarıdır. Dikkatli okurlarımız bu temayı Sosyal Bilimleri Açın raporundan hatırlayacaklar: Orada bir problem olarak tarif edilen ve sorgulanan konu, bir araştırma projesine dönüştürülmüş ve birçok yazarın katkılarıyla kapsamlı ve zevkle okunacak, eleştirel bir bilim tarihi çıkmış ortaya.

Kapak Resmi: Henrik Wann Jensen, 2000

Edebiyat Dışı
ISBN-13: 978-975-342-585-8

Metis Yayınları
www.metiskitap.com